K. LEHT E. SÕGEL

EESTI JA VENE KIRJANDUS

VII KLASS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

K. LEHT JA E. SÕGEL

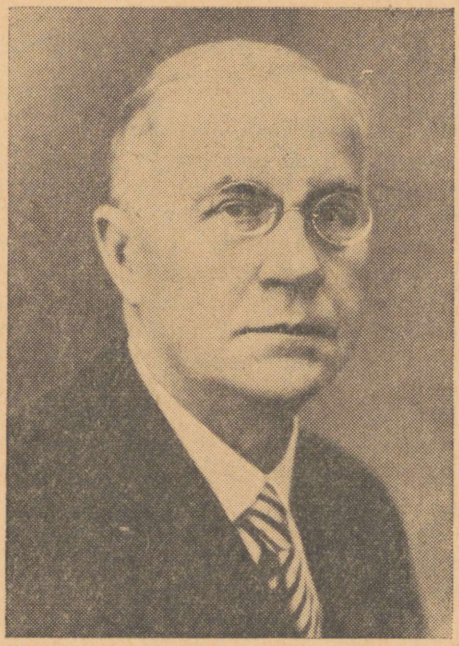
EESTI JA VENE KIRJANDUS

VII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

EDUARD VILDE

(1865—1933)

Lapsepõlveaastad.

Suur eesti kirjanik Eduard Vilde sündis 4. märtsil 1865. aastal Virumaal Pudivere mõisas. Varsti pärast poja sündimist asusid vanemad lähedasse M u u g a mõisa, kus isa Jüri Vilde sai aidameheks. Siin möödusidki kirjaniku lapsepõlveaastad. Need aastad pakkusid väikesele aidamehe Eedile, nagu teda nimetati, väga rikkalikult mitmesuguseid muljeid.

Aidamehe perekond elas sünges paksude kivimüüridega kasarmutaolises ehituses, mida kutsuti «alt-toaks». Lapsepõlvekodu ümbrusest on kirjaniku mälestusse jäänud järgmine pilt: «Kahe toaga lihtne korter «alt-toas», vastas vana lagunenud viinaköök loomalautadega, selle taga mudane tiik täis kaane, kõrval puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud

roheline aas heinaküüniga ja sepapajaga — ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad, otsatud metsad, kus meie marjul käisime... Vististi istutas see mühav laaneümbrus mulle mu seni alalejäänud metsaarmastuse...» Need olid tulevase kirjaniku mängumaad.

Mõisas oli palju liikumist, askeldamist ja elevust. Eedi, elavaloomuline ja teadmisjanuline poiss, armastas inimeste hulgas ringi liikuda, jälgida nende töid-toimetusi, leida seletust kõigile elunähtustele, mida terased lapsesilmad märkasid. Ta võis tundide kaupa imetleda suure punase habemega tahmast meest, kes tagus sepapajas tulipunast rauatükki, nii et sädemed aina lendasid. Huvitav oli jälgida ka teomehi, kes valmistusid põllule või heinamaale minema, karjatalitajaid laudas või teenijate askeldusi härrastemaja juures. Vahetevahel levis mõisas ärevust tekitav uudis: on saabunud rändkaubitsejad — Avinurme mehed valendavate puunõudega, Peipsi-äärsed kalamehed kiisakoormatega, savinõude müütajad Mustveest ja Räpinast või koguni leierkastimees. «See oli midagi m i n u l e — see oli teater! Ma ei väsinud nende talitamist, liikumist, kõnelemist, näomuuteid, söömist, joomist jne. vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast...,» meenutab Vilde hiljem. Mälestused ja tähelepanekud lapsepõlvest said hiljem, kirjanikupõlves, tema loomingu üheks varalaekaks.

Vilde isa oli pehme loomuga endassesüvenenud töömees, ema aga, hoopis vastupidi, oli väga elavaloomuline ja erksa vaimuga inimene. Kirjanik ise ütleb, et emalt on ta pärinud oma «luulesoone», samuti rahutu vaimu ja rändamiskire. Ema oskas kaasakiskuvalt juttu vesta, rahvalaule esitada ja igasugustele küsimustele vastust anda. Kuid oli ka niisuguseid küsimusi, millele temagi jäi vastuse võlgu. Miks härrastemaja trepi kõrval on uhked kivist raiutud lõvid, nende maja ees aga ainult poriseks sõtkutud teerada? Härrastemaja seinad ja laed on kaunistatud ilusate maalidega, aga tööliste tubades haigutab seintel lagunenud ja suitsunud krohv. «Sellepärast, et nad on härrased,» vastab ema ja kui Eedi sellise seletusega rahul ei ole, lööb lihtsalt käega: «Ära parem päri!»

Pikapeale hakkas elu ise niisugustele küsimustele vastust andma. Eedile sai selgeks, mis sorti rahvas on mõisasaksad ja mis vahe on näiteks tema, aidamehe Eedi ja mõisa noorparuni vahel. Kirjanik meenutab seda kõike oma humoristlikus, aga ühtlasi kurvavõitu jutustuses «Minu esimesed «triibulised»». Mõisa elust paistis selgesti välja, et elus valitseb julm ülekohus ja ebaõiglus.

Ühel hommikul nägi Eedi aknast välja vaadates «hulka mehi tundmata riides ja ehtes seisvat, kõigil püssid ühtemoodi käes ja püsside otsas pikad teravad tikud. Ema ütles, need olla s o l d a t i d. Neid olla mõisahärra «külarahva vastu sõtta» kutsunud...» «Ma peksetute kisa ise ei kuulnud» meenutab Vilde, «aga kui sellest kuuljad päeva jooksul kõnelesid, siis jooksis mul külmavärin selg-

roogu mööda alla...» Vilde oli siis kuueaastane, kuid õudne mälestus jäi kogu eluks ja sütitas tulist viha mõisa, orjuse ja igasuguse vägivalla vastu. Sellest kõnelevad ka Vilde teosed.

Kooliaastad.

Vilde vanemad olid kirjaoskajad ning armastasid lugeda. Eriti agar lugeja oli ema, ja õhtud, mil ta kättesaadavat jutuvara ette luges, olid poisile ülihuvitavad. Emalt pärineb ka Vilde juba varases nooruses tärganud armastus raamatute vastu. Esimese kasina kooliõpetuse omandab ta aga Muuga metsaülema proua juures. Siis viiakse poiss Tallinna ja ta hakkab õppima esialgu elementaarkoolis, hiljem kreiskoolis. Õpetamine toimus saksa keeles ja saksa vaimus, kohalik rahvakeel seisis kooliülemuse keelu all. Vilde meelest oli õpetus igav ja «kõrbekuiv» ega äratanud erilist vaimustust. Ainult kirjalikke töid kirjutas ta hoole ja armastusega. Suure osa vabast ajast neelab lugemine. Suurte saksa klassikute teoste kõrval paeluvad poissi reisikirjeldused, geograafilise ja ajaloolise sisuga raamatud. Veelgi sügavama elamuse loob 14-aastasele noorukile esmakordne teatriskäik. See avaldas poisile otse nõiduslikku mõju. Pidev teatriharrastus sai võimalikuks selle tõttu, et endine koolivend kinkis Vildele oma priipääsme. Sel ajal sündinud armastus teatrikunsti vastu jäi püsima alatiseks.

Koolis valitsev saksik vaim oli Vildele algusest peale vastumeelne. «Ma lugesin vahel «Sakalat», muidugi veel «Kalevipoega», Koidulat, rahvalaulusid ning püüdsin saksikuid kooliõpetajaid seega õrritada, et «Kalevipoja» kooli kaasa viisin...» Selline käitumine tundus saksa soost õpetajatele muidugi ülima ninatarkusena ja viis Vilde koolijuhatusega teravasse vastuollu.

Nooruki protestivaim leidis omamoodi toetust ka koduses ringis. Vilde elas nimelt kooliaastatel oma tädi juures, kelle poeg Eduard Brunberg (Bornhöhe) sai varsti tuntud kirjanikuks, armastatud jutustuse «Tasuja» autoriks. Noored arutasid omavahel mitmesuguseid probleeme, vahetasid mõtteid loetud raamatute üle ja tegid isegi esimesi loomingulisi katsetusi. Niisugune keskkond muidugi soodustas erksa nooruki vaimset arenemist ja kirjanduslike huvide süvenemist.

Kreiskooli lõpetada Vildel ei õnnestunud. Pinev vahekord kooli juhtkonnaga viis lõpuks selleni, et Vilde sunniti 1882. aastal, pool aastat enne lõpueksameid, koolist lahkuma.

Ajakirjanikuaastad ja pingeline loominguline töö.

Leidmata sobivat töökohta, elas Vilde paar aastat Keila lähedal Karjaküla mõisas, kus ta isa oli saanud teenistuskoha. Vanemad tahtsid, et pojast saaks põllumees, mõisavalitseja, kuid poega

kiskus hoopis raamatute juurde. Sellesse ajajärku kuulub ka sügavam tutvumine eesti ja vene kirjandusega ning tõsisemad katsetused kirjandusliku loominguga. 17-aastane nooruk kirjutab seiklusjutu «Kurjal teel» ja seejärel jutustuse «Musta mantliga mees». Viimane äratas Tallinnas ilmuva ajalehe «Virulane» toimetaja tähelepanu ja noor Vilde kutsutakse toimetusse tööle. Algab üle kahekümne aasta kestnud ajakirjanikupõli. Neil aastail töötab Vilde mitmesuguste ajalehtede juures, vahetab sageli elu- ja töökohta, võitleb alatasa majandusliku kitsikusega, kuid ei katkesta loomingulist tööd.

Eduard Vilde alustas oma loomingut põnevus- ja seiklusjuttudega, samuti humoristlike jutukestega. Juba esimestes teostes ilmnes noore kirjaniku ladus jutustamisoskus ja hea, rahvalik väljendusviis. Järk-järgult hakkas tugevamini kõlama ka rahulolematus valitseva korraga. Tuleb arvestada, et Vilde tutvus Tartus üliõpilaste salaseltsis, aga samuti Berliinis ja Moskvas viibides marksistliku õpetusega. See õpetab teda elu õigesti nägema ja mõistma. Romaanides «Külmale maale» ja «Raudsed käed» kõlab kirjaniku süüdistus juba väga ägedalt. Nendes teostes kujutab Vilde suure südamesoojusega vaeste ja allasurutud inimeste elu ning näitab lugejale, et tööinimeste viletsas elukorras on süüdi ebaõiglane ühiskondlik kord.

Käesoleva sajandi algus oli kogu Venemaal revolutsioonilise liikumise tõusuajaks. Ka eesti töölised ja talupojad avaldasid teravat rahulolematust tsaarivalitsuse, mõisnike ja kapitalistide võimu vastu. Hakkas küpsema esimene Vene revolutsioon.

Vilde loomingus on need aastad erakordselt pingerikkad. Kirjanik ründab sütitava sõnaga eesti rahva põlisvaenlast — balti parunit, kelle vaenu rahva vastu ta koges juba lapsena. Aastatel 1902—1908 ilmuvad Vilde ajaloolised romaanid «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ja «Prohvet Maltsvet». Eriti populaarseks sai «Mahtra sõda», mis kujutab Mahtra talupoegade kangelaslikku võitlust oma õiguste eest möödunud sajandi keskpaiku. Kirjanik tegi nende teoste loomiseks pingelist ettevalmistustööd: ta kogus ajaloolist materjali küll arhiividest, küll raamatutest, küll rahvasuust ega kohkunud tagasi ka pikkadest reisidest tegevuskohtadega tutvumiseks. Romaani «Prohvet Maltsvet» kirjutamiseks näiteks reisis Vilde Krimmi ja uuris seal Eestist väljarännanute elu-olu. Hindamatuks allikaks olid ka lapse- ja noorpõlves nähtud elupildid.

Nii sündisid haaravad teosed mehiste võitlejakujudega, kes pigem surevad, kui ülekohtule alla vannuvad. «Mitte ei vannu! Pekske mind või tükkideks, misukese tüki külge suu jääb, see ütleb: «Ei vannu!»» kinnitab üks Mahtra talupoegadest, keda sunnitakse «vanale seadusele» vannet andma. Mitte ilma põhjuseta ei valinud kirjanik oma romaani teemaks talurahva suurejoonelist võitlust Mahtras. Lugeja mõistis, et ainult võitluse teel võib põli-

sest vaenlasest jagu saada ja vabaduse kätte võita, ning seda just 1905.—1907. aasta revolutsiooni eelõhtul.

Kirjanikul tuli töötada otse uskumatult rasketes tingimustes, kuna tema kirjanduslik looming võis sündida ainult ajakirjaniku rohke töö kõrval. «Mõeldagu, mäherdustel tingimustel ma olen pidanud töötama. Suurem osa minu romaane ja novelle on öösiti kirjutatud, ja pealegi nõnda, et täna öösi kirjutatud järk homme ilmuva lehe joonealust pidi täitma; hommikul kell 3/47 seisis poiss trükikojast minu ukse taga, et jutu päeva järge vastu võtta ja ladumisele viia. Kõik oli ainult mustalt kirjutatud... Nõnda on minu «Külmale maale», minu «Mahtra sõda», minu «Anija mehed», minu «Prohvet Maltsvet» ning hulk vähemaid töid päevavalgust näinud,» kirjutas Vilde ise oma loomistingimuste kohta.

Revolutsiooni- ja pagulasaastad.

Saabus 1905. aasta. Revolutsioonitorm, mida ka Eduard Vilde teosed olid aidanud lõkkele puhuda, haaras kogu maa ja raputas võimsa jõuga tsaaririigi alussambaid. Suur kirjanik astus kõhklematult revolutsioonilise võitluse teele. «... Kodumaa töölised, astuge võitlusse kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvad terves maailmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad ammugi juba võidukalt edasi sammuvad... Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» — Niisuguse palava üleskutsega pöördus Vilde ühes oma artiklis revolutsiooni päevil töötava rahva poole.

Võitluskutsena kõlavad ka tema jutustused, mis kujutavad revolutsioonilisi sündmusi. Parimad nendest on «Seadusemees» ja «Tooma tohter». «Seadusemehes» jutustatakse sellest, kuidas truualamlikust talupojast Kadaka Jaanist saab võitleja, kuidas mõisniku verine vägivald sütitab lõpuks temaski võitlusleegi.

Osavõtt revolutsioonist sundis kirjanikku areteerimisohust kõrvale hoiduma ja välismaale põgenema. 1906. aasta alguses siirdus ta salaja Helsingisse ja hakkas seal välja andma revolutsioonilise sisuga pilkelehte «Kaak». Selles materdati armutult tsaarivõimu, mõisnikke ja kodanlust. «Kaaki» toimetati salaja Eestisse

Sandarmite käsi ulatus ka Helsingisse ja Vildel tuli sealtki lahkuda. Järgnes üle kümne aasta kestnud pagulaspõli, mille vältel Vilde reisis mitmel pool Lääne-Euroopas. Pikemat aega elas ta Taani pealinnas Kopenhaagenis. Et kirjandusliku tööga elatist hankida, tuli töötada lakkamatult, suure pingega. Ka neil aastail lõi Vilde kõrgeväärtuslikke teoseid. See annab tunnistust kirjaniku suurest andest ja töövõimest. Ta lõpetas romaani «Prohvet Maltsvet», kirjutas rea jutustusi 1905.—1907. aasta revolutsiooni sündmustest, näidendeid ja teisi teoseid, millest enamik on püsiva väärtusega.

Pagulasaastail surevad Vilde vanemad. Kodumaast eemale kistud kirjanik meenutab neid sügava hellusega ja on lohutamatult kurb, et tal ei olnud enam võimalust isa ega ema enne surma näha.

1911. aastal reisis Vilde Ameerikasse, kuid tuli sealt õige varsti tagasi. Kiidetud ja ülistatud Ameerika jättis kirjanikule kõige halvema mulje. «New Yorgi poolbarbaarne elu aga kohutas mu nõnda ära, et viie kuu pärast naisega ühes Euroopasse tagasi tulin ...,» märgib kirjanik. Ameerika muljed on Vilde kokku võtnud mitmes jutustuses ja reisimärkmetes.

Viimased eluaastad.

Alles 1917. aastal õnnestus suurel kirjanikul oma armastatud sünnimaale tagasi tulla.

Kodanluse valitsemise aastail ei ole loominguline töö enam esiplaanil. Vilde usub esialgu, et kodanlik riik tähendab tõelist demokraatiat, kuid veendub peagi, et kodanlus tarvitab rahva kallal vägivalda. Kirjanik tegeleb peamiselt oma kogutud teoste väljaandmisega. Kuid ta jälgib teraselt ka ühiskonna elu, olles pidevalt mures oma rahva saatuse pärast. Veel lühikest aega enne surma avaldas Vilde kirjutise, milles ta hoiatas oma rahvast fašistliku hädaohu eest.

26. detsembril 1933 levis kurb teade: suur ja andekas töömees, eesti väljapaistvaim kirjanik Eduard Vilde on surnud. Saadetuna kogu rahva sügavast leinast, sängitati ta põrm Tallinna Metsakalmistule.

Eduard Vildel on auväärne koht eesti kirjanduses. Ta on eesti realistliku kirjanduse väljapaistvamaid esindajaid, kelle loomingu ideeline sisu ulatub klassiühiskonna hukkamõistmisest revolutsioonilise võitluse kuulutamiseni.

Vilde arvukad teosed hõlmavad väga mitmesuguseid teemasid. Nendes jutustatakse suurtest sündmustest eesti rahva ajaloos, talurahva ja töölisklassi elust, raha võimust inimese üle, kultuuri ja kunsti probleemidest ning paljust muust. Teemade ja probleemide rikkus leiab kujutamist mitmekesistes žanrides: romaanides, jutustustes, novellides, lühipalades, näidendites. Vildet armastati tema kaasajal ja armastatakse praegugi ta terava huumorimeele pärast; ta oskab osavalt kasutada pilkesõna võitluses eesrindlike ideede eest.

Vilde on suur sõnakunstnik. Ta on loonud palju meeldejäävaid kujusid. Sellised on näiteks mehine ja paindumatu Võllamäe Päärn «Mahtra sõjas» ning Väljaotsa Jaan romaanis «Külmale maale». Lugejat köidab Vilde oskus arendada osavalt ja kaasakiskuvalt sündmustikku, kujutada sütitavaid pilte rahvahulkade võitlusest, kirjeldada südamliku kaastundega vaeste inimeste eluraskusi, piit-

sutada tabava sõnaga rikaste ülekohut. Kõigele sellele lisandub rahvapärane ja ilmekas keel.

Nõukogude rahvas peab kalliks mälestust Eduard Vildest ning hindab kõrgelt tema loomingut. Suurmeistri teoste uusväljaandeid trükitakse nüüd kümnetes tuhandetes eksemplarides. Venekeelsete tõlgete kaudu on Vilde teosed saanud tuttavaks kogu Nõukogude Liidus. Kirjaniku viimases elukohas Tallinnas Kadriorus on asutatud Eduard Vilde memoriaalmuuseum, mida iga päev külastavad arvukad kirjandushuvilised. Sagedasteks külalisteks on siin ka kooliõpilased, kes tahavad näha suure kirjaniku viimset elu- ja töökohta.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Kirjeldage Vilde lapsepõlveaastaid, meenutades ühtlasi jutustust «Minu esimesed «triibulised»». Millised mõisaelu küljed aidamehe Eedit eriti veetlevad? Milline sündmus jääb talle kogu eluks meelde?
2. Mispärast oli kreiskoolis valitsev vaim Vildele vastumeelne?
3. Missugustes tingimustes tuli Vildel luua oma teosed?
4. Millest jutustavad Vilde parimad teosed? Kuidas need aitasid lõkkele puhuda revolutsiooni leeki?
5. Koostada (võimaluse korral) kirjand teemal «Mida nägin E. Vilde muuseumis».

MAHTRA SÕDA.

(Katkendeid romaanist.)

Kilter, kubjas, aidamees...

Kilter, kubjas[1], *aidamees,*
need on põrgus kõige ees.
Rahvariim.

«Uusi ahteid[2] maha, teie vedelvorstid! Mis palvetundi te peate? Paluge, kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!»

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugeva, jändriku kehaga must vanamees seal tolmupilve sees, tahmase ukse kõrval. Ta pragab ja kirub ainult nii kombe pärast ja ka sellepärast, et ta muud abinõu ei tunne neid venivaid, lossilangenud tondikujusid seal põhkudes vähegi elustada, ning lõpuks sellepärast, et temalt valju vastutust nõutakse, kui töö õigeks ajaks valmis ei ole. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber vahel salajane naeratus, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tihedasse, pulstunud habemesse ronib, habemesse, mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt kaela ümbrit-

[1] *kilter* ja *kubjas* — mõisasundijad; kilter oli mõisas teol viibivate talupoegade tööde järelevaataja; kupja ülesandeks oli talupoegade mõisatööle käsutamine, tööl nende järele valvamine jms.

[2] *ahe* — korraga rehte parsile kuivama pandav viljahulk.

seb. Ei, Vidiste Mart, Vaitla mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et kõik rehelised seda teavad, siis laseksid nad teda rahuga pragada, kui mitte kilter kepiga ka rehes ei seisaks ja kui see pikk, kondine, jutukehv pilvetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel enamasti keppi tarvitab, millel on palju selgem keel kui Rehe-Mardi sõimurikkal suul.

«Uusi ahteid maha! Ärge varastage mõisahärra ööd, nagu te tema päevi varastate! Kes toidab teid, kui te saksa ei toida!»

«Me toidame teda ja iseendid koa,» uriseb üks noor teomees pigimusta higi põselt pühkides.

«Ja jah, sina oledki mees teisi ja ennast toitma!» algab nüüd ka kilter laisa, nohiseva häälega. «Just sina, see venimuste[1] peamees! Mis sa oma koodist[2] nii kaua tunnistad? Tahaksid talle vist elu sisse puhuda, et hakkaks ise lööma? ... Ja sina, Triinu, juba jälle kükitad maha nagu munas kana! Juba su kintsud jälle kipitavad! Oota, ma lasen su varre otsa siduda ja su laisa kehaga ahtele pihta anda!»

Juba lähenebki ta oma kardetud pajukepiga. Aga Kiltri-Kaarli kepi eest kaob kõik, millel veel vähegi elu sees on. See, kes paigale jääb, on väsimuse pärast nii kange ja tuim, et ta lööki enam kartagi ei märka.

Varsti on uued ahteladem ed maas, pindad võetakse jälle varnast, paarid heidavad kokku, ja edasi läheb öine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu, ning pillimänguks on jälle vartade igavene ja kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!

Rehepapid teavad palju tontidest jutustada. Õised varjud petavad nende silmi, öised hääled nende kõrvu. Öö peidab oma musta tiiva all palju salapäraseid viirastusi. Unine, poolmagav silm võiks tervet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks viirastuseks pidada. Tõmmuhall, kuni süsimust on terve ruum. Rasvaküünlad tahmaseis laternais oma kurva kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis neist vaevaga läbi tolmuse ruumi poevad, kahvatavad eemal ikka enam ja enam surnukarvalisteks. Pikad, laisad varjud roomavad üle põranda, ronivad seinu mööda üles, tõstavad oma hiiglapäid sarikateni. Väljas ulub sügisene tuul, nagu tahtes kogu maailma valu ja viletsust ühises vägevas nutulaulus, maailma ääreni kostvas suures ahastuskisas kuuldavale tuua. Reheväravad nuuksuvad, katus ägab ja oigab, pilved aga puistavad pisaraid alla — ojadena, nagu tahaksid uputusega kõike kinni matta, mis alt mustavast sügavikust nutu ja kaebuse kujul ülespoole kerkib ilmaruumi rahu ja vaikust rikkuma.

Kari tonte, vaime, kooljaid, mis seal tuhmis tolmupilves, nelja nõest mustava seina vahel liigub! Neil ep ole silmi, neil ep ole suud, nina ega kõrvu; neil pole ka aju enam, mis mõtleks, ega

[1] *venimus* — sõnast «venima»; sõimusõnana laisk, aeglane.

[2] *koot* e. pint — viljapeksuriist; koosneb paari meetri pikkusest puuvarrest, mille külge on seotud puunui.

südant, mis tundlikult tuksuks. Nad on tööriistad, nagu need kaks kokkuseotud puud nende käes, mida nad pindaks kutsuvad. Pint ja Mihkel — Mihkel ja pint; Liisu ja pint — pint ja Liisu — kõik üks, ütle kuidas tahad. Ühel pole rohkem soove kui teisel, ühel pole rohkem nälga ja janu kui teisel. Sest nälja ja janu tundmiseks on tundmust vaja — pindal aga tundmust ei ole ja Mihklil ja Liisul ka mitte.

Neljas rehi nädalas. Nelja rehe vahel üks öö puhkust. Kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd, siis üks öö und, ja jälle kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd. Ning leivakotis aganane leib.

Kilk-kõlk! kilk-kõlk! mats-pots! mats-pots! Juba hakkavad löögid siin-seal oma heledat kõla kaotama, juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha. Mõni toetab, kui lade läbi löödud, selja vastu seina ja jääb sinna kui puutomp seisma. Ükski ei lausu teisele enam sõna, ükski ei vaata enam teise peale, nad ei näe enam üksteise nägusid, ei tunne enam üksteise kogusid, nad ainult aimavad, et nende ümber inimesed liiguvad ja et nad ka ise liiguvad. Kõik on nagu paksu, läbitungimatu udu sees, hääled kajavad neile nagu kaugelt, kaugelt metsa või mere tagant kõrvu. Mõnede silmad on täiesti kinni, nad liiguvad ainult kehalise tunde järgi; teised vahivad klaasiste, tardunud pilkudega eneste ette maha.

Kaks noort ja nõrka, poiss ja tüdruk, üks ühest, teine teisest lademest, on ahte pööramise ajal salaja pimedasse nurka istunud. Kilter, kes ise ka unega meeleheitlikku võitlust peab, lööb silmad lahti, vahib valjult ringi, näeb teist laisklejat, läheneb talle varvaste peal ja tõmbab poisile hea vopsu mööda selga. Magaja ärkab, aga ta nägu ei ilmuta mingit valutunnet, ta ei saa arugi, mis sündinud on, ja tahab uuesti norgu lasta. Alles teine ja kolmas hoop ajavad ta jalule. Tüdruk on terasem ja õrnem: ta suust lipsab esimesel hoobil väike «ai», ja enne kui järgmine sajab, on ta juba töö juures.

«Teie unekotid! Või siin on teie magamiskamber!» nohistab kilter, kuna ta enda silmad vägisi kinni kipuvad.

«Liigutage käsa, liigutage käsa!» noomib rehepapp, kuna ta väravast välja vahib, märgates murega ikka helkjamaks minevat koidukuma.

Sõimu ja kepi varal aetakse elusaile ja elutuile tööriistadele uut jõudu tardunud liikmetesse. Jälle tõusevad ja vajuvad käed, jälle kõlksuvad ja matsuvad pindad, jälle sahisevad õled ja jälle soriseb vili savist põrandale — kaunis, kuldne vili, millest mõisas nii peent valget püüli, nii puhast magusat leiba tehakse, leiba, milles ei ole aganaraasu ega kliipõrmu.

Kui päikesetera taevaveerel sätendades põlema süttib — vihm on üle läinud —, siis on rehi pekstud, neljas sel nädalal, juba nii mitmes sügise jooksul.

Kuidas? Kas neil pole hea meel, et töö on tehtud? Kas nende rinnas ainustki sädet sellest elustavast, õnnestavast tundmusest ei tärka, mida inimene maitseb lõpulejõudnud ja kordaläinud tööst? Oh ei! Nad magavad püstijalu ega tunne sellepärast midagi. Ning teiseks pole nende töö veel ammugi lõpul. Nende töö algab alles. See siretav tulikuul seal hallil taevaserval, mille kuldsed kiired praegu unest ärkavat, karastatud loodust suudlevad, see on neile õistele töötontidele kohutavaks märgutuleks, et neid juba uus, niisama ränk tööjärg ootab. Veel kaksteistkümmend tundi tööd, sõimu, keppi, aganast leiba, unega heitlemist — siis alles tuleb puhkeaeg, kallis magus laupäeva-õhtu...

Kilter annab vaimudele[1] käsud kätte ja paneb mõisa poole. Kubjas pole veel ilmunud. Seda silmapilku tarvitavad mõned, et leivakotist palukest leiba võtta ja seda poolkinniste silmadega nosima hakata. Teistel, kes ei tea enam, mis nälg ja janu tähendavad, on ülemaks varaks uni. Pool elu viieminutilise suikumise eest! Nad langevad jalult, nagu oleks neid püssikuul tabanud. Varsti kükitab neli, viis norisejat rehe välise seina ääres — mitte mõisa pool küljes, vaid seal, kuhu oodatava kupja või opmani silm mitte kohe ei ulatu.

See varastatud uni ei kestnudki kauem kui viis minutit. Äkitselt, nagu maa seest kerkinud, seisis kubjas rehe nurga ääres. Vaevalt oli ta pilk räästa all kössitajaid riivanud, kui juba ta toomingane vemmal tõusis ja lähemale uinujale pihta patsus.

See oli üks noorevõitu tüdruk, kes süües oli magama jäänud. Ta hoidis leivatükki käes, huuled olid purused ja suu nähtavasti veel täis. Uni oli näljast võitu saanud, enne kui sööja suutäit sai neelata.

Et ta esimesel hoobil mitte kohe püsti ei karanud, siis andis kubjas talle veel teise. See käis talle otsekohe pähe ja nii õnnetult, et juuste seest verd hakkas tilkuma.

«Elajas!»

See lühike, vagune hukkamõist tuli uriseval bassihäälel ühe suure teomehe suust, kes nüüdsama oli rehest astunud, et magajate seast oma talu vaimupoissi[2] üles vapustada. See suikus pekstava tüdruku lähedal.

«Kes ütles «elajas»?»

«Mina.»

«Kes on «elajas»?»

«Sina.»

Kramplik võpatus läbistas noore kupja keha. Ta seadis enda hüppele kui murdja. Välkuvad silmad õgisidki juba vastast. Siis vingus vemmal õhus ja langes vaheda vopsuga teomehe tugevale turjale.

Võllamäe Päärn seisis paigal, nagu peaks aru, mida nüüd

---

[1] *vaim* — naistööline, kes talu poolt pidi suve läbi mõisas tööl käima.
[2] *vaimupoiss* — teomees.

teha. Pikaline, nagu ta suur keha liikuma, oli ka ta aju mõtlema. Ta jõudis alles siis otsusele, kui veel teine vemblahoop ta õlale sadas. Nüüd pahvas nagu must tuli tal silmist, kaks veresoont ta otsaesisel paisusid sõrmejämedusteks — siis oli ta kupja kraes kinni, tõstis ta õhku, tuuseldas teda paar korda, ning lähemal pilgul lendas väheldane, nigel mehike paar sülda eemale lepapõõsasse.

See kõik sündis üheainsa silmapilguga, nii et ükski vahele poleks saanud minna, kui seda keegi oleks tahtnudki. See võimalus näis aga väga küsitav olevat, sest kõik töölised püsisid rahulikult paigal, ja kes väsimusest liiga tuim ep olnud, selle näole ilmus koguni kahjurõõmus elevus või ka murelik jahmatus sündmuse tagajärgede pärast.

Kubjas oli ruttu jälle jalul. Esimeses viha- ja häbituhinas tahtis ta uuesti teomehe kallale tormata, aga kuna ta oma mahakukkunud vemmalt üles tõstis, näis ta teisele otsusele jõudvat. Tõmmupunase näo ja väriseva suuga pöördus ta töörahva poole:

«Teie kõik nägite, mis siin praegu sündis! Ma tahan viimast päeva Vaitla kubjas olla, kui see krants mitte oma sada sirakat ei saa! Ja küll ma sind isegi õpetan, Võllamäe Pearn, oota aga! Siga, lurjus niisuke!»

Ta oleks oma võimetus vihas edasigi sõimanud, kui mitte nüüd verine vaimutüdruk ta tähelepanu poleks äratanud. See oli vaheajal oma olekust aru saanud. Ta nägi verd oma kätel ja riietel ning põletav valu peas tegi ta täiesti ärksaks. Ta hoidis nuttes pead kinni ja valuviha litsus tal susiseva hüüde suust: «Niisuke mõrtsukas!»

Kubjas kähvas kõige kehaga tüdruku poole ümber.

«Ah sina sõimad mind mõrtsukaks! Ah sina, lirva, julged mulle koa vastu hakata! Sina — sina —»

Ja enne kui ta suu uusi sõnu leidis, tõusis ja vajus vemmal ta käes, matsatas aga vastu maad, sest tüdruk oli kassi väledusel hoobi eest ära sööstnud ja puges meeste selja taha. Kui lööja talle sinna järele tahtis tormata, jooksis ta Võllamäe Päärnale otsekohe vastu rindu.

«Võiksid ta nüüd juba rahule jätta, ta on juba verine,» urises viimane rahulikult, nagu poleks tema ja kupja vahel midagi sündinud.

«Kas see sinu kuradi asi on? Ma võin teda peksta, et ta enam oimugi ei liiguta, — see on minu õigus! Mul on härra käest käsk inimesi õpetada, kui nad vastased on. Mina kannan oma keppi auga — sina aga, sina lontrus, sina pea suu ja — ja — —»

Ta hääl lõi ümber vihaseks vingumiseks ja kriiskamiseks, kuna ta suu ääres kramplik vihanutt tuksus. Linavalged juuksed, millelt kübar oli maha kukkunud, seisid kõrvade ääres kentsakalt turris, kollakad silmad tulipunases näos, valgete ripsmete vahel ja niisama valgete kulmukarvade all pildusid sädemeid ja kitsahuule-

line suu, mida hõre valge piimahabe piiras, seisis veertelt vahul. Kes teda nõnda nägi, pidi oletama, et ta meest, kelle peale ta oma sappi kallas, veriselt vihkab.

«Küll sind juba tuntakse, sa kangekaelsete kuningas! Kus iialgi vastuhakkamist ja tõrkumist on, seal oled sina ninamees! Koha pealt kihutati sind minema, nüüd oled teise ori. Juba su isa oli mässaja, terve su suguselts on mässajad, aga kõige suurem võllanägu oled sa ise! Ja kelle eest hakkab sihuke seisma? Kulbi Kaie, selle ilmamoa lidu eest, kelle peale õige inimene ei tahaks sülitadagi.»

«No-noh, oled tal ju isegi võersil käind!» tuli summutatud häälitsus eemalt poiste seast.

«Kes teab, kes Kaie pojukese õige isagi on!» torkas keegi veel, mispeale poiste ja tüdrukute salgast sume naerukõhin läbi käis, nagu tuul kuivi lehti sahistab. Tüli kupja ja teomehe vahel oli nende roidunud vaime suutnud ergutada.

Kupja-Prits tegi, nagu ei kuuleks ta midagi. Ta märkas, et kõik tema vastu olid, ning see teadmine tegi ta ettevaatlikuks. Et oma kartust peita, kärkis mees seda südimalt vihaaluse peale edasi:

«Tunnista üles, mis sohisõprus sul on selle tüdrukuga! On sul nõu temaga papi juurde minna? Võid ju minna, kes sind keelab, ega sest kellelgi kahju ole, et teda nii paljude sõbristega jagama pead. Aga ära sina tule mind keelama, kui ma saksa käsku täidan ja laisklejatele jalgu alla teen! Vasta, mis salaühendust sa selle tüdrukuga pead?»

Aga vastuse asemel tõukas Võllamäe Päärn oma suure tolmuse viltkaabu kuklasse ja pööras käratsejale selja. Tahtes või tahtmata sülitas ta kuuldavalt haopinu peale, kui ta teomeeste ja vaimude salgast välja astus.

Kupja-Prits nägi ainult muigavaid nägusid. Ta punetavad palged tõmbusid sinakaks, kramplikult hoidis ta käsi vembla ümbert kinni, aga ta jäi paigale. Tundmus, et ükski, mitte ükski tema poolt ei ole, tema sõna ja tegu heaks ei kiida, rõhus ta nähtavasti maha. Ta aimas ka väga õieti, kust see tuli. Nad vihkasid ja põlgasid teda. Seda tegid nad esiteks ta liialdatud valjuse ja teiseks sellepärast, et ta alles kuue kuu eest üks nende seast oli olnud, nüüd aga kupjakeppi kandis. Kuue kuu eest alles oli ta ühes nendega härrat ja opmanit, kubjast ja kiltrit vandunud, oli nendega ühes käe salaja rusikasse kiskunud, kui kellelegi ülekohut sündis, oli nendega ühes keelatud und maganud ja nendega kannatanud, kui sundija kepp nende pihta parkis. Ja nüüd seisab ta nende ees ja keerutab ise keppi, mõistab hukka, mida ta ise kah on teinud, peab kohut nende üle, kes tema kaaslased on olnud, nuhtleb neid süü eest, mida ta ise enne mitte süüks ei pidanud. Nad peavad teda äraandjaks, seda märkab Prits väga hästi, ning jätab sellepärast tegemata, mida ettevaatus mitte tingimata tarvilikuks ei tunnista.

«Noh, mis te vahite veel seal?» kärgib ta korraga. «Tüdrukud,

kas kilter teile ei öelnud, kus kardulimoa on? Ja teie, mehed, kas te kord kündma ei soa?» Ning lühidalt ja hammustavalt annab ta teomeestele, kes minema pöörduvad, veel mõned tarvilikud juhatused.

Seejuures veeretab ta aju palaval kiirusel kättemaksumõtteid. Mitte ainult Päärnale ja Kaiele ei taha ta kätte maksta, vaid, kui võimalik, neile kõigile, kes on julgenud teda irvitada, teda käsualuste ees püüdnud nöögata ja narritada. Kuna teomehed ja vaimud oma leivakotte ja kuubesid korjavad, nuusib kubjas rehe ümber seisvaid hao- ja puuvirnu. Ta teab juba omast käest, et neis ikka midagi peitub, misüle h e a kubjas silmad kinni pigistab. Pritsul pole aga asja pime olla. On nad ju kõik tema vaenlased.

«Ahaa — kotike rapperukkid[1]! Kui osavasti pinusse pistetud! ...Ja siin — nojaa, veel teine samasugune kotike!... Mehed — pidage! Kelle need kotid siin on?»

Mehed on juba minemas, käänavad aga kupja möirgava hüüde peale kangeid kaelu õla poole.

«Siia tulge!»

Pöörduvad küll aeglaselt ümber ja vahivad, aga kupja ja kottide juurde ei lähe keegi.

«Siimu-Tõnu Mats, see on sinu kott!»

«Ei ole.»

«Mis sa valetad!»

«Ei ole!»

«Ja see kott on Tõntsu Joagupi oma!»

«Eksid.»

«Sinu neh!»

«Ei juhtugi!»

«Mehed, tunnistage, kelle need kotid on!»

Ja Prits veab kotid meeste juurde, kes mitte tema juurde ei taha tulla.

«Kas need pole Matsi ja Joagupi kotid?» turtsub ta neile näkku.

Mehed vahivad, tunnistavad, kõngutavad päid — ükski ei tunne kotte.

Kubjas katsub seepeale tüdrukutega õnne. Sama pahatahtlik, tõrges ja pilges vaikimine. Üks ninatark astub ette ja teeb, nagu nuusutaks ta kotikeste haisu. Teised pahinal naerma.

«Kasige minema!» hüüab Prits. «Küll opman teie varganägude jälile soab!»

Ja kuna töölised minema pöörduvad, lohistab kubjas kotid rehe poole tagasi.

Rehes on vaheajal väike nali sündinud, mille nägemiseks Kupja-Prits tegelaste õnneks liiga hilja tuleb.

---

[1] *rapperukkid* — rukkiterad, mis eraldatakse peadest vihkude löömise teel vastu rabamispinki või rehetoa seina; rabamisel väljapekstud rukkiterad.

Kuna Rehe-Mart rehe all pekstud vilja juures toimetab, poeb Hansu-Jüri Jaan rehetoast välja, tema kannul Vidriku Villem. Mõlemad vahivad kartlikult ringi, kui väljast Kupja-Pritsu kärkimist kuulevad. Kaks teist poissi on veel rehes. Need pilgutavad teineteisele silma, kui Jaani ja Villemit näevad. Üks neist võtab pinda seinalt ja torkab selle varrega Jaani kõrge viltkaabu külge. Sedamaid on Jaan viljasambaks muutunud: mida torukaabu oma suures sisikonnas on peitnud, sajab teomehe keha mööda maha rehe põrandale.

Poisid itsitavad, Jaan ise kahvatab. Rehepapp aga pöörab selja poiste poole ja hakkab kõigest väest aevastama.

«Villem!» hüüab ta korraga.

«Mis?»

«Tule seie!»

Villem läheb.

«Kas sa, kurat, ei kuule, mis õues on? Ruttu lähed rehetuppa tagasi!»

Villem kaob kui tuul rehetuppa ja tühjendab seal oma kaabu.

Teine kord, kui õues on vaiksem ja pimedam...

«Head päeva, Mart!... Head päeva, Mart!»

«Head päeva, võrukaelad!»

Kuna mehed rehe tagumisest väravast välja poevad, tikub kubjas eespoolsest kotikestega sisse.

«Rehepapp, mis pagan see on, kõik haopinud rapperukkid täis!»

«Hea viljakas oasta — mis muud.»

«Soo, või viljakas oasta! Moakeeli hüütakse seda aga varguseks.»

«Varguseks neh. Kui oasta hea, eks siis ole igaühel võtta... Aga misjaoks sa siis haopinusid mõetmas käisid?»

«Ma ei mõetnud neid, vaid otsisin vargust.»

«Kuda see koht sulle siis nii tuttav oli?»

«Kuda tuttav?»

«Kuda sa's just sealt teadsid vargust otsida?»

Prits riivab luurava pilguga musta vanameest, kuna ta kotid tema jalge ette viskab.

«Mul on õigus igalt poolt vargust otsida — seks olen mõisa kubjas.»

Rehepapp jääb vaheliti kätega tema ette seisma ja mõõdab teda oma muheleva pilguga jalatallast pealaeni.

«Prits, need ehk on su enese kotid, mis sa mullu sügisel pinusse unustasid... Sul vist oli neid vahel nii palju, et kõiki ei jõudnud meeles pidada.»

Kupja-Prits — Kupja-Prits ei ütle midagi.

Kupja-Prits — teeb teist juttu.

Vahimees [1], kus vitsad?

Pärast lõunat tõi kubjas Võllamäe Päärnale väljale käsu, ta pidavat õhtul paruni juurde minema. See oli inetu kollane pilk, mille ta seejuures teomehe peale heitis. Päärn ei lausunud kupjale musta ega valget, vaid hüüdis oma kõrvile: «Vagu!» ja kündis rahuga edasi.

«Kas kuuled, õhtu härra juurde!» kordas Prits vahedamalt.

Kui Päärn ka nüüd midagi ei kostnud, näitas kubjas talle selja tagant rusikat ja hakkas siis suure hoolega tema kündi uurima. Künd oli aga nii laituseta, et teomehe vihasem vaenlanegi sellest viga ei leidnud. Kupja-Prits sammus siis ka keppi vangutades varsti minema.

Kulbi Kaiele tõi aidamees kartulimaale käsu, et ta õhtul härra ette mõisa pidavat minema. Ehk küll tüdruku süda paha oli aimanud, ehmatas ta siiski nii, et käed hakkasid värisema.

«Härra ette?» küsis ta. «Mis ma kurja olen teind?»

«Kust mina seda tean?» vastas aidamees. «Mind ju öösi reheliste juures ei old.»

Et rehest jutt oli, siis teadis Kai väga hästi, millise asja pärast teda paruni juurde kutsuti.

«Ta peksis mu ju veriseks, ja nüüd kutsutakse veel kohtu ette!» hakkas ta kaebama, kuna tal jämedad pisarad üle tööporise palge veeresid.

«Aga sa ei tohi sundijat sõimata,» lisas aidamees õpetlikult juurde, kuna ta, et tüdruku kurtmisest pääseda, ruttu edasi kõndis.

Päärn ja Kai said õhtul härraga juba mõisa õues kokku. Parun Heidegg tuli põllult ja pöördus parajasti ümber viinaköögi nurga härrastemaja poole, kui teomees kübarat tõmmates ja alandlikult kummardades talle lähenes.

«Parunihärra on mind täna mõisa kutsund.»

«Kes sa oled? Ah soo — Võllamäe Päärn.»

Parun kaldus kogu oma kehaga teomehe poole ning lõi oma terashallid, läbitungivad silmad, mida vesised sõõrid ja suured laukortsud ümbritsesid, nagu raudnaelad Päärna näo külge kinni. Teomehe suur keha seisis natuke aega küürus tema ees, käed kobasid harjunud kombel ta säärte poole, siis aga, kui parun sammu tagasi nihkus ja nägu tal ikka valjemaks, tõrjuvamaks muutus, ajas Päärn enese jälle sirgeks ja seisis nüüd oma täies pikkuses ja kerekuses mõisniku ees.

«Päärn,» ütles parun Heidegg pehmemalt, kui ta karmi näo järgi oleks võinud arvata, «Päärn, sa ei ole oma meelt veel sugugi parandanud. Sa oled veel seesama vastane hunt, kes sa kahekolme aasta eest olid.»

«Parunihärral on õigus.»

«Soo — või mul on õigus.» Heidegg astus mehele jälle lähe-

[1] *vahimees* — mõisa või valla käskjalg; vallakohtu korrapidaja.

male. «Kui sa ütled, mul on õigus, siis tähendab see, et sa oma meelt parandada ei tahagi. Mis?»

«Tahan küll, aga parunihärra sundijad ei lase.»

«Ei lase? Sina, häbemata, kargad täiesti ilma asjata kupja kallale ja peksad teda orjade ees, ning julged mulle veel öelda, et minu sundijad sind ei lase meelt parandada!»

«Kubjas lõi mind ilma asjata ja mina ei peksnud teda mitte, vaid viskasin niisama oma kallalt ära lepapõesasse.»

«Pea lõuad! Kupjal on õigus sind lüüa, ta võib sind lüüa, millal tahab — see on minu käsk! Aga s i n a ei tohi kubjast lüüa — kas kuuled! Sina ei tohi kupja külge näppugi pista — kubjas on minu käsu peal väljas, kubjast peab iga ori kartma nagu mind ennastki!»

«Aga see ei või parunihärra käsk olla, et kubjas tohib ilmsüita inimesi peksta.»

«Ilmsüüta inimesi teie seas ei olegi! Teie kõik olete võrukaelad, vargad ja laisklejad! Iga hoobi, mis teile antakse, olete ausasti ära teeninud... Aga kuda sa julged mulle suu sisse öelda, et kubjas sind ilma süüta löönd? Sa oled ju kubjast kõigi ees sõimand, oled temale «s i g a» öelnd?»

«Ei, «elajas».»

«No vaata — «elajas»! Ja mispärast ütlesid talle «elajas»?»

«Sellepärast, et ta tüdrukule pähe lõi, nii et veri välja tuli.»

«Kas see oli sinu asi?»

«Ei old.»

Vist kunagi polnud parun Heidegg ühe teomehega, liiati niisugusega, kelle peale ta parajasti vihane oli, nii pikka juttu ajanud. See suur tugev «võrukael» aga, kes praegu ta ees seisis ja kes kõige oma talupoegliku rumaluse juures midagi ilmutas, mida teistelt temasugustelt naljalt leida ei olnud, nimelt julgust ja teatavat loomulikku huumorit, see huvitas vägisi parun Heideggi.

«Kas Kai on sinu naine või pruut?» küsis ta.

«Ei ole.»

«Või hea sõber?»

«Mitte põrmu.»

«No miks sa tema eest siis seisid?»

Sellele küsimusele jäi Päärn vastuse võlgu. Ta silm otsis härra jalgade pealt seletust. Viimaks mõmises ta:

«Ma ei või verd näha.»

Kui mitte nii raske süüalune ta ees ei seisaks — parun pahvataks selle vastuse üle vististi naerma. See hiiglatugev kiskja seal, ja ei või verd näha! — Parun ei naera aga mitte, vaid hüüab rämedalt:

«Ma saadan su haakenrihtri[1] juurde!»

«Kas mõisas vitsu ei ole?» küsib Päärn.

---

[1] *haakenrihter* — haagikohtuniku rahvapärane nimetus; haagikohus oli endine maapolitsei-kohus.

Parun vahib talle otsa, pöörab siis selja, kõnnib mõne sammu edasi-tagasi, urgitseb kepiotsaga maad ja küsib viimaks:

«Mõisa vitsad on sulle siis armsamad kui haakenrihtri omad?»

«Armsad pole nad mulle kummadki,» vastab teomees. «Aga kui parunihärra mu aagrehi juurde soadab, siis peab parunihärra mulle kirja kaasa andma, ja kas parunihärral seda tööd ja tüli vaja!»

Võllamäe Päärn teab nimelt oma õelt, kes mõisas toatüdrukuks on, et parunihärra kõigist maailma halbustest midagi nii väga ei vihka kui kirjutamist. Iga kirja, ka kõige lihtsama kallal istub ta mitu tundi, on vihane kui lõvi, karjub igaühe peale, kes tema piirkonnast sel ajal mööda läheb, loobib ühe sule teise järel nurka ja viib, kui jäle töö viimaks valmis on, selle proua kätte parandada. Proua teeb aga kirjast tihti hoopis uue kirja, ja selle peab siis parun ümber kirjutama. Seejuures vannub ta jälle kui pagan ja tuju on tal terveks päevaks rikutud.

«Kui ma teaksin, et sa meelt parandaksid, Päärn, siis ei saadaks ma sind mitte haakenrihtri juurde,» ütleb parun oma suurt halle vurrusid näppides.

«Parunihärra teab, et aagreht ka mitte suur meeleparandaja ei ole. Parunihärral on ehk minu kadunud isa veel meeles?»

Päärn ütleb seda häälega, millest tasane tümin kajastub, ja ta mõnus-rahulik nägu on korraga tõsiseks muutunud.

Ka paruni palgel on muutust märgata. Ta pahem silmaäär hakkab tuksuma, ta pikad vurrud satuvad liikuma ja ta nihkub teomehest pisut, pisut eemale.

«Hea küll, Päärn,» ütleb ta siis, «sa pead mõisa tallis viiskümmend soolast saama.»

«Nelikümmend, parunihärra, ja mitte soolast,» vastab teomees.

«Sa tingid? Hea küll — nelikümmend, aga nelikümmend s o o l a s t! Ja nüüd pea lõuad!»

Seega pöörab parun Heidegg oma kohtumõistja-palge Kulbi Kaie poole, kes kogu aja nuttes ja võbisedes Päärna selja taga on seisnud.

«Mis su nimi on?»

«Kai!»

«Kelle vaim sa oled?»

«Tooma-Tõnu Mihkli.»

«Sa oled kubjast sõimanud — saad mõisa tallis kolmkümmend soolast.»

«Kulla, pai parunihärra —»

«Vait!»

«Armu, parunihärra, armu!»

Kai langeb põlvili ja sirutab käed paludes välja, parun pöörab talle aga selja ja teeb kähku minekut. Ta on aga vaevalt viis sammu edasi saanud, kui Võllamäe Päärn korraga ta kõrval seisab.

«Parunihärra, veel üks sõna!»

«Mis sa veel tahad?»

«Milla parunihärra mulle mu isa koha jälle tagasi annab?»
See on häbematuse tipp! Mehe käest on vastuhakkamise pärast koht ära võetud, ja nüüd, kus ta vastuhakkamise pärast jälle karistuse all seisab, tuleb ta kohta tagasi nõudma!

Parun Heidegg ei tea, mida vastata. Kui ta seda hiiglast mitte pisut ei kardaks — ta ei tea isegi õieti, miks ta teda kardab — ja kui ta temast lugu ei peaks — ta ei tea isegi õieti, miks ta temast lugu peab —, siis laseks ta selle jultunu jalapealt kinni siduda ja haagikohtuniku juurde vedada. Et aga parun Heidegg seda meest kuidagi pisut kardab ja temast kuidagi pisut lugu peab — vähest muuseas tema hunnitute[1] töökäte pärast —, siis ei vasta ta muud kui:

«Isa koha annan sulle tagasi, kui meelt oled parandanud ja sundijatele enam vastu ei hakka. Oma küsimuse eest saad aga kümme soolast juurde... Talli mõlemad!»

Ütleb ja sammub ees talli poole. Mõlemad süüdlased järgnevad pikkamisi.

«Vahimees, kus vitsad?»

Küllap sel vitsad valmis on!

«Vahimees, kahele soolvett!»

«Valmis, parunihärra!»

Kolmas nuhtlusealune on nimelt veel. Selle on opman üles andnud. Viieteistkümne-aastane poisike. Kündis hooletult. Jättis suurte kivide ääred terveks ja ajas looklevad vaod. Viisteistkümmend hoopi ilma soolaseta.

Soolaseks nimetatakse Vaitla mõisas nimelt seda, kui vitsad enne peksmist ja peksmise ajal soolvette kastetakse. Haagikohtuniku juures sada hoopi või Vaitlas viiskümmend «soolast» — see on ükskõik. Et parunihärra mitte meeleldi kaebekirju ei kirjuta ega haagikohtunikku iga tühja asja pärast tülitada ei taha, siis püüab ta oma mõisas ise korda pidada ja valib raskemate süüde tarvis «soolase». Tagajärg sama, aukartus mõisapolitsei ees aga seda suurem.

Esimene, kes tallis käsile võetakse, on see viieteistkümne-aastane teomees, kes ei taha õigeid vagusid künda. Ta lõdiseb kui haavaleht, nutab, nagu sünniks talle suur ülekohus, ega mõista ärevuse pärast oma püksinuppe lahti teha, vaid nabistab särgi preesi kallal, nagu oleks selle lahtipäästmist vaja. Vahimees läheb talle appi. See mees teab, mis vaja. Varsti on poisi punane ihu paljas ja saab ruttu veelgi punasemaks. Ta karjub nii, et kogu mõisaõu kajab. Esimesed hoobid panevad ta karjuma, järgmised juba röökima. Inimesed, kes õues liiguvad, kahvatavad ja jooksevad ruttu tuppa. Naisterahvad pistavad näpud kõrvadesse ja poistel kukub süda saapasäärde. Parun Heidegg aga seisab tallis karjuja juures, näeb, kuidas iga hoop verise vorbi selle ihusse lõikab, ja julgustab peksvat vahimeest takka, et ta mitte õigust silmast ei

[1] *hunnitu* — suurepärane, väärtuslik.

kaotaks. Parun Heidegg ei taha ega tee ju muud kui õigust. Süüdlasi peab karistama, muidu lähevad inimesed hukka.

Poisi järel võetakse tüdruk käsile. See palub veel ikka armu, ehk ta küll teab, et see midagi ei aita. Ta on poolsurnud häbi pärast, et ta meeste ees oma ihu peab paljastama. Vahimees, tugev, kaleda näoga vanamees, kastab vitsad suurde pütti soolase vee sisse, ja ta kurb tegevus algab. Tüdruk kisendab veel haledamalt, veel pöörasemalt kui poiss. Ta hääl muutub pärastpoole kuivaks kiilumiseks, mis kuulajale üdini tungib.

Siis järgneb Võllamäe Päärn. Tema ei karju. Ainust häälitsust ei tule ta suust. Sunduseta on ta selja ihukattest vabastanud, sunduseta heidab ta peksupingile. Ta surub pea käte vahele ja pigistab hambad tugevasti kokku, tundes, kuidas soe veri ta ihu mööda hakkab maha nõrguma; ja alles pärast neljakümnendat hoopi tungib ta rinnast esimene mahasurutud korin, mis viimati muutub ähkimiseks. Kui jagu täielikult käes, kargab mees maast, kohendab oma riideid ja heidab seejuures paruni peale pilgu, millest viimane selgesti aru ei saa: peitub selles hammustunud viha või üksnes valu. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Lugeda tähelepanelikult rehetoa ja rehepeksu kirjeldust ning leida sealt kõnekujundeid (epiteete, võrdlusi, metafoore, personifikatsiooni), mis aitavad ilmekalt esile tuua talupoegade kurba, viletsat elu.
2. Milliseid kunstilisi võtteid kasutab kirjanik Kupja-Pritsu iseloomustamiseks? Leida need tekstist. Iseloomustada kubjast.

[Pekstava tüdruku hädakisa mõjub masendavalt Vaitla mõisa guvernandile Juliette Marchand'ile[1], kes on pärit Šveitsist ja kes alles hiljuti saabus oma seniselt töökohalt Peterburist.

Edasi kandub teose tegevus Huntaugu talusse. Huntaugu Mihkli ainus tütar on Võllamäe Päärna mõrsja. Miinat aga taotleb Kupja-Prits, keda esimene ei salli silma otsaski. Miina läheb Päärna vaatama.

Kirjanik tutvustab lugejale Päärna isa lugu: viimane oli löönud mõisnikule piitsaga näkku ja keeldunud parunilt andeks palumast. Järgnes peks, mille tagajärjel isa hiljem suri ja Päärn jäi ilma isa kohast.

Vahepeal jutustatakse Juliette Marchand'i huvist ja kaastundest talupoegade vastu ja tema olukorrast Vaitla paruni perekonnas. Marchand meeldib algusest peale noorparunile; seda rohkem vihkavad teda teised perekonnaliikmed.

Kupja-Prits hakkab üha energilisemalt taotlema Miinat. Ta saab oma nõusse algul Miina isa, seejärel ka ema. Huntaugu pererahvas tahab Miinat vägisi Pritsule mehele panna. Aga kui kubjas tuleb kosja, põgeneb Miina oma õe juurde. Kubjas vannub kättemaksu.

Hakkavad liikuma jutud uuest talurahvaseadusest. Kirjanik näitab, et mõisnikkond jaguneb sellesse küsimusse suhtumises kahte leeri: ühed on vastu (vanaparun Heidegg), teised peavad seda endile kasulikuks (liberaalne mõisnik Seydlitz).

Vahepeal süvenevad lahkhelid Marchand'i ja mõisaproua vahel. Muutus toimub ka Huntaugu Miina elus: kupja nõuandel annab Huntaugu Mihkel tütre opman Vinteri teenijaks, saades vastutasuks parema koha.

Teade uuest (1858. a) talurahvaseadusest jõuab ajakirjanduse kaudu talurahvani. Hakatakse uurima seadust ennast ja suure vaevaga loetakse sealt välja, et abitegu pole enam vaja teha. Valmib nõu: kui mõisnik hakkab nõudma vana seaduse täitmist, siis vastu hakata.]

[1] loe: žüljett maršaan.

— — — — —

Neljapäeva hommikul, 29. mail 1858, ilmus mõisa kubjas külasse ja andis talitajale haagikohtuniku nimel käsu teisel hommikul kell seitse kõigi peremeestega Habaja mõisa minna. «Sina, Ants,» lisas ta, «tuled hommiku vara mõisa ja istud opmani kõrva vankri peale, teised peremehed mingu läbi soo otsekohe.»

«Mis sinna Habajale siis minnakse?» küsis talitaja.

«Ei mina tea,» oli kupja vastus.

Ants aimas muidugi, et see head ei tähenda, kuigi tal vahest teada ei olnud, et haagikohtunik oli Mahtra mehi juba teisipäevaks asjata kohtusse oodanud.

Järgmisel hommikul vara hakkas peremehi Sepa talu juurde kokku kogunema. Nad tahtsid talitajaga [1] ja isekeskis ettevõetava teekonna üle veel aru pidada. Mõned neist olid juba ääri-veeri mööda kuulda saanud, et Kose kihelkonda salk sõjaväge oli sisse marssinud ja et haagikohtunik Habajal talupoegi, kes abiteo [2] vastu tõrkusid, peksta lasknud.

Mehi oli juba hea salk talu väravas koos, kui talitaja toast nende juurde ilmus.

«Noh, mis sa arvad, kas lähme või mitte?» küsisid mehed. «Ega küll aagrehi käsule vastu tohi panna, aga eks ole koa teada, et seal naha peale soame, kui oma õigusest tahame kinni pidada.»

Talitaja ei võinud ka midagi paremat arvata ega öelda.

«Kas tahate siis ikke õigusest kinni pidada?» küsis ta.

«Muidugi,» oli vastus. «Sest kui alla anname, mis meil siis veel loota on! Keiser on meile õiguse and, saksad tahavad meid sellest ilma jätta; kas peame seda siis ristis kätega pealt vaatama!»

«Noh, siis peame koa aagrehi juures hoobid vastu võtma.»

Arupidamine Sepa talu väravas jätkus ses suunas, kui korraga keegi punapärjaline noor tüdruk meeste juurde astus ja talitaja järele küsis.

«Näeh, see jo Habaja inimene,» ütles Ants Tertsius tüdrukut nähes. «Miina, mis sa meie poolt otsid?»

Tüdruk oli nähtavasti suure tõttamisega tulnud, sest ta lõõtsutas tugevasti. Punetavast higisest näost ja rahutult vahtivaist silmist paistis tal suur ärevus välja. «Otsin just sind,» vastas ta talitajat ära tundes. «Peremees soatis sulle hea tuttava poolest sõna, et teie mehed mitte Habajale ei tuleks: teie valda olla jo tänaseks sinna kutsutud.»

«Soo, mis teil seal siis on?»

«Oh sa taevane isa, kes seda kõike jõuab ära reakida!» hüüdis tüdruk niiskel pilgul ja kogu kehast värisedes. «Seal jookseb verd,

[1] *talitaja* — vallatalitaja.

[2] *abitegu* — lisakohustused nn. korralise teo kõrval (heina, külvi, lõikuse jne. ajal); nende hulk oli määramata.

et koerad võivad lakkuda! Soldatisi püssidega kõik kohad täis — kuussada meest!»

Mahtra mehed vahtisid mõistmisi üksteise otsa; ikka ligemale koguneti hirmunud tüdruku ümber kokku.

«Reagi, Miina, reagi!»

«Eks aagreht pea meil nende valdade üle kohut, kes mõisa abitegu ei taha teha,» jutustas Habaja käskjalg. «Eile oli mitu valda kokku aetud. Mõisaõues pandi soldatid rahva ümber seisma. Põristasid trummisid ja puhusid vilet, et mitme versta peale võis kuulda. Siis veetud meie talitaja kõige esiti kohtutuppa ja küsitud: «Kas vannud vana seaduse peale?» Talitaja vastanud: «Ei vannu!» Kohe kistud raha tal rinnast, löödud mees raudu ja visatud põranda alla keldrisse. Siis kutsutud veel viie valla talitajad ette ja küsitud jälle igaühelt: «Kas vannud selle seaduse peale, mis peale neljakümne aasta on old?» Ka need vastand, et ei vannu. Jälle rebitud rahad rinnast, pandud käed raudu ja aetud mehed keldrisse. Nüüd viidud kiriku vöölmölder [1], Poe Joan, kohtu ette. Küsitud jälle: «Kas vannud vana seaduse peale?» — «Ei vannu!» Kohe toodi mees väilla mõisa ette. Seal oli juba peksupink valmis. Kaks soldatit seisid vitstega teine teisel pool. Poe Joan seoti pingi peale kinni ja peksmine algas. Nägin seda koledat asja oma silmaga. Kui soldatid kõigest jõust kordamisi lööma hakkasid, pandi trummid põrisema ja moosekandid mängima ja külarahvas voatasid pealt. Anti Joanile viiskümmend hoopi. Küll jooksis verd kivide peale! Oli viiskümmend hoopi antud, tehti mees lahti ja küsiti jälle: «Kas vannud vana seaduse peale?» Joan tõstis pead, pigistas hambad kokku ja ütles: «Ei vannu mitte!» Uuesti seoti vaeneke pingi peale ja anti jällé viiskümmend hoopi. Jälle põristati trummisid ja aeti vilepilli. Siis küsiti veel kord, kas vannub alla. «Ei vannu!» Kolmat korda tõmmati mees maha, lisati veel kümme hoopi juurde, peasteti jälle pingi pealt lahti ja kästi alla vanduda. Aga Joan, ise näost kollane kui surnu ja verine kui tapetud loom, — Joan hüüdis: «Mitte ei vannu! Pekske mind või tükkideks! Misukese tüki külge suu jääb, see ütleb: «Ei vannu!» »

Mahtra meeste sõõr tüdruku ümber püsis liikumatuses otsekui kivine sammastik, tuhkjatest nägudest vahtisid silmapaarid imelikult tuhmilt, kõigil oli käsi lõua küljes. «Voata, kus mees oli!» ümises viimaks Matsi peremees. «Sada kümme hoopi, ja ei vannu alla!»

«Küll ta teadis, et õigus tema pool on,» tõukas keegi teine umbsest kurgust.

«Siis jäeti Joan järele,» jutustas Miina edasi, «ja võeti teised mehed käsile. Joani kole peksmine oli aga teised nii hirmu täis ajand, et kõik alla vandusid. Nad pandud toas kohtukulli ette põlvili maha, ja nii pidand vanduma. Siis antud sulg kätte, et kirjutagu alla, mis vandusid. Kes kirjutada ei osand, sel hoind kirju-

[1] *vöölmölder* — rahvapärane ütlus (kiriku-) vöörmündri kohta. See oli pastori abiline talupoegade hulgast kirikuasjade ajamiseks.

taja käe ümbert kinni ja kirjutatud niiviisi nimi ja liignimi paberile. Siis võtt kirjutaja käe ära ja mees pidand nimele oma käega kolm risti taha tegema... Teised peremehed aga pidasid nüid õues nõu, mis teha, kui neid koa ette kutsutakse. Ütlesid kõik, et nad ei vannu ega nime alla ei kirjuta ja peksta ei lase endid koa mitte. Kõik tahavad vastu hakata ja kära nii suureks ajada, et see keisri kõrvu ulatub; siis ometi peab viimaks abi tulema. Kirjutad aga alla ja vannud, noh, siis võivad saksad öelda, et rahvas ise vana seadust tahab... Seda soatis peremees mind teile ütlema. Täna on Habajal teie meeste peksukord. Ärge siis parem sinna tulge, kui peksu ei taha soada ja vana seaduse peale vanduda.»

«Soldatid muidugi täna koa seal?» kuuldus kellegi suust ülearune küsimus.

«Kuda siis! Peame neid söötma ja jootma, et jää ise nälga. Kõik vallad ümberkaudu on keemas nagu kiislipada[1]. Oleme nagu sõjas.»

Mehed istusid korraga üksteise järel murule maha, nagu ei jõuaks jalad neid kanda, ning silm jäi silmalt nõu küsima. Kas minna või mitte minna? Hirm minna, hirm minemata jääda. Õigusest ilma jääda ei tahaks ükski, veristust kannatada ei tahaks ka ükski. Mis siis teha? Kui ometi kuskilt öeldaks — taevast või maapõuest — mis teha! Kell juba seitse, päike seisis suurel kõrgel, ja ikka veel istusid Mahtra peremehed vaakuval arupidamisel koos.

«Kuulge, mehed,» ütles siis Adra Hindrek pikema tumma vaheaja järel. «Mina arvan ikke, et meie mitte ei lähe. Teame jo nüid selgesti, mis meid ootab. Parem siis, et mitte ise otsekohe tulde ei joose ja oma tervist nii kaua hoiame, kui enam midagi parata põle. Ehk peaseme koa õnnekaupa kudagi lõast.»

«Seda arvan mina koa,» tähendas Matsi Priidik. «Kui teistel nii palju julgust oli, et endid õiguse eest nülgida lasid, siis peab meil niigi palju südant olema, et aagrehi käsule vastu paneme. Viimaks läheb asi ikke nii suureks, et nad kõiki vastupanijaid peksta ei jõuagi, ja siis ulatab kära juba seaduse andja kõrvu. Mehed, jääme koju!»

«Mina enese nahka turule küll ei vii,» otsustas Tilli peremees. «Ennem jätan koha maha ja olen pool oastat metsas redus.»

Sedasama kinnitasid nüüd teisedki peremehed. Ainult talitaja vaikis. Ta vahtis sügavas mõttes kord meeste erutatud nägudele, kord kaugele sinava hommiku sisse või ikka kõrgemale kerkiva päikese poole, mille seis talle näitas, et minek juba hiljaks kippus jääma.

Mehed näisid tema otsust ootavat. Keegi tõukas talle viimaks külge ja küsis: «Noh, Ants, mis siis sinu viimane sõna on? Mis talitaja ees teeb, eks meie tee seda järele! Tunned jo seadust paremini kui meie.»

---

[1] *kiisel* (om. kiisli) — kaerajahust ja veest keedetud hapendatud puder.

«Mis seadus ütleb, seda teate niisama hästi kui mina ja kõik teised,» kostis Sepa Ants. «Aga mina arvan koa, et meie ei pruugiks ennast lasta jumalamuidu veriseks peksta. Mõni meist vannub ehk vitsakimbu all koa alla, ja mis siis viga sakstel öelda: näe, nad on vana seadusega rahul!»

«Antsul on õigus!» hüüdsid hääled helkjal kõlal. «Habajale me ei lähe, see oleks rumalus! Aga mis peale hakata, kui nad meid rahule ei jäta? Ja ega nad rahule jäta, neil on soldatid abiks!»

«Mis muud, eks hakkame kõik üheskoos vasta, kui vägivallaga tulevad!» kostsid teised hääled.

«Vasta hakkame jah! Kui juba muu miski ei aita ega muud ei taheta, siis olgu sõda!» anti mitmelt poolt nõu.

Jälle pidas talitaja vaikides iseenesega aru. Ta ilmest oli märgata, et ta põue täitis sisemine võitlus, võitlus äärmuseni ärritatud tundmuste ja ettevaatusele manitseva mõistuse vahel. «Mehed,» ütles ta viimaks. «Ma arvan koa, et meie õiguse eest kui üks mees peame väilla astuma — kartmata ja järele andmata, aga püiame seda targu teha, katsume enne kuidagi heaga läbi soada.»

«Aga kuda? Kuda võib siin siis veel heaga läbi soada?» küsiti mitmest suust.

«Lähme enne veel kirikhärra juurde,» vastas Ants, «kaebame sellele oma häda ja palume, et tema meid aitaks.»

«Kas see siis tahab meid sakste vastu aidata? Ja kui tahabki — kas ta julgeb?»

«Eks katsume. See jo midagi ei maksa. Ehk tal on vene keeli seaduseroamat ja ta ütleb meile, mis seal sees seisab. Ja kui ta seda ei tee, siis ehk kirjutab aagrehile, et meie hirmu pärast Habajale ei läind ja et meid peksmata jäetaks.»

Suurt lootust õpetaja abi peale meestel nähtavasti ei olnud ja seda ei olnud vist nõuandjal eneselgi, sest ta lisas sellele ettepanekule varsti teise juurde. «Mehed,» ütles ta, «meie peame aga koa teadma, mis teised vallad asjast arvavad. Nemad otsivad jo sedasama õigust, mis meiegi. Kui me enam kuskilt abi ei leia, kui kirikhärra meid koa aidata ei taha, siis oleks hea, et teised vallad meie nõus on ja meiega ühes teada annavad, et nemad koa seda uut seadust nõuavad. Kui siis meile soldatid kaela soadetakse, tulevad nad meile ehk appi ega lase meid peksta.»

See ettepanek võitis sedamaid kõigi meeled. Õige küll — kõik nad võitlesid ühiste huvide eest, ja mida rohkem neid oli ja mida kindlam üksmeel nende seas valitses, seda enam lootust jäi võiduks. — — —

See sündis reedel, 30. mail.

Järgmise päeva hommikul vara ilmus Mahtra kubjas külasse ja andis peremeestele käsu sedamaid mõisa minna.

«Kes vasta paneb,» lisas mees, «seda lubati nii peksta, et sooled välja tulevad.»

«Kes need peksjad siis õieti on?» küsisid kokkurutanud peremehed.

«Eks te soa näha. Küllap teate, et soldatid kaugel põle. Aagrehi süda olla teie peale hirmus täis, et miks te Habajale põle läind. Küll tema juba peksjate eest hoolt kannab.»

Mehed vahtisid jumet vahetades üksteise otsa.

«Kas keegi teab, kus Sepa Ants on? Kodunt ma teda ei leind,» küsis kubjas.

Ei teadnud keegi, vähemalt ei vastanud ükski.

«No küll tema saun ka kuumaks köetakse!» tähendas kubjas ja tegi minekut, kui ta antud käsku peremeestele veel kord oli meelde tuletanud.

Viimased seisid nagu kivistunud nägudega koos. Nad ei kahelnud pilkugi, et lugu nüüd kipub tõsiseks minema, sest kõige heldemgi haagikohtunik ei lase ennast nii jämedasti narrida, ja praegusest haagikohtunikust teati ju Habaja sõnumite järgi, et ta nalja ei mõista. Kirikuõpetaja oli armuheitmise-palve muidugi saatmata jätnud, kuna mehed talle tõotust ei andnud, et nad mõisa nõudeid tahavad täita.

«Mis nüüd heaks nõuks võtta?»

«Mis muud kui redusse!»

«Redusse jah! Loomgi hoiab oma nahka, miks siis mitte inime!»

Ja tõesti pistsid mehed jooksu igaüks oma talu poole, et seal veel naisele-lapsele mõnda juhatavat sõna ütelda, ning siis algas üldine põgenemine küla ümber olevate metsade, heinamaade ja rabade poole. Noored ja väledad, vanad ja väetid — kõik jätsid oma kodused saatuse hoolde ja otsisid nagu tagakihutatud loomad metsapadrikus ja võsatihnikus urgast, kuhu oma hirmunud pead ja ahastavat hinge peita.

Hauavaikus laotus mahajäetud küla üle. Tummalt, mustalt, nagu meeleheiteks tardunud viletsus, kükitasid armetud suitsuhurtsikud heledal päikesepaistel madala liivase seljandiku peal. Palavas, virvendavas õhus, ses surmavaikuses ümberringi haudus midagi raskesti rõhuvat, mis nagu tahtis karjatada, — seal haudus õnnetus, nagu eemalt aasadelt kerkis peenike põuaudu — otsekui viimne palve surevast hingest...

Mõisa pool aga, seal, kus need suured laiutavad majad kõrgi puiestiku alt välja vahtisid, hakkas õhk korraga välkuma ja sätendama. Soldatite püssitikud murdsid seal oma haljal terasel päikese palavaid kiiri. Ja maa müdises saja ähvardavalt astuva raske saapa all. Sest Mahtra mõisa on jõudnud viiskümmend meest jalaväge kahe ohvitseriga, koorem keppe, teine vitsu, kakskümmend paari jalaraudu ja kolmkümmend paari käeraudu. Täna peab Mahtras kohut peetama. Palju punast verd tõotab selle mõisa õues liiva ja kive värvida.

Küla aga on surnud.

Päike paistab nagu suurde musta hauda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustada teose põhjal Mahtra ülestõusu tekkimise põhjustest.
2. Kuidas peegeldub teoses talurahva usk «heasse tsaarisse»? Leida need kohad tekstist. Millega seda seletada?

[Vaitla mõisas on vahepeal juhtunud rida sündmusi. Noorparun Herbert palus Marchand'i kätt, kuid sai eitava vastuse. Juliette Marchand pettub Herbertis, kes lubas talle talupoegade olukorda parandada, kuid lubaduse teostamiseni ei jõudnud ega tahtnudki jõuda.

Huntaugu Miina ja Võllamäe Päärn sattusid peksupinki. Nimelt oli opman Vinter Miinale kallale tikkunud, kuid Päärn tuli õigel ajal appi. Tulivihane opman laskis kättemaksuks mõlemaid peksta. Päärn sai 80 kepihoopi.]

Äikesepilved.

Mahtra mõisas oodati laupäeval, 31. mail, sinna kutsutud peremehi asjata. Mitte ükski ei ilmunud. Kõik olid rabavõsastikus sõjaväe eest redus. Soldatitele tapeti lõunasöögiks kaks lehma ära ja mõisa viinaait andis neile isuäratavat keelekastet. Mõlemad ohvitserid olid valitseja Rosenbergi külalised. Ka asetäitja kohtunik oli kohale jõudnud, et vastupanijaid sedamaid karistamisele võtta. Aga kui ta nägi, et talupojad nüüdki ülemuse käsu täitmata jätsid, tegi ta valitsejale ülesandeks kubjas uue kutsega külasse läkitada: kõik peremehed tulgu esmaspäeval, 2. juunil, mõisa kokku ja pangu endid ka selle vastu valmis, et nad kohe hakkavad sõnnikut vedama.

Õhtu eel jõuab kubjas külasse ja astub kõigepealt Sepa peresse sisse. Kas Ants on juba koju tulnud? Perenaine Tiiu kostab, et ta mehest midagi ei tea. Olevat reedest saadik, mil õpetaja juures käis, jäljeta kadunud. Kubjas rändab edasi talust tallu — ei ainustki peremeest kodus! Kõik kadunud nagu talitajagi. Naised-lapsed hirmu täis, majapidamine ui-ai, nuttu ja ohkamist kõik kohad täis. Kuhu peremehed on läinud? Kes seda teab! Ja kui teakski, kes seda ütleb! Otsigu ise metsast ja rabast!

Ainus peremees, kelle kubjas viimaks leiab, on vana Mihkel Pärtel.

«Noh, mis uudist sina's jälle mõisa poolt tood?»

Kubjas ütleb käsu ära ja lisab: «Sina mene kohe, otsi teised ülesse ja anna neile teada, et nad esmaspäe mitte enam tulemata ei jää. Mida kauem te vastu panete, seda suuremaks läheb teie trahv.»

«Kust mina, vana inimene, neid metsast otsida jõuan!» punnib Mihkel vastu.

«Küll sa jõuad,» kostab kubjas, «ega nad nii kaugel või olla. Pea meeles, et ma sulle käsu olen and!»

Mihkel viibki meestele metsa mõisavalitsuse ja haagikohtuniku uue käsu. Kuid keegi ei julge koju minna. Sest kes teab, kas mitte soldatid sedamaid külasse ei tule, ja siis on kinninabimine ja peksmine kohe käsil! ... Päike läheb looja, ehapuna kustub pikkamisi, öövarjud heidavad raba ja võsastiku üle. Nüüdki ei julge

mehed veel kojuminekule mõtelda. Valutava südamega, pead täis kihavaid hirmumõtteid ja musta muret, kükitavad ja pikutavad nad põõsaste all ja mätaste vahel, kuni lühike kevadine öö möödub.

Täna on pühapäev. Ega ometi sel päeval keppide ja vitstega tulda. Nüüd võib jälle külasse minna... Päike tõuseb naerataval säral ja seltsib meestele julgustavaks kaaslaseks. Nad poevad oma urgastest välja ja lähenevad ükshaaval külale.

Vainul algab varsti suur nõupidamine. Küsimuseks on, kas veel edaspidigi peitu jääda või uut käsku täita ja esmaspäeval mõisa minna.

«Kui kauaks me ikka metsa võime jääda, viimaks peame ometi väilla tulema,» on meeste ühine arvamine.

«Aga kas mõisa menna või mitte?»

Jah, selles on juba raskem otsusele jõuda! Teab ju igaüks, mis neid seal ootab. Kes tahab ennast peksta lasta? Ei keegi.

«Jah, kui me midagi oleks teind, mis seaduses keelatud, siis võiksime hoobid vastu võtta,» seletavad mehed. «Aga meie pärime jo õigust taga, mis meile on antud. Miks peaksime endid selle eest veristada laskma... Ei, mehed, seda me ei tee! Parem lähme ja kutsume teised vallad appi, et nad meid peksta ei laseks!»

See otsus võetakse ühel häälel vastu.

Jaagu Hindrek ja Pärtli Priidik võtavad eneste peale Juuru kiriku juurde minna ja seal teiste valdade mehi esmaspäevaks appi tellida. Veel muidki käskjalgu saadetakse külast lähemasse ja kaugemasse naabrusse sama palvega teele. Kui palve täitmist leiab ja Mahtra mehi homme tõesti tahetakse nuhtlema hakata, siis on sõda lahti... See ähvardus heljub õhus nagu õnnetust kuulutav kõuepilv.

Hindrek ja Priidik ei söanda suurt teed mööda kirikusse minna, sest see viib mõisast läbi ja seal luurab hädaoht viiekümne soldati näol. Võib olla, et sõjavägi asub ka Atla mõisas, kust vaja mööda minna, ja et soldatitest juba terve kirikutee kubiseb. Sellepärast lähevad Hindrek ja Priidik taliteed mööda üle soo Juuru poole.

Jõuavadki enne jumalateenistuse algust kiriku juurde ning hakkavad varmalt oma tööga peale. See õnnestub paremini, kui võidi arvata. Kõik lubavad appi tulla, ilma et neil palju oleks vaja paluda või seletada. Ühesugune vihane ettevõttlikkus ühise asja pärast täidab iga mehe rinda. Neid tahetakse uuesti õigusest ilma jätta ja vana, kõrvaleheidetud seaduse peale vanduma panna! Mis Habajal sündinud, on kõigile tuttav. Homme peab sedasama Mahtras sündima. Siis tuleb järg iga muu valla kätte, kes ei taha alla vanduda. Ja alla vanduda ei taha ükski. Aitame homme Mahtra mehi, siis aitavad nemad meid ülehomme. Võib aga olla, et meid rahule jäetakse, kui võit Mahtras meile jääb. Saksad ehk kardavad, et kära liiga suureks läheb ja Neeva äärde ära kostab. Siis oleks meil käes, mida soovime.

See umbes võis Atla ja Maidla, Juuru ja Kaiu, Purila ja Kulmetsa meeste mõttekäik olla, kui nad Mahtra käskjalgade kutset kuulsid. Kiriku ümbrus oli täis arupidavaid meestesalku. Nagu kohrav murdlainetus käis võitlushimuline ärevus kõigist üle. Silmad välkusid, põsed õhetasid, käed kiskusid rusikasse. Sõna «sõda» käis suust suhu, ja vähe oli neid, kelle palge ta kahvatama pani.

Seetõttu polnud imeks panna, et meestest keegi kirikusse ei läinud. Juuru kirik pakkus sel pühapäeval haruldast vaadet: ainult naised ja tüdrukud olid koguduseks. Võõrastades vaatas õpetaja Berg ringi, kui ta altari ette ilmus. Aimas ta, mis see tähendab? Vististi, sest käärimine rahva seas oli temale ju tuttavam kui kellelegi muule kihelkonnas. Niipea kui ta mahti sai, läkitas ta köstri välja mehi kirikusse kutsuma. Kuid see tuli tagasi teatega, et kutset keegi kuulda ei võtvat.

«Mis nad siis vastavad?» küsis õpetaja.

«Neil vaja sõja üle aru pidada,» kostis elatanud köster Koch.

Laulmise ajal läks kirikuõpetaja ise välja, et tõrkujaile südame pihta koputada. Kogu kirikuaed kubises meestest ja poistest.

«Miks te kirikusse ei tule jumalasõna kuulama?» küsis vaimulik mees, salkade sekka astudes, kaugele kuuldava häälega.

«Meil põle aega,» kosteti talle mitmest küljest, «me peame Mahtra mõisa sõtta minema!»

«Teie, sõgedad hinged, mis see kole jutt peab tähendama? Mis sõjast te räägite? Kas teil häbi ei ole niisukest rumalat sõna suhu võtta!»

«Või rumal sõna!» kuuldusid pahandavad hääled. «Ega seda nalja pärast suhu ei võeta, meid sunnitakse sõda tegema!»

«Kes sunnib teid sõda tegema?»

«Saksad!»

«Ja teie peategi siin sõja üle nõu?»

«Just sõja üle. Me lähme Mahtra meestele appi ega lase neid homme peksta.»

«Mul on teist hale meel, teie, vaesed eksinud hinged!» hüüdis kirikuõpetaja. «Teie ei tea, mis teie räägite ja mis te teha tahate! Teie olete oma terve arusaamise kaotanud!»

«Tehku kirikhärra, et Mahtra mehi ei peksta, siis me sõja peale ei mõtle!» vastati talle ühest suurest kobarast.

«Mehed, tulge kirikusse! Kuulake oma hingekarjase sõna!» manitses õpetaja. «Ma tahan pärast jumalateenistust Mahtra külasse sõita ja sealse rahvaga rääkida. Ma tahan teha, et teil mitte vaja pole vastuhakkamise ja vägivalla peale mõtelda. Tulge kirikusse, mehed, hingerooga võtma! See toob teile rahu.»

Aga ta kõneles kurtidele kõrvadele. Ainult mõningad tegid, nagu tahaksid nad õpetaja kutset täita, teised jäid trotsliku kindlusega paigale või pöördusid kiriku juurest eemale minema.

See nõupidamine kiriku juures sai esmaspäevaste saatuslikkude sündmuste kohta otsustavaks. Sõjahüüd lagunes telegraafi-

kiirusel üle kogu kihelkonna laiali, tungis ka naaberkihelkondadesse ja sealt veelgi kaugemale. Pühapäeva õhtuks oli paljudele tuhandetele teada, et homme päev poegib Mahtras midagi, mille ennustamiseks ja kujutlemiseks igaüks oma vaba luulevõimet tarvitas. Hea ei võinud see olla, niipalju oli kindel.

Hulk võõraste valdade mehi ei läinud enam kojugi, vaid pööras sammud kohe Mahtra poole. Nende seas oli ka Uuetoa Jüri Vaitlast, kes asjast noorusõhinaga osa võttis. Juba Raba möldri juures, kes mõisa viina müütas, võõrustasid Mahtra peremehed oma vahvaid abilisi märjukesega; suurem vennastusejoomine aga algas külakõrtsis ja kestis ööni.

Õpetaja Berg pidas sõna. Ta sõitis köstriga õhtul külasse. Kuuldes — või õigemini nähes —, et mehed kõik kõrtsis koos on, peatus ta seal. Siin polnud aga mitte üksnes Mahtra peremehed ja nende abimehed, vaid terve vald oli kõrtsi juurde kogunenud, et kuulda, mis õpetaja räägib, sest tema tulekust oli kirikulistelt teateid saadud.

Väike madal must kõrts oli puupüsti täis oma ja võõraste valdade mehi, niisama kubises tema ümbrus rahvast. Paks kibe piibusuits pani vaimuliku mehe juba lävel läkastama, vali häältemelu löi talle kõrvu. Õhetavad põsed, kiirgavad silmad, lällavad keeled ja vaaruv käik andsid paljude kohta tunnistust, et siin juba varakult homse kriitilise päeva vastu oli hakatud julgust ja elevust soetama. Siiski ei puudunud ka kained näod, millest paistis muljuv mure või tummalt hauduv viha.

Õpetaja ilmumisel polnud meeste kohta mingit vaigistavat mõju. Häältekõmingi ei raugenud vähemaks. Siit ja sealt lendas koguni tigedaid, trotslikke pilke mustakuuelise mehe peale, millel pilkavad ja ässitavad sõnad kannul käisid.

«Mis see kirikusaks siit talupoegade kõrtsist otsib!» hüüti rahva seast. «Tuleb vist jälle noomima, et peame mõisasakste sõna kuulama ja oma naha parkida viima!»

«Visake papp uksest välja!» hõigati teisest kohast. «Kui ta meid aidata ei taha, siis põle noomimist koa tarvis!»

Kainemad aga kogunesid õpetaja ümber, et tema sõnu kuulda. Matsi Priidik ja Adra Hindrek kui endised talitajad astusid teiste seast välja kirikhärra ette ja küsisid viisakalt, mida ta soovib.

«Tulgu kolm kõige vanemat peremeest täna veel minu jutule, et ma nendega teie asja läbi räägiksin,» ütles õpetaja Berg, kes ära nägi, et tal raske oleks selle rahutu, ülesärritatud hulgaga mõtteid vahetada.

Aga ka vanad mehed olid tõrkujate liiki löönud.

«Ei me tule,» sai õpetaja vastuseks. «Mis see jutuajamine kõik maksab! Meid ootavad kepikoormad ja vitsakuhjad ja ahelad. Kui kiriksand ei tea öelda, kuda neist peaseme, siis põle meil ka tühja targutamist vaja . . .»

«Papp mingu ajagu soldatid, keda saksad meie vastu väilla on

kutsunud, Mahtra mõisast minema; siis tulgu meid noomima!» kajasid jälle nooremate hõiked.

«Kirikusaks toogu uus õigus meile kätte, siis võib kõrtsiski meile jutlust pidada!» lisasid karedalt naervad kõrid.

«Nendega pole midagi peale hakata, pastorihärra,» ütles köster Koch, kes aralt oma ülema selja taga seisis, tasahiljukesi saksa keeles. «Kas poleks parem, kui minema hakkaksime?»

Aga Berg tahtis siiski veel katset teha, kas ta sesse maruvasse hulgasse südamesse tungivate sõnadega ei suudaks mõjuda.

«Mehed, armsad, kallid ristivennad,» algas ta kaugele kostva, kuid pehme, lepitava häälega. «Ma näen oma suureks kurvastuseks, et teie hukatusetee poole olete sammumas; ma näen, et õnnetusekuristik oma suu lahti ajab ja teid ähvardab ära neelata. Ma näen seda, ja minu süda nutab teie pärast... Kas te siis aru ei saa, kelle töö see on? Kas te ei mõista, kes teie jalgu põrguaugu poole veab, kes teie silmad sõgedusega on löönud? Ka see ei ole teie hingevaenlane, see, kellel teie õnnetusest hea meel on! Kurat ise on teie hulka astunud ja ässitab teid takka. Tema paneb teile need rasked sõnad, need koledad ähvardused suhu, mida ma teie käest praegu kuulen... Teie tahate oma mõisavanematele vastu hakata, tahate nende vastu vägivalda pruukida, teie tallate nende käsud ja seadused jalge alla. Kallid hinged, kas te siis jumalat enam sugugi ei karda? Kas on kuri teie üle juba nii väga võimust saanud, et te enam ei mäleta, et jumal käsib ülemate sõna kuulata ja neid austada? Kas te olete oma Õnnistegija ära unustanud, kes ka siis vägivalda ei tarvitanud, kui temale ülekohut tehti, kes vastu panemata kannatas ja suri, ehk tal küll võimus oleks olnud oma vaenlasi ühe sõnaga pihuks ja puruks teha? Teile aga ei taheta midagi undrehti[1] teha, ja teil on nõu vastu hakata, teie julgete sõjast rääkida, sõjast oma ülemate vastu!»

«Või ei taheta undrehti teha! Kuule aga, kuule: tema ütleb, meile ei taheta undrehti teha,» voogasid juba vihased hääled vahele. «Kas põle kepikoormad ja käerauad ja ahelad mõisas meie jaoks valmis? Kas meid ei oota soldatid püsside ja tääkidega? Ja mis kurja me oleme teind? Pärime oma õigust — see on kõik meie kurjus!»

Õpetaja kuulis, kuidas tume urin nagu kauge kõu meesteridadest läbi käis, ning järeldas sellest väga õieti, et ta jumala ja ülemate meeldetuletamisega praegusel seisukorral mitte õiget kohta meeste rinnas ei puudutanud. Seepärast katsus ta teist vahendit.

«Teie võite uskuda, mehed,» ütles ta, «et mina teile mitte paha ei soovi, vaid üksnes head. Teie õnnetusest ei tule mulle mingit kasu. Teiega ei räägi mitte ainult teie hingekarjane, vaid ka teie tõsine sõber. Kuulge, mehed! Ka teil iseenda pärast hale meel ei ole? Kas te siis ei või ära arvata, mis teiega tehakse, kui te mõisale ja kroonu sõjaväele, keda mõis endale appi on kutsunud,

[1] *Unrecht* — ülekohus (saksa keeles).

vastu hakkate? Uskuge mind, teie ülemad on kangemad kui teie! Soldatitel on püssid, ja need ei ole mitte tühjad. Teid lastakse loogu maha, kui te julgete oma väikest näppugi nende vastu üles tõsta. Ja kes teist elama jääb, see võetakse vangi ja pannakse raudu ja saadetakse eluajaks sinna, kust enam tagasitulemist ei ole. Enne aga nuheldakse teid keppidega, kuni teie ihutervis lõpeb. Seda kõike võiksite isegi arvata, sest ega te lapsed ole! Teie, pihutäis talupoegi paljaste kätega, teie lendate kui aganad tuulde laiali, kui te oma härrat julgete puudutada.»

Kuid õpetaja oli ka nende sõnade arvatud mõjus paraku eksinud. Ta oli tahtnud mehi kohutamisega sundida mõtlema ja järele andma. Vastuseks tõusis aga määratsevalt ähvardav müra. Raputati rusikaid, karjuti, vannuti.

«Eks soa näha, keda rohkem on, meid või saksu!» kriiskasid rüvedad kõrid, mida viha paisuma pani ja sinakaks värvis. «Pihuks teeme nad, aganateks peksame neid, mitte nemad meid! Nad peavad talumeeste rusikaid katsuda soama! Küllap näeme, kus rohkem rammu on, kas talupoja või saksa kätes! Meie ei karda saksu ega nende soldateid!»

«Kallid sõbrad, ma tuletan teile veel midagi meelde!» kisendas õpetaja Berg viimast jõudu kokku võttes. «Teie, peremehed siit ja kaugemalt, teie olete kõik naisemehed ja teil on lapsed kodus. Kui te iseeneste peale ei mõtle, siis mõtelge oma vaeste naiste ja laste peale. Kui te sõda tahate teha, nagu ise ütlete, siis saab teist nii mõnigi surma või kaotab oma ihutervise või läheb tühjale maale või vangitorni. Siis jäävad teie armsad naised ja kallid lapsed teid nuttes leinama, sest neil pole enam toitjat ega hoolekandjat. Mehed, mõtelge nende õnnetute peale ja laske oma kõva meelt liigutada! Teie leskede ja vaestelaste pisarad saavad taeva poole karjuma ja teie peale kõigevägevama kohtumõistja ees rasket kaebust tõstma. Mehed, halastage oma naiste ja laste peale!»

Alles nüüd oli kirikuõpetaja vähegi märki lasknud. Perekondlik õnn oli ju nende vaeste tööorjade ainus vara, armastus naise ja lapse vastu nende ainus ülevam aimus. Naine ja laps hädas ja ahastuses — jaa, see mõjus! Kainendav vaikus heitis ärrituses lainetava kogu peale. Meeste kõvad, vihavisad näod pikkade juuste raamis lõid mõtlema, vahetati küsivaid pilke üksteisega, pisteti siin ja seal pead sosistades kokku.

Seda soodsat seisukorda püüdis õpetaja kasutada. Ta lükkas kõrtsiukse, mille lähedal ta seisis, ruttu lahti, pistis pea välja ja hüüdis naised ja lapsed, keda kõrtsi ees rahva hulgas kaunis palju oli, ukse ette kokku.

«Vaadake, peremehed, siin seisavad teie naised ja lapsed ja paluvad teid härdalt: Jätke oma kuri nõu maha, heitke armu meie väetite peale, keda teie tahate meheta ja isata ja toitjata jätta! ... Kui teil inimesesüda põues on, mehed, siis ei või teie nende peale vaadates kõvaks ja külmaks jääda, siis ei või teie neile leiva asemel kivi pakkuda ... Ja teie, naised ja lapsed, tõstke häält ja

ütelge oma toitjatele: Kes teist õige mees on ja oma naist ja last armastab, see ei pea siin kõrtsis viina juures mitte sõja üle nõu, vaid see läheb oma armsatega koju, kosutab oma ihu unega ning läheb homme tööle, mitte sõtta! Siis ei jää teil leskesid ega vaeseidlapsi leinama ja nutma.»

Paar ligitõtanud naist nuttis; lapsed vaatasid neile näkku ja hakkasid samuti nutma. Ka kõrtsi sees olevad naised olid liigutatud. Õpetaja eemaldus ukse vahelt, et mehed vabalt välja ja väljas ukseesisel olevad naised sisse näeksid. Pilt äratas tõesti härdust, ning see tundmus paistiski paljudelt mehenägudelt.

Kuid liigutuse-meeleolu ei kestnud kaua. Pealegi pidi see üks naistest olema, kes karedal käel lõhki käristas haleduseloori, mis praegu oli südametele heitnud. Keegi suur tugev kuivetu naine, koltunud näoga, millele töö ja mure olid sügavad vaod kündnud, astus piitade vahele ja hüüdis rämeda mehehäälega kõrtsi sisse:

«Ega meie mehed, kullake, naljapärast sõtta taha menna, nad lähevad häda pärast! Mõisa töö on meil nagu veskikivi kaelas, mis meid maha vaotab, nii et hing kinni jääb. Meil on üks nahk selgas, aga näe, mõis võtab meilt mitu nahka. Ma olin veel laps, kui juba uut õigust hakkasime ootama, kui juba kergendustest teati rääkida; nüüd on uus õigus antud, kergendusi on lubatud, aga mõis pärib vana orjust edasi! Kas jumal seda tahab? Kas keiser seda teab? Jutlust pidada, kiriksand, on kerge, aga tööd teha raske. Meie meestele on naine ja laps kallid, aga kas õigus kallis ei ole? Kas parem põlv kallis ei ole? Kui mehed õigust taga ei päri, kes siis peab pärima? Kas naised ja lapsed?... Mehed, pärige mõisa käest õigus väilla ja ärge laske endid peksta! Kui keiser kuuleb, mis meiega tehakse, siis ei tohi ükski soldat püssi meie poole pöörata!»

Neil valju häälega ja vaheda selgusega öeldud sõnadel oli rahvahulga kohta kirjeldamatu mõju. Liigutuse- ja härdusetuju oli nagu pühitud. Tümin tõusis. Hõigati, karjuti läbisegi. Jälle oli näha vapustavaid rusikaid, välkuvaid silmi, ähvardavaid nägusid. Uuesti käis sõna «sõda» suust suhu. Õpetaja tahtis rääkida, aga teda ei kuulatud enam. Mõned nokastanud mehed tükkisid jõhkralt ta ette ja hakkasid teda kimbutamisi nöökama. Teistest suudest kajasid sõimu- ja vandesõnad otsesihti vaimuliku isanda kohta. Uuesti kuuldi hüüdeid: «Visake papp uksest välja! Ta on sakste sõber ja tuli meid võrgutama!» Ja juba nähtigi mehi ähvardavalt ligemale nihkuvat, nagu tahaksid nad kätt õpetaja külge panna.

«Pastorihärra, nüüd on aeg, et mineku peale mõtleme,» sosistas köster täis hirmu Bergile.

Kuid õpetajal näis südamest kahju olevat, et ta lahingu pidi kaotama, pealegi ühe vana naise mõjul. Olles ukse vahele taganenud, hüüdis ta siit müriseval häälel voogava kära sisse: «Kuulge, mehed! Ma ütlen teile veel viimase sõna. Teie võite veel priiks saada raskest peksust, mis teid ootab. Kas tahate?»

«Miks ei taha! Tahame küll!» karjus keegi vastu.

«Te teate, et teid peks ootab! Kas teate seda?»

«Teame muidugi!»

«Siis vanduge vana seaduse peale, kuni teile uus kätte antakse! See a n t a k s e teile kätte, mina vastutan selle eest. Kas vannute vana seaduse peale?»

«Ei vannu! ... Mitte ei vannu! ... Kas aetagu meid rattarummu sisse ... mitte ei vannu! Kas pandagu meid ahelasse, maetagu meid elusalt maha või pekstagu meid narmasteks ... mitte ei vannu ... mitte ei vannu!»

Õpetaja pöördus ümber ja läks.

Siin polnud tal enam midagi teha. Ennem võisid ta sõnad mässavat merd või lõõmavat tuld vaigistada kui seda vihast, hinge põhjani ärritatud massi. Ta istus köstriga tõlda ja sõitis minema. Rüvedad hõiked kajasid talle järele, ähvardav kõmin kõrtsist ja kõrtsi eest saatis teda tüki teed.

«Siin pole enam kahtlust,» ütles ta saksa keeli köstrile, «nad tahavad avalikku mässu tõsta. Ma pole neid niisuguses meeleolus veel kunagi näinud. Kui neile teistest valdadest rohkesti abi tuleb, siis on kõige pahemat karta. Mahtras on liiga vähe soldateid.»

«Aga mis nüüd nõuks võtta?» küsis hirmunud köster.

«Peame küll mõisa sisse minema ning valitsejat ja ohvitsere hoiatama,» otsustas õpetaja Berg. «Nad peavad enestele viibimata väge juurde muretsema.»

«Aga kust nad seda nii ruttu saavad?»

«Habajalt — kust mujalt. Kell on praegu üksteistkümmend. Kui käskjalg jalamaid teele saadetakse, siis võib lisavägi, kui ta kiiresti marsib, homme enne keskhommikut siin olla. Jumal andku, et see liiga hilja ei oleks!»

Pastor Berg sõitiski otsekohe Mahtra mõisa, et oma nõu teostada. Ta jutustas Rosenbergi-isandale ja mõlemale ohvitserile, kuidas lood on, ning ehmunud opman saatis kapten Bogutski, siinse väesalga juhataja kirja, milles see endale silmapilk lisaväge palus läkitada, ühe vaimupoisiga vastu ööd Habaja mõisa poole teele. —

Mahtra külas ei maganud sel ööl vist keegi. Kõrtsis valitses palavikuline elu ning liikumine kuni koiduvalgeni, ja kes meestest naiste ja laste meelitusel koju läkski, ei püsinud seal sängi heita, vaid saatis öö ärkvel, murelikus ärevuses mööda. Kerge ja lõbus ei olnud homne ettevõte ühegi meelest, kellele viin veel natuke aru pähe jättis. Nii mõneski hurtsikus valas naine, ema, õde või mõrsja hirmupisaraid, nii mõnestki piinatud rinnast pigistasid kohutavad aimused valuohkeid ja hädapalveid välja. Aga see pidi ju olema! See sündis ju seaduse ja õiguse eest! See oli lubatud enesekaitse ähvardava vägivalla vastu. Ainult see südame põhjani ulatuv kõikumatu teadmine andis neile vagusaile, roomavaile, sõnakuulmise ja käsutäitmisega põliselt harjunud orjadele selle

julguse, millega nad olid homse ettevõtte otsuseks teinud, ja selle kindluse, millega nad seda tahtsid täide saata.

Vaikne suvine öö kaisutas küla. Õhk oli mahe ja pehme nagu soe piim, aga rõhuv, halvav. Ainuski leheke ei liikunud. Tasa, unenäoliselt imbus aasadelt rammestavaid rohu- ja lillelõhnu hauduvasse õhustikku. All lepikus lõi ööbik oma nuuksuvat lugu, kaasikust kajas taoti rukkirääga särisev saagimine ja kasteniiskes heinas andsid sirtsud hilist kontserti. Nahkhiir lendas üle küla, kuulmatult tiibu lüües, rahutult loovides ja tiireldes, sünge ja salalik nagu varitsev õnnetus.

Mahtra poole viivatel teedel algab salapärane öine elu. Vaikivaid mehi, hobustega ja jala, ükshaaval ja paarikaupa, näikse ühise eesmärgi poole rühkivat. Ei küsita, ei peeta enam aru, ei viideta aega sõnadega, teretataksegi aina tummal viipel. Ja lüli liitub lüliga, rühm rühmaga, ning kui koidu kumavast rüpest päikese esimene tera ilmale sünnib, siis mustavad teeharud rahvast ning kõrtsides algab elu, mille sarnast neis tööpäeva hommikul enne pole nähtud.

Võõrad vallad on sõna pidanud, nad tõttavad Mahtra meestele appi. Kõik need hulgad lähevad Mahtra sõtta. Nad tahavad keelata, et Mahtrast Habajat ei tehtaks, et seal keppide ja vitstega ei sunnitaks õigust jätma ja ülekohut võtma. Nad tahavad Mahtra mehi peksust ja uue seaduse rikkumisest päästa. Sest kõigi meelest on kindel: vannuvad Mahtra mehed täna alla, siis pannakse homme meidki alla vanduma; võidavad Mahtra mehed, siis võidame meie nendega ühes. Sõda ei jää salajasse, küll seaduseandja sellest kuuleb ja meile abi saadab...

Kõrtsides aga võetakse julgust. Kaine talupoeg on arg mehike, tal pole sõnu suus, ei jõudu käes. Ja täna läheb ehk mõlemat tarvis — suud ja kätt. Vaja sakstele suuga vastata, kui nad seadust taas võõriti seletavad, ja vaja neile käega vastata, kui nad kepid ja vitsad välja toovad. «Kui juba muu miski ei aita, siis olgu sõda!»

Juba pühapäeva õhtul oli Mahtra mõisa ümber võõraid mehi näha; mida kõrgemale aga päike esmaspäeva hommikul tõuseb, seda suuremaks läheb pilv, mis siia kokku valgub. Varsti mustab mõisa ümbrus rahvast, ja ikka veel tuleb väge juurde, vankril ja jala. Tolmupilved tõusevad, rattad ragisevad, hobused hirnuvad, piitsad plaksuvad.

Teomehed mõisate väljadel jätavad töö seisma, nabivad hobuse adra eest, kihutavad koju, rakendavad looma vankri ette ja sõidavad sõtta. Teised ajavad sõnnikuvankrites Mahtra poole, teel jalamehi peale võttes. Kolmandad ratsutavad, neljandad jätavad hobused omapead põllule ja jooksevad jala. Ei kuula ükski enam sundija sõna, iga keeld ja käsk läheb tuulde. Määratu ärevus asub aga alles siis kõigisse, kui Mahtra poolt esimesed püssipaugud kõmmuvad. Metsik jooksmine, kihutamine saab üldiseks; kellel hing sees ja jalad all, see on teel Mahtra poole. —

Ka Vaitla vallas teatakse, mis päev täna on.

Mehed, kes kirikus käisid, tõid sõjasõnumeid ja kandsid hoolt, et need kellelegi teadmatuks ei jäänud. Uuetoa Jüri saatis teomehele vaimupoisiga sõna: ärgu homme teole mingu, tulgu parem sõtta, tugevaid mehi olla vaja; tema ise läheb juba täna Mahtrasse, et teistega sõjanõu pidada.

Päärna selg on veel kange ja valus haagikohtuniku hoopidest, aga see ei takista teda külasse jooksmast ega sõjaväge kogumast; see mitte üksnes ei takista teda, ei, vaid see ergutab teda otse takka. Ta raputab oma suurt rusikat taeva poole ja vannub, et ta neid hoope ei unusta, vaid nende eest sakstele tasu tahab anda, iga hoobi eest kaks vastu, ükskõik kus ja kellele. On sõda homme Mahtras, siis võib ta tunahomme siin olla; kahju ainult, et ta siin mitte juba täna ei ole!

Kuid tulemata ta ei jää. Teevad Vaitla mehed ju sedasama, mis Mahtra mehed tegid ja mispärast neid homme nuhelda tahetakse. Esmaspäeval peab mõisa sõnnikuvedu algama, peremeestel on käsk käes; aga ükski ei lähe, välja arvatud vahest Ristmäe Mihkel. Kõik on ühisel kindlal otsusel: abiteole vastu panna kas või sõjani. Asjata ootavad parunid ja sundijad homme valda, asjata läkitavad kupja käskudega külasse; kõrvad, mis kuulamas, on kurdid, ja mis kuulamas ei ole, on sõjas. Päärn loodab aga, et terve vald ilma ühegi erandita sõjas on, ja selleks teeb ta perest peresse käies vihase õhinaga tööd.

«Mehed!» hüüab ta igal pool. «Lõugadega oleme juba palju ära teind, kätega mitte kanapesagi. Homme peame näitama, et me mitte üksi lõuamehed ei ole, vaid ka töömehed. Mahtra mehed paluvad meid appi. Neil on homme peksupäe. Habajal on verd juba küll joost. Kas peame lubama, et Mahtras veel enam jooseb? Kas tahate, käed vaheliti, pealt voadata, kuni peksukord teie kätte jõuab? Küll see varmalt tuleb, enne ehk veel, kui arvate. Iga sõnnikukoorem, mis homme vidamata jääb, võib tunahomme soada vitsakoormaks. Kui teie nahk ei sügele, siis läki sõtta! Homme on Mahtras sõda, mehed! Kes tõeste mees on, paneb hobuse ette ja läheb aegsaste teele! Koju jäägu see, kes muud ei ole kui lõuamees!»

Ja Päärna sõnad idanesid. Nad idanesid seda paremini, et ta mitte peremees ei olnud, kes oma aineliste huvide eest välja astus ja keda hädaoht ähvardas, vaid teomees, teise sulane, kel midagi ei olnud võita, küll aga palju kaotada. Tahab juba teomees võõraste eest oma naha turule viia, miks ei peaks siis peremehed peremeestele appi tõttama!

«Lähme jah! Aitame neh! Rahuga oleme küll juba katseid teind, katsume siis nüid sõjaga!»

Need olid vastused, mis Päärn peaaegu kõikjalt sai. Osa mehi hakkas juba pühapäeva õhtul teele minema, teised läksid neile öö ja hommiku jooksul järele. Päärn ise kuulus esimeste minejate sekka.

Enne oli tal aga kodus emaga olnud äge lahing lüüa. Hirmunud vanake, kellele Päärn oma mineku üle oli tõtt tunnistanud, hakkas poega jumalakeeli paluma, et ta mitte meelega surma suhu ei jookseks. Mõisa vastu sõda pidama... Taevane halastus, kas tal siis aru peas on! Kas ta juba küllalt ei teadvat, mis kepid ja vitsad on! Kas ta tahtvat nüüd veel ka raudu kanda, vangitorne näha ja viimati tühjale maale rännata?

Asjata kõik. Päärna pähe ei pääsenud ükski hoiatav sõna. «Kõik teised lähvad — mina lähen koa!» seletas ta lihtsalt. «Sina ära minu eest karda, ma põle poisike, vaid tugev mees. Ja meid on mitu tuhat. Ma tahaks näha, kes meist jägu soab.»

Eide palumine ja nurumine oleks vahest kauemgi kestnud, kui mitte Uuetoa ema poleks Päärnale appi tulnud. See oli nimelt oma poja pärast mures ja lootis sellest head, kui Päärn Jürile seltsiks läheb. Kuid ka tema palus, et mõlemad ohtudest, olgu need missugused tahes, võimalikult hoiduksid.

«Pearn, too mu poeg tervelt tagasi!» hüüdis ta sulasele veel järele, kui see juba vankril istus ja õueväravast välja sõitis.

«Pearn, too minu toitja tervelt tagasi!» lisas saunaema omalt poolt.

Ja siis vahtisid mõlemad tudid sõitjale järele, kuni ta pimedusse kadus, ja mõlemal veeresid pisarad üle põskede.

Aga Päärnale tuli veel üks järelehüüdja. Vaevalt oli ta Ristmäe talu väravast möödunud — ta sõitis siinkohal hea iiliga, et teda kaks teatud silma ei näeks —, kui talu õueaiast väle neiu välja hüppas, vankrile järele jooksis ja valjusti sõitja nime hakkas hõikuma:

«Pearn, pea kinni! Pearn, pea kinni!»

Aga olgu et Päärn ta häält vankrimürinas ei kuulnud, olgu et ta seda meelega kuulda ei tahtnud, — ükskõik, ta sõitis edasi ilma kordagi tagasi vaatamata; jah, ta andis kõrvile veel tublisti piitsagi, nagu oleks tal mõni kullerisõit käsil...

Ka Päärn viitis hommikupoolse öö teeäärseis kõrtsides teiste «sõjameeste» seas, ka tema jõi julgust ja jõudu oodatava raske päeva vastu. Kell võis kuus või pool seitse olla, kui ta suure salga seas Mahtra mõisa väravatesse jõudis.

Mõisaõue piiras aia ja väravate taga nüüd juba määratu rahvavall ilma vähema kui vaheta. Ja ikka veel voolas uusi rühmi juurde, kogu tee mustas tulijaist. Paika täitis tume sumin, mille sekka taoti kajasid üksikute joobnute kisavad hüüded. Paljudel olid käes malgad ja porgud [1], kaugelt suurem osa aga oli paljaste kätega, päris sõjariistu polnud naljalt ühelgi kaasas, ei püssi ega pussi. Mõisaõue ümber tõmbus nagu liikumatult püsiv must vöö. Veel tõrkus rahvas mõtte ees väravatest õue tungida ja seega oma nõu ilmutada; aga juba hakati seeüle aru pidama, juba rõhuti väravate vastu, juba kajasid ergutavad hüüded igast küljest.

[1] *pork* — jäme kepp, kaigas, mida tarvitatakse käimisel; mõnikord on sel ka raud otsas.

Viivitamise põhjus paistis igaühele silma. Härrastemaja ees seisid soldatid korrapärases võitlusrinnas juba valmis, sirged ja liikumatud kui tikud. Nende püssid ja täägid ning ohvitseride mõõgad särasid päikese käes, veripunased pagunid mustal kalevil torkasid igaühele silma ning puude all puristasid tähendusrikkalt kaks sadulas hobust.

Nagu näha, oldi siingi sõja vastu valmis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leida Mahtra sõja ettevalmistamise kirjeldusest mõtteid, mis näitavad meeleolu ülestõusu eel.
2. Kuidas kasutab kirjanik selles episoodis looduskirjeldusi? Milline eesmärk neil on?

«Mahtra sõda».

Korraga äratas miski rahva elavat tähelepanu. Maanteel tulid kaks ratsalist nähtavale. Nad kihutasid tuhatnelja, nii et pikk tolmupilv otsekui hall loor neile järele jäi heljuma. Kui nad olid ligemale jõudnud, nähti, et nad sõjaväemundreid kandsid. Eelsõitja näis kõrgem ohvitser olevat, tema kaaslane aga oli lihtsoldat, vist väeülema teenija.

Mõlemad ratsalised lõõtsutavate, vahuga kaetud hobuste seljas, ise paksust tolmust üleni hallid, peatusid lähemas väravas, sest läbipääs rahvamurrust oli võimatu. Ohvitseri silm käis murelikku vaatega üle ootamata suurest massist, kes mõisat selle kahe värava juurest ning hoonete ja aia tagant piiras. Umbkaudsel hindamisel võis siin paar tuhat talupoega koos olla.

Vanaldane habemik ohvitser oli major Laiming, kes Uuemõisast, Kose kihelkonnast, oli Mahtrasse tõtanud. Talle oli siinsete ähvardavate olude üle Habajalt teade saadetud. Väeülema ilme avaldas kõigepealt kohkunud üllatust. Ta oli küll trobikonda talupoegi arvanud eest leidvat — Mahtra valla oma mehi mõne uudishimuliku naabervalla inimesega —, pidi aga nüüd nägema, et siin oli sõjavägi koos, kellest silm ei tahtnud üle ulatuda. Tema tõsist muret äratas pealegi hingeline meeleolu, mis ses piiramisväes esile tuli: ta võis nende inimeste nägudelt selgesti lugeda võitlushimu, vihast ärevust ja trotslikku kangust — nähtus, mida temale murru seast vastu kajavad, julgelt ässitavad hüüded aina kinnitasid. Kui major Laiming Kose kihelkonna valdades oli tähele pannud, et rahutud talupojad sõjaväe ilmumisel kohe araks lõid, kõrvale pugesid ja iga vastupanumõtte sedamaid unustasid, siis pidi ta siin nägema, et mitte ainult tema tulek rahva kohta täiesti mõjuta ei jäänud, nii et tema eest teedki lahti ei tehtud, vaid et ka mõisaõues püssi all seisev väesalk kellelegi hirmu peale ei ajanud.

Tõsteti teibaid, karjuti ja naerdi. Need kõik olid väga halvad märgid.

«Tee lahti! Tee lahti!» karjus majori teener vene keeli, kuna ohvitser ise hobuse otsekohe rahva sekka ajas. Väga aeglaselt ja vastumeelselt tungiti värava eest veidi lahku, ainult sammsammult nihkus ohvitser edasi.

«Mehed, ärge laske neid läbi! Mingu tagasi, kust tulid!» rõkkasid üksikud hääled, kuna suur kogu tumedalt vaikis.

Nii kulus tükk aega, enne kui major Laiming värava vahele jõudis ja sellest oma kaaslasega läbi pääses. Korraks hakkas üks käsi juba hobuse ratsutist kinni ja teine kiskus looma sabast; siiski suutis ohvitseri vali keeld neid liigjulgeid taganema ning tee kinnipanijaid ruumi andma sundida. Niipea aga, kui väeülem oli väravast mõisaõue jõudnud, voolas inimeste murd talle rüsinal järele; sedasama sündis teise, vastas oleva värava kaudu. Paari minutiga oli avar õu mustalt kihava rahvaga täidetud.

Paremal pool asetsesid reastikku mõisa aida-, lauda- ja tallihooned ning härrastemaja ise — kõik ölgkatustega puuehitused; pahemal käel seisis kivist viinaköök kahe tiigikese ääres, kuna hoonete vahe ja läänepoolne osa õuest lage oli. Härrastemaja ja kõrvaliste hoonete tagust piiras rohuaed. Püssi all seisvad soldatid aga asusid härrastemaja ees, mille aknad hommikuse päikese paistel kullaselt särasid.

Õues oli suur virn aiateibaid. See sai talupoegadele sõjariistadelaoks. Niipea kui rahvas oli väravatest sisse voolanud, asuti kõigepealt selle teibapinu kallale ja kahmati tüsedad malgad kätte. Siis valgus rahvapilv mürinal väeosa ümber kokku.

See andis tema juurde ilmunud majorile parajasti au. Kapten Bogutski ja teine noorem ohvitser lähenesid, käed mütsi ääres, ülemale, kes neil teretades kätt pigistas. Tõsiselt vaatasid kõik kolm üksteisele otsa ja astusid sedamaid nõupidamiseks pisut kõrvale.

«Kust see päratu rahvahulk on tulnud?» küsis major Laiming surutud häälega. «Need inimesed ei või ometi kõik kohalikust vallast olla!»

«Muidugi mitte,» kostis kapten Bogutski. «Siinsed talupojad on, nagu ma kuulen, teised vallad kogu kihelkonnast endile appi kutsunud, ja paraku on nende kutset täidetud.»

«Meie olukord võib seetõttu väga hädaohtlikuks minna,» ütles Laiming. «Ma nägin teel, et siia rahvast ikka veel juurde on voolamas, ja kõik need inimesed näikse väga kardetavas tuhinas olevat; ka on nende seas rohkesti viina läbi julgeks läinud isikuid. Vaevalt pääsesin neist puutumatult läbi.»

«Ma läkitasin eile õhtul Habajale käskjala nõudega, et sealne poolrood viibimata siia marsiks,» tähendas kapten. «Seni olen aga lisasalka asjata oodanud.»

«Ta on teel, kuid küsitavaks jääb, kas ta enne siia jõuab, kui meile liiga hakatakse tegema,» ütles major, kes murega nägi, mis-

suguse julge pealetikkuvusega talupojad piirava vöö nende ümber ikka kitsamalt koomale tõmbasid. «Meie jõud selle määratu ülevõimu vastu on liiga väeti, hoolimata meie viiekümnest püssist, — me satume nagu merre! Mis te arvate, kas me ei peaks katsuma neid endil nii kaua heaga kaelast hoida, kui abi tuleb?»

«Aga mil kombel?»

«Oleme kõigepealt kannatlikud nende väljakutsuvate sõnade ja väiksemate puutumiste vastu. Ma püüan ka kõige julgemaid neist jootrahaga taltsaks teha.»

«Ma usun, see on hea nõu.»

Väike väesalk seisis tõesti nagu tilluke laid mühavas meres. Mida tähendasid viiskümmend eestlaetavat püssi selle ilmatu teibametsa vastu! On esimesed paugud antud, ilma et pealetikkujad tagasi kohkuvad, siis ujutab see meri väeti salgakese nii kähku üle, et püsside laadimiseks aega ei jää, ja siis on ta kadunud...

Vägivalda ei olnud aga, nagu näis, talupoegade poolt esiotsa veel karta. Nad seisid küll soldatitega rind rinna vastu ja katsusid kätega koguni nende püsse, aga külgetikkumisele ei mõelnud veel keegi. Seevastu hakati soldatitega kaupa sobitama, kas nad mitte Mahtrast ära ei läheks ja siinseid talupoegi rahule ei jätaks. Muidugi raskendas kauplemist see, et ohvitserid ja soldatid mitte eesti ning talupojad mitte vene keelt ei mõistnud.

Kõige julgemad, nende seas mitu nokastanud meest, tikkusid rüsinal ohvitseride ümber sõõri.

«Mistarvis te seie tulite?» hakati neilt pärima. «Meie põle midagi kurja teind, et meile püssidega kallale tullakse ja meid kepikoormate ja vitsavirnade ning käe- ja jalaraudadega ähvardatakse. Kas teie, kroonu-ülemad, siis ei tea, et saksad meile ülekohut tahavad teha? Teie peaksite meile abiks olema ja mitte neile. Minge siit ära, ja meie ei tee teile midagi! Tahate meid aga peksta, siis teeme teid pihuks ja puruks! Voadake, kui palju meid siin koos on! Teid aga on näputäis. Kuningamehed, minge Mahtrast ära!»

Ohvitserid vaatasid küsivalt üksteise otsa, kuna nad ei taibanud, mida mehed seletasid.

«Kas teist keegi kõneleb vene keelt?» hüüdis siis major Laiming valju kõlava häälega üle rahvahulga.

«Mis ta karjub?» küsisid mehed isekeskis.

«Tahab meid vist ära ajada,» vastasid teised.

«Mehed, seiske paigal, ärge nihkuge poolt tolligi tagasi!» kisendasid kolmandad.

Kapten Bogutski kordas niisama valju häälega majori küsimust. Nüüd leiduski rahva seas mees, kes vene keelt oskas: Peeter Olander Kaiust, väljateeninud soldat, tungis ettepoole.

«Ohvitserid küsivad, kes meist vene keelt reagib,» seletas ta rahvale. «Laske mind läbi, ma küsin siis, mis nad tahavad!»

«Nojah, laske Peeter läbi, ta oskab vene keelt!» karjuti ümber-

kaudu. «Peeter, ütle neile, et nad kohe menema koliksid, kui elu neile armas on!»

Nõnda jõudis Kaiu mees varsti ohvitseride juurde. Teistele tegi nalja, kuidas ta käe kõrva äärde tõstis, kannad kokku lõi, silmad pungi ajas ja nii sirgelt püüdis seista, kui ta kanged talupojakondid vähegi lubasid.

«Sina oskad siis vene keelt?» küsis major.

«Natuke, teie kõrgestisündinu,» tõnkas Peeter vastu.

«Siis tõlgi meile, mis need mehed meiega kõnelevad. Näe, need siin!»

Peeter seletas, mehed nõudvat, et soldatid Mahtrast ära läheksid.

«Siis vasta neile, et meie ära minna ei või, sest meil on käsk siin olla, ja oma ülemate käsku peame täitma.»

Peeter tõlkis. Vihased hüüded kuuldusid. Siin ja seal tõsteti kaikaid ja malku.

«Meie mehed ütlevad, et nad soldatitele vastu hakkavad, kui need ära ei lähe,» seletas tõlk ohvitseridele. «Neid on palju, soldateid aga vähe.»

«Siis vasta neile, et nad mitte meelega õnnetusse ei jookseks. Kes meisse puutub, on surma laps. Ja kuigi nad meist viimaks võitu saaksid, siis ei tähendaks see midagi, sest varsti tuleks mitu tuhat uut soldatit meie asemele ja siis ei jääks neist ükski ellu.»

Ähvardus ei heidutanud aga rahvast sugugi. Ässitavate ja nöökavate hüüete seas sai pilav naer majorile vastuseks.

«Ohoo, eks me soa näha!» karjuti igalt poolt. «Kes on kuuld, et keiser lubab oma alamaid kõmmutada, kes oma õigust nõuavad. Ega keiser teid seie ole soat, saksad on teid seie kutsund! Mehed, ärge kartke! Hoidke koomale, ärge neile nii palju moad andke, et püssa soavad palge panna! Nihkuge ligemale, pigistage nad kokku, et nad liigutada ei soa!»

Ära nähes, et hoiatamine ja ähvardamine midagi ei aita, hakkasid ohvitserid õnne katsuma sõbrustamise ja meelitamisega.

«Meie teisse ei puutu, kui teie meisse ei puutu,» laskis kapten talupoegadele öelda. «Meil pole teie vastu midagi vaenu, me oleme teie sõbrad ja peame siin ainult käsu tõttu olema, et mõisas vahti pidada.»

«Aga te tahate meid jo peksta!» karjuti vastu.

«See pole õige. Meie ei taha teid mitte peksta. Kohus võib teid peksta, mitte meie. Meil on ainult mõis valvata ja kaitsta. Kui te vagusad olete ja mõisa elanikkudesse ning hoonetesse ei puutu, siis ei tee meie teile midagi paha.»

See vaigistas rahvast ainult vähe; parem tagajärg oli juba jootraha andmisel. Major Laiming kutsus mõned ninakamad ja ettetikkuvamad kisajad — need olid enamasti kõik pooljoobnud — meelitades enda juurde ja pistis neile mõned hõbedased vargsi pihku. See oli õli maruvaile lainetele. Vaesed talupojad, kes rahast

ainult öösel und nägid, ei suutnud kiusatusele vastu panna. Kingituse eest nõudsid ohvitserid meestelt, et nad teisi keelaksid soldatitesse puutumast ja väesalgale aitaksid läbi rahva teed teha. Major Laiming ja kapten Bogutski tahtsid nimelt oma meeskonda soodsamasse, rohkem kaitstud paika viia, kuna ta siin oli igast küljest mitmekordselt ümber piiratud.

Mehed, kes kingitusi olid saanud, täitsidki seda soovi. Nad aitasid inimesi tagasi rõhuda ja hoiatasid neid «kuningameestesse» puutumast, kellel rahvaga mingit kurja nõu ei olevat ja kes siit viimati vist rahulikult lahkuvad, kui neid vihale ei ärritata. Nõnda sai ohvitseridele võimalikuks oma salgake härrastemaja juurest alla talli ette viia.

Kuid soldatite kitsik seisukord seega palju ei paranenud. Mürinal valgusid talupojad, keda äraostetud vaigistajad ainult hetkeks olid suutnud mõjutada, neile sinna järele, ja sedamaid olid nad sealgi ümber piiratud. Igatsedes vahiti alla maantee poole, aga sealt ei tahtnud oodatud lisavägi ikka veel nähtavale tulla. Kapten Bogutski laskis majori nõuandel soldatid nelinurka rivisse astuda, nõnda et nad nägudega igast küljest vastaste poole seisid, millega nende seljatagune kallaletikkumise eest varjatud oli.

Talupoegade olek aga läks minut-minutilt väljakutsuvamaks. Ja neid tuli pealegi ikka veel juurde, väga rohkel arvul sõites. Mõnel vankril oli kaks, mõnel koguni kolm hobust ees ja suured kobarad mehi peal. Kihutati suurustleva käraga mõisaõue, karjuti käsi ja kaikaid tõstes sealolijatele tervist. Ühtlasi näis joobnute ja pooljoobnute arv kasvavat, ning mitte üksnes juurdetulijate, vaid ka selle läbi, et paljudel viina pudelitega kaasas oli, mida virgasti rüübati.

Sellest viinutamisest tuligi, et Kaiu teomees Peeter Olander, ohvitseri senine tõlk ja vahelträäkija, oma esialgsest kaunis viisakast olekust ja asjalikust kõnetoonist võõrduma hakkas ja varsti kõige julgemaks ässitajaks ja pealetikkujaks arenes. Oli teda esmalt au, et väeülemad ta tõlgiks olid valinud, nähtavasti meelitanud, siis pahandas teda pärast see, et ta — vist kogemata — oli jootrahast ilma jäänud. Kui väesalk oli uude seisupaika asunud, pakuti Peetrile kui sõnakale vahemehele külameeste poolt ohtrasti va kibedat ja käidi talle peale, et ta rahva nimel südisti ikka soldatite äraminekut nõuaks. Peeter, kelle julgus iga joodud lonksuga kasvas, tikkus siis ka piirajate esimesse ritta, üsna ohvitseride lähedale.

Viimased nägid nüüd, et Peetril püss käes oli. Kas ta öösel tõesti pardijahil oli käinud, nagu ta ise ja mõned teised pärast tunnistasid, või kas ta püssiga otse «sõtta» oli tulnud, see jääb kahevahele. Tõlgiks olles oli ta püssi pahema käega selja taha varjanud, võib ka olla, et mõni teine seda nii kaua oli hoidnud: nüüd aga seisis ta temaga kui sõjamees kunagi väesalga ees.

Peetri ja teiste viinastanud meeste jõhker väljakutsuvus ohvitseride vastu avaldus kõigepealt selles, et nad staabikapten

Bogutski lonkamise ja kepikandmise üle naersid ja pilkasid. See väeülem oli nimelt Krimmi sõjas[1] kuuli jalga saanud ja sellest kergesti lonkama jäänud, ilma seepärast väeteenistusest lahkumata. Ta toetus kõndides kepi najale. Pilkajad levitasid neist tagapool seisva rahva sekka juttu, ohvitser olla puujalaga, ei niisugust maksa karta! Teised nokastanud lobasuud lisasid juurde, ka major olla vigane. Rahva seas rõkkas rämedat naeru.

Kui sellest küllalt sai, hakati uuesti tungivalt nõudma, et väesalk Mahtrast viibimata lahkuks, ja nõudjate seas oli Peeter Olander esimene. Mõistis ta ju sugu vene keelt ja võis siis nõuet arusaadavalt väljendada.

Ta katsus esmalt soldatitega õnne.

«Vennad,» ütles ta neile nina alla tikkudes, «olge mõistlikud ja pistke punuma! Teie püssa me ei karda. Me ei lase teid ainustki pauku lasta, enne olete juba meie jalge alla tallatud. Mahtra mehi peksta te ometi ei soa, mis te siin siis muidu seisate? Mina, vennad, olen ise vana soldat. Võtke mu nõu kuulda, kui elu teile armas on.»

Seejuures äigas ta käega kord ühte, kord teist ja hakkas taoti mõne püssist kinni. Soldatid aga seisid tummalt ja liikumatult paigal, nagu neile kästud; nad ei pilgutanud silmigi. Peeter kõneles nendega veel tükk aega oma viletsas vene keeles, aga kui ta nägi, et mehed temast väljagi ei teinud, veel vähem tema nõu kuulda võtsid, siis tüdines mees ära ja läks ohvitseridega kauplema.

Major Laiming ja kapten Bogutski ei jätnud teda vastuseta, aga nad kordasid sedasama, mis nad tema kaudu rahvale juba olid lasknud ütelda. Äraminekust ei võivat juttugi olla, ja olgu rahvast kas või kümme korda rohkem kui praegu. Nad lootvat, et rahvas mõistlik on ja aru saab, et soldatid omapead väljas ei ole ja et neid vali karistus ootab, kui nad ilma kõrgema käsuta paigast nihkuvad.

Peetri mõistust valitses aga viin; seepärast jonnis ta edasi ja nõudis nüüd korraga, major Laiming pidavat temale käsku näitama, mille põhjal ta ise on Mahtrasse tulnud ja ka oma soldatid lasknud siia tulla. «Mehed,» hüüdis ta rahva poole, «kui ohvitseridel keisri käest luba põle Mahtra mehi peksta, siis on soldatite siiakutsumine sakste vigur, ja meile ei tehta kedagi, kui me soldatid siit menema kihutame... Näidake keisri käsk ette!» pöördus ta pealekäivalt major Laimingi poole.

See ei võinud muidugi talupoja soovi täita ning püüdis talle tähelepanemisväärt rahu ja kannatusega selgeks teha, et temal, Peetril, kui erainimesel mingit õigust ei ole ohvitseridele antud käskkirju taga nõuda; seda võivad neilt ainult nende kõrgemad ülemad pärida.

---

[1] *Krimmi sõda* — 1853—1856 toimunud sõda Venemaa ja Inglise-Prantsuse-Türgi-Sardiinia koalitsiooni vahel.

«Ei taha käsku näidata!» karjus Olander rahva poole. «Ega see muud ei või ollagi kui sakste temp, et nad siin on, ja sakste kutset ei julge ta meile näidata.»

Viin ajas vaese teomehe veelgi kaugemale. Ta hakkas ohvitseride käest raha nõudma, ja kukkus vihaselt vanduma, kui seda talle tema arvates liiga vähe anti. Ses tujus tikkus ta teiste ässitusel kapten Bogutski poole ja hüüdis: «Oota, vennike, küll ma su pagunid õlgadelt rebin! Eks saksad või nad sulle pärast jälle külge õmmelda!»

Pidigi ohvitseri õlapaeltest kinni krahmama, aga keegi mõistlikum rebis ta sabapidi veel õigel ajal tagasi.

Rahvaringi esimestes ridades leidus veel muidki hulljulgeid pealetikkujaid, kelle juhm vahvus tekkis osalt viinast, osalt sellest teadmisest, et võimus pisukese väesalga üle rahvahulga käes oli. Seal seisis soldatite vastas esimeses reas Mahtra mees Aadu Andrei ja julgustas rahvast järjest kallaletikkumisele. Juuru meest Mihkel Baumanni huvitasid iseäranis soldatite püssid; ta püüdis laskeriista ühe ja teise käest ära kiskuda, et vaadata, kas nad ka laetud on. Soldatid seisid muidugi vastu, ja nii tekkis nende ja Baumanni vahel rüselemine, mida lähemal seisjad naerdes pealt vaatasid, kuna ohvitseride kulm ikka enam kortsu läks. Viimaste kannatus tegi aga veel kibedamaid katsumusi läbi. Noorem ohvitser oli praegu ühele pealetikkujale jälle raha andnud, kui talle Ants Piller lähenes ja ka raha nõudis; kui tema soovi mitte kohe ei täidetud, kiskus mees rahapunga ohvitseri käest ja ähvardas teda ja ta kaaslasi oma teibaga.

Rahvas taipas teadagi väga hästi ohvitseride imestamisväärt kannatuse ja järeleandlikkuse põhjust: nende väesalgake oli rahva masendava ülekaalu kohta liiga väeti. Et abiväge tulekul oli, seda teadsid või aimasid ainult vähesed. Seetõttu polnud imeks panna, et viinastanud meeste seas julgete pealetikkujate arv ühtepuhku kasvas. Mehed unustasid alkoholi mõjul ja üldises sõjatuhinas ikka enam oma siinolemise päris otstarbe: nad olid tulnud Mahtra mehi ülekohtuse karistuse eest kaitsma; seda ei tahetud aga veel sugugi käsile võtta, ja nii oli nende kippumine rahulikult seisva väesalga kallale ettevaatamatu ja asjatu.

Kuid rahva seas ei puudunud ka kaine ja kaaluva mõistusega mehi, kes tülinorijaid ja pealetikkujaid vaigistada ja keelata püüdsid. Sagedasti nähti ühte ja teist neist hulljulgeist soldatite juurest kraedpidi tagasi rebitavat või neile pandi rahva hulgast väljapugemiseks tee kinni ja rõhuti nad kardetavaist kohtadest eemale.

«Jätke soldatid rahule, nemad põle meile veel midagi paha teind!» käisid hoiatavad hüüded ässituste ja julgustuste sekka. «Pange vasta, kui nad meisse puutuvad; aga ärge jooske neid enne puutuma! Neil on laetud püssid käes, ja kui nad lasevad, siis meist mõni ikke ninali kukub. Lollus on meelega surma minna otsima!»

Kahel niisugusel mõistlikul hoiatajal oli iseäranis raske võit-

lus ühe joobnud pealetikkujaga. Need kaks olid Võllamäe Päärn Vaitlast ja Purila teomees Ants Velt, kes püüdsid oma võitlushimulisele tuttavale Jüri Torgile aru pähe panna. See oli sama mees, kes toona Veldiga ühes haagikohtuniku juures käis. Jüritki piinas nimelt kirglik himu järele katsuda, kas soldatite püssid on tühjad või laetud. Seda himu, mis viimaks kindlaks nõuks küpses, ilmutas ta Antsule, kes temaga ühes oli sõtta tõtanud, ning Päärnale, kes nendega mõisaõues oli kokku saanud. Jüri oli umbes kahekümne viie aastane hiiglakasvuga mees ja üks neist, kes oma tugevuse peale uhke oli. Julgust oli ta juba ülearu võtnud, mida tunnistasid ta pehme keel, punetavad jõllis silmad ning vaaruv käik.

«Mis niisugused kapsaussid koa mehele jäksavad teha!» hoopples ta oma suurt rusikat tõstes. «Küsin ühe käest püssi, lasen vasta taevast lahti ja annan talle jälle tagasi. Siis soame näha, kas peame neid kartma või mitte.»

«Ää ole rumal, Jüri!» sõitles teda Ants Velt. «Soldat annab nüüd sinu kätte püssi!»

«Noh, kui heaga ei anna, siis võtan vägise!»

«Paigale jää, Jüri!» manitses Ants tungivalt. «Sul on noor naine kodu. Kas ta sind küll ei palunud, et ära mine, ehk kui lähed, siis hoia oma tervist!»

«Ääh, eks naiste vingumist teata! Sinu naine vingus ju koa, ja tulid ikke!»

«Aga mina ei kipu soldati käest püssi võtma! Et nende püssid laetud on, eks seda või lapski arvata.»

«Ma usun koa, et sellest head ei tuleks,» ütles Võllamäe Päärn. «Hakkad tal püssi vägise käest kiskuma, pistab sulle tikuga[1] keresse või mõni teine laseb sulle kuuli pähe!»

«Mis kuradi sõda see's on, kui rüselda ei soa!» karjus Jüri Tork joobnud inimese võitlusjõuga. «Ega's ma seie tuld soldatite ninasid vahtima. Ma tahan ometi kellelegi pinna peale anda, olgu kes tahes!»

Võllamäe Päärn, kasvult ja rammult isegi hea hiiglane, ep olnud aga nähtavasti rumal ega purjus küllalt, et oma võitlusehimu, mis mitte vähem elav ei olnud kui Jüril, tarbetul ja ülekohtusel kombel teoks teha. «Ää lorise, vennas,» ütles ta Jürile tõsiselt, «kas sa's enam ei tea, misjaoks me seie tulime! Kui Mahtra mehi peksma hakatakse, siis lähme teivastega vahele, õiguse nimel lähme vahele. See on meie kõikide nõu. Neid põle aga veel peksma hakatud.»

«Mis, kurat, nad siis ootavad, et ei hakka?» kirus Purila hiiglane. «Kepid-vitsad valmis, aga ikke veel ootavad. Kas minu aeg siis moast on võetud!»

«Seda parem, et peksma ei hakka,» tähendas Antsu Ants. «Nad kardavad meid, ja viimaks jätavadki peksmata. Ega me ilma muhkudeta jääks, kui vaheleminemine tuleks.»

[1] *tikuga* — täägiga.

Aga kõik hoiatused ja manitsused põrkasid õnnetu Jüri küljest tagasi. Kaks korda suutis teda Ants Velt, paar korda ka Päärn sõnadega tagasi hoida, ja kui ta sellest hoolimata minekut tegi, hoidsid nad teda kätt- ja hõlmapidi kinni. Aga viimati, kui kõik midagi ei aidanud ja rabelev mees vihaseks sai, laskis Ants ta lahti, hüüdes: «Tõmma siis takka, tee on hea!»

Jüri tikkus rüsinal rahvaridadest läbi, otsekohe soldatite juurde, Ants ja Päärn poetusid talle pikkamisi järele. Nad nägid, kuidas nende tuttav ühe soldatiga juttu tegi, siis käe mehe püssi järele sirutas ja sellest kinni kahmas. Soldat tõukas ta aga tagasi ja kiskus püssi tal käest. Veel teisega katsus Jüri õnne. Ka see ei andnud sõjariista talle kätte ega lasknud seda eneselt vägisi ära kiskuda.

Nüüd aga sündis midagi, mida nähes rahvahulk hingetõmbamise unustas, mis näod kahvatama ja südame tuksumast seisma pani.

Jüri Tork sammus ilma malgata otsejoont kapten Bogutski ette, asus mõlema käega ta pagunitest kinni ja kiskus need krauhti maha. Siis langes ta määratu rusikas raske hoobiga väeülemale pähe.

See kõik oli lühikese silmapilgu töö; enne kui keegi märkas endale sündmusest õieti aru anda, oli kõik möödas.

Aga niisama rabavana tuli pahateo hirmus tagajärg. Mitu püssi tõusis, paugud käisid, ja Jüri Torgi hiiglakeha langes silmili liiva sisse — kaks surmavat kuuli rinnas.

Sõda oli esimese ohvri nõudnud.

Ta oli peale hakanud.

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlusehimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist pani õhu värisema, terve mets teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.

Veelgi püüdsid väeülemad tõsisema verevalamiseta läbi saada. Major Laiming andis soldatitele käsu lasta, aga mitte rahvamurru sisse, vaid õhku. Kakskümmend viis pauku raksatasid korraga. Suitsupilv varjas laskjaid ja heljus siis pikkamisi üle mässuliste hulga. Rahvas püsis paigal. Taheti näha, kuidas kogulask oli mõjunud. Suurem hulk ei teadnud, et soldatid olid õhku lasknud. Vahiti langenute järele. Kui neid ei leitud, rõkkasid uued hurraahüüded, jälle tõusid teibad ja rahvameri sattus julgemini võimetu vastase poole liikuma.

Juba hakkasid malgahoobid soldatite sekka sadama, Peeter Olander laskis oma püssi nende peale lahti. Taaniel Schmiedeberg Mahtrast tormas major Laimingi kallale ja tahtis mõõka tal käest kiskuda, Jüri Mursa Harmist kiskus nooremagi ohvitseri pagunid õlgadelt. Väesalga juhatajad nägid ära: nüüd ei aita enam paljas

hirmutamine, vägivallale pidi vägivallaga vastu astuma, verevalamist ei suutnud ükski võim enam keelata.

Soldatid said uue laskmiskäsu; seekord sihtisid nad püssid otsekohe rahva sekka. «Tuld!» mürises majori komando, ja jälle kõmmusid kakskümmend viis tuliriista korraga.

Kui suitsupilv seekord hajus, nähti igal pool voolavat sooja punast verd. Ja iga verelombi juurde oli tolmu sirutatud inimene, kes veel praegu jalul oli seisnud, teivast tõstnud ja täiest kõrist hurraa hüüdnud. Ühed olid otseti kukkunud, malka kramplikult käes hoides, teised selili, kolmandad küljeli; mõned põlvitasid kätt rinna või külje vastu surudes, kuna neil veri sõrmede vahelt nõrgus, teised seisid veel püsti, aga tuikusid, tuikusid ja vajusid nõtkuvate põlvedega pikkamisi maha. Üht haavatut nähti naeratavat, üllatatult, umbusklikult; ta tundis, et temaga oli midagi sündinud, ei uskunud aga, et tal surm ihus on. Alles siis, kui ta oma riiete seest nägi verd tilkuvat, tõmbus ta näost tõsiseks ja langes tummalt kummuli...

Esimese tardunud vaikuse järel kajas rahvamurrust umbne lämblik sumin. See oli haavatute oigamine ja surijate viimne ägamine. Siis tuli nagu mere kohin kuuldavale. See oli vihalaine, mis rahvast üle käis. Kõik aga kostis ainult hetkeks kõrva. Taplusmüra, mis kohe seepeale algas, mattis sootuks iga nõrgema hääle.

See esimene tõeline tuleandmine ja voolav veri mõjusid kahte viisi rahva kohta: ühed pöördusid metsikul rüsinal põgenema — see oli väike vähemik; teised tungisid vihase vaprusega, teibaid keerutades, karjudes ja vandudes soldatite kallale. Lähemal pilgul algas kibe käsitsivõitlus. Nagu mässav uputus lõi pisukese väehulga üle kokku ja mattis ta enda alla. Nähti ainult tõusvaid ja raksatavaid teibaid, vehklevaid ja torkavaid püssitikke, rüselevaid inimkeresid, kukkunute otsa hunnikusse langevaid võitlejaid. Ainust pauku ei käinud enam. Püssid olid soldatitel tühjad, laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitliku jõuga, surm silma ees, püüdsid nad tääkide ja püssipäradega määratule ülevõimule vastu seista, aga nad olid varsti nagu müüri sisse kiilutud, nii et nad sedagi võitlusviisi enam mõjuvalt ei saanud tarvitada. Mitmed neist olid teibahoopide all juba langenud, mõnedel kisti püssid käest ning siin ja seal oli neid hirmsas rüselemises maha rabatud, nii et nad võitlejate jalge alla jäid...

Ka Võllamäe Päärnale ja Uuetoa Jürile oli sõjapalavik külge hakanud, kui nad haavatud talupoegi vere sees maas nägid. Eks need olnud ju nende vennad ja seltsimehed, kes seal olid maha tapetud, ja sama saatus võis iga silmapilk neile enestele osaks saada. Võitlusviha, see pimestaja, mis aragi soldati lahingusse ajab, ning loomulik endakaitsesund selle juurena käskisid mõlemat sõpragi oma teivaste ümbert tugevamalt kinni hakata ja esimestena võitlejate ridadesse tungida.

«Tule, Jüri! Tulge, mehed!» müristas Päärn, kui esimesed surmavad paugud olid langenud, ning paisunud veresooned ta otsa-

esisel ja vaht ta suuäärtes näitasid, kui vihane ärevus teda täitis. «Hoidke kokku, mehed! Pange tee kinni, kui põgeneda tahavad! Meid tapetakse, tapame neid koa! Siin on igamees oma elu eest väillas! Kõik veri, mis jooseb, tulgu sakste hinge peale!»

Ta tuiskas eel, temale järgnes sedamaid Jüri mitme oma valla ja paljude võõraste meestega, kes veel olid nõutult seisnud. Raske jõuga hakkas Päärna malk soldatite sekka sadama; keda hoop tabas, see tuikus ja langes võitlejate jalgu, kuna ta lähedal seisnud kaaslased metsikul rüsinal pahemale ja paremale poole lahku lõid.

Ainult vähe aega kestis väesalga vastupanu. Siis tuli peatus ja korratu põgenemine. Soldatid murdsid meeleheitliku täägivõitlusega rahvavallist ühes kohas läbi ja tormasid värava poole, mis viis Atlasse minevale teele. Seda teed mööda olid juba eel jooksmas need talupojad, keda püssipaugud olid pakku ajanud.

Ohvitserid Laiming ja Bogutski ei püüdnud soldatite põgenemist takistada. Nad nägid ära, et siin muu nõu enam ei aita. Aga nad poleks seda takistada võinudki, sest see sündis nii äkitselt ja nii kabuhirmulisel rüsinal, et ükski nende käsusõnu poleks kuulnud ega tähele pannud. Pealegi oli neil iseenese elu kaitsmisega nii väga tegemist, et neil väesalga juhatamiseks enam mahti ei olnud. Nad vehklesid, samm-sammult taganedes, mõõkadega. Major Laiming oli haavatud; murru seas oli ta selja tagant tugeva teibahoobi pähe saanud. Kuna tal mööda põske ja kaela jooksev veri mundri peale tilkus, püüdis ta, endale mõõgaga teed raiudes, eemal sadulas seisvate hobuste juurde pääseda. Selsamal sihil võitles ka kapten Bogutski, kes imelikul viisil veel veata oli, ehk ta küll ägedas teibarahes oli seisnud.

Kolmas, kõige noorem ohvitser oli võitluse eel majorilt käsu saanud võimalikult salamahti rahva seast välja pugeda, hobuse selga hüpata ja oodatavale lisaväele vastu sõita, et selle tulekut takka kiirustada. Kuid nõu aeti nurja. Rahva seast oli noor leitnant või lipnik õnnelikult välja pääsenud ja härrastemaja ees seisvate hobuste juurde jõudnud. Aga kui ta parajasti hakkas hobuse selga hüppama, kisti ta jalgupidi jälle maha. Mitu talupoega oli talle järele hiilinud. Nähtavasti aimati tema nõu. Talle ei tehtud aga mingit muud paha. Mehed piirasid ta ainult ümber ja keelasid teda ära sõitmast.

Major Laiming ja kapten Bogutski aga lõidki endid õnnelikult hobuste seisupaigani läbi, hirmutasid siin seisvad vähesed talupojad mõõkadega kõrvale, hüppasid sadulasse ja kihutasid mõisaväravast välja, põgenevatele soldatitele järele. Ka leitnant pääses nüüd kuidagi hobuse selga ja ajas mõlemale tuhatnelja järele. Temaga ühes ratsutas majori teener, kes seni oli hirmust lõdisedes hobuse juures vahis olnud.

Atla poole minev kaskedega piiratud puiestee ja ümberkaudne heinamaa pakkusid nüüd kummalist vaatepilti. Igal pool, kuhu silm küündis, nähti jooksvaid inimesi. Eel põgenesid need talupojad, kellele esimesed rahva sekka vinguvad kuulid ja haavatute

ägamine oli hirmu peale ajanud. Nende kannul ja osalt nende seas vehkisid plehkupannud soldatid väikeste salkadena või ükshaaval. Nende järel jälle tormasid talupojad, kes olid soldatid pagema löönud ja neid nüüd kaigaste ja vemmaldega taga ajasid.

Rübelevale rinnutsivõitlusele, mis mõisaõues oli möllanud, järgnes siin taplus kauge maa pealt. Joostes laadisid soldatid oma püsse, ja kellel tagaajajad mitte otse kannul ei olnud, need pöördusid ümber ja lasksid järelejooksjate peale. Kuul kuuli järel vihises üle tee ja heinamaa, ning mõnigi mees, kes esimesest võitlusest elu ja tervisega oli pääsenud, langes siin haavatult maha. Kes märkas, otsis puude tagant varju. Julgemad ja vihasemad aga tormasid soldatitele püsimata järele. Siin ja seal tekkisid uued rübelemised. Saadi soldat kätte, kelle tuleriist oli tühjaks lastud, siis algas võitlus teiba ja täägi vahel. Kahekesi ja salgakestena nähti vastaseid kõikjal võideldes koos olevat. Mõnes kohas hoidis soldat püssipärast, talupoeg aga täägist heideldes kinni. Verejäljed värvisid maantee tolmu ja aasa rohupinda. Siin oigas lõhkise peaga soldat vereoja sees, mitte kaugel temast talupoeg, kuul või pistehaav rinnus. Kes jõudis, puges põõsa või puu taha varju, et särgiribaga oma haava siduda. Ja ikka veel vihisesid kuulid üle tee ja heinamaa ning väsimatul tasuhimul jooksid talupojad võidetud väesalgale järele...

Tagaajajate seas olid ka Jüri ja Päärn. Viimasel oli praegu olnud äge võitlus ühe soldatiga, kes oli tema peale püssi tühjendanud, aga ilma märki tabamata. Vihaselt haaras Päärn kinni püssitikust, millega soldat ennast nüüd kaitses. Ta oli aga endakohase vastase leidnud. Soldat, tugev kui Simson, ei lahkunud püssist ja tõmbas viimaks tiku Päärna käte vahelt niisuguse jõuga ära, et peopesast nahk ja liha kaasa läksid. Vist oleks ta talupoja nüüd täägiga läbi pistnud, kui mitte Jüri poleks juurde jõudnud ja talle malgaga vägeva hoobi pähe andnud. Oimetult langes mees tee kõrvale maha. Paarkümmend sammu temast kükitas puu all elutult Matsi Jaan Mahtrast, kelle keegi teine soldat oli rinnust püssitikuga läbi torganud...

Kuna Jüri ja Päärn siin kemplesid, jõudis üks noor peremees Mahtrast, Adra Mihkel, paari teise mehega neile järele; nende ees põgenes üks musta habemega soldat ja laadis joostes püssi. Et Päärnal oma haavatud käega tegemist oli ja Jüri mahalöödud soldatit kaastundlikult aidata püüdis, siis ei pannud kumbki põgenevat soldatit tähele.

«Hurraa, moameeste võit!» hüüdis Adra Mihkel, kuna ta rõõmsalt oma teivast keerutas.

Sel silmapilgul pöördus soldat, kes püssi täites siit praegu oli mööda lipsanud, äkitselt ümber ja hüüdis kõige selgemas eesti keeles Mihkli poole:

«Küll ma sulle näitan, kelle võit on! Säh!»

Püss paukus ja Mihkel langes surnult maha.

Seda nähes hakkasid Jüri ja Päärn laskjat taga ajama. Viimane

oli teistest soldatitest tüki maad maha jäänud. Aga tal olid jooksmiseks niisama väledad jalad, kui tal laskmiseks osav silm ja kindel käsi oli olnud. Jänese kombel põõsaste vahel põigeldes ja ikka sügavamale heinamaa sisse sibades kadus ta tagaajajail varsti silmist. Need aga jooksid uisapäisa ikka edasi, seda enam, et teisi põgenevaid soldateid nende ees veel küllalt oli.

Nende juurde seltsis teisigi lõõtsutavaid ja higistavaid tagaajajaid, tuttavaid ning võõraid. Karu Antsul Kaiust oli omatehtud oda käes: teivas otsakinnitatud vikatiteraga, mille ta kodunt kaasa oli toonud. Seda algupärast sõjariista, mille peale ta mitte vähe uhke polnud, hoidis mees joostes õieli nagu kasakas tormijooksul. Tema kõrval putkas teine Kaiu mees Aadu Trost toomingase tubinaga. Teel said nad Peeter Olanderiga kokku. See oli ühe soldati käest, kellelt püss oli ära kistud, padrunid saagiks võtnud ja katsus parajasti, kas need tema jahipüssi ei mahu. Kui see ei läinud, purustas mees padrunite kestad ja puistas palja rohu püssi sisse. Kuid topi ettepanemiseks ei saanud ta nii pea aega, sest põõsaste vahelt vihisevad kuulid sundisid teda kõhuli heitma, mida teisedki tegid, kes jämedamat puud varjuks ei leidnud.

Kui pauke enam ei tulnud, joosti jälle edasi. Varsti äratas ühe kadakapõõsa tagant tulev valus oigamine meeste tähelepanu. Seal nähti üht haavatud talupoega käpakil roomavat. Ta nihkus põlvedel ja küünarnukkidel maad mööda edasi, punast vereteed rohule jättes. See oli Jaan Kroon Maidlast. Paari minuti eest oli ühe põgeneva soldati kuul ta maha rabanud. Kuhu ta õieti minna tahtis, seda ei teadnud mees isegi. Roomas ainult valu ja ehmatuse pärast. Möödajooksjate seas leidus keegi, üks Maidla mees, kes ta peale armu heitis ja teda aitama jäi.

Paarsada sammu eemal lamas teine õnnetu. See oli noor tugev soldat, kes purustatud peaga vereojas selili oli. Kuum päike paistis talle näkku. Pead toetas ta püssipärale. Lähenejaid nähes hakkas ta nõrga härda häälega midagi paluma — kas armu või midagi muud, sellest ei saadud aru. Viimaks tõstis ta suure vaevaga käe ja näitas oma suu peale. Nüüd mõisteti, et ta juua tahab. Aga kust võtta vett, või kellel on selle muretsemiseks aega! Eemal põõsaste vahel tempas jälle jooksvaid soldateid nähtavale, kes põmmutama hakkasid. Igaüks otsis oma elu peale mõeldes kähku puude ja põõsaste tagant varju.

Nõnda kestis hull jaht edasi kuni Mahtra ja Atla vahelise jõeni, mis põigiti üle tee ja läbi mõlemal pool haljendava heinamaa voolas. Jõgi, õigemini oja, polnud lai, aga mõnest kohast kaunis sügav. Tee kohal viis temast kitsas sild üle. Suure rüsinaga olid ees põgenevad talupojad ja neile järgnevad soldatid, kes teele olid jäänud, silla peale jooksnud. Seal aga tekkis nii äge rüselemine, et mitmed üle ääre jõkke kukkusid. Teised, kes nägid, et sillast sel kombel küllalt kähku üle ei saa, hüppasid ise vette ja ujusid läbi. Heinamaa vees, kus oja paiguti kardetavalt mustas, sattusid soldatid, kes vee sügavust ei tundnud ja ujuda ei mõistnud, suurde

kitsikusse, kui nägid tee ees kinni olevat. Tagant ähvardasid neid talupoegade teibad, eest neelav vesi. Mõned kargasid seepärast hea õnne peale sisse, teised, kel püssid laengus, kõmmutasid tagakihutajate vastu, et neid maha sirutada või eemale kohutada, ning kolmandad, kelle püssid tühjad, täitsid neid laskjate selja taga meeleheitliku rutuga.

Vaevalt lähenes see tagakihutajate salk, milles ka Jüri ja Päärn olid, hurraa karjudes ojale, kui neil kuulid kõrvade ümber hakkasid ulguma. Jälle otsiti kiiresti varju. Üks neist aga, Aadu Trost, tuikus korraga jalgadel, jäi lahtise suuga ja pärani aetud silmadega vahtima, nagu imestaks ta millegi üle üpris väga, siis lõi käe vastu kõhtu ja istus pikkamisi rohu peale maha, tundes särki kõhu eest märjaks minevat. Katsub käega ja katsub, tõmbab pihu tagasi ja vaatab — verine! Nüüd siis teab, et tal kuul kõhus on. Mees langeb maha ja minestab...

All ojas on põgenevad soldatid kaelast saadik vees, jõuavad õnnelikult teisele kaldale ja vehivad edasi.

Soldat aga, kes Adra peremehe Mihkel Teini maha laskis — ainus eestlane väesalgas — jäi kadunuks. Rahva jutu järgi olevat ta all heinamaal, mitte kaugel ojast, hirmutuhinas otsekohe Õrde ehk Ulme allikasse jooksnud ja seal, pead ohtlikkudel silmapilkudel vee alla tõmmates, nii kaua peidus olnud, kui tagaajajaid põõsaste vahelt enam nähtavale ei ilmunud. Siis tulnud ta jäävõlmast veest tardunud liikmetega välja ja lipsanud plagisevate hammastega edasi. Kuid selle külma sauna eest püüdnud mees «moainimestele» tasu anda. Nagu ta ise pärast kiidelnud, lasknud ta, oma kütiosavust kasutades, kolmveerand versta kaugusel ühe naisterahva peale, kes seal rahulikult teed käinud. Nagu pauk käinud, nii naine või tüdruk kukkunud. Õnnetu leitud sealt raskesti haavatuna maast.

Kui Päärn, Jüri ja nende seltsilised eesti keelt rääkivat soldatit metsas pikemat aega asjata olid taga otsinud, et temale Adra peremehe surma kätte maksta — see vihane püüe oligi nad nii kaugele soldatite järele ahvatlenud —, pöördusid nad viimaks ümber, et Mahtra poole tagasi minna. Nad tahtsid, teadagi, näha saada, mis seal vaheajal oli sündinud ja mida veel sünnib. Sinna oli rahvast küllalt maha jäänud ja võis oletada, et kaugemate valdade inimesi veelgi juurde voolas, sest aeg oli praegu alles keskhommikus.

Teel mõisa tagasi nähti vaatepilti, nagu neid sõjaski peale taplust nähakse: surnuid ja haavatuid vereojades, kergesti vigastatuid seotud käte ja peadega, joobnud võidumehi, kes oma vägitükkidega hooplesid, ning sõjaväljahüääne, kes langenud vaenlaste taskuid tühjendasid.

Ühes padrikus paistis neile järgmine pilt silma. Neli meest ja üks poisike olid seal kuulide eest redus. Mitte kaugel neist, lagedal, istusid kolm haavatut soldatit, kes suure rutuga üksteise haavu sidusid. Tihnikus olevad mehed luurasid põõsaste varjust,

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

nagu kipitaks neil südamel mingi kuri nõu. Sosistades pistsid nad nokad kokku ja tähendasid käte, peade ja pilkudega saladuslikult soldatite poole.

Nad olid parajasti nõu pidamas, kui tihnikus, sada sammu neist eemal, kolm pead põõsaste seest vargsi üles kerkisid. Nagu näha, oli siin veel teisi talupoegadest põgenejaid peidus. Jüri ja Päärna seltsilised tundsid neid kolme: need olid Kaiu mehed Prits Vader, Jüri Kütsin ja Tõnu Illistom. Nad olid kohe, kui mõisaõues esimesed paugud langesid, jäneseväledusega metsa poole pakku pannud ja nähtavasti endid seni siin redus hoidnud.

Need kolm pugesid ettevaatlikult põõsast välja ja hiilisid pehmet soomaad mööda kuulmatul sammul viie varitseja poole, kes põnevusega soldatite tegevust jälgisid. Need ei kuulnud ega näinud lähenejaid.

«Mis te siin luurate?» küsis üks neist otse meeste selja taga enam nalja- kui tõetoonil.

Näis, nagu oleks pikne varitsejaid rabanud. Esmalt tuksatasid kõigil pead sortsti rohu sisse, siis vibasid kõik korraga püsti ja tahtsid ülepeakaela plehku pista. Alles ehmatajate naer julgustas neid niipalju, et tagasi vaatasid ja seisma jäid.

«Mis nõu te siin pidasite?» kuuldi juurdetulijaist ühte küsivat.

Argpüksid tähendasid sosistades eemal kükitavate soldatite poole. Siis aga astusid mõlemad salgad nõupidamiseks kokku. Mida nad kõnelesid, ei olnud kaugemale kuulda, aga seda võis märgata, et nad viimaks milleski, mis haavatud soldatitega ühenduses pidi seisma, ühisele otsusele jõudsid.

Äkki tormasid kõik kaheksa — poisikegi meeste kannul — võsastikust välja ja suisa soldatite poole. Need püüdsid põgeneda, saadi aga kätte. Nüüd algas lühike rüsin, mis sellega lõppes, et soldatitel püssid käest rebiti. Haavatud sõjamehed pidid võitluspaigalt paljaste kätega lahkuma. Longates ja tuikudes, kätega veriseid päid hoides, panid nad Atla poole plagama. Kui kaugele jalad neid kandsid, jäi teadmatuks. Taga neid ei aetud, sest võitjad olid oma saagiga rahul. Nähtavasti oligi pealetikkujate himu just püsside peale käinud. Võidetud tuleriistadest oli üks laetud. See paugutati rõõmu pärast põgenejate suunas lahti.

Kõige kohutavam sõjapilt ootas Jürit ja Päärnat aga puiesteel, umbes kolmsada viiskümmend sammu Mahtra mõisast Atla poole. Nad mõlemad olid enamasti mööda padu ja võsa jooksnud, seepärast ei teadnud nad teel juhtunud sündmustest midagi. Vaevalt olid nad teed palistavate noorte kaskede vahele jõudnud, kui neile pilku hakkas suurem rahvarühm, kes ühes paigas koos seisis. Seal pidi midagi iseäralikku sündinud olema. Ja oligi.

Kroonu väesalga juhataja staabikapten Johann Bogutski oli sõjas surma saanud. Seda teatati lähenejaile juba enne, kui nad pärale jõudsid. Vanaldane ohvitser, kes Krimmi sõja oli läbi teinud, pääsedes sealt eluga, kuigi vigastatud jalaga, pidi siin talupoegade teivaste läbi oma elutee kuulsuseta lõpetama.

Vaade, mis juurdetõttajaile silma paistis, oli vapustav. Kapten Bogutski surnukeha, lõhkilöödud verise pea ja näoga, millest teine silm oli välja jooksnud, lamas põigiti üle tee, punaseks poriks pahtunud tolmus. Ta lähem ümbrus oli üksainus verine lomp. Seljas polnud tal enam mundrit, ei mütsi peas, ei saapaid jalas. Tapjad ise või teised sõjalised olid ta paljaks riisunud. Ihu katteks oli talle jäetud ainult särk ja aluspüksid, mis üleni hangunud verega koos olid. Natuke maad temast eemal, tee ääres, oli ta kõrb hobune surnult maas. Malgad ja kaikad olid temagi pea purustanud.

Verisest võitlusest, mis siin oli olnud, ei teadnud paigalolijaist keegi lähemalt rääkida. Sõjalistel enestel, kes väejuhi üle olid võidu saanud, oli tungivaid põhjusi suu pidada, sest et nad sõjasaaki pidid varjama, ja sama põhjus köitis keeli ka pealtnägijail, kes olid saagist osa võtnud. Võib aga olla, et üksainus mees ohvitserile surmava hoobi andis ja et keegi seda ligidalt nägemas ei olnudki; sel puhul rööviti surnu riided ja tühjendati ta taskud osalt hiljem pealetulnud inimeste poolt, sest Bogutski omandust leiti pärast mitme talupoja käest. Kohtulik uurimine ei toonud nimelt kapteni surmaja või surmajate kohta selgust; tapmise kahtluse alla sattus kindlamalt ainult üks mees, Üleallika peremees Jüri Purilast. Rahva arvamised väeülema mahalööja kohta läksid juba mässupäeval lahku. Üleallika Jüri kõrval nimetati ka sõjaliste vahvamat tegelast Peeter Olanderit. Veel muidki mainiti. See arvamiste lahkuminek oli arusaadav, sest soldatite pagemine ja nende tagaajamine sündis kiirel rüsinal, meeletus segaduses. Polnud ühelgi aega kuhugi pikemalt seisatama ja vahtima jääda. Jüri peale langes kahtlus iseäranis sellepärast, et teda, nagu mõned pärast tunnistasid, kõige ennemalt surnud ohvitseri juures oli nähtud, kus tal kapteni mantel käe peal olnud. Mantel, ärapeitmiseks ja äraviimiseks liiga suur, leiti pärast tee äärest heinamaalt ja kaeti sellega surnukeha kinni.

Ka Bogutski kuub tuli juba mässupäeval nähtavale. Sellega oli kentsakas lugu. Jaan Liiv Mahtrast oli ohvitseri mundrikuue purjus peaga endale selga tõmmanud ja mängis sellega mõisaõues uhkesti väeülemat. Vaade, mida pikajuukseline talumees kintspükste ja pasteldega ses punasega palistatud ja kuldpagunitega ehitud mundririides nägijaile pakkus, pidi kõige tõsisemalgi tunnil igaühele naeru peale ajama. Uus väeülem valis endale natuke hiljem ülesandeks malgaga mõisa aknaid purustada. Tema tore välimus äratas aga teise Mahtra mehe kadedust. Matsi Priidik, priinimega Kastan, tikkus parajal pilgul Liivi kallale, tahtes temalt «kuningakuube» ära võtta. Mõlema viinastanud sõjamehe vahel arenes sõjasaagi pärast palav võitlus, mis Matsi Priidiku võiduga lõppes...

Kapten Bogutski muud riided, rahapung, mõned nööbid jne. tulid alles hiljem, läbiotsimiste ja ülesandmiste kaudu nähtavale.

Väeülema surma kohta räägib rahvasuu muuseas, et mees

kallaletikkujatega oma elu pärast kaua kaubelnud. Ta olnud soldatitest täiesti lahku ja keset vaenulikke talupoegi sattunud. Ta hobune saanud hirmsa kaikahoobi pähe ja langenud. Mõõk löödud ohvitseril käest, nii et ta oma vigase jalaga kaitsetuna vaenlaste ees seisnud. Oma hädas tõmmanud ta rahapunga ja pakkunud pealetikkujaile kuldraha. Need mõelnud aga: kui me su maha lööme, on su pung kõige täiega meie ning muud asjad veel pealekauba. Ja nõnda hukkunud ta nende teibahoopide rahe all.

Uuetoa Jüri ja Võllamäe Päärn ei peatunud surnu juures kaua. Nad tõttasid mõisa poole tagasi, et näha, kuidas lood seal olid kujunenud. Soldatite tagaajamiselt olid kõik teisedki sõjalised tagasi pöördumas. Metsik jaht oli umbes kolmveerand versta kauguseni ulatunud. Siis väsiti ja tüdineti ning mindi tuldud teed tagasi.

Nüüd alles võisid laialipillatud soldatid kogunema hakata. Salgake pakkus armetut pilti. Paljud oli verised, lõhkikistud mundritega, üleni tolmu ja higiga kaetud, mitmed kiivrita, püssita või täägita, paljudel pead või käed mingi kiiresti rebitud riidelapiga seotud. Mitmed raskemalt haavatud olid maha jäänud, mõned ka muidu veel kadunud. Üldse olid kuni viisteistkümmend meest tõsisemaid haavu saanud, nende seas, nagu juba tähendatud, major Laiming ise. Tema olid ainult ta hobuse väledad jalad talupoegade teivaste alt päästnud. Tuhmilt, kahvatanud näoga ratsutas ta nüüd oma löödud salgakese ees Atla mõisa poole.

Kuhu oli oodatud abivägi jäänud?

Ta oli teel. Varsti silmas major Atla mõisa juures teelt tõusvat suurt tolmupilve ja soldatite püssid ja kiivrid lõid päikesepaistel särama. Abi tuli, aga tuli hilja — õnneks hilja. Sest kuidas oleks lahing alles siis kujunenud, kui viiekümne soldati asemel veel viiskümmend oleks võitlusse astunud! Talupoegade käsi oleks kahtlemata halvemini käinud, aga sõjaväe võit oleks, talupoegade määratu arvu peale vaadates, ometi kahtlane olnud, seda enam, et võitlus siis palju vihasemaks ja visamaks oleks muutunud; ohvrite arv mõlemalt poolt oleks mitmekordselt tõusnud.

Et major Laiming ka lisaväe abil võidu peale julge ei olnud, näitab lugu, et ta sellega mitte Mahtrasse tagasi ei pöördunud. Kui mõlemad väesalgad umbes pool versta Atla mõisast Mahtra poole olid kokku saanud, ühendati nad ja major laskis nad Habajale marssida, kust lisasalk praegu oli tulnud. Habajalt saadeti nad Kose Uuemõisa. Major ise aga läks Atla mõisa oma haava siduma ja ravitsema. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustada Võllamäe Päärna vahejuhtumit kupjaga, kohtumisel paruniga, ülestõusu ettevalmistamisel ja «sõjas». Milliseid täiendavaid iseloomustavaid jooni lisab igaüks neist Päärnale?
2. Koostada kirjalikult Päärna iseloomustus.

Kurbmängu lõppvaatus.

— — — — — — —

Mahtra kurbmängu viimane, südantlõhestav vaatus oli 10. küünlakuu päeval 1859 selle mõisa väljal.

Valda oli aegsasti ilmunud suurem väejagu. Talud said käsu sulane või tüdruk mõisa saata, kes pidid vankri esimesed rattad, kotitäie kõlkaid ning labida ja luua kaasa viima. Vankriratastel pidi nõrku nuheldavaid läbi kadalipu veetama, kõlkakottide peal taheti neid süüdlasi peksta, kes ainult vitsu pidid saama, ning labidaid ja luudi läks tarvis lume rookimiseks väljal, et sinna peksmiseks paika valmistada. See paik oli nn. häärberirehe ja mõisa vahel, lagedal põllul. Poisid ja tüdrukud kühveldasid paksu lume kõrvale ning pühkisid paiga luudadega üle. Varakult hakkas sinna nii Mahtrast kui ka ümberkaudseist valdadest rahvast kogunema, vanu ja noori, mehi ja naisi, et kohtuotsuse verist täidesaatmist pealt vaadata.

Kuuekümne küüthobusega veeti raudus vangid Tallinnast Mahtrasse. Neid saatsid hulk jalaväge ja kolmkümmend kasakat, kuna Mahtras, nagu öeldud, isegi juba sõjaväge ees oli. Kardeti vist, et kodune rahvas võiks vangide vägivaldsele vabastamisele mõtelda. Linnast veeti roguskist kottide sees kaasa ka kadalipukepid [1] ja peksuvitsad.

Pikas vooris lähenes vangide kurb salk jalaväe ja kasakate vahel Mahtra mõisale. Nende hallid, lõpnud näod, millest silmad tuimalt ja osavõtmatult välja vaatasid, andsid tunnistust pika vangielu kurnatusest ja kõigest hinge- ja ihupiinast, mida nad enam kui kaheksa kuud olid pidanud kannatama. Paljud neist pidid viimset korda oma kodukohta nägema, et siit verise ihuga, vahest ka meelemõistuseta ja surnultki, igaveseks lahkuda. Hobused norskasid, rauad kõlisesid, soldatite sammud panid maa müdisema.

Varsti mustas Mahtra mõisa lumine väli rahvast. Paljud jooksid vangidele teele vastu ja hakkasid neid nähes valjusti nutma. Naised otsisid silmadega vankritelt oma mehi, lapsed isasid ja sugulased sugulasi. Iga leitud nägu, koltunud vangikoja õhust, kuivetanud kehvast toidust, teretati ahastushüüete ja nutukahinaga. Vangidele ligi ei lastud kedagi; jalavägi püssidega ja kasakad hobuste seljas, kes voori tihedalt piirasid, hoidsid kõiki neist eemale.

Nuhtluspaiga ümber seisis enne siia jõudnud sõjavägi vahis. Kepid ja vitsad olid kottidest välja võetud ja virna pandud. Nende kõrval ootasid vankrite rattad, millele taheti siduda neid pekstavaid, kes kadalipus enneaegu nõrkesid. Lume peal maas olid kõlkakotid, millele vitsanuhtluse saajad pidi tõmmatama. Kaks tohtrit, kutsutud minestavaid nuhtlusaluseid toibutama, ja kohalik

[1] *kadalipp* — e. «läbi lipu ajamine», raskemaid kehalise karistuse viise, vt. lk. 58—59.

kirikuõpetaja, kes neid nende süü pärast pidi noomima ning surma vastu ette valmistama, olid ka juba paigale jõudnud.

Vangide-voor peatus. Mehed kõlisevais raudades tulid regedelt maha ja seati sõjaväe vahele reastikku seisma. Kokkujookšnud rahvas lõi vangide ja sõjaväe ümber nagu pilv kokku.

Kõigepealt loeti nuhtlusalustele kohtuotsused karistusmäärадega ette. Ehmatusvõbin käis rahvahulgast läbi, kui kuuldi nuhtlusi, mis olid süüdlastele peale pandud. Kaks meest, Aadu Andrei ja Peeter Olander, pidid tuhat hoopi kadalippu saama, kõik õigused kaotama, kahekümneks aastaks kõige rängemale sunnitööle minema ning siis eluajaks Siberisse asumisele jääma. Kuuele mehele, Hans Pillerile ja Jaak Kastanile Mahtrast, Otto Olanderile ja Aadu Trostile Kaiust, Mihkel Baumannile Juurust ja Jaan Kroonile (Kraanile) Maidlast, oli määratud kuussada hoopi kadalippu; nad pidid kõik õigused kaotama, viieks või kuueks aastaks rängale sunnitööle minema ning samuti eluajaks Siberisse elama jääma. Nelisada hoopi kadalippu oli anda: Arusepa Taaniel Schmiedebergile, Mäe Taaniel Schmiedebergile, Oti Jüri Rosenmäele ja Tooma Juhan Reinvergile — kõik Mahtrast; ka nemad saadeti eluajaks Siberi kaugemaisse kohtadesse asuma. Talitaja Ants Tertsiuse kadalipu-hoopide arv oli kõige väiksem: ainult sada; ta pidi Siberi ligemais kohtades eluaegse asupaiga saama. Lõpuks järgnes nende süüdlaste pikk rida, kellele olid määratud üksnes vitsahoobid ja mitmesugused muud pehmemad karistused. Kümne mehe karistuseks oli: sada hoopi vitsu, kõigi õiguste kaotamine, kuus aastat vangiroodu ja Siberisse eluajaks asuma saatmine. Viis meest pääsesid kaheksakümne vitsahoobiga, nelja-aastase vangitööga ja kõigi iseäralike õiguste kaotamisega. Seitsekümmend vitsahoopi ja kaks aastat vangitööd oli kuuel mehel oodata, ainult seitsekümmend hoopi kahel ning ainult viiskümmend hoopi viiel. Kolm Mahtra meest — Matsi Priidik Kastan, Adra Hindrek Ader ja Peerupuu Jaan Ustel (Uster) jäeti peale eeluurimisaega veel kuueks kuuks vangi, kolm teist — Aadu Peber (Pever) Atlast, Jüri Uit (Uitküll) Mahtrast ja Tiits Rodemann Hõredalt lasti lahti, aga seati politseilise valve alla. Üheteistkümne mehe karistus piirdus vangistusega, mille nad olid kohtuuurimise all ära istunud, ning seitse meest — Tõnu Paabelson Mahtrast, Jüri Sille, Mart Toll (Tõll) ja Jaan Pestel (Penter) Kaiust, talitaja Jüri Näpp (Lepp) ja tema abimees Madis Veimer (seesama, kes Tertsiusega Kärus käis) Atlast ning Maidla talitaja Ants Piip (Piiper) — olid süütuks mõistetud. Ihunuhtlusest vabastati sedapuhku mõned, kes olid sõjas raskeid haavu saanud, nagu Jaak Kastan, Aadu Trost, teine Taaniel Schmiedeberg, Priidik Ott ja Ants Kullerkupp; arstid arvasid nimelt, et nad rasket karistust välja ei kannata. Nad pidid selle hiljem, kui nad oma haavadest kosunud, kätte saama.

Olid kohtuotsused nuhtlusalustele ette loetud, pandi neile rinda tähed, millel hoopide arv ülal seisis.

Siis algas kirikuõpetaja Berg vaimulikku tegevust. Kaugele üle lageda lumise välja, mille helevalge pinna päike siretama pani, helises matuselaul paljudest nuuksuvatest suudest. Hulka segunes tume nutukahin, kajasid üksikud karjatavad hääled valu pärast lõhkevaist südameist. See oli matuseteenistus veel elavatele; nad seisid veel tervelt jalul, hingasid, tundsid, nägid, kuulsid. Aga paljud neist pidid end mõttega harjutama, et nad elavate killast on lahkunud, ainult et neile mahti anti kujutlust saada oma surma julmusest ning inetusest ja et neid lasti iseendi matuseid pealt vaadata.

Laulule järgnes õpetaja matusekõne. See oli osalt noomitus- ja karistusjutlus mässajaile nende raskete kuritööde pärast, osalt leinapalve neile, kes soldatite hoopide alt eluga ei pääseks, osalt ka manitsus ja hoiatus vabadele pealtkuulajatele, et neile kunagi ei peaks meelde tulema oma isandate ja ülemate käskudele ja korraldustele vastu hakata.

Kirikhärra Berg seletas pikas salvikas kõnes ära, mäherdust nõgimusta tänamatust talupojad Mahtras sündinud häbitegudega on üles näidanud oma jumalast seatud peremeeste ja vanemate vastu, kes nende eest alati nii isalikult on hoolt kandnud. Sest kelle poolt tulnud siis kõik need kergendused, mis talurahvale aegade jooksul on juba osaks saanud ja edaspidi veelgi osaks saavat? Kelle palvel olevat siis tehtud ja antud kõik endised ja nüüdsed talupoja elupõlve hõlbustavad seadused? Kas ei olevat kõiges selles mõisavanemate hool ja armastus tegev olnud? Ikka ja ikka jälle lähenevad mõisavanemad riigivalitsusele ettepanekutega: meie tahame oma talupoegadele seda anda ja seda lubada; meie soovime neile ise, priitahtlikult, kristlikust südamest, isalikust meelest uusi seadusi luua ja laiemaid õigusi määrata; selleks palume ainult riigivalitsuse luba ja keisri kinnitust. Selle loa ja kinnituse olevat mõisavanemad alati saanud, keiser ja valitsus olevat neid ikka usaldanud, teades, et nad talurahvale üksnes head soovivad. Muudkui talupojad ise oma patupimeduses ei taha oma ülemaid usaldada, nad tasuvad nende heategusid sõnakuulmatuse ja käsutäitmatusega — jah, nende tänutundmatu meel, nende vaimu sõgedus läinud mineval suvel koguni nii kaugele, et nad riisumise, põletamise ja tapmisegi eest ei olevat tagasi hirmunud! Seega olevat nad oma hinged kuradile müünud, põrgule pühendanud, oma ihud aga raske verise karistuse alla andnud. Kes ülematele vastu hakkab, hakkab jumalale vastu, aga jumal ei lase enesele mitte vastu hakata, ta nuhtleb! See nuhtlus olevat nüüd süüdlastel käes. Kuid jumal on armuline. Kes oma tegusid praegu veel, nuhtluse eel, kus mitmel surm silme ees seisab, õiglasest südamest kahetseb, sellele annab jumal andeks, selle hinge päästab ta oma armus põrgutule käest. Aga ka talurahva ülemad, mõisavanemad, on armuheitlikud. «Rohkem kui viiskümmend süüdlast teie seast ei elaks enam,» hüüdis vaimulik mees masendava paatosega, «kui mitte mõisavanemad nende eest poleks palunud, et

neid mitte püssidega maha ei lastaks, nagu kroonu sõjakohus mõistis. Teie näete sellest, et teie ülemad kurjategijategi peale halastavad, sest et nad oma talurahvast armastavad. Ons teil südant põues niisuguseid ülemaid vastupanemise ja allaheitmatu olekuga kurvastada ning pahandada? Kas te ei peaks ometi kord ära tundma, kes teile head soovivad ja ühtelugu head teevad? Kas võiksite veel kauemini umbusaldust ja kangekaelsust oma vanemate vastu südames kanda . . .»

Rahvas ja nuhtlusealused kuulasid kõnet tuima vaikusega. Nende ridadesse tuli alles siis elu, kui kirikuõpetaja otsekohe vangide poole pöördus ja neile meelde tuletas eelseisva nuhtluse raskust, mis mitmetele neist surma võivat tuua. Naised püüdsid nuttes nuhtlusealustele ligemale pääseda; vangid vahtisid kahvatades üksteisele näkku ja nende pilgud otsisid rahvahulgas omakseid. Mõnel veeresid pisarad mööda palet, teised peitsid end nagu varjates kaaslaste selja taha.

Pärast matuseteenistust lubati vange omastega mõni sõna kõnelda. Aga ühed ei märganud, teised ei suutnud midagi kõnelda. Nad vahtisid üksteisele ainult silma, tummalt, läbi pisarate, ja hoidsid kõvasti üksteise kätest kinni.

Siis algas nuhtluse verine vaatemäng.

Ohvitseride käsusõnad kajasid. Soldatid asusid kepi- ja vitsahunnikute kallale ja seadsid endid siis, malgad käes, kahte pikka kadalipuritta. Teised astusid vitstega kõlkakottide ümber kokku.

Kaks peasüüdlast, Päärna-Miku Aadu Andrei Mahtrast ja Peeter Olander Kaiust, kutsuti ette. Esimese süü oli, et ta sõnikuveole vastu pani, et ta osa võttis nõupidamistest, kus vastupanu üle aru peeti, et ta Habajal ja Harmis käis inimesi Mahtra meestele appi kutsumas, et ta 2. juunil Mahtra mõisa õues teibaga sõdalaste esimeses reas seisis, teisi soldatite kallale tikkumisele ässitades, ning et ta oli opman Rosenbergi peksta aidanud. Peeter Olanderi süükiri oli veelgi pikem. Tema oli mässupäeval püssiga Mahtrasse ilmunud, nõudis soldatitelt ja ohvitseridelt, et nad ära läheksid, päris major Laimingilt sõjaväe Mahtrasse tulemise käskkirja, tahtis kapten Bogutski pagunid maha kiskuda, nõudis ohvitseridelt raha, laskis püssiga soldatite peale, tormas hurraa karjudes esimeste seas nende kallale, võttis vägivaldselt ühe soldati käest padrunid ära, aitas opman Rosenbergi peksta ja piinata, jõi röövitud viina ja andis seda ka teistele.

Mõlemat süüdlast kästi peale pükste kõik riided seljast maha võtta. Ilm oli kaheksa kuni kümme kraadi külm. Varsti seisid mehed ihualasti lõikava talvise külma käes. Nende ihu lõi siniseks, nende liikmed lõdisesid, kuid külma nad siiski ei tundnud.

Kumbki nuhtlusealune pidi nüüd kinni hakkama ühe soldati püssitikust, mis tema rinna poole oli pööratud, kuna soldat ise püssipära hoidis. Soldat astus kadalipu-tänava sisse ja kõndis seal pikkamisi edasi, pekstav sammus talle järele. Seejuures sadas talle mõlemalt poolt kepihoope selga. Seda käiku algas üks süüd-

lane tänava ühest, teine teisest otsast, nii et nad kahekordse soldatiterea keskpaigas kokku said, sealt jälle otsa poole ümber pöördusid ning uuesti tagasi tulid, käikusid nii kaua korrates, kuni neil tuhat hoopi käes oli. Kumbki soldatiterida oli sada meest pikk, nii et kakssada meest vastastikku seisid ja nuhtlusealune iga käiguga sada hoopi sai.

Juba esimesed paarkümmend hoopi panid ihu sinama, järgnevad mustama, siis hakkas tõmmupunane veri helevalge lume peale jooksma, kus ta ruttu tardus. Jäle veretee tekkis varsti soldatite kaksikrea vahele. Ahnelt imes lumi seda esiotsa sisse, aga kui tee oli kinni ja kõvaks tallatud, sündisid siia ja sinna punased auravad lombid.

Talupoja turi, raske töö ja kõva asemega harjunud, paneb kepihoopidele kaua vastu. Aadul ja Peetril olid juba kolm-nelisada hoopi seljas, aga nad kõndisid veel omal jalal püssitiku järel läbi tänava. Juba oli paar korda soldateid vahetatud; seniste lööjate asemele uued võetud, kelle käed olid puhanud, juba hakkasid tohtrid lähemale nihkuma, et mehi, kui nad nõrkevad, jääkülma vee või ergutavate rohtudega jälle jalule aidata; juba olid nuhtlusealuste seljad iga sarnasuse inimese ihuga kaotanud — aga ikka nähti Aadut ja Peetrit veel liikuvat, ikka veel vastu võtvat laksuvaid hoope, mis neile kahelt poolt verise, puretud liha pihta sadasid. Nende tuhakarva näod lõid aegamööda tõmmuks, peaaegu mustaks, nende siniste huulte ümber seisis punakas-kollane vaht, nende silmad olid sügavasti auku vajunud ja pilk iga eluläike kaotanud. Ja siiski elasid nad veel! Viimaks ometi, seitsmendal käigul, vajus Aadu veretänavale põlvili. Ta rinnust tuli tume korin. Ta pea hakkas otseti vajuma.

Arsti käsul valati talle pähe ja näkku vett, milles jäätükid ujusid. Kaks soldatit kiskusid ta püsti. Toibuski mees ja kõndis jälle edasi. Lihanarmad ripendasid tal selja küljest, ta oli üleni verine nagu murdjate kistud loom.

Ka Peeter oli korraks juba põlvili langenud, ka tema oli ainult veel paljas verine lihatomp. Aga teda toibutati niisama kui Aadut ja temagi kõndis, viimast jõudu kokku võttes, täägi tõmbel edasi.

Kuid iga uue käiguga rauges nende jõud halastamatute löökide ja hirmsa verekaotuse läbi. Nad langesid lossi ja vajusid silmili maha. Uus tohterdamine jääveega. Neid lasti ka pudelist midagi sisse hingata. Siis aga, kui arstid ära nägid, et neil jalul kõndimine kauemini võimatu oli, toodi vankrirattad platsi. Nad seoti telgede külge kinni, soldatid asusid ette vedama, ja nii tõmmati neid poolsurnud, nõrgalt tuksuvaid veriseid lihatompe pikkamisi läbi tänava, kuni neile ikka veel lõhkuvaid lööke peale sadas.

Vaheajal oli süüdlasi ka kõlkakottide peal vitstega nuhtlema hakatud. Talupoeg oli tol ajal vitsahoopidega nii harjunud, et sadatki hoopi kergemaks karistuseks võidi pidada, mida igaüks arvas võivat välja kannatada. Ja siiski sündis siin see ime, et paar meest kottidel ära minestas. Vist olid hoobid nii armuheit-

matult valjud või nuheldavad kehaliselt eriti nõrgad. Päris elutult jäi Mahtra peremees Jaagu Hindrek, kes pidi kaheksakümmend hoopi saama, oma koti peale maha, kui ta oli seitsekümmend kätte saanud. Tema olek näis nii kardetavana, et teda enam edasi ei pekstud. Kuid neid kümmet hoopi talle ei kingitud. Ta sai need pärast Tallinnas täiel arvul kätte.

Aadu ja Peetriga sündis, mida naljalt keegi poleks suutnud uskuda: nad kannatasid tuhat hoopi kadalippu välja, jäid elama! Küll oli elusädemeke, mis neile ihusse õhkuma jäänud, nõrk ja väeti, küll ei suutnud nad vankriteljelt enam tõusta, kui nad viimase käigu olid lõpetanud, küll polnud nende ihud enam muud kui narmendavad ja verest nõrguvad korjused, mida nähes nõrga loomuga inimene võis ära minestada või jälkuse pärast pakku joosta. Aga nad elasid, nende südamed tuksusid ning Peeter lõi silmadki lahti, kui tohter oli teda oma abinõudega toibutanud.

Mõlemad õnnetud pandi ree peale pikali ja kaeti valgete linadega kinni nagu surnud. Neile riideid ärapuretud ihu peale tõmmata oli võimatu.

Sedamaid võeti uued nuhtlusealused peksule. Nende rinda kinnitatud sedelid näitasid, et nad kuussada hoopi pidid saama. Üks neist oli Peetri vend Otto Olander Kaiust, teine Mahtra mees Hans Piller, kellele järgnes Mihkel Baumann Juurust. Siis tulid neljasajahoobilised, Mäe Schmiedeberg ja Tooma Juhan. Esimesest liigist puudusid kolm, teisest kaks meest, keda sõjast saadud raskete haavade pärast, mida nad linnas põdesid, nuhelda ei võidud. Viimane, kes ihulise karistuse kadalipu näol kätte sai, oli Sepa peremees Ants Tertsius.

Nuheldavaist olid ühed tugevamad, teised nõrgemad. Kuna ühed vahedate hoopide all ainult ägasid ja viimaks korisesid, ei suutnud teised valju, lõikavat karjumist maha suruda. Nende hädakisa pani üdi tarretama, puuris luust ja lihast läbi. See kajas kaugele üle valendava välja ja kes seda kuulis, mattis kahvatades kõrvad. Üks mees püüdis selga sadavate hoopide eest loomusunnil rutemini pääseda ning jooksis, aga jooksis rinnaga soldati täägi otsa, mis talle vastu hoiti. Üks ja teine nõrkes ära ja langes kummuli punase räitsaka sisse. Ämber jääkülma vett pähe — see ajas mehe jälle jalule. Ei tõusnud ta mitte enam, siis pidid vankrirattad aitama. Pikkamisi vedas paar soldatit rattaid, mille telgedel pekstavate kehad järele lohisesid, kadalipust läbi, ning hoop hoobi järel mütsus mõlemalt poolt veriste ihude peale maha. Niipea kui neile määratud löögid käes olid, mähiti neile linad ümber ja visati nad silmili regedele. Tummalt, kokkupigistatud huultega, pea püsti, kõndis talitaja Ants Tertsius soldatite vahelt läbi. Ta sai ju ainult sada hoopi. Mis oli sada hoopi tuhande ja kuuesaja vastu! Ka Antsu ihu katkes veriseks, ka tema seljas lõi liha narmendama, aga mees jäi kindlalt jalule. Ainult lõpu poole vajus ta pisut kössi ja nägu kattus surnukahvatusega.

Etendust vaadates seisis rahvahulk ümberringi nagu vall liiku-

mata paigal. Ta oli nagu ehmatusse tardunud. Ei leitud enam jõudu nutmiseks. Hakatuses valatud pisarad olid põskedel jääks külmunud. Pärani aetud silmadega, millest ahastav hing keeletult kisendas, tunnistati koledaid, ühtelugu vahelduvaid ja siiski ühesuguseks jäävaid sündmusi. Nähti neid ju esimest korda elus. Veri, igal pool veri! Kuidas see päikesepaistel ja lumekumal punas ning auras! Silmad ei näinud viimaks enam muud kui verevaid varje, punaseid loore, mis kogu ümbruse peale olid heitnud. Rinnus oli kõik kustunud, lämbunud. Nagu raskel, hingematval surmavõitlusel tuli siin ja seal ainult veel mõni lämmatatud ägamine kuuldavale. Ja mõisaõuest, põlenud hoonete süsinenud rusudelt tõusis suur must ronk valjusti kraaksudes lendu. Muidu oli kõik vaiki ja elutu nagu hauas. Ning veri, punane aurav veri voolas edasi, voolas kaua veel edasi, sest seda oli küllalt valada.

Kui nähtused liiga jälgiks läksid, pidid naisterahvad ja alaealised kirikisanda käsul peksupaigalt ära minema. Õpetaja viis nad mõisa juurde, kus ta nendega palvetas ja laulis. Nad võisid sinna alles siis tagasi minna, kui nuhtlemine oli lõpetatud.

Hulk regesid oli linadesse mähitud veriseid inimkehasid täis laotud. Näis, nagu hakataks siin tapetud loomi müügile viima. Paljud ägasid ja korisesid, teised olid tummad ja liikumatud. Õnnetute naised, tütred ja muud sugulased voolasid regede ümber kokku; igaüks otsis tungides ja kobades oma «surnut». Neid ei lastud kauaks ligi. Veel üks vaade armetu vahakarva näole, veel üks hüüe nuuksuvast rinnast — siis ajasid soldatid rahva regede ümbert ära; need hakkasid liikuma ja läksid jalaväe ja kasakate saatel pikas vooris teele Atla mõisa poole, kus pekstuid taheti ulualla viia, et nad linna tagasiminekuks toibuksid.

Varsti oli Mahtra väli inimestest tühi. Kahmetu läikega vaatas talvine päike suure porise verevöödi peale alla, mis lagendiku puhast siretavat lumepinda rüvetas. Tumedalt piilus põlenud hoonete ahervare eemalt raagus puude vahelt. Ja sügav, surnud vaikus heitis maha. Alt rabast aga ja Juuru poolt mustavast metsast tuli uut elu verisele tallermaale. Mõned kraaksuvad varesed olid esimesed külalised, kes himukalt punase pori peale laskusid. Siis tuli süsimusti kaarnaid ja ahneid hakke. Nad jõid ja olid rõõmsad. Varesed ja kaarnad ja hakid — nad pühitsesid täna pidu...

Mahtra tragöödia oli otsas. Nuheldud viidi peatselt Tallinna tagasi, kust ühed vangitapiga Siberi poole teele saadeti, kuna teised vangiroodudesse paigutati ning kolmandad määratud ajaks veel türmi jäeti. Siberisse viidavaist marssisid terved jala, neid aga, kes veel sõjahaavu põdesid, veeti küüthobustega. Siberisse saadetavate naistele ja perekondadele anti luba oma toitjatega «tühjale maale» kaasa minna. Seda luba tarvitasid paljud.

Kes suudaks kõiki neid hädasid ja viletsusi kirjeldada, mida need inimesed sel määratu pikal teel ning pärast võõral karedal maal näha said! Paljud jäid teel haigeks ja põdesid vanglate ja

tapimajade laatsarettides, mitmed panid silmad igavesti kinni, teised elasid mõne aja rasket vangi- ja asunikupõlve, siis tuli surm ka neile järele. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustada pastor Bergi (enne ja pärast ülestõusu). Millist peamist võtet kasutab autor pastori iseloomustamiseks? Milliseid tegelaste kaudse iseloomustamise vahendeid (peale tegelaste kõne) tunnete veel? Leida neid teose teksti kasutades.
2. Leida murdelisi sõnu ja rahvapäraseid väljendeid tegelaste kõnest ning ilmekaid kõnekujundeid looduspiltidest.
3. Milliseid tundeid kutsub esile peatükk «Kurbmängu lõppvaatus»? Leidke peatüki lõpust looduspilt. Milline on selle tähendus?
4. Mispärast on romaan «Mahtra sõda» meie armastatumaid teoseid?

KIRJANDUSE PÕHILIIGID JA ŽANRID.

Kirjandusteosed jaotatakse kolme suurde põhiliiki: *eepilised*, *lüürilised* ja *dramaatilised*. Põhiliigid jagunevad omakorda alaliikideks ehk žanrideks. Eepika žanrid on näiteks romaan, muinasjutt, novell; dramaatika žanrid — draama, komöödia; lüürika žanrid — ood, epigramm.

Eepika.

Eepilised teosed on näiteks E. Vilde romaan «Mahtra sõda», A. Puškini jutustus «Dubrovski», eesti rahva muinasjutt «Ahjualune», A. Puškini «Muinasjutt surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest».

Eepilised teosed haaravad elunähtusi väga ulatuslikult ja mitmekülgselt, nad jutustavad paljudest ja keerukatest sündmustest inimeste elus. Eepika iseloomulikuks tunnuseks ongi *sündmuste kujutamine*, kusjuures neist jutustatakse kui juba toimunud sündmustest. Eepilises teoses leiame tavaliselt kõiki väljenduse põhiliike, nii jutustust, kirjeldust kui ka dialoogi.

Tähtsamad eepika žanrid on romaan, jutustus, novell, eepos, muinasjutt, muistend.

Enamik eepika žanridest on meile tuttavad juba 5. ja 6. klassist. 7. klassis aga õpime veel tundma üht tähtsamat eepika žanri — romaani («Mahtra sõda»). Allpool tuletame meelde tähtsamate eepika žanride iseloomulikumaid tunnuseid.

Muinasjutt on rahvaluule žanr, ta põhineb rahva vabal fantaasial ning kujutab esijoones üleloomulikke sündmusi. Muinasjuttude tegevus toimub tavaliselt kauges minevikus.

Muinasjuttudele on omased teatavad iseloomulikud tunnused: tegelaste vastandamine (rikas ja vaene, suur ja väike), tegelaste suhteliselt piiratud arv, ühe tegelase eriline esiletõstmine (noorim vend, vaenelaps) jms.

Niisugust rahvajuttu, mis on seotud kindlate kohtade või ajalooliste isikutega, nimetatakse muistendiks.

Paljud kirjanikud on rahvajuttude eeskujul loonud kunstmuinasjutte ja -muistendeid. Maailmakuulsad on taani kirjaniku Anderseni ning vendade Grimmide muinasjutud. Armastatud ja hinnatud on Puškini muinasjutud. Eesti kirjanduses on muinasjutte viljelnud Kunder, Kitzberg, Särgava, A. Jakobson jt.

Eepos on ulatuslik värsivormiline jutustav teos. Eepose aluseks on pika aja vältel kujunenud rahvaluuleline materjal, mis on loodud töötava rahva enda poolt ja mis jutustab ajaloolistest sündmustest rahva elus. Eeposed väljendavad rahva püüdeid ja taotlusi, neis peegelduvad inimese parimad omadused: kangelaslikkus, tööarmastus, ausus, suuremeelsus, ilumeel, viha ülekohtu ja rõhumise vastu. Nende omaduste kandjateks on eepostes tavaliselt rahvalikud vägilased — rahvakangelased. Sellepärast nimetatakse eeposi rahvaeeposteks (sageli ka kangelaseepositeks).

Kõige täiuslikumad eeposed pärinevad antiikajast ja varasest keskajast, näiteks muinas-kreeka eeposed «Ilias» ja «Odüsseia».

Eesti rahvaeepos «Kalevipoeg», samuti karjala-soome «Kalevala» on tekkinud hilisemal ajal. Nad on koostatud vastavalt Kreutzwaldi ja Lönnroti poolt rahvaluulelise ainestiku põhjal. Vene rahvaeeposeks on bõliinad.

Peale rahvaeeposte on veel kunsteeposi, mis on kindla autori looming ja kus on kasutatud rahvaeeposte eeskuju, neile iseloomulikke kunstilisi võtteid. Kunsteepose väljapaistvaks näiteks on gruusia rahvapoeedi Šota Rustaveli eepos «Kangelane tiigrinahas».

Romaan on tänapäeva levinumaid eepika žanre.

Romaani all mõistame eepilist proosateost, mis erineb lühematest proosavormidest (jutustus, novell) selle poolest, et ta on mahult ulatuslikum ning temas on tavaliselt palju tegelasi, kelle elu ja iseloomusid (karaktereid) valgustatakse erinevais olukordades ning tavaliselt pikema aja jooksul.

Temaatiliste tunnuste poolest jaotatakse romaane ajaloolisteks, sotsiaalseteks, seiklusromaanideks jne.

Romaan on ulatuslikult esindatud kõigi rahvaste kirjanduses.

Eesti kirjanduses on romaani alal silmapaistvamaid tulemusi saavutanud E. Vilde, A. H. Tammsaare, A. Hint.

Eesti romaani rajajaks on E. Vilde.

Novelliks nimetatakse lühemat eepilist teost, milles autor jutustab kitsapiirilisemast sündmusest, eriti väljapaistvast ja huvitavast juhtumusest kangelase elus. Novelli tegevus areneb hoogsalt ja sirgjooneliselt ning lõpeb tavaliselt järsku ja üllatavalt. Suur novellimeister on A. Tšehhov. Eesti kirjanduses on novelli paremaid näiteid J. Liivi «Peipsi peal».

Jutustus on ulatuse ja ülesehituse poolest romaani ja novelli vahepealne žanr. Ta kujutab paljusid sündmusi ühe või mitme

tegelase elust. Näiteks Puškini jutustus «Dubrovski» koosneb paljudest peatükkidest. Nendes kujutatakse üksteisega põimunud sündmusi paljude tegelaste elus. Sedasama võib ütelda O. Lutsu jutustuse «Kevade» kohta. Eesti nõukogude kirjanduses on jutustuste autoritena tuntud A. Jakobson, E. Männik jt.

Peale eespool mainitute on veel teisigi eepika žanre, nagu olukirjeldus, reisikirjeldus, memuaarid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised on eepika kui kirjanduse põhiliigi iseloomulikud tunnused?
2. Nimetage tähtsamad eepilised žanrid ja nende olulised tunnused. Tooge näiteid iga žanri kohta, kasutades selleks 5. ja 6. klassi lugemike kaasabi.
3. Nimetage romaani olulised tunnused. Meenutage romaane, mis teile eriti meeldivad.
4. Mille poolest erineb romaan jutustusest, jutustus novellist?

ANTON HANSEN-TAMMSAARE

(1878—1940)

Lapsepõlv ja kooliaastad.

A. H. Tammsaare sündis 30. jaanuaril 1878. aastal Albu vallas Järva-Madise kihelkonnas (praeguses Tapa rajoonis) soode ja rabadega ümbritsetud Tammsaare-Põhja talu peremehe pojana. Tema isa oli laia silmaringiga talupoeg, C. R. Jakobsoni innukas lugeja ning pooldaja. Iseloomult oli ta karm ja nõudlik, kelle sõnale pidid perekonnas kõik vastuvaidlematult alluma. Ema oli õrn ja hellaloomuline töökas talunaine, kes tundis palju rahvalaule ja õpetas neid ka lastele. Lapsi aga oli Hansenite perekonnas palju — kaheksa poega ja neli tütart, kes kõik hakkasid noorest east tööle: algul karjas, siis raskemal talutööl.

Noore Antoni karjasepõli algas samuti varakult. Karjapoisielu kõigi oma murede ja rõõmudega, kiindumus loodusesse — see on jätnud sügavaid jälgi ka tema kirjanduslikku loomingusse.

Suvel karjas ja talvel koolis — nii algas tulevase kirjaniku koolitee. Pärast vallakooli siirdub Anton Väike-Maarja kihelkonnakooli, mille lõpetab 1896. aastal.

Kihelkonnakooli aastail on suur tähtsus Tammsaare tulevase elukutse valikul. Juba lapsepõlvest peale tundis ta suurt huvi kirjanduse vastu. Ent kättesaadav lapsepõlve-aegne lugemisvara oli kesine: piibel ja katekismus, sentimentaalsed jenoveeva-lood, ajaleht, mõned Kreutzwaldi tööd. Kõik, mis kodus oli saada, luges ta endale peaaegu pähe. Kreutzwaldi teost «Maailm ja mõnda» tundis ta kaanest kaaneni. Vallakooli õpilasena eelistas Anton lugemist kõigile tavalistele lõbustustele. Kui teised olid liumäel, istus ta üksinda koolitoas ja süvenes mõnesse raamatusse. Loetu mõjul teeb ta ka oma esimesed luulekatsetused. Tõsise kirjandusliku äratuse andis Tammsaarele aga Väike-Maarja kihelkonnakool. «Väike-Maarjas puutusin esmakordselt kokku kirjandusega,» kirjutas Tammsaare ise hiljem.

Kihelkonnakoolis oli selle aja kohta suur raamatukogu, kus leidus eesti-, vene- ja saksakeelseid teoseid. Tammsaare õpetajaks oli tol ajal juba tuntud luuletaja Jakob Tamm. Tema tutvustas õpilastele Juhan Liivi «Varju», Kreutzwaldi «Kalevipoega», Bornhöhe «Tasujat», vene bõliinasid, Puškini, Krõlovi, Nekrassovi ja teiste silmapaistvate kirjanike teoseid. Jakob Tamme enda luulelooming avaldas Tammsaarele samuti väga suurt mõju. «Mulle meeldis,» kirjutas Tammsaare, «selle luuletaja lihtsus, otsekohesus, sõnakehv ja maamehelik kohmakus, mille taga peitub soe tundmuste allikas. Need jooned valdavad mind veel praegugi.»

Kõige selle mõjul süvenevad Tammsaare kirjanduslikud huvid. Tema kirjandid õnnestuvad, ja Jakob Tamm seab neid kaasõpilastele eeskujuks.

Kool, teadmised ja raamatud said tulevasele kirjanikule vajaduseks. Kooli pääseda aga oli tal raske, sest vanemate majanduslik elujärg ei olnud kuigi hiilgav. Suurte raskustega pääses ta kihelkonnakooli. Ent kool, nagu ütleb kirjanik ühes oma teoses, mõjus talle «kui mürk: oled kord teda tarvitama hakanud, siis ei pääse temast enam, sest ihk tema järele aina kasvab».

Saanud lõpuks isalt nõusoleku, sõidab tulevane kirjanik kodunurga taluperemehe kaerakoorma otsas Tartusse, et hakata edasi õppima gümnaasiumis. Otsivate, juurdlevate vaadetega ja suurte kirjanduslike huvidega noormehena astub ta üle «härra Mauruse esimese järgu kooli» läve.

Tammsaare oli üks neid õpilasi, kes asus õppima suurte lootustega. «Tartu, sa tõotad ja lubad...,» kirjutas ta ootusrikkalt. Tal jätkus tahet ja andekust, ent puudu oli koolirahast. Sellepärast tulebki Tammsaarel-gümnasistil olla samal ajal nii õpilane kui kooliteener. Rasketele ainelistele pitsitustele ja lisaülesandeile vaatamata ilmutas ta õppetöös häid tulemusi, eriti aga ajaloo, kirjanduse ja keelte alal.

Tartu gümnaasiumis õppimise aastail tutvus Tammsaare põhjalikult silmapaistvate eesti ja vene kirjanike teostega. Vilde, Peterson-Särgava ning Puškini, Gogoli, Turgenevi ja Tolstoi teosed andsid talle eeskuju. Niisuguse kirjanduse lugemine suunab

teda algusest peale realismi teele. Gümnaasiumipõlves ilmuvad Tammsaarelt ajakirjanduses tema esimesed jutud — realistlikud palad külaelust, näit. «Kaks paari ja üksainus» jt.

Ajakirjaniku-aastad.

Pärast gümnaasiumi lõpetamist 1903. aastal töötab Tammsaare ajakirjanikuna mitmete ajalehtede toimetustes. Ta hangib ja redigeerib kohalikke sõnumeid, kirjutab teatriarvustusi ja jätkab ilukirjanduslike teoste loomist. Tema lühipalad, mis jutustavad 1905. a. revolutsiooniga seotud sündmustest, ilmusid tolleaegseis töölisalbumeis. Pikematest töödest ilmusid sel ajal novell «Tähtis päev» (1903), jutustus «Rahaauk» (1907) ja teisigi. «Tähtis päev» on rahvapärane südamlik meeleolupilt karjapoiss Juhkust, tema lootustest ja igatsustest. Oma ainsal vabal päeval tahab Juhku läbi elada midagi kaunist. Ent lõpuks ta tunneb, et kirikuskäimisega oma tähtsa päeva lihtsalt ära on raisanud, ja teda valdab ääretu kurbus. Teoses «Rahaauk» avaldab kirjanik kirglikku protesti vägivalla vastu, mis pandi toime 1905. aasta revolutsioonist osavõtjate kallal.

Üliõpilasaastad.

Kirjanikku ei rahuldanud seni omandatud teadmised. Teda valdas suur tung edasi õppida. Luuletaja Jakob Tamme õelt saadud laenu abil saab võimalikuks Tammsaare haridustee jätkamine. 1907. aastal loobub ta ajakirjanikuametist ja asub edasi õppima Tartu ülikooli. Peaõppeaine — õigusteaduse — kõrval kuulab ta loenguid ajaloost, füüsikast ja matemaatikast, õpib innuga võõrkeeli, tunneb erilist huvi vene ja Lääne-Euroopa klassikalise kirjanduse vastu. Ülikooliaastail kogub Tammsaare väga laialdased ja mitmekülgsed teadmised loodusteaduste ja kirjanduse alal. Temast kujuneb väga laia silmaringiga haritud inimene, kes tunneb mitut teadusala, valdab vabalt paljusid keeli (vene, inglise, saksa, aga ka prantsuse, rootsi ja ladina keelt), on põhjalikult tuttav väga paljude kirjanike loominguga. Olles pidevalt kursis eesti kirjanike loominguga, tunneb ta samal ajal suure põhjalikkusega vene kirjanike Puškini, Lermontovi, Gogoli, Tolstoi, saksa kirjanike Goethe ja Schilleri, inglise kirjaniku Shakespeare'i, prantsuse kirjaniku Zola ja teiste loomingu enamikku. Kui näiteks Tammsaarelt küsiti ülikooli eksamil, mida ta on Goethest lugenud, vastas ta: «Kõik», ja lisas selgituseks: «See tähendab kõik tema kogutud teosed.»

Üliõpilasaastail, nagu varemgi, oli Tammsaare alaliseks kaaslaseks aineline kitsikus. Ülalpidamise hankimiseks teeb ta väga palju mitmesugust tööd. Ta teeb kaastööd ajakirjandusele, avaldades ülevaateid vene ja väliskirjandusest, kirjutab mitu pikemat

novelli peamiselt üliõpilaste elust. Ent ajakirjanduslik ja kirjanduslik töö ei suuda kindlustada õppimiseks ja ülalpidamiseks vajalikku sissetulekut. Tammsaarel läks korda ülikoolis õppida vaid sellepärast, et ta oli eeskujulike õppetulemuste alusel vabastatud õppemaksust ning et üks sõpradest võimaldas talle võlgu korteri.

Pingeline õppimine ja muu töö mõjub raskelt Tammsaare tervisele. Riigieksamite eel ta haigestub ning arstide soovitusel sõidab Kaukaasiasse tervist parandama. Ka see sõit saab võimalikuks sõbralt saadud laenu tõttu.

Reis Kaukaasiasse ja terviseparanduse aastad.

Reis Kaukaasiasse oli väga vaheldus- ja muljeterikas. 1911. a. kevade ja suve veetis ta kaunis Sotši kuurordis Musta mere rannikul; kuni sügiseni viibis ta Kaukasuse mäestikus Punase Lageda lähedal asuvas eesti asunduses. Seejärel oli uuesti Musta mere rannikul. Tagasiteel peatus ta Vladikavkazis, Nižni-Novgorodis (praegu Gorki), Moskvas ja Peterburis.

Reis mõjus väga soodsalt tema tervislikule seisukorrale, kuid ei toonud kaasa veel täielikku paranemist. Seepärast siirdus Tammsaare pärast Eestisse tagasijõudmist (1912. a. lõpul) Aegviidu lähedal asuvasse Koitjärve külla, kus elas ta vanem vend. Siin, looduslikult väga kaunis paigas, veetis Tammsaare 7 aastat. Kirjaniku ilukirjanduslik looming neil aastail piirdub ainult mõningate novellide avaldamisega («Poiss ja liblik», «Õõbik ja lilled» jt.). Samal ajal aga mõtleb ta siin mitme oma hilisema teose loomisele, kogub selleks palju materjali.

Tammsaare elukutselise kirjanikuna.

Pärast tervise paranemist siirdub Tammsaare Tallinnasse, et asuda pidevalt tööle elukutselise kirjanikuna. Aastail 1920—1940, kodanliku diktatuuri tingimustes, loob Tammsaare kõik oma ulatuslikumad ja kunstiliselt kõige täiuslikumad teosed: viis romaani («Kõrboja peremees», «Tõde ja õigus» I—V, «Põrgupõhja uus Vanapagan» jt.), näidendid («Juudit», «Kuningal on külm»), peale selle rea jutte, hulga artikleid ja tõlkeid.

Tammsaare töötab elukutselise kirjanikuna harukordse loomingulise energia ja pingega. Näiteks suurromaani «Tõde ja õigus» I köide, üks paremaid Tammsaare teoseid, on kirjutatud viie kuu jooksul. See 600-leheküljeline raamat ilmus 1926. a. sügisel (oktoobris). Selsamal aastal ilmus Tammsaarelt 2 tõlget väliskirjandusest, mis oma kogumahult ei jäänud maha eespoolnimetatust. Peale selle avaldas ta «Kõrboja peremehe» teise trüki, kirjutas hulga artikleid ajakirjanduses. Seesuguse kõrge viljakuse aluseks on kahtlematult kirjaniku hea elutundmine, tema väga

põhjalikud teadmised, millele lisanduvad tema talent, andekus ning erakordselt suur töövõime.

Andekuse ja töökuse kõrval on Tammsaare kõige iseloomulikumaid jooni tagasihoidlikkus. Kodanlikud kirjandusloolased nimetasid Tammsaaret erakuks, kes hoidub «eemale seltskonnast». Tõepoolest, Tammsaare hoidus eemale kodanlikust, tõusiklikust seltskonnast. Oma 40. sünnipäeva eel kirjutas kirjanik ühes oma teoses: «Seltskond, kes teda nüüd mõtleb austada, seisab temast kaugel ja kõrgel.» 50. sünnipäeva avalikust pühitsemisest Tammsaare ise osa ei võtnud. Kirjanik tundis loomuliku vajadusena hoiduda eemale kodanluse teesklevatest auavaldustest. «Üksildus,» märkis Tammsaare ühes artiklis, «ei esine minu juures kunstliku joonena, vaid loomuliku tarbena.» Ja nii see oligi. Suur sõnameister ei hoidunud eemale rahvast, töötavast inimesest. Tammsaaret ei nähtud pidulikult käratsevatel vastuvõttudel ja bankettidel. Küll aga võis teda näha turul ja tänaval, vestlemas talupojaga või mõne teise lihtsa inimesega, sellesamaga, kelle elusaatust ta kujutas oma teostes.

Tänulikud kodukoha inimesed Albus püstitasid oma armastatud kirjanikule 1936. aastal ausamba.

1940. aastal 1. märtsil lakkas tuksumast suure töömehe süda; ta suri oma töölaua taga. Kirjanik maeti üldrahvalike austusavalduste saatel Tallinna Metsakalmistule — sinna, kuhu üle 6 aasta tagasi oli sängitatud Eduard Vilde.

Oma teostega on Tammsaare eeskätt tõeotsija ja vägivalla hukkamõistja, kes elu kujutades oskab tungida inimhinge sügavamaisse soppidesse ning idee veenvalt lugeja ette tuua.

Kõige kunstiküpsemaks Tammsaare teoseks on romaan «Tõde ja õigus», ja eriti selle esimene köide.

Soode ja rabade tagamail asub Vargamäe talu. Õieti on siin kaks talu — Eespere ja Tagapere. Peremehed Andres ja Pearu on romaani esimese köite peategelased. Vargamäe Andrese raske võitlus loodusega ning kiusliku naabri Pearuga, väsimatu tõe ja õiguse otsimine ongi esimese köite põhisisuks. Kuidas Andres ka ei rühma tööd teha ega lausa piitsuta tagant kogu peret ja sulaseid, ometi ei saa ta jagu Vargamäe võsast ja kividest, ei saa rikkaks ega leia ka tõde ja õigust.

Romaanis on suurepäraseid pilte taluelust ja -tööst, inimeste suurtest muredest ja kasinatest rõõmudest. Helged ja värviküllased on pildid lastest ja karjapoisielust. Vargamäe laste peres on eriline koht Indrekul. Temast kujuneb romaani järgnevate köidete peategelane.

Kogu romaani ulatuses, mis kõneleb eesti rahva elust möödunud sajandi viimasest veerandist kuni käesoleva sajandi 30. aastateni, seab kirjanik üles küsimuse: kas inimesel on võimalik jõuda välja tõe ja õiguseni ühiskonnas, kus valitsevad vägivallasuhted. Kujutades kahe põlvkonna inimeste elu üksikasjaliselt ja kogu keerukuses, rõhutab Tammsaare oma teosega, et inimene ei leia sel-

lises ühiskonnas õnne, ja seepärast ei või leppida niisuguse elukorraldusega.

Tammsaare «Tões ja õiguses» kajastuvad talupojast võrsunud haritlaskihi vaated ja otsingud, seesuguse ühiskondliku kihi tõeotsingud, kes ei ole nõus kodanluse vägivallaga, kuid kes ei suuda näha väljapääsu, õiget teed selle vägivalla murdmiseks; seesugused ausad inimesed protestivad valitseva ühiskondliku korra vastu, kuid ei suuda luua otsest kontakti selle jõuga, kes asub kodanliku korra kukutamise eest peetava võitluse eesotsas — töölisklassi ja tema kommunistliku parteiga. Selles peituvad nende inimeste käitumises ja elus esinevate kõikumiste ja eksikäikude allikad, selles on nende ummikussejõudmine, nende suur traagika. Suure kunstnikuna on Tammsaare selle osanud siiralt lugeja ette tuua.

Tõe- ja õiguseotsingud Tammsaare loomingus ei lõpe romaaniga «Tõde ja õigus». Kirjanik arendab seda edasi oma viimases romaanis. See on allegoorilises vormis kirjutatud teos «Põrgupõhja uus Vanapagan». Naiivselt ekspluateerijasse kui heategijasse, samuti ka kõigisse kirikuseadustesse uskuva Jürka ja hallparun Antsu vahekordade selgumine, Jürka arusaamisele jõudmine, et Ants on tema vaenlane, kes tuleb maha lüüa — see on vastus kirjaniku otsingutele. See, kuhu Tammsaare-tõeotsija jõudis välja oma loomingutee lõpul, ei ole ju veel revolutsioonilise võitlustee mõistmine, kuid ometi on see samm edasi kirjaniku poolt teostatud suures ülesandes: rõhumise ja kurnamise paljastamises.

A. H. Tammsaare on Oktoobrirevolutsiooni-järgse eesti kriitilise realismi kõige silmapaistvam esindaja. Tema karakteriloomise oskus, tema teoste ilmekas keel, meisterlik dialoog, mis on rakendatud tõe ja õiguse otsimise teenistusse — kõik see haarab iga ausat lugejat.

Sellepärast hindavadki nõukogude inimesed Tammsaare loomingut väga kõrgelt. Tema teosed saavad üha rohkem tuntuks ka väljaspool meie kodumaa piire ning tõlgituna teistesse keeltesse tutvustavad nad meie kultuurisaavutusi teistele rahvastele. Tammsaare teoseid on ilmunud vene, läti, saksa, ungari, poola, soome, rootsi ja teisteski keeltes.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Jutustada Tammsaare lapsepõlvest ja kooliaastaist.
2. Iseloomustage Tammsaare suurt lugemis- ja õppimisindu. Milliste raskustega tuli tal kokku põrgata hariduse omandamisel?
3. Jutustada Tammsaarest kui elukutselisest kirjanikust. Millised on tema kõige iseloomulikumad jooned? Missuguseid Tammsaare teoseid olete lugenud? Mida kavatsete edaspidi lugeda?
4. Mis on Tammsaare teoste kõige tähtsamaks probleemiks?
5. Miks me hindame Tammsaare loomingut nii kõrgelt?

See oli nelipühi[1] esimesel pühal, kui Kuusiku perenaine oma karjapoisi harjunud viisil varsti peale päikesetõusu äratas. Poiss tõusis heintel istukile, vaatas ringi, nägi, kuidas tööpoisid rahulikult magama jäid ja mõni nendest teist külge pööras, ning ta tundis, et täna iseäranis raske oli tõusta ja et uni oli täna eriti magus. Siiski pidi ta tõusma, sest ta teadis, et perenaine laisklemist ja venimist ei salli.

Poiss tuli lakast maha, pesi silmad puhtaks, pani uued riided selga ja uue mütsi pähe; püksisääred kääris ta juba kodus üles, et neid kastese rohuga mitte märjaks teha. Nüüd vaatas ta oma lumivalget leivakotti, mis laual juba valmis seisis, tegi selle suu lahti ja heitis pilgu sisse: siin oli tükk värsket rukki-, teine nisupüüli-leiba. Karpe ta ei avanudki, juba muidugi aimas ta, mis seal sees on.

«Ole aga nüüd viks, aja loomad hea rohu peale, las tõmbavad kered täis; kui päike palavamaks läheb, siis võid lasta nad täna varem koju tulla,» rääkis perenaine lüpsikuga kambri astudes. «Ma piimapudelit sulle ei pannudki,» rääkis ta natukese aja pärast edasi, «mõtlesin, ega sa täna hooligi teisest, saialeiba ja võid muidugi. Liha panin sulle ka killukese teise karbi otsa sisse, kui sa ise ei taha, ää siis koerale anna, too koju tagasi; tema jaoks on tükk rukkileiba, see käib talle küll... Mine aga nüüd aja nad karjaaiast välja, ma tulen aitan nad sul koplist kärmesti läbi saata.»

Poiss läks, kuna perenaine veel piima jäi kurnama. Varsti oli aga ka tema väljas ja läks ühes poisiga loomade järele mööda tänavat alla. Tänava otsas ootas sauna-eit oma lehmaga pere karja. Varsti ilmus ka sauna-vanamees toa uksest ja võttis seina najalt pika vitsa.

«O-oh, Juhku pannud täna õige uued riided selga,» ütles sauna-eit, kui pere kari tema juurde jõudis. «Täna polegi sul tarvis karja minna, minu vanamees lubas selle päeva olla.»

«Vaata imet, me poiss saab täna püha,» vastas perenaine. «Ja lasi mind kotti täita, na et kas küll saab.»

Poiss ei osanud rõõmu pärast muud teha, kui ainult punastada ja kohtlaselt naerda.

«Noh, Juhku, tule nüüd siia,» ütles sauna-vanamees. «Sa oled ikka ilusasti me lehma järele vaadanud, siin on siis sabaraha[2]. Kui sa viks poiss oled, annan sügisel veel.»

Need olid suured ja tõsised sõnad, seda mõistis Juhku väga hästi.

---

[1] Omaaegsed rahvatraditsioonilised pühad kevadsuvel («suvisted»); hiljem ristiusuga seotud.

[2] *sabaraha* — üldiselt jootraha karjasele looma ostmise puhul; siin lihtsalt kingitus.

«Eks ole hull väljas!» hüüdis perenaine. «Täna saab ta püha ja raha ka veel... Löö sauna-onule patsi, vaat nõnda.»

«Täna võid sa siis kiriku minna, uued riided ongi sul juba seljas,» rääkis saunataat edasi.

«Keda siis muud, kui anna aga leivakott sauna-onu kaela,» ütles perenaine poisile.

«Ah, ei ole vaja, ma'p tahagi nii vara süüa, piibutan; eks ma lõunal söö, kui loomadega koju tulen.»

«Ei, võta aga pealegi kott poisi käest vastu, ega tast jumal teab mis koormat ole, ehk tahad ometi suutäie maitsta, meie kakku katsuda, kui süda närbima hakkab. Ega nad saanudki suured asjad, pärm oli halb, ei kergitanud teisi; ahjus tõmbasid pisut kobedaks, aga suureauguliseks jäid ja — na tänkjad [1],» seletas perenaine, mispeale sauna-vanamees koti poisilt vastu võttis ja oma kaela pani.

«Aitame nüüd loomad hulgakesi sohu ajada,» ütles perenaine.

Poiss oli kerge ja kärmas; une raskus ja magusus olid korraga lahtunud, ununenud. Ja kui rõõmsasti laulsid täna hommikul linnud! Lepavindil olid nagu iseäralised pühapäevaviisid ja lõoke oleks nagu praegu puurist pääsenud — nii väga rõkkas taevaalune tema laulust. Isegi karjajaak-vares püüdis päevakohast tooni leida, kui ta silmapilguks noorele, painduvale kuuseladvale kiikuma istus. Koppel helises karjakelladest ja Muska heatahtlikust haukumisest, millega see ühte või teist looma kiiremale käigule sundis.

«Ää sa oma raha ära kaota, mis sauna-onu sulle andis,» manitses perenaine Juhkut.

Alles nüüd tuli poisile meelde, et raha oli tal alles peos. Kärmesti vaatas ta, kui suur see on.

«Kakskümmend kopikat,» lausus ta endamisi naeratades. Ja ta tundis enese õnnelikuna, kuna ta saunarahva headust ja lahkust oma südames kiitis ning iseeneses maha tegi, hästi hoolega nende lehma järele vaadata ja mitte iialgi teda enam jämeda kaikaga tümitada, nagu ta seda tänini paha meelega sagedasti oli teinud.

Karja saatmast tagasi tulles ajasid eided päris igapäevast juttu ja sellepärast ei huvitanud see Juhkut põrmugi. Tema sammus eitede taga, silmitses oma uusi riideid, vaatas saadud raha ja pidas aru, kuidas küll tänast päeva kõige kasulikumalt tarvitada. See on vististi ainuke vaba päev tervel suvel, aga ta on pikk päev, mille jooksul nii palju tähtsat toimetada jõuab.

Koju jõudes ütles perenaine Juhkule:

«Eks sa mine nüüd veel magama, kuni teised ka kõik üles tõusevad. Võta aga uued riided seljast ära, kui sa heintesse lähed, muidu ajad nad samblaid täis. Kus raha on? Pane paigale, muidu kaotad ära; kui talvel sitsikaupmees tuleb, siis ostame sulle ilusa kaelarätiku.»

---

[1] *tänkjas* — vähe kerkinud.

Poiss seisatas mõttes kesk õue, kas minna magama või ei. Ehk võiks selle asemel midagi muud teha? Aga midagi ei tulnud meelde.

«Mine aga peale veel magama,» sundis perenaine, kui ta nägi, et poiss kahevahel oli.

Ja poiss läks. Kui ta aga esimesele redelipulgale oli astunud, peatus ta veel kord. Aga enne kui ta midagi oleks jõudnud mõelda, tuli talle meelde, kuidas ta esiteks üksi pidi heintelt üles tõusma, magus unerammestus alles luudes, ja ta ronis lakka. Uusi riideid roovilati otsa riputades katsus ta, kas raha on veel alles.

Heintele heitnud, püüdis ta magama jääda, aga uni ei tulnud. Peas tuikasid mõtted, rinnas põksus magus rahutus. Ta nägi pääsukesi unkast[1] sisse ja välja lendamas, ta nägi nende tööd ja toimetust. Ühel paaril olid juba munad pesas, ema istus peal, teine paar vooderdas alles pesa, kandis karvakesi ja udemekesi; kolmandad rajasid pesaalust, muda ja kõrsi kandes.

«Ei tea, miks nemad püha ei pea?» mõtles poiss. «Või ei olegi neil püha? Aga nad teevad ju pattu ...»

Ja ta vahtis pääsukesi, kuulas nende tasast, unistavat häälitsemist, kuni uni ta laugudele varises, tulles ungastest, ululalt või redelit mööda märkamata sammul. Ta ärkas alles siis, kui perenaine hüüdis:

«Juhku, tule nüüd lakast maha, teised hakkavad juba sööma; tule kärmesti, pese silmad puhtaks, siis saad teistega ühes kiriku minema.»

Kirikuteel sai Juhku tuttava karjapoisiga kokku, kellel olid saapad jalas. Õige, need polnud küll kingsepa tehtud, vaid poest ostetud «venelased»[2], aga ometi olid nad saapad, säärte ja kontsadega. Ja Juhkul hakkas oma pasteldest, ilusaist kollastest krägisevaist parknahka pasteldest pisut häbi. Küll püüdis ta nõnda käia, et pastlad hästi krägiseksid, aga teisele poisile ei avaldanud see väiksematki mõju, kui ta oma «venelastega» raskel, päris mehe kõnnakul edasi astus.

Kiriku juurde jõudes oli saapakandja esimeseks mureks see, kuidas kirikutorni pääseda. Ja kui ta alt ukse lahtisena leidis, kiskus ta Juhku enesega kaasa, kuni üles luugiaukudeni, kust nii imekaugele ulatas vaatama. Ka Kuusiku talu oma paksu laia kasega paistis Juhkule silma. Siin oleks tahtnud ta peatuda, mõtteid ja tundmusi koguda, nagu millegi üle enesele aru anda, aga juba kiirustas kaaslane teda allaminemisele. Piinlikmagus tundmus asus Juhku rinda, kui ta mõtles, kui kõrge küll kirik on, ja teda valdas mingisugune vaikne ning pühalik võim.

Trepil tuli neile aga kirikumees vastu ja selle käest said nad tublisti sõnuda, päris sõimata kohe, nii et Juhku ilus meeleolu

---

[1] *ungas* (unka) — katuseharja otsa alune avaus, kust valgus lakka paistis.

[2] *«venelased»* — rahvapärane nimetus vene saabaste kohta.

täiesti hävis, kurbusele ja kartlikkusele maad andes. Alla jõudes ei julgenud ta silmigi üles tõsta, kartes pilklikke naeratusi näha, et tema oma uute riiete ja krägisevate pasteldega nelipüha esimesel pühal kirikumehe käest oli sõimata saanud. Sellest hoolimata, et tema hea kaaslane teda ettepoole tiris, puges ta kõige tagumisse ja pimedamasse koorialusesse nurka, kus seistes ta ikka ja jälle kiriku kõrgusest pidi mõtlema, kuigi teda selles kirikumehe sõimusõnad segasid. Aga ka Kuusiku kask ei läinud tal meelest. Küll pidi aga see jõmm olema, kui ta nii kaugele üle soode-rabade, üle teiste talude ja metsatukkade võis paista ja veel nõnda selgesti, kas hakka või silmalt koju minema.

Rahvast voolas vahetpidamata juurde, kirik oli varsti puupüsti täis kiilutud. Ja Juhku suruti nurka, nii et ta oimugi ei saanud liigutada. Ta ei küündinud muud nägema kui määrdinud lubjamüüri ja tuhmiks jäänud kooripõrandat. Nagu linnuke seisis ta puuris ja silmitses nukral meelel oma uue mütsi sirmi, millele mõlk oli sisse murtud. Ta kuulis õpetajat kusagil kaugel, kaugel rääkivat rõõmust ja õndsusest ja talle tuli meelde valge kaelakott saialeivaga ning karpidega, uued riided ja sauna-vanamees, kes talle kakskümmend kopikat oli andnud ja sügisel veel oli lubanud anda; ta kuulis orelit mängivat ja jällegi mäletas kirikutorni kõrgust ja teise poisi «venelasi», ning kusagile tundmata maale, kuhu ta ilmsi teed ei teadnud ja millele ta nime ei mõistnud anda, lendas karjapoisi unistav mõte, nukrust ja rahuldamatust kiriku-koori alla maha jättes. Aga viimaks hakkas igav ja pikisilmi ootas poiss kirikuteenistuse lõppu.

Kirikust välja tulnud, jäi ta paplite all peatuma, et rahvast vaadata. Aga ka see ei rahuldanud teda. Ta ei tundnud siin seda iseäralikku, pühapäevalikku, mida ta otsis. Ja norus päi sammus ta rahvahulga tõugatuna, nagu ei mikski panduna, poe poole, kust ta peagi koduteele pöördus, nagu oleks rinnas mingisugune kõpitsev salavalu hõõgunud. Selles oli nagu kahetsus, miks ta kiriku oli tulnud, ja kartus, et tänane päev möödub, ilma et ta midagi tähtsat jõuaks toimetada. Hea meelega oleks tahtnud ta karjakelli kuulda, kui ta üksipäini kodu poole kõmpis ja pead murdis, mis ta küll veel ette võtma peab. Tuttav poiss oli teda endile kutsunud, et üheskoos minna varesepesi otsima, aga seda ta ei tahtnud. Ta mäletas väga hästi, mitu korda ta puu otsa ronimisega oma püksid oksatüügaste otsas oli lõhki kiskunud, ja mis oleks siis, kui ta oma uute pükstega sedasama teeks. Pealegi tuli talle kirikumehe sõimamine meelde, milles ta teist poissi pea-süüdlaseks pidas.

«Noh, juba kodus? Oled aga sina kärmas! Miks sa kauem ei olnud?» ütles Kuusiku perenaine, kui ta karjapoissi nägi õuevära-vast sisse astuvat.

«Ei tahtnud,» vastas Juhku lühidalt.

«Kas kõht läks tühjaks?»

«Ei läind.»

«Ma panen toidu lauale, eks sa tule võta natuke.»

Laua ääres katsus poiss ühte ja teist, aga miski ei tahtnud maitseda. Kõht on tühi, aga toit alla ei lähe. Aga ometi oli siin kõik, mis süda soovida oskab: või kui meevaha, piim kui puder, lumivalge saialeib, ahjus hauduvad seapekk ja isegi korbid pardimunadest, mis ta ise kuuetaskus sambla sees kaugelt jõeäärsest padrikust oli koju kandnud, hoolega enne veelombis järele katsudes, kas neil vahest jäme ots peale ei kerki.

Päike oli juba pooles õhtupoolikus, kui Juhku kambrist õue astus.

«Kui madalas juba päikene,» mõtles ta. «Kuhu minna?» sõnas ta natukese aja pärast poolkuuldavalt, aga vastust ei leidnud. Mõnel muul päeval oleks ta saarde heinamaale läinud, kus siledad sirged haavaputked kasvasid, nagu loodud vene vile väänamiseks; või oleks ta põllu alla kraavile jooksnud kinganõelapikkusi hauge taga ajama, koju tulles võimalust tarvitades jaanikannide ja kullerkuppude korjamiseks kaasiku varjust, aga täna ei tõmmanud see teda. Millekski haruldaseks oleks tahtnud ta tänast päeva tarvitada.

Õuevärav seisis lahti. Juhku läks siit välja ja seadis sammud mööda põllupeenart metsa poole. Kui ta väljamäe kõrgemale paigale oli jõudnud, jäi ta seisatama. Ümberringi levis lausik soo, mis oli kaetud madalate tihedate kaskedega, nagu oleksid nad ühiseks roheliseks vaibaks kootud, millele harvad rässakad, luulelises korratuses seisvad männid tumedate täppidena on tipitud. Juhku tundis seda sood väga hästi, oli ta ju kaks suve siin karjas käinud. Üksikuile puile, üksikuile mätastele, küngastele ja kinkudele oli ta nimed pannud ja kõik kohad väikesi kasetuustikesi täis keeranud, nendega leitud linnupesi tähistades.

Poiss kuulatas, kas ehk karjakellad ei kosta, aga ei — kõik oli vaikne. Siis aga korraga haugatas Muska. See oli selle kõvera männi pool, mille otsas nii mõnus on kiikuda. Poiss istus põllupeenrale. Nüüd haukus Muska pika loo; vististi «ratsutas» saunaonu oma küütu, sest ega see kurivaim teiste hulgas taha seista. Imelik oli seda siit kõrgelt väljamäelt kuulata ja selle üle aimelda. Mõttes vaatas poiss oma uusi riideid, kollaseid pastlaid, mis veel vähe kollased olid, ja mõlgitud nokaga mütsi.

«Mis ma rumal otsisin sinna kirikusse,» lausus ta siis endamisi. «Kuhu läheksin veel enne õhtut?» Aga vastuse asemel tuli talle hommikul saadud raha meelde. Ta võttis selle välja, veeretas sõrmede vahel ja kõrvus kõlasid perenaise sõnad: «Selle eest ostame sulle sitsikaupmehe käest talvel ilusa kaelarätiku.»

«Oleks ma parem «krõmpskaunu» [1] ostnud, mis selle rätikuga ikka teha, millal mina teda kaela panen,» mõtles ta, nagu vastuseks perenaise sõnadele. Ja siis: «Ma oleks võinud hommikul parem sauna-onu käest õnge võtta ja kalale minna.» Selgesti arvas ta nägevat, kuidas õngekork laiade kupulehtede vahel ujub

[1] *krõmpskaun* — jaanileib, jaanikaun.

ja siis korraga nõksuma hakkab. Aga nüüd oli see hilja. Juba kahetses ta, miks ta teise poisi kutsel polnud läinud varesepesi otsima. Huulil liikus üks «oleks» teise järel, aga meelelahutust see ei toonud.

Ta tõusis püsti ja vaatas ringi. Eemalt üle rohelise soo paistsid üksikud talud. Poisile näis, nagu oleks ka neil igav, vähemalt mõjusid nad nõnda. Kaugel, kaugel talude taga seisis kirik ja nagu unenägu tundus see, et tema alles täna sealt tornist oli alla vaadanud ja endi kaske näinud. Tema lähedalt tõusis lõoke üles ja hakkas kõrgemale trillerdama, aga kui hoopis teisiti oli ta hommikul laulnud. Oli see ehk mõni teine lõoke olnud? Loojeneva päikese helgil tundus kõik nii tühi ja kurb.

Ja Juhku ei teadnud isegi, miks ta huuled viltu kiskusid ja pisarad voolama hakkasid. See kõik sündis nagu mõtlemata, kogemata, tähele panemata. Alles siis, kui ta tundis, et midagi soolast laugudelt huulile valgub, äigas ta uue kuue käisega üle näo, mütsi pähe viltu lükates...

Kui kaua ta seal kõrgel väljamäel oli nutnud, seda ta pärast enam ei mäletanud, aga ühte teadis ta kindlasti: ta oli nutnud, nagu oleks tahtnud ta oma hinge välja nutta. Ja kui ta silmad viimaks kuivaks tahenenud pisaraist ämuseks olid jäänud, vaikisid kõik küsimised ja kahetsused.

Tuimalt võnnides [1] läks ta tuldud teed koju tagasi, puges kõigi nägemata lakka ja heitis samblaste heinte sisse, ilma et ta uusi riideid seljast või krägisevaid pastlaid jalast oleks võtnud. Pääsukesed töötasid ja sidistasid nagu hommikulgi, aga poiss ei kuulnud ega näinud neid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kes on teose tegelasteks? Jälgida peategelase tundeid ja mõtteid. Võrrelge Juhku meeleolu järgmisel kolmel momendil:
   a) Juhkule lubatakse vaba päev,
   b) kirikus,
   c) õhtupoolikul üksinda väljamäel.
2. Jälgige looduskirjeldusi. Milline seos on looduspiltidel muutustega Juhku meeleolus?
3. Määrata novelli süžeelise ülesehituse põhimomendid. Milline osa on kõrvaltegelastel novelli tegevuse arengus?
4. Miks kirjanik nimetab Juhku vaba päeva «tähtsaks päevaks»? Sõnastage novelli põhiidee.

---

[1] *võnnima* — vantsima.

OSKAR LUTS

(1887—1953)

Sünnikoht ja lapsepõlv.

Oskar Lutsu kodupaik asub Palamusel (praeguses Jõgeva rajoonis), umbes nelja kilomeetri kaugusel Kaarepere jaamast. See on kaunis maanurk oma vooremägede, Kuremaa järve ja Amme jõega. Loodus on siin kuidagi mahe ja vaikne.

Lutsu vanemad elasid esialgu Järvepere külas Posti talus, mis jäi Palamuse alevist mõne kilomeetri kaugusele. Talu paiknes otse Kuremaa järve kaldal. Selle talu saunahütis sündiski 7. jaanuaril 1887. aastal tulevane kirjanik.

Isa hankis tol ajal elatist puutöölisena juhuslikel töödel. Lootes parematele elutingimustele, õppis ta selgeks kingsepaameti ja asus elama Palamuse alevikku. Lutsude koduks sai jõuka kaupmehe maja, kus isa avas kingsepatöökoja. See oli vana, hall maja, mille teise poole moodustas peremehe kaubaladu; siin tuli Lutsude perel elada palju aastaid tigeda peremehe ähvarduste all. Väikesele Oskarile jäi teiseks koduks Posti talu, kus elasid vanaema ja vanaisa ning onud ja tädi. Sõbralikus ja koduses

ringis möödusid siin imekaunid õhtud, mida sisustas esijoones vanaema muinasjuttudega ja lugudega muinasajast. Vanaema suhtus poisisse üldse erilise helluse ja hoolsusega. Seepärast on Luts teda sageli meenutanud kui oma lapsepõlve päikest.

Oskar oli hellatundeline ja tagasihoidlik poiss, kes oli sügavalt kiindunud oma kodunurga loodusesse ja omastesse. Poisile kõige meeldivamaks ajaviiteks oli kauni järveäärse looduse rüpes ringi uidata ja kalu püüda. Armastus kodupaiga vastu ei kustunud temas surmani. Ka loomingus meenutab Luts suure soojusega oma kodukohta ja lapsepõlve.

Lutsude pere kasvab. Oskar saab endale venna Arno. Nende väike kodu muutub nüüd hoopis kitsaks ja eluruumina tuleb kasutusele võtta ka isa töötuba, kus niigi umbset õhku aitasid rikkuda vängelõhnalised nahad ja tubaka hais. Ja kui lõpuks kõrk peremees ähvardab neid sellestki korterist välja ajada, otsustab isa laenatud raha ja kogutud säästudega ise maja ehitada. See ehitatigi ja otse Veskijärve kaldale.

Kooliiga.

Lutsu haridustee algas varakult. Seda soodustas ta ergas ja andekas vaim. Esimesed alged sel alal pärinevad isa juures töötavalt kingsepasellilt, kes õpetas viieaastase poisi tähti tundma ja lõpuks lugema. Oskari andekust märkas ka kohalik koolmeister ja seitsmeaastane poiss hakkas käima Änkü l a v a l l a k o o l i s, mis asus Palamuselt kahe kilomeetri kaugusel.

Vallakool Oskarile ei meeldinud. Katekismus, piiblisalmid ja kirikulaulud moodustasid kogu «tarkuse» põhilise osa ja seda kõike tuli pähe tuupida. Peale selle püüdis koolmeister rikastele ja kirikuõpetajale meele järgi olla ning tegi selget vahet rikaste ja vaeste vahel. Luts aga kuulus viimaste hulka. Niimoodi õppis poiss juba vallakoolis mõistma, mis tähendab olla vaene. Küllap Lutsu poolehoid vaestele ja lihtsatele inimestele, kellele ta pühendab parema osa oma loomingust, hakkas juurduma juba nendel aastatel.

Järgmisel, s. o. 1895. aastal õpib Luts juba P a l a m u s e k i h e l k o n n a k o o l i s, mille vana sammaldunud ja lame maja lömitas Veskijärve taga asetsevas kirikumõisas, otse kiriku ja pastoraadi ees. Pastoraadis asetses «Kevade» järgi kõigile tuntud saksapoiste kool. Kohe koolimaja tagant laskub järsk mäerinnak möödavoolavale jõele, mis parajasti seal teeb käänu. Lutsu koolitee on nüüd muutunud hoopis kasinaks: kooli ja kodu lahutavad vaid mõnisada meetrit.

Koolimaja ei paku rõõmsat pilti: ruumid on kitsad ja pimedad, neis heljub alati läpatise ja hiire lehka. «Aga ühte ja samasse klassiruumi oleme kõik kokku surutud nagu silgud pütti,» ütleb Luts ise koolimaja kohta.

Teiste koolipoiste hulgas oli Luts kõige väiksem, kuid on nüüd muutunud võrdlemisi elavaks ning paistab silma taibukuse ja teravmeelsuse poolest. Sõnaosavuse ja rahvapärase väljendusviisi arenemisel aitasid tublisti kaasa alalised kokkupuuted kõige erinevamate inimestega, kes käisid isa töökojas ja kelle mahlakat kõnet poiss teraselt kuulas. Õppimise kohta kihelkonnakoolis märgib Luts järgmist: «Samuti kui Änkülas, oli siingi esiplaanil puhas jumalasõna, piiblilood ja katekismus. Peale selle villib köster meile sisse musttuhat piiblisalmi,» nii et «... mu kolu aiva kubiseb nendest.» Kuid selle kõrval omandavad õpilased siin ka palju vajalikku ajaloost, geograafiast ja vene keelest. Selles, et õpetus on märksa huvitavam ja elulähedasem, on suured teened õpetaja Roosel, kelle eeskujul «Kevades» on loodud õpetaja Lauri kuju. Tema suhtus õpilastesse suure lugupidamisega ja püüdis neile pakkuda tõelisi teadmisi. Seepärast teda hinnati ja armastati. Roosele oli täielikuks vastandiks kooli juhataja ja köster Nyländer («Kevadest» tuntud Julk-Jürina). Õpilased ei sallinud teda alatiste näägutamiste, pilkamiste ja sagedaste kepiähvarduste tõttu ning samuti lipitsemise pärast kõrgemal seisvate isikute ees.

Kihelkonnakoolist pärinevaid rikkalikke mälestusi on Luts ära kasutanud oma jutustuses «Kevade».

Õpingutes oli Luts väga edukas. 1899. aastal lõpetas ta Palamuse kihelkonnakooli parima õpilasena ja pääses ilma suurema vaevata Tartu reaalkooli teise klassi, Lutsu enda sõnade järgi «kuldsete lehtede alla» [1]. See oli riiklik õppeasutus ja sarnanes kroonukasarmule, kus iga vabam mõte ja tunne pidi sumbuma. Sellekohane oli siis ka distsipliin ja sellekohaselt oli valitud ka enamik õpetajaid. Paljudes Lutsu-taolistes ärksamates õpilastes kutsus see esile protestivaimu.

Õpetamine toimus vene keeles, kuigi õpilaskonna enamiku moodustasid eestlased. Ainult ühes tunnis tarvitati emakeelt, ja seegi oli usuõpetus. Lisaks kõigele muule tuli Lutsul siingi oma madala päritolu pärast nii mõnigi kibe pill alla neelata. Rikkad kaasõpilased ja kadakasakslased halvustasid teda sageli kui kingsepa poega ja eestlast.

Reaalkooli päevil süveneb Lutsu lugemiskirg. Ta luges läbi suure osa kooli raamatukogus leiduvatest raamatutest, nende hulgas Gogoli, Turgenevi, Tšehhovi ja Gorki teoseid, samuti Cooperi «Nahksuka jutud», Twaini «Tom Sawyeri», Grimmi ja Anderseni muinasjutte jm. Eestikeelset kirjandust tuli aga hankida mujalt, sest kooli raamatukogus puudus see täielikult. Kuna ostmisvõimalused puudusid, jäi üle tuttavatelt laenata. Väga sügavat mõju avaldas Lutsule E. Bornhöhe «Tasuja», aga samuti Vilde romaan «Külmale maale». Hiljem saigi Vilde tema lemmikkirjanikuks.

[1] Tsaariaegsetes koolides kandsid õpilased vormiriietust. Mainitud kooli vormimütsil oli kullatud tammelehtede kujutus

Kirjanikutee algus.

1902. aastal lõpetas Luts reaalkooli neljanda klassi ja hakkas töötama apteekri õpilasena. Seda nõudis hädasti vilets elujärg, teisest küljest aga tundis Luts rohuteaduse vastu ka tõsist huvi. Ta töötas sel alal tervelt kaks aastakümmet Tartu, Narva, Tallinna ja Peterburi apteekides.

Töö kõrval apteegis alustab Luts ka oma kirjanduslikku loomingut. Õieti öelda algab tema loominguline tee tarvidusest kirja panna oma koolipõlvemälestusi. Kirjanik ise jutustab sellest järgmiselt: «1905. a. teenistujate-apteekrite streigi ajal Tartus anti minulegi rohkesti vaba aega — mind kihutati minema Kivisilla apteegist. Kolisin maale, Rakke raudteejaama lähedale, kus mu isal-emal oli väike talukohakene... Ühel hilisel õhtul... mõlgutades mõtteid maailma elust, mulle vägisi kipub pähe üks veider mõte... Kui õige võtaksin kätte ja... kirjutaksin kas või iseendale mõne lookese oma koolimälestusist? Otsekui elusatena tekivad mu silme ette kõik need Tootsid ja Teeled, Arnod ja Imelikud... kogu see kihelkonnakooli kirev kompaljong. Nad i s e kipuvad paberile.» Alles mitme aasta pärast (1912) jõuab Luts lõpule käsikirjaga, mille ta ristis «Kevadeks». Kuid kirjastajad keeldusid käsikirja trükkimast. Lutsul ei jäänud üle muud, kui laenata raha ja avaldada teos n. ö. oma kulu ja kirjadega. Nii jõudis «Kevade» siiski 1912. a. lugejate ette ja leidis kohe otse uskumatult sooja vastuvõtu. Lühikese ajaga müüdi trükk läbi ja seni vähetuntud Luts sai korrapealt kogu Eesti lugejaskonna lemmikuks.

«Kevade» realistlikud, elurõõmsast huumorist sädelevad koolielu pildid mõjusid otsekui värske puhanguna. Lugejat paelusid esijoones suurepärased lastetüübid. Siin on vaikne, unistav ja hellatundeline Arno, kellele on otse vastandiks ohjeldamatu vembumees Joosep Toots; tujukas, aga heasüdamlik Raja Teele; tõsine, kaalukas ja pikatoimeline Tõnisson; muretu ja laisavõitu Imelik; punajuukseline viriseja ning pealekaebaja Jorh Aadniel Kiir ja palju, palju teisi. Kõik nad on esitatud niivõrd elavaina, et jäävad alatiseks püsima lugeja mällu. «Kevade» piltides kangastuvad ühtlasi tolle aja kooliolud kõigis olulistes joontes.

«Kevadega» algab tuntud Tootsi-lugude sari, kuhu kuuluvad veel «Suvi» I, II, «Tootsi pulm» jt. 1912. aastal kirjutab Luts veel ühevaatuselise näidendi «Kapsapea», mis lavastati Tartu «Vanemuises». Näidend, mis naeruvääristab rumalat ja ahnet taluperemeest, kes saunanaiselt varastatud kapsapeaga tahab näitusel auhinda võita, võeti pealtvaatajate poolt vaimustustormiga vastu.

Hilisemad aastad.

Alates kahekümnendaist aastaist pühendab Luts ennast täielikult kirjanduslikule loomingule. Ta elab Tartus vabakutselise kirjanikuna ja tema sulest ilmub peaaegu igal aastal paar-kolm

teost. Lutsu kodune elu on lihtne ja tagasihoidlik. Hallis villases maamehekampsunis istub ta juba ajahambast puretud lihtsa töölaua taga. See on sama laud, mille taga ta kihelkonnakooli aastail õppeülesandeid valmistas. Elu lõpuni jäi Luts suureks looduseSõbraks. Vabal ajal töötab kirjanik meelsasti oma nägusas aias, mille ta rajas hoolsa ja vaevarikka tööga.

Kirjanikutööst räägib Luts järgmist: «Tõusen kella pool nelja aegu hommikul üles. Võtan palitu selga ja matan jalad kinni — muidugi reuma pärast. Siis hakkan peale. Kolm kuni neli lehekülge jõuan hommikupoolega valmis.» Nii sünnib Lutsu ulatuslik looming hoolsas ja püsivas töös.

20—30-ndail aastail kirjutab Luts rea jutustusi linnaelust. Need on nukravõitu pildid eluraskustega maadlevatest noorukitest, kes on küll vaesed, kuid ausad ja töökad ning säilitavad ka kasuahnes ja õelas ümbruses puhta ning ausa südame. Sellised on näiteks Andres Süvalepp («Andrese elukäik»), Väino Lehtmets («Väino Lehtmetsa noorpõlv»), Mihkel Teiss («Esimesed sammud») ja jutustuse «Õpilane Valter» nimikangelane.

Kolmekümnendatel aastatel alustab kirjanik mälestustesarja, mis annab huvitava ja mitmekülgse läbilõike ta elust.

O. Luts jätkas kirjanduslikku tegevust ka nõukogude korra aastatel. Ta kirjutas oma 65. sünnipäeval: «Olen küll juba jõudnud ikka, millal kõneldakse vanadusest. Kuid ei saa olla päris vana praegu, millal kogu ümbrus pulbitseb tervest ja eluröömsast tööst... Ei saa mõelda *vanadusele*, kui ümberringi aina *uut sünnib*.»

Kirjanikukutse ja -töö kohta ütleb vanameister järgmist: «Saada kirjanikuks — see tähendab kirjutada südamest, hingetulega, armastusega.»

Väljapaistvate teenete eest kirjanduspõllul anti Oskar Lutsule 1945. aastal Eesti NSV Ülemnõukogu poolt Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus.

Oskar Luts suri Tartus 23. märtsil 1953. aastal.

O. Luts on kirjanik, kellele on alati kuulunud rahva lugupidamine ja armastus. Eriti lähedane on ta noortele. Kogu meie minevikukirjanduses ei ole teist autorit, kes nii terase pilguga ja armastava südamega oleks jälginud noorte elu klassiühiskonna tingimustes, kes oleks neist kirjutanud nii huvitavalt, südamlikult ja noortepäraselt, kui seda tegi Luts.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Kirjeldage Lutsu lapsepõlvekodu. Millised omadused ja kalduvused ilmnevad noores Lutsus?
2. Meenutage «Kevade» järgi pildikesi kihelkonnakoolist, kus Luts õppis. Missugused olid õppimistingimused tolleaegses koolis?
3. Kuidas Luts sai kirjanikuks? Mispärast sai «Kevade» nii kiiresti rahva lemmikteoseks?

KAPSAPEA.

Nali ühes vaatuses.

Tegelased:

SAAMUEL PLIUHKAM, taluperemees.
ROOSI, tema naine.
ELIISABET, nende tütar.
TÕNIS SÄGI, noor taluperemees, Eliisabeti peigmees.
KRÕÕT, saunanaine Pliuhkami saunas.
KUSTI, tema 7-aastane poeg.
MAALI, tema 5-aastane tütar.
JÜRI, sulane Pliuhkami juures.

Aeg: aastal 1910.

Tagakamber Pliuhkami talus. Akna all laual põleb lamp. Roosi kohendab kapi juures. On kuulda, kuidas keegi õuest eeskambrisse tuleb. Roosi kuulatab.

SÄGI (*tuleb eeskambrist tagakambrisse*): Tere õhtust kah!

ROOSI: Tere õhtust! Tere õhtust! Ei tundnud esiti äragi, et ei tea, kes seal on. Lambiraisk kah nagu lõpnud sea silm. Ärgitan teist küll juba ammugi puruks visata, aga kahju ikka raipest nagu. Eks sa tule tahapoole. (*Annab tooli, Sägi istub.*)

SÄGI: Kas teie rahvast kodu ei olegi?

ROOSI (*paneb suurema lambi põlema ja kustutab väikese*): On küll. Vanamees viskas ahju taha pikali ... ja ei tea, kuhu see Liispet siit välja läks. Küll ta tuleb. (*Hõikab.*) Vanamees, kuule! Tule üles!

PLIUHKAM (*ahju tagant*): Mes sal on?

ROOSI: Tule, tule üles! Tõnis on siin.

PLIUHKAM: Ahah!

SÄGI: Tere õhtust!

PLIUHKAM: Tere, tere! (*Tuleb ahju tagant välja, teretab Sägit kättpidi ja istub laua juurde. Ta on särgiväel ja palja jalu.*) Noh? ...

SÄGI: Ma tulin vaatama, mis te siin teete. Kas pühapäeval näitusele lähete kah? Pühapäeval on Päunveres näitus.

PLIUHKAM: Ah väljanäitus või? Öeldasse olema jah teene ... Kas sa lähed?

SÄGI: Jah, ma ikka tahtsin minna küll. Tahan isegi paar asja viia. Viivad ju ikka teised kõik, ma katsun õige kah: vahest annavad mõne auhinna või kiitusekirja. Näe, Ülesoo Mihkel viis mineval aastal kartuleid ja kapsaid, sai viis rubla ja kiitusekirja. Kah asi!

PLIUHKAM: Aa, või viis rubla ja kiitusekirja. Noh, miks ta asi ei ole. See on jo nigu maast leitud. Mes sa sinna viid?

SÄGI: Ma viin kah kartuleid ... Mul on seal mõni kaunis suur kapsapea kah ... Otsin suurema välja ja ...

PLIUHKAM: Noo-jah, nemad teavad's, vast on kõik nii suured. — Kuule, Roosi, kas kuulsid? Tõnis viib oma kapsad ja kartulid Paunvere väljanäitusele.

ROOSI: Voheh?

PLIUHKAM: Jah, aga Ülesoo Mihkel on mineva aasta viis rubla raha ja kiitusekirja saand.

SÄGI: Jah, sai küll. Kiitusekiri on praegugi teisel tagakambris seinal. Kõik ilusti: raam ümber, klaas peal ja ...

PLIUHKAM: Aa!

SÄGI: Ja siis ajalehed kah ikka, et muudkui viia aga, et selle läbi tõstame meie oma põllumajandust.

PLIUHKAM: Ah's ajalehed ka kirjutavad, et piab viima — või nii? Aga mina olen kuulnd, et need, kes au-inna või kiitusekirja saavad, et nende nimed pannasse pärast ajalehte kah? (*Võtab ahjuaugust tubakakoti, püksitaskust piibu ja hakkab suitsetama. Sägi väänab endale «plotski».*)

SÄGI: Noo-jah, see tuleb omasoodu. Ega see kuhugi jää. Kõik pannakse üles, et: see ja see sai kartulite ja kapsaste eest esimese auhinna, see sai hobuse eest teise auhinna, ja see, ütleme näiteks rehepeksumasina eest, et see sai kolmanda. Kõik pannakse üles. Ajalehe juurest on kohe üks mees seal, kes üles tähendab, kes sai ja kes ei saanud ja ... See ei jää kuhugi!

PLIUHKAM: Ja-jah. Ega mina seda kiitusekirja nii väga tahakski! Andku viis rubla, mina sellegagi rahul. Aga nagu et ajalehte panevad — pangu piale ... ku nad selle eest au-innast maha ei arva.

SÄGI: Ooh, ei arva maha midagi.

ROOSI: Näh, sul, vanamees, kah nagu himu midagi viia, et kah auhinnast ja kiitusekirjast räägid?

PLIUHKAM (*sügab kukalt*): Ei tia kedagi niisugust ...

SÄGI: Ega sinna võib kõik viia, mis sa aga tahad. Seal on kõiksugu osakonnad: loomad, vili, käsitöö, masinad, kartulid, kapsad ...

PLIUHKAM: Jah-noh, meil ei ole jälle niisukesi kartulid ja kapsid, mida viia võiks. Kapsad on pisikesed ja pehmed nigu tohlud. Mina ei tia, kust põrgust te need taimed kevade välja kiskusite, aga päid nad ei võta, kas tee või tina. Paremid kartulid me tänavu kah ei saa ... kõik puha pisikesed nigu pabulad.

ROOSI: Mis sa ajad, kas sina mõni näituselemineja oled. Suured asjad nad nüüd küll ei ole, need kapsad, aga egas näitusele ikka poleks läinud, oleksid nad olnud kui suured tahes.

PLIUHKAM: Ega kedagi! Kas sul see viis rubla mööda külge maha jookseb, et ta sulle ei kõlba! Kiitusekiri, las'nd see olla piale, mes ta on, aga viis rubla on ikke viis rubla.

SÄGI: Midagi muud viia...?

PLIUHKAM: Mes sa muud viid? Ega sinna niisukesi vanu asju ei võeta, nii mes nii nagu ikke nii kanis vana on? Neid aetasse nüid küll kah taga. Suvelgi käis siin üks tudeng või kes ta oli... tahtis ära osta... ajas peale nigu uni, et tema annab kaks rubla. Esiti veel küll, et kingi temale, et tema annab tähe vasta, et ega tema endale korja, et tema annab jälle edasi... muusijunnile või kellele. Siin ta plaras tüki aega. Ei mina akand kuulama, mes ta rääkis. Suurem asi ta n'd küll ei ole... üks vana kerst.

SÄGI: Ah kaks rubla pakkus?

PLIUHKAM: Jah. Ei mina and ära, et: ku sa jõuad kaks rubla maksa, küll maksad siis neli kah, ku sul teda tarvis on. Ei tia's nüid, kas viia teene õige näitusele või?

SÄGI: Ei tea, kas nad näitusel vanade asjade eest annavad kah midagi. Aga niisugune muuseum on ikka olemas küll. See seisvat juba ajalehtedeski, et on. Et korjavad kõik need vanad eesti mälestused kokku ja... et siis on pärast hea teisi vaadata.

PLIUHKAM: Jah, ei tia, mes sa neist ikke vaatad. Tuleb aga korra linnasaksal niisuke tuju ja siis... Pärast jätavad kõik laokile, kos üks, kos teene. Aga ku kerstu eest näitusel kedagi ei saa, siis oleks ikke teese piaaegu suvel kahe rubla eest ära võind anda. Eks siis oleks näind, mes nad ta'ga oleks teind.

SÄGI: Ma tean küll, ta käis meil kah. Justkui mustlane teine. Kõigepealt jah kohe, et — anna ilma! No kuidas sa ikka oma asja ilma käest ära annad. Noh siis, et tema maksab. Mis ta maksab — pakub ju niisugust hinda, et...

PLIUHKAM: Ma arvan, ta tuleb tuleval suvel jälle. Aga siis vaja õige viis rubla küsida. Ku see tuhing neil veel mööda põle läind, ehk annavad kah, aga ku ei — võtku piale kahe eest. Ei tia, mes minagi teesega teen. Meil on sal veel paar niisukest asja... selle, nagu sa ütled, selle muusijunni jaoks või: üks vana tõrs ja... ja üks vana, ilma sangata pada kah.

ROOSI: Noh, sellel on jo suur auk põhjas.

PLIUHKAM: No mes sest! Augu kõrvalt on jo terve! Ku n'd tiaks, et näitusel kedagi antasse, siis —

SÄGI: Ei tea. Mitte ei tea. Aga parem oleks küll ikka nii... mõni uus asi, nagu põllusaadused või nii...

ELIISABET (*astub sisse*): Tere õhtust! —

SÄGI: Tere õhtust, Liispet! (*Tõuseb üles, annab Eliisabetile kätt ja istub endisele kohale tagasi.*)

ROOSI: Liispet, kas uudist tead: Tõnis viib oma kapsad ja kartulid näitusele ja saab viis rubla ja kiitusekirja.

ELIISABET: Tõesti?

SÄGI: Ma viin nüüd küll, aga ega see veel nii kindel ole, et ma just viis rubla ja kiitusekirja saan; võib-olla antakse vähem.

ELIISABET: Aga võib-olla antakse rohkem.

SÄGI: Võib-olla kah... aga ei tea, sest... Viis pead on ju suured küll ja kõvad justkui jõmakud, aga teised viis on väikse-

mad ja ühel paganal on veel niisugused imelikud sinakad lehed. Mina ei tea, kust see tuleb?

PLIUHKAM: Taimed, noh! Taimed on niisukesed. Ma ütlen jo: oleks nemad kevade kah vähegi mõistlikke taimi katsund, eks siis saaks meie kah kapsid, aga no, mes nüüd!

ROOSI: Kas minagi nende hinge sisse teadsin, mis nad olid.

PLIUHKAM: Aga vaata, saananaesel on palju suuremad kapsad kui meil. Ometi maa oli tal lahjem ja küntud ei saand õieti, aga mine, vaata.

ELIISABET: Saunanaisel on küll üks kapsapea õige suur. Kohe hirm tuleb, kui vaatad. Teised kapsad ei ole nii suured, aga see üks, see on justkui pada.

PLIUHKAM: Taimed, noh!

ROOSI: Mis te nüüd nende taimedega! Too tuleval aastal ise taimed, eks siis näe, kui suured nad sul kasvavad.

PLIUHKAM: Tuleva aasta!

ELIISABET (*Sägile*): Või sina lähed's kapsaste ja kartulitega näitusele? Noh, kus sa minu jätad?

SÄGI: Tule ühes.

ELIISABET: Jah, mul pole sinna midagi viia. Oleks mul kah midagi viia, nii et kah auhinna ja kiitusekirja saaksin, siis tuleksin küll.

SÄGI: Vahest on midagi? Sinna on ükskõik, sinna võib mistahes viia.

ELIISABET (*mõtleb järele; Roosile, kes silgukausi ja leivakannikaga tagakambrist tuleb*): Ema, ma viin õige selle triibulise teki näitusele, selle, mis sa saunanaisel kududa lasksid. Kas jah?

ROOSI: Sina siis kah tahad näitusele minna. (*Paneb toodami lauale.*)

ELIISABET: Jah. (*Võtab kapist kokkupandud teki ja tuleb sellega laua juurde.*) Vaata, Tõnis! Mis sa arvad, kui ma selle teki näitusele viin? Vaata, kui ilus!

SÄGI: Jah, ilus tekk! Ei mõista midagi ütelda! Kas sina kudusid?

ELIISABET: Ei. Saunanaine kudus. Aga mis sellest siis. Ega sinagi oma kapsapäid ise teinud. Ja mis sellest, kes tegi, peaasi, kelle oma ta on.

SÄGI: Ei, ega ma ütlegi, et... Võib viia küll.

ELIISABET: Kuula nüüd! Mis ta muidu kapis vedeleb. Las teenib auhinda. Sängi peale panna ema teist muidugi enne ei lase, kui me pulmad ära teeme. Eks ole — viime?

SÄGI: Viime jah. Ja kui me kiitusekirjad saame, siis laseme suure raami teha ja paneme mõlemad sinna alla. Vaata siis, kui ilus on!

ELIISABET: Jah, seda me teeme. See oli nüüd üks jumala õnn, et sa ütlema tulid, et näitus on. (*Paneb teki sängile ja istub sinnasamasse.*)

PLIUHKAM: Põrgu, mes mina sinna pian viima?

ROOSI: Oh, jäta sina, las nooremad viivad, kui nad tahavad.

PLIUHKAM: Ei jäta. (*Keegi tuleb väljast eeskambrisse ja hakkab pliidi juures talitama.*) Kes sal tuli?

ROOSI: Saunanaine vist. (*Vaatab eeskambrisse.*) Saunanaine jah.

PLIUHKAM (*hõikab eeskambrisse*): Krõõt, ae!

KRÕÕT: Ae-ae!

PLIUHKAM: Tule seia! (*Krõõt tuleb.*) Kuule, Krõõt, sul on sal saana pool vao pial üks suur kapsapia. Anna see mulle!

KRÕÕT: Noh, mis sa ta'ga teed?

PLIUHKAM: Mul on teda vaja.

KRÕÕT: Enestel suur plaatsam kapsaid täis, kas teil neist veel küll ei saa?

PLIUHKAM: Plaatsam! Aga ühtegi niisukest suurt põle, nigu sinu oma. Ma ütlen jo, et tõivad kevadel taimed, nigu iiresabad teesed, ei tia, mes sa salt saad. Oleks ükski suurem pia olema. Ega ma su kääst teda ilma taha, ma annan sulle kolm oma kapsapiad vastu.

KRÕÕT: Ooh — nüüd kapsapäid vahetama! Lase ta olla. Tema on nii suur, nagu ta on kasvanud. Kapsas ikka kapsas. Ega temagi peale teine päike paistnud; ikka seesama issanda päike, mis pererahvagi kapsaste peale.

PLIUHKAM: Jah, ole sa'nd selle piale uhke. Viis — nah!

KRÕÕT: Mis viis?

PLIUHKAM: Ma annan sulle viis oma kapsast vasta.

KRÕÕT: Oh mis sa nüüd kiusad! Nii palju kah asja on, nüüd tahad sedagi käest ära võtta. Lase ta olla. Lase ta kasvab. On teine lastelegi asjaks. Iga päev käivad teist silitamas ja paitamas, ikka et: meie nunnu ja meie nunnu.

ELIISABET: Isa tahab seda kapsapead vist näitusele viia, ega ta muidu nuru.

KRÕÕT: Mis näitusele?

PLIUHKAM: Jah, kuula nüüd! Ei tia mes näitusele! Ei tia, kuhu näitusele ma ta viin... Kometimajasse või? Ei tia, mes inimetegu veel'nd ära ei ole, et veel näitusele või kuhu. Anna ära, Krõõt, mes sa jonnid ta'ga! Ku sa kapsaste vastu ei taha vahetada, ma ostan ta puhta raha eest ära. Ma annan sulle kümme kopikat selle pia eest. See on jo ükskord ia ind üheainsa kapsa eest. Anna ära!

KRÕÕT: Ei anna. Õige nüüd imelikud oma kapsapea jahis! Las ta kasvab. Las ometi lapsedki mängivad seal ümber. Ja siis veel näitusele või teab kuhu meie nunnut...

PLIUHKAM: Pagan sind oma nunnuga! Lastele anna vemmalt, see on nende mänguasi. Mes printsisid ja printsessisid sa oma lastest kasvatad, et sa neile kõiksugu mänguasju oiad?

SÄGI: Anna ära jah, Krõõt, mis sa tühjaga teed! Mõtle: sa saad viis kapsapead või kümme kopikat vastu. See on ju hinda kas pagan võtku! Kes sulle annab mujal kümme kopikat kapsapea eest. Kaks kopikat on kapsapea hind.

PLIUHKAM: Ole mõistlik vanainimene; ära ole keblak.

KRÕÕT: Las kapsapea kasvab pealegi. Ei tea, mis sinagi teisega ära teed; oleks veel laps, siis mängiks või ... Näe, perenaine ei ütle sõnagi, ja kapsad on ikka ometi rohkem perenaise kui peremehe hooleks.

ROOSI: Jah, ei tea, mis mul nüüd. Mul ükskõik, missugune kapsapea on.

PLIUHKAM (*Krõõdale*): Oh sa kuri vanainimene! Ma nään, sa tahad mu kääst vägisi viisteistkümme kopikat välja kiusata. — Noh olgu viisteistkümme! Too ta seia! (*Võtab rahakoti välja.*)

KRÕÕT: Ei too ühti. Nüüd lähen ära koju. (*Läheb eeskambrisse.*)

PLIUHKAM: Viitteistkümmet ka ei taha? (*Paneb rahakoti taskusse.*) Oota sa, vanamoor, ma ei lase sul tulevaasta mitte üht kapsast maha istutada — vaata siis! (*Krõõt ei pane tema ütlust tähelegi. On kuulda, kuidas ta eeskambrist õue läheb.*) Sal on nüüd saananaene: kas tal on põrmugi austust pererahva vastu. Ise muudku uhke, tigevaim, et tema kapsaste piale seesama päike paistab mes pererahvagi kapsaste piale. Aga oleks saaks kudagi nii teha, et kui ikka ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaata siis!

SÄGI: Pagana vanamoor!

ELIISABET: Oi, ta on kõva peaga! Ega tema järele anna, kui ta kord midagi ütleb.

ROOSI: Ja ei tea, mis te ta'ga ikka teeksite, selle kapsapeaga?

PLIUHKAM: Tohoo pime! Kuuled ometi, au-indu sadab nigu vihma igaühele, kes aga midagi niisukest värskemat viib ... No, ku mina selle jõmaka sinna viin, nad annavad mulle kümme rubla.

ROOSI: See on saunanaise kapsas. Lase saunanaine ise viib. Eks temalegi lähe see kümme rubla tarvis.

PLIUHKAM: Jah, saananaesele antasse siis mõni au-ind.

ROOSI: Kas saunanaistele ei anta auhindu?

PLIUHKAM: Ei anta.

SÄGI: Ei, ega saunanaistele vist ei anta.

ELIISABET: Ja, saunanaisele antakse nüüd mõni auhind. No las ta viib selle teki sinna, eks näe, kes talle annab auhinna.

PLIUHKAM (*tõuseb üles, paneb vanad kotad jalga, pintsaku selga ja läheb eeskambri kaudu välja*): Oota, ma lään vaatan.

ROOSI: Ei tea, mispärast neile siis ei anta?

ELIISABET: Mispärast — vaesed noh! Mis ta's on, läheb sinna sipa-sapa oma pasteldega — ei tea, kes sulle sedaviisi auhinda annab ... Mis sa arvad, Tõnis, ma panen õige oma kriuksuga saapad jalga, kui me läheme, mis?

SÄGI: Võib küll, kui aga vihma ei peaks tulema. Vihm võtab kriuksu ära.

ELIISABET: Noh, vahest peab ometi kuiva! Oleks ta peaks kuiva! Ei tea, mis ta ühtelugu sadada laristab!

SÄGI: Vihmaga on hea kalosse kanda: astu aga pats-pats, ei lähe märg läbi ega midagi.

ELIISABET: Ei mina losse küll usu jalga panna — üks poiss oli ükskord teist poissi sõimanud, et ikka: orasetallaja ja umbrohukülvaja ja... Poisil olnud kuiva ilmaga lossid otsas.

ROOSI: Ei tea, mis ta temast siis sõimas?

ELIISABET: Kade noh... et temal ei ole. Kes seal siis nüüd tuleb nii suure mürinaga?

PLIUHKAM (*jookseb suure rutuga sisse, kapsapea käes*): Ära nägid, paganad! Öösi kah valvavad oma kapsapea juures! Noh, kuhu ta nüid panna? Nad on mul kannul. (*Väljast kostab koerte haukumine ja sammude müdin.*)

ELIISABET: Pane kapi otsa!

SÄGI: Pane kappi riiete alla. (*Tõuseb segadus. Pliuhkam jookseb kapsapeaga toas ringi ega tea, kuhu see peita.*)

ROOSI: Mis sa pöörane tegid! Sa tõid teise kapsapea salaja ära.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Oota, ma panen ta õige sängi alla. Sa, Liispet, istu siia ette ja ära tee väljagi, et sial on. Soo. Tulevad, kurjadvaimud.

KRÕÕT (*Kusti käekõrval, tuleb tagakambrisse; nende järel Maali, kes ema sabast kinni hoiab ja nutab*): Anna aga, anna siia, peremees, meie kapsapea! Me nägime küll, kui sa tulid ja teise üles tõmbasid. Anna aga siia!

PLIUHKAM: Mes kapsapia? Mes sa ajad? Ma põle ühtegi kapsapiad näind. Kuda sa nii rumal oled! Mina lähen sinu kapsapiad kiskuma! Kes tiab, kes külast oli, kes kapsapia ära viis.

KRÕÕT: Oh sa armutegu! Poleks ma ise näinud, kui sa toa poole jooksid. Heaga ei saanud, siis nüüd tulid, võtsid vägisi. Anna aga siia! Anna aga siia!

KUSTI (*nutab*): Ema, võta meie nunnu ära!

KRÕÕT (*Kustile*): Mis sa karjud, küll sa saad kätte oma nunnu.

SÄGI: Noh, kui peremees oleks võtnud, eks siis oleks ometi meie näinud, kuhu ta selle pani. Aga meie ei näinud.

ELIISABET: Isa ei käinud väljaski, kus ta siis teie kapsapead sai ära tuua.

ROOSI: Mis see nüüd olgu praegu! Andke kätte!

PLIUHKAM (*Roosile*): Kas sa pead oma suu! Mes asja ma annan kätte? Sa oled ka õige totraks läinud!

KRÕÕT: Armas aeg! Näed, muldki siin veel maas, juure küljest maha pudenenud, siis tema ei võtnud. Mõtle ometi, mis sa teed, vanainimene! Häbi võiks olla!

MAALI: Ema, võta meie nunnu ära! (*Nutab.*)

PLIUHKAM: Mes äbi olla! Näita, kus on muld. Selle sa tõid ise jalgadega siia.

KUSTI (*näitab sängi alla*): Ema, näe, kus nunnu!

KRÕÕT: Võta ära! Võta ära! (*Kusti poeb ruttu sängi alla.*)

ELIISABET: Kus sa lähed, poiss, minu sängi alla, mis? (*Rebib Kusti sängi alt välja.*) Sinna on sind veel vaja, mis? Kas sa saad välja, mis!

KUSTI (*sängi all*): Ai-ai-ai!

KRÕÕT (*rebib Eliisabeti sängist kaugemale*): Ära nüüd, juudas, löö last! Vaata ometi sinagi, perenaine, mis ta teeb!

PLIUHKAM: Välja, välja sängi alt, poiss! Või muidu võtan piitsa! (*Võtab nurgast piitsa.*)

ROOSI (*võtab piitsast kinni*): Mis sa nüüd teed ometigi, sa lähed last ilmaasjata peksma! Ei tohi minna!

MAALI: Ema, võta nunnu ära!

ELIISABET: Välja sängi alt! Välja sängi alt!

KUSTI: Ai-ai-ai!

KRÕÕT (*Kustile*): Ära tule välja, Kusti! Ära tule välja, Kusti! Näri nunnu hammastega katki! Kisu puruks! Ära tervelt kätte anna! Näri, näri! Kas kuuled? Kus sa oled? (*Vaatab sängi alla.*) Kusti! (*Kusti kargab sängi alt järsku välja ja tahab kapsapeaga uksest välja joosta, aga komistab ja kukub, kuna kapsapea Pliuhkami jalge ette veereb.*)

PLIUHKAM (*haarab kapsapea enda kätte*): Aa-haa! Noh, ma tak's näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. (*Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.*)

ELIISABET (*tahab Kustit lüüa*): Ot sa poisikratt, või tema tahab ära joosta! Ma sulle...

KRÕÕT: Ära sa nüüd tule lööma jälle! Teil on nüüd kapsapea käes, sööge ta nüüd ära, kui tahate, aga ärge peksma tulge. Võtke nüüd jah kohe kätte ja pange ta toorelt nahka, siis on süda rahul. (*Lastele.*) Lähme meie ära, las peremees hakkab kapsapead õgima.

KUSTI: Võta meie nunnu ära!

KRÕÕT: Ole vait! See on nüüd peremehe nunnu.

PLIUHKAM: No, muidugi minu nunnu. Mes minu maa pial kasvab, on minu oma jah. Vaata, ku ma võtan sul kõik kapsad kääst ära, vaata siis! Ja kihutan sind ennast kah saanast välja, vaata siis!

ELIISABET: Välja jah! Välja jah!

ROOSI: Tohoo ime, mis teil on ometi täna! Justkui põlema läksid oma näitusega. Sa, Tõnis, ära ütle neile enam millalgi, kui midagi niisugust asja on.

SÄGI: Ei noh, egas sellest midagi ole. (*Tõuseb üles ja läheb Krõõda juurde.*) Sa, Krõõt, oled ikka üks rumal inime: mis sa räistad oma kapsaga! Las peremees viib ta Paunvere näitusele ja saab auhinna. Ta annab selle sulle tagasi, tee siis ta'ga, mis tahad. Nüüd viiakse jo kõik, mis vähe paremat on, näitusele. Mis sa sõdid!

KRÕÕT: Võeh, või veel näitusele ka! Vaata sinna on teda veel tarvis, mööda maailma ümber vedada! Ei, seda ma küll ei lase.

Sööge ta siinsamas, kui teil nälg on, aga sinna küll ei tohi viia. Niipea kui te sinna viite, lähen järele ja nõuan tagasi.

PLIUHKAM: Kas sa loll oled, Krõõt! Sa tahad, et sind küla siad välja naeravad!

KRÕÕT: Lähen jah, seda te näete!

SÄGI: Saa aru, Krõõt, kui sa kapsapea näitusele lased viia, aitad sa sellega põllumajandust tõsta, nagu ajalehes kirjutatakse.

KRÕÕT: Las ajalehed teevad, mis nemad tahavad, tõstku või jätku tõstmata. Kui sinna viite, mina ära toon!

PLIUHKAM: Siis kihutan ma sinu sellesama piitsaga saanast välja, kas mõistad? Kasi kohe välja! Jalamaid! Välja! (*Lööb Kustile piitsaga mööda jalga, mispeale viimane «ai» karjub.*)

KRÕÕT: Oh sa see ja teine! (*Läheb Maali ja Kustiga ära. Eeskambrist on kuulda, kuidas Maali ja Kusti ära minnes nutavad ja «meie nunnut» taga kahetsevad. Väljas hauguvad koerad. Vist läks neile peremehe ülekohus südamesse.*)

PLIUHKAM: Kurjavaimu nõid! (*Tuleb laua juurde ja silmitseb kapsapead.*) Ongi poisiraisk ambajäljed sisse vajutand! Kas nääd! Kahest-kolmest kohast on võtnd. Näe, siit on võtnd, siit on võtnd...

ELIISABET: Siit kah, näe!

SÄGI: Näete, siit on veel tüki väljagi hammustanud.

PLIUHKAM: Oh sa põrgu põhilaud! Oh sa seenetreial! Obuseunenägu! Mait niisuke! Noh, nüid on kümme rubla nahkas!

SÄGI: Ei ole. Oota, võtame need pealmised lehed ära, siis ei jää nähagi. (*Võtab lehe lehe järel kapsapea küljest ära.*) Vaata nii... Noh, nüüd see veel ja see veel...

ELIISABET: Mõtle, kus on ometi hambad!

PLIUHKAM: Niisuke sunnik aab terve näituse nurja.

ROOSI: No-jah, minge nüüd veel järele ja andke poisile uus keretäis, et ta kapsapea ära näris.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Mes sa niisukestest asjadest tiad! (*Sägile.*) Pia, pia, ära enam võta! Sedaviisi jääb pea veikseks. Viimati ei antagi enam kümmet rubla, ütlevad, et veike on.

SÄGI: Oota nüüd, ega sedaviisi kah ei või, kui tükk väljas on. Me peame ikka niipalju ära võtma, et pea sile on ja hambajälgi näha pole. Noh, mis siiski on, kui sa kümne asemel viis saad!

PLIUHKAM: Oih, oih! Sul on kerge ütelda: viis. Aga mespärast mitte kümme võtta, ku saab. Too siia! (*Tahab kapsast Sägi käest ära võtta.*)

SÄGI: Pea nüüd kinni! Selle lehe võtame veel ära.

PLIUHKAM: Ära'nd võta, kas kuuled! Pia jääb veikseks ja paljaks nigu põlveots, selle eest'nd kedagi antasse.

ELIISABET: Ära võta jah enam, Tõnis! Mis see paar hambajälge talle teeb.

PLIUHKAM: Kuula'nd, mes sulle öeldasse, ära võta enam! Sa justku meelega tahad, et mina au-inda ei saa.

SÄGI: Vaata, kus loll — meelega! Mina tahan nüüd meelega, et tema auhinda ei saa! See leht tuleb nimelt ära võtta. Kas näed: justkui rotid on närimas käinud.

PLIUHKAM: Ära võta enam! Anna siia!

ELIISABET: Too siia, minu kätte! (*Krapsab kapsapea enda kätte.*)

SÄGI: Mis nüüd sina jändad! Sina kah nüüd midagi tead! Too siia!

ELIISABET: Ei anna. Sina rässutad ära, nii et midagi ei saa.

PLIUHKAM: Ära anna, ära anna! Temal on kade meel, et minul suurem kapsas on ku temal. Ära anna!

ELIISABET: Ei anna, ei anna. Võta, isa! (*Püüab kapsast üle laua isa kätte anda. Pliuhkam kahmab kapsapead enda kätte, aga nii õnnetult, et see aknast välja prahvatab.*)

ROOSI: Oh sa armas aeg! Mis see nüüd oli? (*Jookseb lähemale. Väljast on kuulda, kuidas Kusti rõõmuga kilkab:* «Ema, ema, juba mul nunnu käes! Juba mul nunnu käes!»)

PLIUHKAM: No-jah, nüid sai poisi-kurivaim kapsa kätte, mes tal nüid viga! Mine võta veel raipe ammaste vahelt kinni! (*Sägile.*) Kuule, poiss, ma annan sulle kah piitsa! Mes sa lõhud!

SÄGI: Noh, kas see minu süü oli?

ELIISABET: Kelle siis? Justkui vana tola! Mis sa siis kraapasid tast!

SÄGI: Kuule, Liispet, kui sa niiviisi räägid, ma ei —

ELIISABET: Muidugi oled tola! Te olete kõik tolad, niipalju kui teid vendi on!

SÄGI: Sa ise oled tola.

PLIUHKAM (*Sägile*): No oled, oled jah tola!

SÄGI: No, ei ole noh! Minu pärast siis ... Pagan võtku teid, kui te nii rumalad olete!

ROOSI: Ärge nüüd minge jälle isekeskis.

SÄGI: No mispärast siis mina tola olen? Kuidas ma tola olen? Ma pole eluaeg tola olnud, nüüd tulen korra siia ja olen tola. Võtku sind hunt, Liispet, mina niisugust lolli tüdrukut ei tahagi. (*Ära. Põrkab uksel Jüriga kokku.*)

JÜRI: Pea, pea, ega sa siis kõhust läbi pääse! (*Pererahvale.*) Mis siin on? Saunanaine tuli suure kisaga vastu, kapsapea süles ... Ise karjub, lapsed karjuvad ... Terve küla aina rõkkab.

PLIUHKAM: Mes siin on. Ma tahtsin seda tema suurt kapsapead näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?

PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.

JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. (*Lühike vahe.*)

ROOSI: Noh, vaadake nüüd ometi, mis te tegite! Nüüd on peigmees läinud, kapsapea läinud, saunanaine vihane. (*Pliuhkamile.*) Oh sa lambapea!

(Eesriie.)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast Pliuhkam ja Sägi on huvitatud näitusest? Mida näitavad Pliuhkami sõnad: «Kiitusekiri, las nüid olla peale, mes ta on, aga viis rubla on ikka viis rubla.»?
2. Missugune ettekujutus on Pliuhkamil näitusest? Kuidas iseloomustab teda jutustus «tudengist», kes tahtis vana kirstu «muusijunnile» ära osta?
3. Tõestage, et kirjaniku suhtumine saunarahvasse on erinev suhtumisest Pliuhkamisse ja tema kaaslastesse. Mida rõhutab kirjanik Pliuhkami sõnadega: «Aga oleks saaks kudagi nii teha, et ku ikke ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaata siis!»?
4. Märkige ära näidendi lõpplahendus ja tooge välja peamõte.
5. Lugege peatükist «Dramaatika» komöödia kohta käivat seletust. Missuguste inetute ja väiklaste omaduste tõttu satuvad Pliuhkam ja tema tütar pilkealusteks?
6. Jälgige tähelepanelikult tegelaste keelt. Kuidas iseloomustab Pliuhkami kõne seda ahnet taluperemeest? Tooge näiteid tekstist.

Dramaatika.

Draamateosteks nimetatakse üldises mõttes niisuguseid kirjandusteoseid, mis on kirjutatud dialoogi vormis, ilma autoripoolse kõneta. Draamateosed on mõeldud esijoones teatrilaval esitamiseks, mille tõttu neil on rida erilisi tunnuseid.

Jutustuse või romaani autor tutvustab oma tegelasi sel viisil, et jutustab nende käitumisest ja sündmustest, mida nad läbi elavad. Draamateoses näidatakse tegelasi otseselt, nende vahetus tegevuses, toimingutes, vestlustes, mistõttu on võimalik selliseid teoseid laval ette kanda. Autor võib anda ainult lavastajale juhatuseks lühikesi, sulgudes märgitud seletusi. Näiteks: PLIUHKAM (*haarab kapsapea enda kätte*): Aa-haa! Noh, ma ta'ks näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. (*Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.*)

Selliseid vahemärkusi nimetatakse remarkideks.

Draamateose põhiliseks iseärasuseks on veel dialoogi vorm, milles areneb tegelaste omavaheline kõnelus.

PLIUHKAM: Mes siin on. Ma tahtsin seda tema suurt kapsapiad näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?

PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.

JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. (*Lühike vahe.*)

Üksiktegelase kõnet draamateoses nimetatakse repliigiks. Kui tegelane arendab oma mõtteid ulatuslikumas sõnavõtus, nimetatakse seda monoloogiks.

Draamateosed jagunevad vaatusteks, mis moodustavad teatava temaatilise terviku ning võimaldavad dekoratsioonide ja kostüümide vahetamist.

Draamateosed jaotame kolme põhižanri: tragöödia ehk kurbmäng, komöödia ehk naljamäng ja draama — tragöödia ja komöödia vahepealne žanr, tõsise sisuga näidend.

Tragöödia peakangelaseks on tugeva tahtejõu ja õilsa iseloomuga inimene. Peakangelase ja temale vaenulike jõudude vahel tekib pingeline võitlus (ehk konflikt), mis lõpeb peategelase hukkumisega (ehk katastroofiga). Kangelase hukkumine kutsub esile traagilise meeleolu.

Komöödias naerdakse välja ühiskondlikus elus esinevaid väärnähtusi, samuti inetuid jooni ja väiklust inimeste karakterites. Näiteks O. Lutsu komöödias «Kapsapea» satuvad pilkealusteks Pliuhkam ja tema tütar oma pimeda ahnuse ja rumaluse tõttu.

Draamas põimuvad tragöödia ja komöödia tunnused. Esiplaanil on siiski tõsine ja pingeline võitlus tegelaste vahel. Vastuolude lahenemine võib draamas toimuda väga mitmel viisil ega pruugi viia kangelase hukkumiseni nagu tragöödias. Eesti klassikalises kirjanduses on draama väljapaistvaks näiteks A. Kitzbergi «Kauka jumal», milles kujutatakse rahavõimu hukutavat mõju kapitalistlikus ühiskonnas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimetada olulised erinevused eepika ja dramaatika vahel. Nimetada loetud või teatris nähtud draamateoseid.
2. Võrrelge draamateoste kolme põhižanri. Millisesse žanri kuuluvad need draamateosed, mida te tunnete?

Huumor ja satiir.

Kirjandusteostes kohtame sageli tegelasi ja episoode, mis kutsuvad esile naeru. Meenutame üht niisugust episoodi E. Vilde lühijutust «Minu esimesed «triibulised»». Noorparuni sõnamurdlik käitumine aidamehe Eedi suhtes põhjustas «käsitsivõitluse», mille tulemusena kindel pind võitlejate jalge alt kadus ja «süsimustad paksud lained» nende üle «kokku lõid».

Järgneb ülinaljakas pilt, kuidas ehmunud aidamehe Eedi noorparunit tiigist välja õngitseb. Kirjanik on seda stseeni kujutanud mahlaka ja põhijoontes heasüdamliku huumoriga. Kõrk ja uhke välimusega parunivõsu satub kõige naeruväärsemasse ja hädisemasse olukorda. «Ta kingad hõbedast pannaldega, ta peenike madruse-ülikond kuldsete ankrutega, ta helevalge läikiv krae — kõik oli nagu pigipatta kastetud, ning tiigi mustaval pinnal ujus ta kuldtähtedega meremehe-müts minu kaheteistkümnekopikase Kondivalu lätuga võidu Ameerika poole...» Niisugune sündmus kutsub lugejas esile lõbusa meeleolu, kuid aitab ühtlasi paremini mõista tegelasi, kirjaniku suhtumist nendesse.

Elunähtuste ja inimeste kujutamist naljakas, koomilises valguses nimetatakse **huumoriks.**

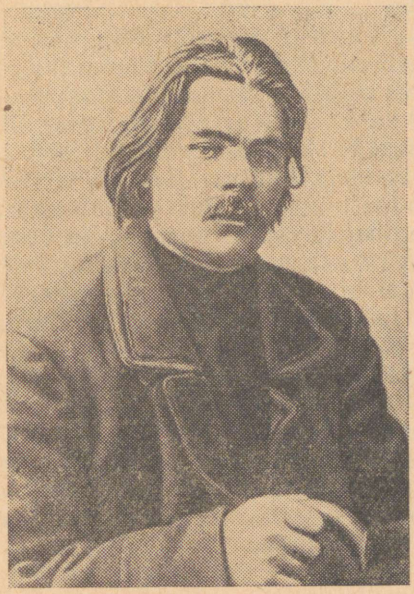
Kuid on ka teist laadi huumorit. Näiteks «Kapsapea» tegelane Pliuhkam valmistab oma rumaluse ja kohmakusega küll nalja, ent

see nali ei ole enam lõbus ja heasüdamlik nagu esimeses näites. Pliuhkamit naerdes me ühtlasi põlgame teda ta rumaluse ja ahnuse pärast. Ka Kupja-Prits on naljakas, kui Võllamäe Päärn ta kui takukoonla lepapõõsasse viskab. Selle naeruga-aga avaldame me ühtlasi meelepaha ja hukkamõistu kupja tooruse ja häbematuse üle. Samasugust hukkamõistu kutsuvad esile paljud Tšehhovi novellide tegelased, nagu Otšumelov, Prišibejev jt.

Ühiskondlike pahede ja inimeste eemaletõukavate omaduste teravat paljastamist ning väljanaermist nimetatakse **satiiriks.**

Ülesanne.

Meenutage õpitud paladest humoristlikke ja satiirilisi episoode ning tegelasi. Seletada nende põhjal erinevus huumori ja satiiri vahel.

MAKSIM GORKI

(1868—1936)

Kirjaniku lapsepõlv.

Maksim Gorki — mitte juhuslikult ei valinud suur vene kirjanik endale sellist varjunime [1], kui ta kirjutas oma esimesed teosed. Kibe oli tema lapsepõlv ja kibedad olid ta noorusaastad; rahva kibedast elust revolutsiooni-eelsel ajal jutustavad ka paljud tema teosed.

Aleksei Maksimovitš Peškov (Maksim Gorki) sündis 28. märtsil 1868. aastal suures Volga-äärses linnas Nižni-Novgorodis. Tema isa, kunsttisler Maksim Peškov, oli väljapaistev meister, andekas, lõbus ja südamlik inimene. Ta sõitis perekonnaga Astrahani tööle ja suri koolerasse, kui Aljoša oli nelja-aastane. Aljoša

[1] Sõnast горький (kibe).

emal tuli pöörduda tagasi Nižni-Novgorodi oma isa Vassili Kaširini, värvimistöökoja omaniku suurde perekonda. Vanaisa majas möödusidki Aljoša lapsepõlveaastad.

Kaširinite perekonnas valitses range kord. Vanaisa oli ihnus ja tähenärija. Täiskasvanud pojad püüdsid tema varandust endi kätte haarata ja olid teineteisega vaenujalal. Majas ei lakanud kunagi skandaalid ja kaklused. Aleksei Peškov nägi enda ümber mõttetut tigedust, toorust, nõrgemate mõnitamist.

Kuid selline elu ei hukutanud, ei moonutanud teda, vaid vastuoksa, kutsus temas esile vastikustunde loomaliku vaenu vastu, mis valitses inimeste vahel. Selleks aitasid kaasa lihtsad, head inimesed, kellega Aleksei Peškov lapsepõlves kokku puutus. Selline inimene oli tema vanaema Akulina. See oli tark ja südamlik naine, kes õpetas Aljošat armastama lihtsaid inimesi. Akulina Ivanovna oli ka andekas naine; ta teadis peast palju vene rahvalaule, muinasjutte, legende ja oskas neid kaasakiskuvalt jutustada. Gorki mäletas neid jutustusi elu lõpuni. Juba lapsepõlves äratasid need temas armastust rahvaluule ning huvi piltliku ja värvirikka keele vastu.

Vanaisa õpetas Aljošale selgeks kirikuslaavi tähed ning üheksa-aastaselt astub poiss algkooli. Peškov oli andekas õpilane, kuid tema õpingud kestsid vaid lühikest aega. Aljoša lõpetas teise klassi auhinna ja kiituskirjaga ja astus kolmandasse. Kuid vanaisa Kaširin laostus ja saatis tütrepoja Nižni-Novgorodi kaupmehe jalanõude kauplusse «poisiks». Hiljem ei olnudki tal enam võimalust üle kooli läve astuda.

«Inimeste seas».

Jalanõude kaupluses algas kümneaastasel Aljošal karm töökool. Ta pidi kaupluse ukse juures seisma, ostjaid ja täiskasvanuid müüjaid teenindama, õhtul ja varahommikul aga pidi ta aitama peremehe köögitüdrukul põrandaid pesta, puid lõhkuda, pesuvett välja kanda jms. Peremehe köögis kõrvetas ta kord tulise kapsasupiga oma käed ja viidi haiglasse. Seejärel anti Aljoša Kaširinite kauge sugulase juurde joonestamist õppima. Kuid siingi rakendati teda õppimise asemel kodustel majapidamistöödel. Niisugust elu ei kannatanud Aljoša välja. Ta põgenes joonestaja juurest, sai nõudepesija abiliseks ühel aurikul ja sõitis terve suve mööda Volgat ning Kaamat. Kuid sellega polnud Aljoša elu «inimeste seas» veel kaugeltki lõppenud. Tal tuli veel mitmete peremeeste juurest läbi käia, taluda veel palju ülekohut, solvamisi ja peksu. Ta nägi kõikjal, kuidas rikkad kaupmehed ja nende teenrid hukutasid inimesi, kuidas mammona kiskjalik tagaajamine, pime harimatus ja ahnus hukutasid inimest. Jalanõude kaupluses õpetasid müüjad teda ostjaid petma, neile riknenud kaupa ette poetama. Joonestaja juures

peksis ihnus ja riiakas pererahvas Aljoša selle eest, et ta küllalt tähelepanelikult polnud samovari järele valvanud, nii julmalt läbi, et poiss tuli viia haiglasse. Aurikul ta nägi, kui loomalikult mõnitasid üksteist harimatud, puudusest ja murest tigestunud inimesed.

Peškovil oli raske selles ahnitsemise, julmuse ja harimatuse maailmas oma eluteed alustada. Kuid ta kohtas ka tööinimesi, osavaid meistreid, kes armastasid oma tööd ja janunesid teadmiste järele. Nad veetlesid Aljošat oma aususe, lihtsuse ja siirusega.

Noore Peškovi elus oli veel teinegi jõud, mis tõstis teda ümbritseva elu porist kõrgemale. Selleks jõuks olid raamatud — Peškovi ustavad kaaslased. Ta hankis neid naabritelt ja ostis säästetud kopikate eest. «Raamat, kulla sõber, on nagu hea aed, kus leidub kõike — nii meeldivat kui kasulikku» — nii kõneles Aljošale üks tema täiskasvanud sõpradest. Volgal, auriku köögis sai ta sõbraks kokk Smurõiga, kes osutus kirglikuks raamatusõbraks. Kokk õpetas Aljošat: «Et targemaks saada, on vaja lugeda õigeid raamatuid.»

Lugemine ei olnud Peškovil kerge. Seda tuli teha öösiti, pärast rasket tööd. Joonestaja juures jälitasid Aljošat lugemise pärast joonestaja, selle naine ja ema. Nad rikkusid ta raamatuid ning tõstsid hädakisa küünlajuppide pärast, mida ta kulutas oma öiste lugemiste ajal. Raamatud otsekui avasid tema ees maailma, näitasid, kui palju on elus huvitavat, täitsid ta «terve ja erksa vaimuga». Nad sisendasid soovi «anduda mingile tähtsale, suurele üritusele».

Kui Aljoša sai kuueteistkümne aastaseks, mõistis ta, et elu «inimeste seas» võib ta alla kiskuda oma porisesse põhja. «On vaja midagi endaga ette võtta,» mõtles ta, «või muidu hukkun.» Tuttav gümnasist Kaasanist soovitas valmistuda ülikooli astumiseks ja lubas teda abistada. Selle unistusega sõitiski Peškov 1884. aasta suvel Kaasanisse.

Gorki «ülikoolid».

Kaasani elu esimesed nädalad purustasid Gorki unistuse ülikoolist. Eksamiteks tuli valmistuda kaua ja visalt, kuid elada polnud millestki. Tuttava gümnasisti perekond elas ise poolnäljas ega suutnud teda aidata. Ülikooli asemel sattus Aleksei Peškov Volga-äärsesse sadamasse, sadamatööliste ja laadijate keskele. Ta lossis kaupmeeste lotje, tassis mitmepuudaseid kotte, ööbis linnaäärses vanas, poollagunenud hoones, kus elutsesid kodutud inimesed. Nii algas Gorki nooreea kaheksa-aastane periood, mida ta hiljem nimetas oma «ülikoolideks». See oli senise karmi elukooli jätkuks, kuid veelgi raskem ja mitmepalgelisem. Kaheksa aasta jooksul tuli Peškovil palju kordi elukutset vahetada. Ta oli laadija, sulane rikaste talumeeste juures, pagar kringlitööstuses, öövaht ja kaaluja raudteejaamas, kojamees ja aednik, kalja-

vedaja, kirjutaja advokaadi juures ning laulja teatrikooris. Kuid raske töö karastas Peškovi, kasvatas ta tahet ja mehisust. Tulevane kirjanik õppis austama lihtsaid tööinimesi.

Kaasani ülikooli uksed jäidki Peškovile suletuks. Kuid ta suutis omandada nii rikkalikke ja mitmekülgseid teadmisi, milliseid ei valda alati ka kõrgema kooli lõpetanud inimesed. Kõikjal, kus Peškov ka viibis, otsis ta inimesi, kes aitaksid tal omandada teadmisi ja leida elus õige tee. Kaasanis lähenes ta noorsoo poliitilisele ringile, viibis salajastel koosolekutel, kuulas vaidlusi selle üle, kuidas võidelda tsarismi vastu, luges palju teaduslikke ja poliitilisi raamatuid.

Juba Kaasanis asus Peškov rahva teenimise teele. Ta kohtus suurepärase inimesega. See oli revolutsionäär Romass. Haaratud püüdest võidelda isevalitsuse vastu, tõmbas ta endaga kaasa ka Aleksei Peškovi. Nad sõitsid kahekesi Volga-äärsesse Krasnovidovo külla ja pidasid seal talupoegadega revolutsioonilisi vestlusi. Nad püüdsid külakehvikuid kulakute orjamisest välja kiskuda. Selleks avasid nad kaupluse odavamate kaupadega ning organiseerisid kalapüügi-artelli. Kord ühe tulekahju ajal oleks Aleksei Peškov peaaegu hukkunud. Ta pääses ainult sel teel, et hüppas alla põleva maja pööningult.

1889. aastal pöördub Peškov tagasi Nižni-Novgorodi. Ta sai siin sõbraks kahe põrandaaluse revolutsionääriga, elas nendega ühes korteris ja aitas organiseerida salajast trükikoda. Politsei jälitas mõlemat revolutsionääri, kuid nad jõudsid kaduda ja oma tegevuse jäljed hävitada. Sandarmid areteerisid Peškovi ja paigutasid ta türmi. Ühe kuu pärast ta küll vabastati, kuid jäi sellest ajast politsei alalise järelevalve alla.

Elu avanes Aleksei Maksimovitši ees ka tema rännakutel mööda kodumaad. Ta käis jalgsi sadu verstu. Mööda Volga kaldaid rändas ta Nižnist Tsaritsõni, sealt Tambovi, Rjasani ja Moskvasse; ta viibis Moldaavias, hiljem rändas läbi Ukraina steppide, oli Krimmi rannikul, suundus Kertši väina kaudu Kaukaasiasse ning jõudis mööda Gruusia sõjateed Tifliisi. Ükskord peatas teda rännakul sandarmiohvitser ja küsis, miks ta jalgsi käib. «Tahan näha Venemaad,» vastas Peškov.

Ta nägi tõepoolest Venemaad, tema ääretuid avarusi, tema kaunist loodust. Peškov nägi palju inimesi, mitmesuguseid rahvusi — venelasi, ukrainlasi, moldaavlasi, grusiinlasi, armeenlasi. Ta õppis tundma inimkaraktereid, kuulas rahvakeelt, talletas mälus paljusid legende, muinasjutte ja kõnekäände. Ta elas laostunud ja näljaste inimeste hulgas, kes otsisid ulualust ja tööd, kuid ei leidnud kumbagi.

Niisugused olid Peškovi «ülikoolid». Nad kasvatasid temas viha rikaste vastu ning kustutamatut armastust vabaduse ja rõhutud inimeste vastu.

Kuidas A. M. Peškov sai kirjanikuks.

1891.—1892. aasta talvel elas Peškov Tifliisis. Ta töötas raudteetöökojas ja võttis osa salajasest poliitilisest ringist, kus tehti revolutsioonilist propagandat. Poliitiliste väljasaadetute hulgas Tifliisis elas sel ajal väljapaistev revolutsionäär A. M. Kaljužnõi, kes äsja oli sunnitööilt tagasi pöördunud. See oli haritud, tark inimene ning sai Aleksei Peškovi sõbraks ja juhiks. Peškov jutustas sageli temale ja teistele sõpradele oma elust, sellest, mida ta nägi ja kuulis oma rännakutel mööda Venemaad. Peškovi kuulates hämmastas Kaljužnõid, kui palju teab see noor inimene, kuidas ta on tundma õppinud inimeste elu, milline sügav mõistus ja leegitsev süda tal on ja kui suurepäraselt ta valdab tabavat ja kujukat sõna. Kord jutustas Aleksei Peškov Moldaavias kuuldud legendi uhketest, vabadest inimestest. «Kirjutage,» rääkis talle Kaljužnõi, «kirjutage sellest kõigest, kirjutage ainult seda, mida ise nägite.» Nii sündis esimene jutustus — «Makar Tšudra», millele on alla kirjutatud Maksim Gorki. Jutustus trükiti 1892. aastal Tifliisi ajalehes «Kavkaz».

Suure kirjaniku poolesajandine tee.

Nelikümmend neli aastat oma elust pühendas Gorki kirjanikutööle. Ta tuli vene kirjandusse möödunud sajandi 90-ndatel aastatel, mil tsaari-Venemaal algas rahva võitluse viimane periood mõisnike ja kapitalistide põlise rõhumise alt vabanemiseks. See oli töölisklassi võitlus kommunistliku partei ja suure Lenini juhtimisel.

Koos vene töölisklassi kasvuga möödunud sajandi üheksakümnendail aastail ja XX sajandi algul kasvas Maksim Gorki talent. Juba ammu enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni võttis ta agaralt osa revolutsioonilisest liikumisest. Ta abistas aktiivselt töölisklassi parteid. Leegitseva kirjanikusõnaga näitas Gorki tsaristlike timukate ja nende teenrite tõelist palet. Järelejätmatult jälitasid teda tsaarisandarmid ja enam kui üks kord tuli tal vangla piinakambrites istuda.

Kuid iga kord said sandarmid kaotuse osaliseks, sest armastatud kirjaniku kaitseks tõusid mitte ainult Venemaa, vaid kogu maailma parimad inimesed. Gorki oli suure Lenini sõber ja võitluskaaslane. Vladimir Iljitši juhtimisel töötas ta partei ajalehtede ja ajakirjade juures.

Juba enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni lõi Gorki palju suuri romaane, jutustusi, näidendeid, mitusada väiksemat jutustust ja artiklit ühiskondlik-poliitilistel ning kirjanduslikel teemadel. Tema teostes peegeldus avaralt revolutsiooni-eelne Vene elu. Ta näitas, kuidas Venemaal arenes kapitalism oma kiskjaseadusega: «kas närid teisi või lamad ise poris». Gorki jutustas väikekodanlaste pimedast, tigedast elust, kapitalismi poolt moonu-

tatud ja mürgitatud inimestest. Ta õpetas inimesi austusega suhtuma rahva töösse. Gorki kujutas oma teostes paljusid osavaid, andekaid, tarku ja südamlikke vene inimesi. Ta jutustas sellest, kuidas meie maal kasvas ja arenes revolutsiooniline töölisklass, kuidas see sai tulevase elu peremeheks. Juba tsarismiaastatel joonistas Gorki kommunistide tõepäraseid ja helgeid kujusid, kes oma sütitava eeskujuga haarasid kaasa laiu rahvahulki. Ta oli juba siis väljapaistev proletaarne kirjanik, kui rahva vabaduse koit alles lõkkele lõi. Tema teosed panid alguse tulevasele nõukogude kirjandusele, sest nendes peegeldusid kommunistliku partei ideed.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni pühendas Gorki kõik jõud oma rahva teenimisele. Ta töötas uute suurte teoste kallal, kirjutas palju artikleid Nõukogudemaa tööst, elust, kultuurist. Geniaalse kirjanikuna, ühe harituma ja targema inimesena arendas Gorki elavat ühiskondlikku tegevust. Suure kirjaniku innustava sõnaga aitas ta kaasa nõukogude rahva kangelaslikule tööle. Ta juhtis nõukogude kirjandust, hoolitses selle eest, et see kasvaks ja areneks. Paljud kogenud ja algajad kirjanikud saatsid talle oma teoseid ja Gorki jõudis need kõik läbi lugeda, andis nõu, parandas käsikirju.

1932. aastal tähistas meie maa pidulikult Gorki kirjanikutöö neljakümnendat aastapäeva. Nõukogude valitsus autasustas suurt kirjanikku Lenini ordeniga. Nižni-Novgorod nimetati ümber Gorkiks. Peaaegu igas NSV Liidu linnas leidub ülikool või kool, väljak või tänav, teater või staadion, mis kannab Gorki nime.

Unustamatu kaotus.

Gorki kandis kogu oma eluaeg kustumatut armastust inimese vastu. Ta uskus rahvamasside loomingulisse jõusse; ta pühendas ennast võitlusele miljonite inimeste vaba töö ja õnne eest.

Kogu oma eluga ja oma teostega õpetas Gorki vihkama töötava rahva nöörijaid ning orjastajaid. Ta nägi, kuidas Nõukogudemaa piiride taga tõstsid pead fašismi tumedad jõud. Gorki astus võitlusse fašistide, sõjasüütajate vastu. Ta pöördus maailma parimate inimeste — teadlaste, kirjanike, heliloojate, kunstnike poole üleskutsega paljastada ja häbimärgistada «rahvusvaheline jõuk avalikke kurjategijaid», kes püüdsid rahvaid Nõukogude riigi kallale ässitada.

Gorki kutsus nõukogude inimesi üles olema terava silmaga, valvsad ja halastamatud rahva vaenlaste suhtes. «Kui vaenlane ei alistu, — ta hävitatakse,» kirjutas kirjanik raevukalt.

Gorki suri 18. juunil 1936. aastal. Tema matusepäeval kogunesid miljonid inimesed raadiovastuvõtjate juurde ja tänavatele: täis sügavat kurbust kuulasid nad leinahelisid, millede saatel maeti suur kirjanik. Nende mõtteid ja tundeid väljendas matusekõnes V. M. Molotov: «Pärast Lenini surma on Gorki surm kõige raskemaks kaotuseks meie maale ja kogu inimkonnale.»

Gorki teosed on kantud kommunistliku partei suurtest ideedest. Tema raamatud innustasid inimesi kangelastegudele töös ja võitluses kommunismi eest. Gorki surematusest võib rääkida tema enda sõnadega:

«Ehkki sa sured!... Kuid vaimult julgete ja tugevate laulus oled sa alati elavaks näiteks, uhkete kutseks vabadusele, valgusele!»

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Jutustada Gorki elust vanaisa majas ja «inimeste seas». Mida õpetas see elu tulevasele kirjanikule?
2. Mida nimetas Gorki oma «ülikoolideks»?
3. Kuidas Peškov sai kirjanikuks?
4. Millisel ajaloolisel perioodil alustas Gorki oma kirjanikutööd?
5. Millest jutustas Gorki oma teostes?

LAPSEPÕLV.

(Katkendeid jutustusest.)

I

Vihmane päev, mahajäetud kalmistunurk. Seisan kleepjal, libedal mullahunnikul ja vaatan auku, kuhu lasti isa kirst. Augu põhjas on palju vett ja ka konni, kaks neist ongi juba roninud kirstu kollasele kaanele.

Haua ääres seisame: mina, vanaema, läbimärg putkavaht ja kaks vihast meest labidatega. Kõiki piserdab üle soe, helmestena peenike vihm.

«Kinni ajada!» lausus putkavaht minema hakates.

Vanaema puhkes nutma, peites näo pearäti nurga sisse. Mehed tõmbusid kühmu ja asusid kiiresti hauda kinni ajama. Haua põhjas laksatas vesi. Karates kirstult, hakkasid konnad vastu augu seinu hüppama, kuid mullakamakad paiskasid nad põhja.

«Astu eemale, Ljonja!» ütles vanaema, võttes mul õlast kinni. Mina põikasin ta käte alt kõrvale, polnud tahtmist ära minna.

«Sihuke sa oled, issand!» hädaldas vanaema kas minu või jumala puhul ja seisis veel tüki aega norus päi vaikides. Haud hakkas juba maaga tasa saama, tema aga seisis ikka veel paigal.

Mehed lõid kõmisevalt labidatega vastu mulda. Lennates tuli tuul ja hajutas, viis ära vihma. Vanaema võttis mu käekõrvale ja viis kauge kiriku juurde, mille ümber oli suur hulk tumedaid riste.

«Miks sa ei nuta?» küsis ta, kui me müüri taha jõudsime. «Võiksid ikkagi nutta!»

«Ei taha,» laususin mina.

«Noh, kui ei taha, siis pole ka vaja,» ütles ta tasa.

See kõik oli imelik: nutsin harva ning ainult solvamise, mitte iialgi aga valu pärast; isale tegid mu pisarad alati nalja, ema aga käratas:

«Ei tohi nutta!»

Siis me sõitsime voorimehe troskal mööda laia, väga räpast tänavat tumepunaste majade vahel. Mina küsisin vanaemalt:

«Aga kas konnad ei ronigi välja?»

«Ei, enam ei roni,» kostis vanaema. «Jumal nendega!»

— — — Laev pahises ja värises, kajuti aken lõõmas kui päike. Vanaema istus minu juures ja suges kortsus kulmul juukseid, pomisedes midagi endamisi. — — —

Ta kõneles hoopis isemoodi ja otsekui lauldes oma sõnu, mis jäid mulle hõlpsasti meelde, sest need olid nagu lilled — just niisama hellad, kirkad, lopsakad. Kui ta naeratas, laienesid ta kirsstumedad silmaterad, süttides kirjeldamatus meeldivas valguses, naeratus tõi rõõmsalt nähtavale ta valged tugevad hambad, ja hoolimata rohkeist kortsudest ta tumedail põskedel näis kogu ta nägu noor ja helge. Seda ilmet rikkus aga tugevasti ta suurte sõõrmete ja punase otsaga kore nina. Ta nuusutas tubakat mustast karbikesest, mis oli ilustatud hõbedaga. Kogu ta väline kuju oli tume, seestpoolt aga — silmade kaudu — hoovas mingit kustumatut, rõõmsat, sooja valgust. Ta oli vimmas, peaaegu küürakas ja väga tüse, kuid liikus kergesti ning osavasti nagu suur kass — ja ta oli ka niisama pehme kui see lahke loom.

Enne teda ma just nagu magasin pimeduse peidus, ning siis ilmus tema, äratas minu ja talutas valgusse, sidus kõik mu ümber katkematu sidemega, põimis kirevateks pitsideks ja sai mulle eluaegseks südamele kõige lähedasemaks sõbraks, kõige mõistetavamaks ja kallimaks inimeseks — tema omakasupüüdmatu armastus maailma vastu rikastas mind ja andis mulle külluses võimsat jõudu raske elu jaoks.

Nelikümmend aastat tagasi liikusid aurulaevad aeglaselt. Meie sõit Nižnini kestis õige kaua, ja mul seisavad elavalt meeles need esimesed iluküllased päevad.

Ilmad püsisid ilusad. Hommikust õhtuni viibisin ma vanaemaga laevalael, pilvitu taeva all, Volga sügisekullas, siidiga tikitud kallaste vahel. Kiirustamata, laisalt ja lajatavalt ratastega sinkjas-halli vett pahistades venib vastuvoolu ruske laev, praam pikas puksiiris. Praam on hall ja meenutab keldrikakandit [1]. Märkamatult ujub Volga kohal päike. Iga tunniga on ümbrus teine, muutudes alatasa. Rohelised mäed on nagu toredad voldid emakese maa rikkalikul riietusel; linnad ja külad jõekallastel paistavad eemalt nagu piparkoogid; vee peal ujub kuldseid sügislehti.

«Vaata'nd ometi, kui kaunis!» lausub vanaema ühtsoodu, liikudes ühelt pardaäärelt teisele; ta särab üleni ja ta silmad on rõõmust suured.

Tihtipeale, vaadeldes kaldaid, unustab ta minu sootuks: seisab pardaserval, käed risti rinnal, naeratab ja vaikib, kuid silmis on tal pisarad. Sikutan teda tumedast lillemustrilisest undrukust.

---

[1] *keldrikakand* — lülijalgne koorikloom.

«Mh?» võpatab ta äkki. «Aga mina nagu jäin tukkuma ja nägin und.»

«Aga miks sa nutad?»

«See, kallike, on rõõmust ja vanadusest,» ütleb ta naeratades. «Olen ju vana, kuuskümmend kevadet ja suve juba seljataga.»

Ja nuusutanud tubakat, hakkab ta mulle pajatama mingisuguseid imepäraseid lugusid headest röövlitest, pühadest inimestest, igasugustest elukatest ja pahadest vaimudest.

Muinaslugusid jutustab ta tasa, salapäraselt, kummardudes alla mu näo juurde, ja vaatab mulle otse silma oma laienenud silmateradega, just nagu valades mu südamesse kirgastavat jõudu. Kõneleb otsekui lauldes, ja mida kauem ta kõneleb, seda ladusamini kõlavad ta sõnad. Teda kuulata on kirjeldamatult mõnus. Mina aina kuulan — ja palun:

«Veel!»

«Aga vaat mis veel oli: ahjualuses kükitab vana majahaldjataat, oli endale nuudlikillu käpa sisse astunud, muudkui koogutab ja nuuksub: «Oi hiirekesed, valus on, oi hiirepojukesed, enam ei jõua kannatada!» »

Tõstes jala, haarab ta sellest kätega kinni, kiigutab seda õhus ja kortsutab naljakalt nägu, just nagu oleks tal endalgi valus.

Vanaema ümber seisavad madrused — habemikud, lahked mehed; nad kuulavad, naeravad, kiidavad teda ning paluvad samuti:

«Noh, vanaemake, pajata veel midagi!»

Seepeale ütlevad:

«Nüüd aga läki meiega õhtust sööma!»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas iseloomustab Gorki vanaema välimust? Leida väljendeid, mida ta seejuures kasutab.
2. Millised on vanaema kõne iseärasused? Jälgige, kuidas need ilmnevad vanaema kõneluses tütrepojaga, samuti muinasjutukatkendi esitamisel.
3. Milliseid iseloomujooni omistab Gorki vanaemale selles peatükis? Millist tunnet väljendavad kirjaniku mälestused oma vanaemast? Leida väljendeid, mis seda kinnitavad.
4. Missugusena kujutab kirjanik Volga-äärset maastikku? Tuua näiteid piltliku kujutusviisi kohta.

II

Nii algas ja arenes peadpööritava kiirusega elamusterohke, kirev ja kirjeldamatult veider elu. See meenub mulle kui karm ja sünge muinasjutt, mida on hästi jutustanud hea, kuid piinavalt tõetruu geenius. Nüüd, elustades möödunut, on mul endalgi paiguti raske uskuda, et kõik oli nimelt nõnda, kuidas ta oli; paljulegi tahaksin vastu vaielda, mõndagi ümber lükata — liiga palju julmust oli selle «mõistmatu soo» tumedas elus.

Kuid tõde on kõrgem kui kaastunne, ja pealegi ei jutusta ma iseendast, vaid sellest õudsete muljete kitsast ning umbsest ringist, milles kord elas — ja elab tänapäevani — lihtne vene inimene.

Vanaisa maja oli täidetud vastastikuse vaenu hõõguva leitsakuga, mis hõlmas kõiki; see mürgitas täiskasvanuid ning isegi lapsed võtsid sellest elavalt osa. Hiljem kuulsin vanaemalt, et ema saabus just noil päevil, kui ta vennad tungivalt nõudsid isalt varanduse jagamist. Ema ootamatu tagasitulek teravdas ja tugevdas veelgi nende soovi oma osa kätte saada. Nad kartsid, et mu ema hakkab nõudma kaasavara, mis talle oli ette nähtud, kuid mida vanaisa talle kätte ei andnud, kuna ema oli abiellunud salaja, vastu vanaisa tahtmist. Onud olid arvamisel, et see kaasavara tuleks nende endi vahel ära jagada. Samuti olid nad omavahel juba ammu ägedalt tülis küsimuse pärast, kummale neist asutada töökoda linnas ja kummale Okaa taga, Kunavini agulis.

Juba üsna varsti pärast meie saabumist puhkes köögis lõunasöögi ajal tüli: onud kargasid äkki püsti, ja küünitades üle laua, pistsid vinguma ja vanaisa peale röökima, ajasid seejuures hambad halisedes irevile ning raputasid end nagu penid. Vanaisa aga tagus lusikaga vastu lauda, läks üleni punaseks ja karjus nagu kukk kilava häälega:

«Minema kihutan, kerjama!»

Valuliselt nägu krimpsutades lausus vanaema:

«Anna neile kõik kätte, isa — saad rohkem rahu, anna kätte!»

«Kuss, järelekiitja!» kisendas vanaisa silmi välgutades, ja tundus veider, et tema, ise nii pisike, suutis kõrvulukustavalt kisendada.

Ema tõusis laua tagant üles ja astus aeglaselt akna juurde, pöörates kõigile selja.

Äkki virutas onu Mihhail vennale kogu jõuga vastu nägu. See pistis ulguma, sasis temast kinni, ja mõlemad veeresid mööda põrandat, kähisedes, oiates, kirudes.

Lapsed hakkasid nutma. Rase tädi Natalja kisendas meeleheitlikult. Minu ema kahmas ta kaenlasse ja tassis kuskile kõrvale. Rõõmsameelne rõugearmiline lapsehoidja Jevgenja ajas lapsed köögist välja. Toolid kukkusid ümber. Noor laiaõlgne sell, hüüdnimega Mustlane, istus kaksiratsa onu Mihhaili selga, meister Grigori Ivanovitš aga, kiilaspäine mustade prillidega habemik, sidus rahulikult onu käed käterätiga kinni.

Kael õieli, nühkis onu oma musta hõreda habemega põrandat ja kähises koledasti. Vanaisa jooksis ümber laua ja kilas haleda häälega:

«Vennad, äh! Oma veri! Oh tei-id...»

Mina olin juba tüli algul kohkunult ahju otsa karanud ja vahtisin sealt jubeda hämmastusega, kuidas vanaema vasksest kätepesunõust vett valades onu Jakovi puruks pekstud näolt verd pesi. Onu nuttis ja trampis jalgu, vanaema aga lausus rusutud häälega:

«Neetud metsik sugu, tulge ometi mõistusele!»

Vanaisa kiskus lõhki käristatud särki õlale ja hüüdis talle: «Noh, nõiamoor, oled küll metsalised ilmale sünnitanud, mis?»

Kui onu Jakov ära oli läinud, puges vanaema nurka ja ulgus vapustavalt:

«Püha jumalaema, anna mu lastele nende mõistus tagasi!»

Vanaisa astus tema kõrvale ja vaadates lauale, kus kõik oli ümber paisatud ja maha valatud, lausus tasa:

«Sina, ema, pea neid silmas, muidu nad teevad veel Varvarale otsa peale, kes neid teab . . .»

«Mine'nd ikka, jumal sinuga! Võta õite särk seljast, õmblen kokku . . .»

Ta surus vanaisa pea oma käte vahele ja suudles teda laubale, vanaisa aga, tema kõrval hoopis pisike, vajutas näo vastu ta õlga.

«Vaja nähtavasti vara ära jagada, ema . . .»

«Vaja küll, isa, vaja!»

Nad kõnelesid kaua; algul sõbralikult, siis aga hakkas vanaisa jalaga põrandat kraapsama otsekui kukk enne kaklemist, ähvardas vanaema sõrmega ja sosistas valjusti:

«Küll ma sind juba tunnen, sa armastad neid rohkem! Sinu Miška on aga jesuiit[1], Jaška aga vabamüürlane[2]! Nad lakuvad maha mu vara, priiskavad kõik ära . . .»

Ma pöörasin end kohmakalt ahjul ja tõukasin kogemata triikraua maha. See langes kolksatades mööda astmeid alla ja sulpsatas solgitünni. Vanaisa kargas trepiastmele, kiskus mu alla ja jäi mulle otsa vahtima, just nagu näeks ta mind esmakordselt.

«Kes sind ahju peale upitas? Ema?»

«Ise ronisin.»

«Valetad.»

«Ei, mina ise. Ma ehmatasin.»

Ta tõukas mu eemale, laksatades peopesaga kergesti vastu mu otsaesist.

«Täiesti isasse! Kasi välja . . .»

Olin rõõmus, et võisin köögist minema lipata.

Märkasin väga hästi, et vanaisa jälgib mind oma tarkade ja valvsate roheliste silmadega, ja ma kartsin teda. Mäletan, et tahtsin alati peitu pugeda nende kõrvetavate silmade eest. Mulle näis, et vanaisa on kuri inimene: kõigiga ta kõneleb pilkavalt, solvavalt, igaüht ta õrritab ja püüab vihastada.

«Oh tei-id!» hüüatas ta tihtipeale. Pikk häälik «i-i» tekitas minus alati tüütuse- ja külmatunde.

Puhketundidel, õhtuse teejoomise ajal, kui vanaisa, onud ja töölised töökojast kööki kogunesid väsinuina, sandlivärviste ja vitriolis põletatud kätega, juuksed paelaga kinni seotud — kõik

---

[1] *jesuiit* — katoliikliku vaimuliku ordu liige; siin: kaval riukamees.

[2] *vabamüürlane* — vabamõtleja.

kööginurgas rippuvate tumedate pühapiltide sarnased, — sel hädaohtlikul tunnil võttis vanaisa minu vastas istet ning vestles minuga sagedamini kui teiste lastelastega, äratades sellega neis kadedust. Kõik temas oli ladus ja otsekui treitud ja teritatud. Tema siidiga tikitud kinnine atlassvest oli vana ja kulunud, sitssärk kortsus, püksipõlvedel ilutsesid suured paigad, kuid ometi näis ta olevat puhtamini ja paremini riides kui pojad, kes kandsid pintsakuid, maniskeid ja siidkaelarätte.

Mõni päev pärast meie tulekut sundis ta mind palveid õppima. Kõik teised lapsed olid minust vanemad ja õppisid juba kirja Uspenski kiriku köstri juures; kiriku kuldsed kuplid paistsid maja akendest.

Mind õpetas tasane ja kartlik tädi Natalja, lapsenäokesega naine, kel olid nii läbipaistvad silmad, et nende kaudu, nagu mulle tundus, võis näha kõike, mis oli ta pea taga.

Armastasin vaadata ta silmadesse kaua, ainiti, pilgutamata. Ta pilutas silmi, keerutas pead ja palus tasa, peaaegu sosinal:

«Noh, palun ütle: «Issa meie, kes sa oled...» »

Ja kui ma küsisin: «Mis see tähendab — «pühitsetud saagu»?» — vaatas ta kartlikult ringi ja soovitas mulle:

«Sina ära küsi, see teeb asja halvemaks! Korda lihtsalt minu järel: «Issa meie»... Noh?»

Mind aga tegi rahutuks: mispärast on küsida halvem? Sõnad «pühitsetud saagu» omandasid varjatud mõtte ja ma moonutasin neid meelega igapidi:

«Pühitud see saagu,» «nühitud see saagu...»

Kuid kahvatu, otsekui õhus hajuv tädi parandas mind kannatlikult oma nõrga, üha katkeva häälega:

«Ei, sina ütle lihtsalt: «pühitsetud saagu»...»

Kuid nii tema ise kui ka kõik tema sõnadki polnud sugugi mitte lihtsad. See ärritas mind ega lasknud palvel meelde jääda.

Ükskord küsis vanaisa:

«Noh, Oljoška, mis sa täna tegid? Mängisid! Näen seda muhust su otsaesisel. Pole suur kunst muhku saada! Aga kas «Issameie» on selgeks õpitud?»

Tädi lausus tasa:

«Tal on halb mälu.»

Vanaisa naeratas ja kergitas lõbusalt oma punakaid kulmusid.

«Kui lugu nõnda — tuleb naha peale anda!»

Ja küsis minult uuesti:

«Kas isa vahel naha peale andis ka?»

Taipamata, millest ta kõneleb, olin vait, ema aga ütles:

«Ei, Maksim ei löönud teda ja keelas mindki.»

«Ei tea mispärast?»

«Ütles, et peksmisega ei tee targemaks.»

«Jabur oli ta igapidi, see Maksim-kadunuke, issand andku andeks,» lausus vanaisa selgesti ja tigedalt.

Need sõnad solvasid mind. Ta märkas seda.

«Mis sa mossitad? Kas sa näe...»

Ja siludes oma hõbedaseguseid punakaid juukseid, lisas ta:

«Aga mina mõtlen laupäeval Saška sõrmkübara-lugu vitsaga harutada.»

«Kuidas nii, vitsaga harutada?» küsisin ma.

Kõik hakkasid naerma, vanaisa aga ütles:

«Oota, küllap juba näed...»

Kõrvale tõmbudes mõlgutasin endamisi: harutada — see tähendab värvimiseks antud riided õmblustest lahti võtta, aga peksta ja naha peale anda on vist üks ja seesama. Lüüakse hobuseid, koeri ja kasse. Astrahanis putkavahid peksavad pärslasi, seda olen oma silmaga näinud. Kuid iialgi polnud ma näinud, et niiviisi lüüakse pisikesi lapsi, ning olgugi et onudel oli kombeks oma lapsi kord otsaesisele, kord kuklasse müksata, — lapsed olid selle vastu ükskõiksed, ainult sügasid löödud kohta. Pahatihti ma küsisin neilt:

«Kas on valus?»

Ning alati vastasid nad vapralt:

«Oh ei, mitte raasugi!»

Lärmi löönud sõrmkübara-lugu oli mulle teada. Õhtuti, teejoomise ning õhtusöögi vahel, olid onud koos meistriga ametis värvitud riiete kokkuõmblemisega ühte «punti» ja neile papist nimesildikeste külgekinnitamisega. Tahtes nalja heita poolpimeda Grigori kulul, käskis onu Mihhail oma üheksa-aastasel vennapojal meistri sõrmkübara küünlatulel kuumaks ajada. Saša võttis küünlatahi lõikamiseks ettenähtud kääridega sõrmkübara, ajas selle tulikuumaks, asetas vargsi Grigori käeulatusse ja puges ahju taha peitu, kuid just sel hetkel tuli vanaisa, istus töölaua taha ja pistis ise näpu kuumutatud sõrmkübarasse.

Mäletan, et kui ma kära peale kööki jooksin, nägin, kuidas vanaisa põletatud sõrmedega oma kõrvast kinni hoides veidralt ringi kargles ja röökis:

«Kelle tegu see on, saadananahad?»

Laua kohale kummardudes veeretas onu Mihhail näpuga sõrmkübarat ja puhus sellele. Meister õmbles rahulikult edasi; varjud hüplesid ta suurel kiilaspeal. Onu Jakov tuli joostes, peitis end ahjunurga taha ja naeris tasa. Vanaema riivis toorest kartulit.

«See on Jakovi Saška temp,» ütles onu Mihhail äkki.

«Valetad!» hüüdis Jakov ahju tagant välja karates.

Kuskil nurgas aga nuttis tema poeg ja karjus:

«Papa, ära usu. Tema ise õpetas mind!»

Onud hakkasid vastastikku sõimlema. Vanaisa rahunes aga kohe, pani sõrmele riivitud kartulit, ja võttes mind kaasa, lahkus vaikides.

Kõik ütlesid, et süüdi on onu Mihhail. Oli üsna loomulik, et ma teelauas küsisin, kas temale selle eest ka peksa antakse.

«Kuluks küll ära,» urises vanaisa, heites minule kõõrdpilgu.

Onu Mihhail lõi käega vastu lauda ja hüüdis emale:

«Varvara, taltsuta oma kutsikat, või muidu käänan tal kaela kahekorra!»

Ema vastas:

«Katsu aga puutuda...»

Ja kõik jäid vait.

Ta oskas lausuda paar nappi sõna kuidagi nõndaviisi, nagu tõukaks või isegi paiskaks ta inimesi endast eemale, ja need muutusidki korraga väiksemaks.

Mulle oli selge, et kõik kardavad ema. Isegi vanaisa ei kõnelnud temaga nõnda nagu teistega, vaid märksa vaiksemalt. See oli mulle üpris meelepärane, ning uhkesti kiitlesin ma vendade ees:

«Minu ema on kõige tugevam!»

Nemad ei vaielnud vastu.

Kuid see, mis juhtus laupäeval, muutis teiseks ka mu senise suhtumise emasse.

Enne laupäeva jõudsin minagi end süüga koormata.

Mulle oli see väga huvitav, kui osavasti täiskasvanud riiete värvi muudavad: võtavad kollase, niisutavad seda mustas vees, ja riie muutub tumedaks, niinimetatud «kuuba-siniseks»; loputavad halli ruskes veel, ja sellest saab punakas — «bordoo». Lihtne, kuid arusaamatu.

Minulgi tekkis soov midagi värvida ja ma kõnelesin sellest Sašale, Jakovi pojale, sellele tõsisele poisile. Ta hoidis end alati täiskasvanute lähedusse, oli kõigi vastu lahke, valmis kõigile ning igas asjas abiks olema. Täiskasvanud kiitsid teda ta sõnakuulmise ja arukuse pärast, vanaisa aga vaatas Sašale kõõrdi ja lausus:

«Säärane pugeja!»

Kõhnuke, tõmmu, pungis vähisilmadega Jakovi Saša kõneles ruttu, tasa ja sõnu kugistades; ta piilus alati saladuslikult ringi, otsekui valmistuks kuskile põgenema või peitu pugema. Ta mustjaspruunid silmaterad olid liikumatud, kuid ärevuse korral värisesid need koos silmavalgetega.

Mulle ta ei meeldinud. Hoopis rohkem meeldis mulle vähe silmatorkav laiskvorst Mihhaili Saša, vaikne, kurbade silmade ja meeldiva naeratusega poiss, kes oli väga oma tasase ema sarnane. Mihhaili Sašal olid inetud hambad: tungisid suust välja ja kasvasid ülemises lõualuus puseriti kahes reas. Tal oli nendega palju tegemist; ta hoidis alatasa sõrmi suus, kangutas ja püüdis tagumise rea hambaid välja kiskuda; alandlikult lubas ta neid katsuda igaühel, kes seda aga soovis. Muud huvitavat ma tema juures ei leidnud. Inimestega täistuubitud majas elas ta üksildast elu, armastas istuda poolpimedais nurkades, õhtuti aga kana juures. Temaga koos oli hea vaikida — istuda akna juures, suruda end kõvasti tema vastu ja vaikida kas või terve tund ja vaadelda, kuidas punases õhtutaevas Uspenski kiriku kuldsete kuplite ümber liugleb ja keerleb musti hakke, kes paiskuvad kõrgele üles, lan-

gevad järsku alla, ja kattes äkki kustuva taeva nagu musta võrguga, kaovad teadmata kuhu, jättes enda järele vaid tühjuse. Vaadeldes seda kõike, kaob tahtmine kõnelda, ja meeldiv igavustunne täidab rinda.

Onu Jakovi Saša võis aga kõnelda igast asjast palju ja soliidselt nagu täiskasvanu. Kuuldes, et ma tahaksin ka proovida värvaliametit, soovitas ta mul võtta kapist valge pühadelaudlina ja värvida see siniseks.

«Valget on kõige kergem värvida, küllap ma juba tean!» ütles ta väga tõsiselt.

Tirisin välja raske laudlina ja jooksin sellega õue, kuid vaevalt sain selle äärtpidi kasta «kuuba-sinise» toobrisse, kui mulle tormas äkki kuskilt kallale Mustlane ja kahmas mu käest laudlina. Ta väänas sellest oma laiade käppadega vett ja hüüdis onupojale, kes minu tegevust eeskojast oli jälginud:

«Kutsu vanaema, aga kähku!»

Ta vangutas kurjaendeliselt oma musta sasipead ja lausus mulle:

«No küll sa selle eest alles saad!»

Vanaema tuli joostes, ohkis, pistis isegi nutma ja hurjutas mind naljakate sõnadega:

«Oh sa soolatud kõrvadega permlane küll! Et sa õhku tõuseksid ja maha potsataksid!»

Seejärel hakkas Mustlast keelitama:

«Ära sa, Vanja, sellest vanaisale kõssa! Küll ma selle loo maha matan, ehk läheb kuidagi läbi...»

Vanka lausus murelikult, kuivatades oma käsi värvilaigulise põllega:

«Mis mul sellest? Ma olen vait kui sukk; vaadake ainult, et Sašutka ei tõttaks keelt kandma!»

«Annan talle kahekopikalise,» ütles vanaema ja viis mu ära tuppa.

Laupäeval enne õhtust jumalateenistust viis mind keegi kööki. Seal oli pime ja vaikne. Mäletan, et eeskoja ja toa uks oli hoolikalt suletud, akende taga lasus sügisõhtu hall hämu; rabistas vihma. Mustaks suitsenud ahjusuu ees istus laial pingil vihane, kuidagi võõrana näiv Mustlane. Vanaisa seisis nurgas küna ees ja valis veega täidetud pangest pikki vitsu, mõõtis neid, seadis üksteisega kokku ja vibutas neid siis vihistades läbi õhu. Vanaema seisis kuskil pimedas, nuusutas nohisedes tubakat ning urises:

«Rõõmusta jah... piinaja...»

Jakovi Saša istus keset kööki toolil, hõõrus rusikatega silmi ja venitas võõra häälega nagu vana kerjus:

«Kristuse nimel, andke andeks...»

Just nagu puust kujud, õlg õla kõrval, seisid tooli taga onu Mihhaili lapsed — vend ja õde.

«Enne peksan, siis annan andeks,» lausus vanaisa ja tõmbas pika ligunenud vitsa läbi peo. «Noh, lase püksid maha...»

Ta kõneles rahulikult. Ei tema häälekõla, ei poisi vähkremine nagiseval toolil, ei vanaema sammude lohin — miski ei seganud seda unustamatut vaikust hämaras köögis madala suitsenud lae all.

Saša tõusis, nööpis püksid lahti, laskis need põlvedeni alla ja neid siis kätega kinni hoides lähenes küüru tõmbudes ja komistades pingile. Halb oli vaadata, kuidas ta läks, ka minul hakkasid jalad värisema.

Kuid asi muutus veelgi halvemaks, kui ta alandlikult pingile kõhuli heitis, Vanka aga tema laia käterätiga kaenla alt ja kaela kohalt pingi külge sidus ja siis tema üle kummardudes oma mustade kätega ta kederluust kinni haaras.

«Leksei,» kutsus vanaisa, «tule lähemale! ... Noh, kellele ma räägin? Vahi nüüd, kuidas pekstakse ... Üks! ...»

Vibutades käega mitte just kõrgelt, laksatas ta vitsaga vastu alasti ihu. Saša kiunatas.

«Luiskad,» ütles vanaisa, «see polnud valus! Aga näe, sedaviisi on valusam!»

Ja virutas nõnda, et ihul otsekohe lõi veretama ja paistetas üles punane vorp, onupoeg aga pistis pikalt ulguma.

«Kas pole magus, mis?» küsis vanaisa kätt korrapäraselt tõstes ja langetades. «Kas ei meeldi? See on sõrmkübara eest!»

Kui ta kätt löögiks tõstis, kerkis kõik, mis oli mul rinnas, ühes käega; langes aga käsi, siis oli minulgi, nagu langeksin kõrgelt alla.

Saša vingus kohutavalt peene häälega, vastikult:

«Enam ei tee-ee... Mina ju rääkisin laudlina asja... Ma ju rääkisin ...»

Rahulikult, otsekui Taaveti lauluraamatut lugedes lausus vanaisa:

«Pealekaebamine ei tee kedagi õigeks! Pealekaebajale — esimene piitsahoop! Säh sulle laudlina eest!»

Vanaema jooksis minu juurde, haaras mind sülle ja kisendas:

«Lekseid ei anna! Ei anna, metsaline!»

Ta peksis jalaga vastu ust, hõigates:

«Varja, Varvara! ...»

Vanaisa kargas talle kallale, paiskas ta jalust maha, haaras mu enda kätte ja kandis pingi juurde. Rabelesin ta käte vahel, sikutasin ta punakat habet, hammustasin ta sõrme. Ta röökis, pigistas mind ja virutas viimaks pingile nõnda, et lõin näo lõhki. Mäletan ta metsikut kisa:

«Seo kinni! Tapan ära! ...»

Mäletan ema kahvatut nägu ja ta tohutu suuri silmi. Ta jooksis pingi ääres edasi-tagasi ja kähistas:

«Papake, pole vaja! ... Andke kätte ...»

Vanaisa peksis mind, kuni kaotasin meelemärkuse; põdesin mitu päeva, väherdes kõhuli laias, kuumas voodis, mis seisis väikeses, üheainsa aknaga toas, kus kogu aeg põles punane lambike rohkete pühapiltidega kioti [1] ees.

Põdemispäevad olid mu elu suurteks päevadeks. Nende vältel kasvasin ma nähtavasti märgatavalt ja mul tekkisid uued, erilised tundmused. Neist päevadest peale tekkis minus rahutu valvsus inimeste vastu, ning otsekui oleks mu südamelt nahk maha nülitud, muutus süda talumatult hellaks iga haavamise ja valu, nii enda kui ka võõra oma vastu.

Kõigepealt rabas mind vanaema tüli emaga. Kitsas kambris tungis vanaema, suur ja must, emale kallale, tõukas ta nurka pühapiltide alla ja sisistas:

«Miks sa teda käest ära ei võtnud, ah?»

«Ma kartsin.»

«Ise säärane mürakas! Häbene, Varvara! Mina olen rauk, aga ei karda! Häbene! ...»

«Jätke, memmeke: mul on nii raske ...»

«Ei, sa ei armasta teda, ei haletse vaestlast!»

Ema lausus raskelt ja valjusti:

«Olen ise eluks ajaks vaenelaps!»

Siis nad mõlemad tükk aega nutsid, istudes nurgas kirstul, ja ema rääkis:

«Kui poleks Alekseid, oleksin siit juba ammugi minema läinud! Ei suuda elada selles põrgus, ei suuda, ema! Pole jõudu ...»

«Oh sa mu süda, mu veri,» sosistas vanaema.

Nii jäidki need asjad mulle meelde: ema ei ole tugev; ta kardab vanaisa samuti kui teisedki. Takistan temal lahkuda majast, kus tal võimatu elada. See oli väga kurb. Varsti aga ema tõepoolest kaduski vanaisa majast. Sõitis kellegi poole külla.

Seal aga äkki, otsekui laest alla hüpates, ilmus vanaisa, istus sängiäärele, katsus mu pead oma jääkülma käega ja ütles:

«Tere, noorhärra ... Sa ikka vasta kah, ära kanna viha! ... Noh, kuidas on? ...»

Oli kange tahtmine virutada talle jalaga, kuid valu ei lasknud liigutada. Ta näis veel punapäisem kui muidu; pea kõikus tal rahutult kahele poole; heledad silmad otsisid midagi seinalt. Ta võttis taskust prääniku, kaks suhkrusarve, õuna ning kobara siniseid rosinaid, pani need kõik padjale otse mu nina ette.

«Näed, tõin sulle külakosti.»

Alla kummardudes suudles ta mind laubale. Siis hakkas kõnelema, silitades tasa mu pead oma pisikese kareda käega, mis oli värvist kollane, värv torkas eriti silma ta kõveratel linnuküüntel.

«Andsin sulle tookord ülemäära, poiss. Sattusin liialt hoogu; sa ju hammustasid mind, kratsisid, noh, minul kargas ka hing

---

[1] *kiott* — klaaskapp või -kast pühakujude jaoks.

täis! Kuid pole viga, et sa rohkem kraesse said — see kõik läheb arvesse! Pea meeles: kui sind lööb oma inimene, siis pole see ülekohus, vaid õpetus! Võõrale ära vannu alla, oma inimene aga — sellest pole midagi! Kas sa arvad, et mind pole pekstud? Mind, Oljoša, on nõnda pekstud, nagu sa seda kõige hirmsamaski unenäos ei näe. Minule on nii rohkesti liiga tehtud, et kui issand jumal ise oleks tulnud ja seda näinud — temagi oleks nutnud! Aga mis sellest välja tuli? Vaenelaps, kerjusest ema poeg, aga vaat missugusele kohale jõudsin — sumptivanemaks sain, teiste ülemaks.»

Vajudes mu kõrvale oma kuivetu sihvaka kehaga, hakkas ta mulle oma lapsepõlvepäevadest jutustama kõvade ja ränkade sõnadega, liites neid kergesti ja osavasti.

Ta rohelised silmad lõid heledasti põlema ja kuldsed juuksed läksid lõbusasti turri; madaldades oma heledat häält, pasundas ta mulle näkku:

«Sina ju tulid laevaga, sind vedas aur, aga mina, kui veel noor olin, vedasin lotje üles mööda Volgat ise omal jõul. Lodi — vett mööda, mina — kallast mööda, palja jalu mööda teravaid kive, mööda rusukaldeid, ja nõnda päikese tõusust kuni hilise ööni! Päike kõrvetab kukalt, pea keeb kui pada, sina aga, kolme kanti kõveras, nii et kondikesed naksuvad, muudkui lähed ja lähed, ja teed ei näe koguni mitte, sest silmad on higi täis, hing aga nuuksub sees ja pisarad aina veerevad, — oh, Oljoša, parem ära kõnelegi! Lähed, lähed, ja libisedki veoköie vahelt välja, koonuga prantsti vastu maad — ja rõõmustad veel pealegi; tähendab, võhm on väljas, kas puhka või kärva! Vaat kuidas elati jumala silma all, halastaja issanda Jeesuse Kristuse enda silma all! ... Niiviisi aga olen ma emakest Volgat kolm korda otsast otsani mõõtnud: Simbirskojest Rõbinskini, Saaratovist siiani, aga Astrahanist Makarjevoni, kuni laadani — seda on oma mitu tuhat versta! Aga neljandal aastal läksin kaasa juba veepumpajana [1] — näitasin peremehele oma taipu! ...»

Nii ta jutustas, ja ta paisus mu silmis kiiresti otsekui pilv, muutudes pisikesest kuivetanud vanamehekesest muinasjutulise jõuga inimeseks, kes ihuüksi veab vastuvoolu tohutu suurt halli lotja ...

Mõnikord hüppas ta voodist välja ja näitas mulle kätega vehkides, kuidas käivad burlakid veoköites või kuidas nad vett välja pumpavad; laulis bassihäälega mingisuguseid laule, hüppas siis nooruslikult jälle voodisse, igapidi imetlemisväärne, ning jätkas veelgi südikamalt, veelgi jõulisemalt:

«Kuid see-eest puhkeajal, Oljoša, jõudetunnil süütame suvisel õhtul Žiguulides kuskil rohelisel mäenõlvakul lõkked, paneme pudrupajad keema, ja kui siis vaene burlakk südamliku laulu lahti laseb ja sellega ühineb, rõkkab kaasa kogu artell — siis

[1] *veepumpaja* — burlakkide artelli vanem.

jooksevad sul külmajudinad üle ihu ja Volga ise hakkaks nagu kiiremini jooksma, ajades end otsekui hobune tagajalgadele püsti, pilvist saadik! Ja kõik häda kaob nagu tolm tuulde. Inimesed sattusid niivõrd lauluhoogu, et pudergi mõnikord katlast välja tükkis; siin oleks pidanud küll pudrukeetjale kulbiga vastu otsaesist laksama: laula, kuidas laulad, aga ära tööd meelest lase!»

Mitu korda vaadati ukse vahelt sisse, kutsuti vanaisa, mina aga palusin:

«Ära mine ära!»

Ta muigas ja kätega vehkides tõrjus inimesed eemale:

«Oodake teie seal...»

Ta jutustas õhtuni, ja kui ta minuga lahkesti jumalaga jättes minema läks, teadsin ma, et vanaisa pole ei kuri ega hirmus. Pisarateni rusuv oli meenutada, et see oli tema, kes mind nii julmalt peksis, kuid unustada ma seda siiski ei suutnud.

Vanaisa külaskäik avas ukse kõigile ning hommikust õhtuni istus keegi mu voodi ääres, püüdes mind igati lõbustada. Mäletan, see polnud just alati lõbus ja huvitav. Teistest sagedamini külastas mind vanaema; ta magas minuga ka samas voodis. Kuid kõige eredama mulje jättis mulle neil päevil Mustlane. Neljakandiline, laia rinnaga, tohutu suure kähara peaga, ilmus ta vastu õhtut, pidulikult riietatud kullakarva siidsärki, plüüšpükstesse, jalas kriuksuvad säärikud otsekui lõõtspillid. Ta juuksed läikisid, lõbusad kõõrdsilmad särasid tihedate kulmude varjus, valged hambad hiilgasid noorte vurrude musta triibu all; ta särk aina leegilses, peegeldades õrnalt helkides alati põleva ikooni-lambi punast leeki.

«Vaata õige siia,» lausus ta varrukat üles tõmmates ja näitas mulle paljast käsivart, mis küünarnukist saadik oli punaseid vermeid täis. «Näh, kui paistetanud! Oli veelgi hullem, kuid on juba palju paranenud! Tead, kui vanaisale vihahoog peale tuli ja ma nägin, et ta su vist surnuks peksab, toppisin selle käe ette. Ootasin, et vits murdub, vanaisa läheb uut otsima, vahepeal aga viiks ehk vanaema või ema su kõrvale! Vits aga ei murdunud, oli sitke, leotatud. Kuid ikkagi said sa vähem pihta — näed, selle võrra siin. Mul, vennas, on sulitembud selged!...»

Ta naeris mahedalt ja sõbralikult, vaatas uuesti oma paistetanud kätt ja jätkas naerdes:

«Mul hakkas sinust nii kahju, et kohe kurku nööris. Lihtsalt häda! Tema aga muudkui vemmeldab...»

Ta puristas nagu hobune, raputas pead ja hakkas mulle midagi tööst jutustama. Üsna äkki oli ta muutunud mulle lähedaseks oma lapselikus lihtsuses.

Ütlesin talle, et teda väga armastan, mille peale ta oma unustamatus lihtsuses kostis:

«Eks minagi armasta sind samuti — seepärast võtsin ka valu

kanda, armastuse pärast! Kas ma oleksin seda teinud mõne teise pärast? Ptüi! Ja muud midagi...»

Siis õpetas ta mind tasasel häälel, tihti ukse poole vaadates:

«Kui sind teinekord peksma hakatakse, siis vaata, et sa ennast kokku ei kisu. Ära kisu keha kokku — mõistad? Kui keha kokku tõmbad, on kaks korda valusam, sina aga lase kere lõdvale, et see oleks tüma, lama vedelalt nagu kiisel! Ning ära tõmba ennast õhku täis, vaid hinga täie rinnaga, kisenda kõigest kõrist — pea seda meeles, see on hea!»

Küsisin:

«Kas siis veel peksmist tuleb?»

«Aga kuidas muidu?» lausus Mustlane rahulikult. «Muidugi tuleb! Küllap saad veel tihtigi sugeda...»

«Mis eest?»

«Küll vanaisa juba põhjust leiab...»

Ning uuesti hakkas ta mind murelikult õpetama:

«Kui ta peksab otse, vibutab lihtsalt ülalt alla oma rooska — noh, siis lama rahulikult, pehmelt; kui ta aga peksab tõmmetega — lööb ja kisub vitsa enda poole, et nahka maha võtta, — siis vibuta sinagi oma kehaga tema poole, vitsale järele, kas mõistad? Nii on kergem!»

Oma tumedat kõõrdsilma pilgutades lausus ta:

«Olen selles asjas isegi kvartalnikust[1] targem! Jah, poisu, minu nahast õmble kas või labakuid!»

Vaatasin tema rõõmsasse näkku, ja mulle tulid meelde vanaema muinasjutud Ivanist-kuningapojast ja Loll-Ivanuškast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas peegelduvad selle peatüki sisus kirjaniku sõnad: «Vanaisa maja oli täidetud vastastikuse vaenu hõõguva leitsakuga, mis hõlmas kõiki»? Vastake sellele küsimusele kirjalikult.
2. Mida jutustab Gorki Jakovi Saša iseloomust?
3. Kirjeldada vanaisa Kaširini välimust. Mille poolest erineb vanaisa teistest tema maja elanikest? Mida kirjanik ütleb Kaširini silmade kohta?
4. Peatüki alguses leme Kaširini kohta: «Mulle näis, et vanaisa on kuri...» Peatüki lõpus on öeldud: «Ma teadsin, et vanaisa pole ei kuri ega hirmus.» Kuidas seletada sellist Aljoša vasturäägivat hinnangut oma vanaisa kohta? Mille poolest vanaisa on parem oma poegadest Jakovist ja Mihhailist?
5. Mispärast tuli vanaisa haige Aljoša juurde?
6. Mida vanaisa jutustas oma elust?
7. Mille poolest paistab silma Mustlase kuju?

---

[1] *kvartalnik* — jaoskonna politseiülevaataja.

III

Kui olin terveks saanud, oli mulle selge, et Mustlasele kuulub majas eriline koht: vanaisa ei kärkinud temaga nii sagedasti ja vihaselt kui poegadega, tagaselja lausus ta aga tema kohta silmi pilutades ja pead vangutades:

«Kuldsed käed on sel Ivankal, võtku teda see ja teine! Pidage mu sõnu meeles: sellest inimesest saab asja!»

Ka onud kohtlesid Mustlast lahkelt ja sõbralikult ega teinud temaga iialgi säärast «nalja» nagu meister Grigoriga, kellele nad peaaegu igal õhtul mängisid mõne haavava ja kurja vingerpussi: kord ajasid nad kääripidemed tulel kuumaks, kord torkasid ta toolipõhja sisse naela, terav ots ülespidi, või panid poolpimeda vanamehe ette mitmevärvilisi riidetükke, kes need siis ühte «punti» kokku nõelus ja selle eest vanaisa käest sõimata sai.

Kui ta kord pärast lõunat köögis naril magas, võõbati ta nägu fuksiiniga[1] punaseks, ja kaua käis ta ringi naeruväärsena ja hirmsana: hallist habemest vaatasid tuhmilt prillide ümarad laigud, pikk ja punane norakil nina tuletas meelde rippuvat keelt.

Nad olid väsimatud sääraseid vempe välja mõtlema, meister aga kannatas kõik vaikides ära, ainult uratas pisut, ning enne kui pista käsi triikraua, kääride, tangide või sõrmkübara külge, niisutas sõrmi rohkesti süljega. See sai talle harjumuseks; isegi lõunalauas, enne kui võtta nuga või kahvel, niisutas ta keelega sõrmi, ajades seega lapsi naerma. Oli tal valus, siis ilmus ta suurele näole terve kortsude-laine, mis veidralt üle lauba libisedes kulmudki kõrgemale tõstis ja siis kuskile paljale pealaele kadus.

Ei mäleta, kuidas vanaisa oma poegade sedalaadi lõbustustesse suhtus, kuid vanaema ähvardas neid rusikaga ja karjus:

«Häbitud elajanäod niisugused, logardid!»

Kuid ka Mustlasest kõnelesid onud tagaselja kurjasti ja pilkavalt, laitsid ta tööd, sõimasid teda vargaks ja laiskvorstiks.

Küsisin vanaemalt, miks nad seda teevad.

Varmalt ning arusaadavalt nagu ikka seletas ta mulle:

«Aga näh mõlemad tahaksid Vanjuškat siis endale, kui nad kumbki oma töökoja saavad, noh, seepärast sarjavadki teda teineteise ees, et vilets töömees! Seda nad valetavad, puha kavaldavad. Pealegi nad kardavad veel, et Vanjuška ei tulegi nende juurde, vaid jääb vanaisa juurde, vanaisa on aga jonni ja kangust täis, võib koos Ivankaga soetada veel kolmandagi töökoja — onudele poleks see aga kasulik, saad aru?»

Ta puhkes tasakesi naerma.

«Teevad aina kavalust, jumalale naeruks! Noh, vanaisa näeb aga nende vigurid läbi ja nimme narritab Jašat ja Mišat ning

---

[1] *fuksiin* — punane värv riide ja naha värvimiseks.

ütleb: «Ostan Ivanile nekrutipileti [1], et teda soldatiks ei võetaks: mul on teda endal vaja!» Nemad aga vihastavad, seda nad kuidagi ei tahaks, ja rahast on samuti kahju — see pilet on ju kallis!»

Elasin nüüd jälle vanaemaga koos nagu laevalgi ning igal õhtul enne magamajäämist jutustas ta mulle muinasjutte või oma elulugu, mis samuti sarnanes muinasjutule. Aga perekonna äriasjadest, nagu lastele pärandusosade kätteandmine, vanaisa kavatsus endale uus maja osta, kõneles ta muiates, osavõtmatult ja ükskõikselt, nagu polekski ta oma seisukoha poolest teine isik majas, vaid mõni naabrinaine.

Kuulsin temalt, et Mustlane on leidlaps; varakevadel, vihmasel ööl, leiti ta majavärava juurest pingilt.

«Lebas teine, põllesse mähitud,» jutustas vanaema mõtlikult ja salapäraselt, «vaevalt veel vääksus, oli juba külmast kange.»

«Aga mispärast lapsi maha jäetakse?»

«Emal pole piima, pole last millegagi toita; siis ta kuulab järele, kus on hiljuti mõni laps sündinud ja ära surnud, sinna ta siis poetabki oma.»

Ta vaikis, sügas pead, ohkas ja jätkas siis lakke vaadates:

«See kõik tuleb vaesusest, Oljoša; on niisugust vaesust, et ei oska öeldagi! Vanaisa tahtis küll Vanjuška politseisse viia, mina aga laitsin ära: võtame ta õige endale; küllap jumal ta meile saatis nende asemele, kes ära surid. Olen ju oma kaheksateist last ilmale toonud; kui nad kõik elaksid, saaks terve tänavatäis rahvast, oma kaheksateist perekonda! — — —

Ivankast oli mul tuline heameel — üpris väga armastan teid, mudilasi! Noh, võtsime ta siis endale, ristisime ära, ja siin ta nüüd elab, see väärt vennike. Nimetasin teda algul Põrnikaks, vahel ta sumises hoopis isemoodi — põrnikas mis põrnikas, muudkui roomab ja sumiseb, nii et kambrid kajavad. Armasta teda, ta on lihtne hing!»

Armastasingi juba Ivani ja teda vaadeldes jäin mõnikord imetlusest päris keeletuks.

Laupäeviti, kui vanaisa oli nädala jooksul patustanud lapsed läbi nüpeldanud ja õhtusele jumalateenistusele läinud, algas köögis kirjeldamatult huvitav elu: Mustlane muretses ahju tagant musti tarakane, meisterdas nobedasti niidist rakmed, lõikas paberist saani, ja mööda kollast, puhtakskaabitud lauda pistiski kihutama neli musta traavlit, Ivan aga juhtis nende jooksu peenikese pilpaga ja kriiskas erutatult:

«Piiskopile sõideti järele!»

Kleepis pisikese paberilipaka tarakani seljale, kihutas teda saanile järele ja seletas:

«Kott unustati maha. Munk jookseb, tassib kotti!»

---

[1] *nekrutipilet* — dokument raha maksmise kohta sõjaväeteenistusest vabastamiseks (tsaari-Venemaal).

Sidus tarakani jalad niidiga kokku; putukas roomas, müksates peaga lauda, Vanka aga hüüdis ja plaksutas käsi:

«Köster läheb kõrtsist õhtusele jumalateenistusele!»

Ta näitas meile hiirepoegi, kes tema käsul seisid püsti ja kõndisid tagumistel jalgadel, lohistasid enda järel pikki sabasid ja pilgutasid naljakalt oma musti ja teraseid silmahelmeid. Hiiri kohtles ta õrnalt, kandis neid põues, söötis neid oma suust suhkruga, suudles neid ja kinnitas:

«Hiir on arukas ja lahke loomake, keda majahaldjas väga armastab. Kes toidab hiirt, selle vastu on ka vana haldjataat helde...»

Ta mõistis teha igasuguseid kunsttükke kaartide ja rahaga, käratses rohkem kui kõik teised lapsed ega erinenud neist peaaegu mitte millegi poolest. Juhtus kord, et lapsed temaga kaarte mängides tegid ta mitu korda järgemööda «turakaks»; see kurvastas teda väga, ta mossitas solvunult huuli, katkestas mängu ja kaebas mulle hiljem, ise ninaga nuuskides:

«Küll ma juba tean, nad olid kokku rääkinud! Nad pilgutasid silmi, poetasid üksteisele laua alt kaarte. Ons see kellegi mäng? Sohki mõistan minagi teha, sugugi mitte halvemini...»

Ta oli üheksateistkümne-aastane, ja kasvult suurem kui meie kõik neljakesi kokku.

Kuid eriti hästi mäletan teda, nagu ta oli pühade õhtuil, kui vanaisa ja onu Mihhail olid külla läinud ja kööki ilmus käharpäine, sasine onu Jakov kitarriga. Vanaema korraldas siis teelaua, kus ei puudunud rikkalik suupiste ega toobine roheline viinapudel, mille põhja ilustasid kunstipäraselt klaasist valatud punased lilled. Pidulikult riietatud Mustlane keerles vurrina ringi; tasa, üks külg ees, tuli meister tumedate prilliklaaside välkudes; ilmus ka lapsehoidja Jevgenja — rõugearmiline, punapalgeline ja paks nagu savikruus, kavalate silmade ja pasunahäälega. Mõnikord oli kohal ka lopsaka karvakasvuga Uspenski kiriku köster ja lisaks veel mõned teised tumedad, libedad inimesed, kes meenutasid havisid ja lutsusid.

Kõik sõid-jõid palju ja raskelt õhates, lastele anti maiustusi ja klaasike magusat nalivkat, ning järk-järgult süttis mingi hoogne, kuid sootuks isevärki lõbusus.

Onu Jakov häälestas hellalt kitarri, ja saanud selle häälde, lausus alati samade sõnadega:

«Noojanoh, ma siis algan!»

Raputades kiharaid, laskus ta kummargile üle kitarri ning ajas kaela õieli nagu hani. Ta ümar muretu nägu muutus uniseks; elavad ja püsimatud silmad kustusid nagu õlises udus, ja näppides tasapisi pillikeeli, mängis ta midagi kaasakiskuvat, mis tahtmata ajas jalule.

Ta muusika nõudis pinevat vaikust. Kärsitu ojana tuli see kuskilt kaugelt, valgus läbi põranda ja seinte, tegi südame rahutuks

ja kutsus esile mingi arusaamatu, kurva ning ühtlasi äreva tunde. — — —

Ja kõik tardusid võlutuina; ainult samovar sumises tasa laulda, ilma et see oleks takistanud kuulamast kitarri kaeblemist. Kaks pisikest aknaruutu vaatavad sügisöö pimedusse, taoti keegi koputab neile tasa. Laual kõiguvad kahe rasvaküünla kollased leegid, teravad nagu piigid. — — —

Mustlane kuulas muusikat niisama tähelepanelikult nagu teisedki, surus sõrmed oma mustadesse juuksekahludesse, vahtis aina nurka ja nohises. Aeg-ajalt hüüdis ta ootamatult ja kaeblikult:

«Äh, oleks mul ainult lauluhäält — kuidas ma siis laulaksin, issand küll!»

Vanaema lausus ohates:

«Jäta, Jaša, ära lõhesta südant! Kuid sina, Vanjatka, võiksid õige tantsida...»

Nad ei täitnud vanaema palvet just alati jalamaid, vaid mõnikord vajutas pillimees oma peopesa silmapilguks keeltele, surus siis käe rusikasse, virutas endast põrandale midagi nähtamatut, hääletut ja kisendas uljalt:

«Kadugu tusk ja mure! Vanka, karga platsi!»

End kohendades ja kollast särki sirgu tõmmates astus Mustlane ettevaatlikult, just nagu raudnaeltel liikudes köögi keskele. Ta tõmmud põsed lõid punetama, ta naeratas häbelikult ja palus:

«Ainult nobedamini, Jakov Vassiljitš!»

Kitarr lõi metsikult helisema, ühtlases taktis klõbisesid kontsad, laual ja kapis tärisesid sööginõud, keset kööki aga leegitses tulelõkkena Mustlane, tiirles kullina, vehkis kätega nagu tiibadega ja libistas märkamatult jalgu; kükitas kiljudes põrandale ja keerles kui kuldne tornipääsuke, valgustades kõike enda ümber siidiläikega, voogav ja virvendav siid aga otsekui sulas leekides.

Mustlane tantsis väsimatult, ennast unustades, ja näis, et kui nüüd lükata uks pärani, siis lendaks ta tantsides läbi tänavate, läbi linna, teadmata kuhu...

«Lase põiki!» karjus onu Jakov, ise jalgadega takti lüües.

Siis vilistas ta läbilõikavalt ja hõikas ärritavalt väljakutsuva häälega naljavärsse:

Ohoi! Kui mul poleks kahju viiskudest, —
paneks plehku naise-laste eest!

Inimesed laua taga tõmblesid tantsutaktis, nemadki kiljatasid aeg-ajalt ja vingusid viisile kaasa, just nagu oleks neid tulega kõrvetatud. Habemik meister laksatas endale vastu kiilaspead ning uratas midagi endamisi. Ükskord, kummardudes mu kohale, nii et ta pehme habe mu õlale vajus, lausus ta mulle kõrva sisse just nagu täiskasvanule:

«Leksei Maksimõtš, su isa peaks olema siin: hoopis teise tule paneks ta siin särtsuma! Oli alles rõõmus mees, kohe südame tegi kergeks. Kas mäletad veel teda?»

«Ei.»

«Noo? Juhtus vahel, et tema ja vanaema, — kuid oota, silmapilk!»

Ta ajas end jalule, pikk, välja kurnatud, pühakuju sarnane, kummardas vanaema ees ja hakkas teda paluma ebatavaliselt madala häälega:

«Akulina Ivanovna, ole armuline, tee õige üks tuur! Nõnda nagu omal ajal Maksim Savvatejeviga tegite. Rõõmusta meie südant!»

«Mis sulle, kullake, pähe tuleb, mida sa, isand Grigori Ivanõtš, õige mõtled?» lausus vanaema naerdes ja kössi tõmbudes. «Mis tantsija mina enam olen! Ainult teistele naeruks...»

Kuid kõik hakkasid teda paluma, ja äkki ta tõusiski nooruslikult, kohendas undrukut, ajas end sirgu, heitis raske pea kuklasse ja läks läbi köögi, hüüdes:

«Naerge siis pealegi terviseks! Noh, Jaša, põruta pillilugu lahti!»

Onu võpatas üleni, ajas end sirgu, sulges silmad ning hakkas aeglasemalt mängima. Mustlane peatus hetkeks, kargas vanaema juurde ja hakkas kükakil tema ümber keerlema, vanaema aga ujus hääletult üle põranda otsekui läbi õhu, käsi laotades ja kulme kergitades, tume pilk suunatud kuskile kaugele. Mulle näis ta naljakas ja ma turtsatasin naerma; meister ähvardas mind kurjalt sõrmega ja kõik täiskasvanud vaatasid laitvalt minu poole.

«Jäta oma klõbistamine, Ivan!» ütles meister muiates. Mustlane hüppas sõnakuulelikult kõrvale ning istus ukselävele ja lapsehoidja Jevgenja, ajanud loti ette, hakkas madala ja meeldiva häälega laulma:

Nädal otsa pitse punus
piiga, ei saand nõela peost.
Raske tööga naer tal unus,
vajus hoopis ära näost!

Vanaema nagu ei tantsinudki, vaid otsekui jutustas midagi. Nüüd ta astub kiikuval kõnnakul tasahilju, mõtlikult, vaatab ringi silmile tõstetud käe alt, ja kogu ta suur keha hõljub kõhklevalt siia-sinna ning jalad otsivad ettevaatlikult teed. Äkki ta jääb nagu kohkunult seisma, nägu võpatab, muutub tusaseks, kuid samas lööb ta palgel särama leebe ja lahke naeratus. Kõrvale põigates annab ta kellelegi teed, kedagi käega eemale juhtides. Pead longu lastes jääb ta midagi tardunult kuulatama, naeratab järjest rõõmsamalt, ja äkki läheb nagu lendu, keereldes tuulispeana, muutudes üha sihvakamaks, kasvult kõrgemaks. Enam polnud võimalik temalt silmi ära pöörata — nii tormiliselt kauniks ning armsaks muutus ta neil nooruse tagasituleku imepärastel silmapilkudel!

Lapsehoidja Jevgenja aga undas nagu pasun:

Pühapäeval varavalgest
südaööni tantsis üha,

viimasena koju ruttas,
leinates, et lõpul püha!

Lõpetanud tantsu, istus vanaema jälle oma kohale teemasina juurde; kõik kiitsid teda, tema aga ütles juukseid kohendades:

«Ah, jätke! Teie pole õigeid tantsijaid näinudki. Aga meil Balahnaas oli üks tüdruk, ei mäleta enam ta nime või kelle tütar ta oli, — kuid tema tantsu vaadates inimesed mõnikord otse nutsid rõõmu pärast! Heidad talle vahel pilgu, ja pidupäev ongi käes, nii et midagi paremat ei soovigi! Olin teina peale, va patune, päris kade!» — — —

Minu sõprus Ivaniga kasvas järjest. Vanaema oli päikesetõusust hilisööni koduste talituste küljes kinni ja mina keerlesin peaaegu päevad läbi Mustlase ümber. Ta seadis nagu ennegi oma käe vitsahoopide alla, kui vanaisa mind peksis, järgmisel päeval aga näitas ta oma paistetanud sõrmi ja kaebas mulle:

«Ei, see kõik on mõttetu! Sinul pole sellest kergem, minul aga — näed isegi, noh! Enam ma seda ei tee, võtku sind see ja teine!»

Kuid järgmisel korral kannatas ta jällegi seda asjatut valu.

«Sa ju ei tahtnud enam?»

«Ei tahtnud küll, kuid ikkagi toppisin... Ei tea isegi kuidas...» — — —

— — — Ta sai varsti surma.

See juhtus nõnda: õues värava juures lamas plangu najal suur tammepuust rist jämeda oksliku alusega. See vedeles seal ammugi. Märkasin seda risti juba oma sealoleku esimestel päevadel, kui see veel hoopis uuem ja kollasem näis. Nüüd aga oli see sügisvihmade käes üsna mustaks muutunud ja levitas mõrkjat, vettinud tammepuu lehka. Kitsas ja räpases hoovis oli see rist täiesti ülearune.

Onu Jakov oli selle oma naise haua jaoks ostnud ja tõotanud, et ta naise surma-aastapäeval risti oma seljas kalmistule viib.

See päev jõudis kätte ühel sügistalvisel laupäeval: oli külm ja tuuline, katustelt pudenes lund. Kõik tulid majast välja ja kogunesid õuele, vanaisa ja vanaema koos kolme lapselapsega olid juba varem surnuaiale sõitnud hingepalvet pidama; mind jäeti koju, karistuseks mingisuguste pattude pärast.

Onud, ühesugustes mustades poolkasukates, upitasid risti maast ning asusid selle põikpuu alla; Grigori ja keegi võõras, kergitades vaevu rasket alust, asetasid selle Mustlase laiale õlale; Mustlane vaarus ja ajas jalad harki.

«Kas ei jaksa?» küsis Grigori.

«Ei tea. On nagu raskevõitu...»

Onu Mihhail karjus vihaselt:

«Tee värav lahti, pime kurat!»

Onu Jakov aga lausus:

«Häbene, Vanka, oleme mõlemad sinust kiitsakamad!»

Väravat lahti lükates ütles Grigori Ivanile tõsiselt ja hoiatavalt:

«Vaata, et sa endale liiga ei tee! Minge jumala nimel!»

«Kiilaspäine totakas!» hüüdis onu Mihhail tänavalt.

Kõik õuesolijad naeratasid ning hakkasid valjusti kõnelema, otsekui oleks kõigil hea meel, et see rist ometi ükskord ära viidi.

Talutades mind kättpidi töökotta, lausus Grigori Ivanovitš:

«Võib-olla jätab vanaisa sind täna nuhtlemata: ta silmavaade oli lahke...»

Töökojas asetas ta mu värvimiseks valmispandud villahunniku otsa, mässis mu hoolikalt õlgadest saadik villade sisse, ja nuusutades kateldest kerkivat auru, kõneles mõtlikult:

«Mina, kullake, tunnen vanaisa juba kolmkümmend seitse aastat, nägin teda ettevõtte alguse ajal ja näen teda ka selle lõpul. Olime temaga varemini sõbramehed, ühisel nõul ja jõul panime selle töökoja käima. Nutikas mees on su vanaisa! Näed, võttis teine peremeheohjad enda kätte, mina aga ei osanud. Kuid issand on meist kõigist targem: tema ainult naeratab, ning juba on tarkade tark omadega läbi ja jõllitab ainult rumalalt silmi. Sina veel ei taipa, misjaoks üht või teist asja räägitakse ja tehakse, kuid sul on tarvis kõigest aru saada. Vaeselapse elu on raske. Sinu isa Maksim Savvateitš oli iseteadev, tema sai kõigest aru — sellepärast vanaisa ei armastanudki teda ega tahtnud oma perekonnaliikmeks tunnistada...»

Oli meeldiv kuulata neid lahkeid sõnu ja vaadelda, kuidas ahjus mänglevad punased ja kuldsed tuleleegid ja kateldest tõusvad piimjad aurupilved tihenevad sinkjas-halliks härmatiseks üleval längus katuselaudade küljes, mille karuste pragude vahelt paistab taeva helesiniseid triipe. Tuul on jäänud vaiksemaks, kuskil paistab päike, kogu õu on kaetud otsekui klaasitolmuga, tänaval kiunatavad saanijalased, majade korstnatest kerkib keereldes helesinist suitsu, kerged varjud libisevad üle lume — nemadki näivad midagi jutustavat.

Pikk ja kondine Grigori, habemik, ilma mütsita, suurte kõrvadega, segab nagu mõni lahke nõiameister keeva värvivedelikku ning aina õpetab mind:

«Vaata igaühele otse silma; ja kui koer kargab sulle kallale, siis temale kah — küll ta taganeb...»

Rasked prillid rõhusid ta ninajuurt; ninaots oli valgunud täis sinist verd ja meenutas vanaema oma.

«Pea, mis see on?» ütles ta äkki kuulatades, lükkas jalaga ahjuukse kinni ja jooksis kareldes üle hoovi. Mina tormasin talle järele.

Köögis keset põrandat lamas selili Musllane. Laiad valgusejoad langesid akendest ta peale, üks pähe ja rinnale, teine jalgadele. Ta otsaesine helendas kummaliselt; kulmud olid kõrgele tõstetud; kõõrdsilmad vaatasid ainiti üles musta lakke; tumedad huuled tõmblesid, neile ilmus roosakaid mulle; suunurkadest nirises verd üle põskede kaelale ja põrandale; seda voolas paksude niredena selja alt. Ivani jalad olid kohmakalt laiali. Oli näha, et

püksid olid märjad; need liibusid tihkelt põrandalaudade külge. Liivaga hoolikalt puhtaksküüritud põrand helkis päikesepaisteliselt. Vereojad voolasid põiki üle valgusejugade ja valgusid läve poole; need olid väga heledad.

Mustlane ei liigutanud ennast; ta käed olid piki keha välja sirutatud ning ainult sõrmed liikusid ja kraapisid põrandat. Värvist peitsitud küüned läikisid päikesepaistel.

Lapsehoidja Jevgenja kükitas maas ja püüdis peenikest küünalt Ivani kätte asetada; Ivan ei hoidnud seda aga kinni, küünal kukkus maha ja tuletupsuke kustus veres. Lapsehoidja tõstis küünla üles, pühkis põlleotsaga puhtaks ja püüdis seda uuesti rahutute sõrmede vahele kinnitada. Köök oli täis lainetavat sosinat. See tõukas mind lävelt tagasi nagu tuul, kuid ma hoidsin ukselingist kõvasti kinni.

«Ta komistas,» jutustas onu Jakov mingi kõlatu ja sünge häälega, seejuures ise võpatades ja pead siia-sinna keerutades. Ta oli üleni hall ja kortsunud; ta silmad olid pleekinud ja pilkusid ühtelugu.

«Ta kukkus ja jäi risti alla, see prantsatas talle selga. Meidki oleks vigaseks löönud, kuid saime risti õlalt õigel ajal maha visata.»

«Teie ta tapsitegi,» lausus Grigori tumedalt.

«Aga kuidas nii . . .»

«Teie!»

Veri aina voolas, läve juurde oli juba valgunud tumedam loik, mis näis nagu ülespoole kerkivat. Ajades suust roosakat vahtu, ümises Mustlane nagu unes; ta sulas silmanähtavalt, muutus järjest lamedamaks ja liibus ikka enam põranda ligi, kuhu ta näis vajuvat.

«Mihhailo kihutas hobusega kirikusse isa järele,» sosistas onu Jakov, «mina aga upitasin ta voorimehele, ja kohe ruttu siia . . . Hea, et ma ise ei hakanud seda alust tassima, muidu oleksin mina . . .»

Lapsehoidja püüdis uuesti küünalt Mustlase pihku kinnitada, tilgutades ta peopesale vaha ja pisaraid.

Grigori lausus kõvasti ja jõhkralt:

«Kinnita ometi pea juurde põranda külge, va tšuvašš!»

«Sedasi jah.»

«Võta tal ometi müts peast ära!»

Lapsehoidja võttis Ivanil mütsi peast; kukal kolksatas tumedalt vastu põrandat. Nüüd kaldus ta pea ühele küljele ja verd hakkas voolama ohtramalt, kuid nüüd juba ühest suunurgast. See kestis kole kaua. Algul ma ootasin, et Mustlane puhkab, tõuseb üles, istub siis põrandale ja ütleb sülitades:

«Puh, on aga leitsak . . .»

Nõnda tegi ta harilikult ikka pühapäeviti pärast lõunat ärgates. Kuid nüüd ta ei tõusnud, vaid aina sulas ja kahanes. Päike juba eemaldus temast, heledad triibud lühenesid ja valgustasid

üksnes veel aknalaudu. Ta muutus üleni tumedaks, ei liigutanud enam sõrmi ja vaht ta huultelt kadus. Ta pealae ja kõrvade juures seisis kolm küünalt, lehvitades oma kuldseid tupsukesi ja valgustades käharaid sinkjasmusti juukseid; kollased valgusehelgid värelesid ta tõmmudel põskedel, terav ninaots ja roosakad huuled helendasid.

Lapsehoidja põlvitas maas ja sosistas nuttes:

«Oh sa mu tuvike, mu lõbus kotkapojuke...»

Oli õudne ja külm. Pugesin laua alla peitu. Seejärel vajus raskena kööki vanaisa, pesukarunahast kasukas seljas; ilmus vanaema oma mantlis, mille kraed ehtisid loomasabad, siis onu Mihhail, lapsed ja hulk võõraid inimesi.

Vanaisa viskas kasuka põrandale ja karjus:

«Lurjused! Missuguse poisi te mul jumalamuidu nahka panite! Viie aasta pärast poleks tema eest ükski hind kallis olnud...»

Põrandale langenud kasukas takistas mul näha Ivani. Pugesin laua alt välja ja jäin vanaisale jalgu. Ta paiskas mu eemale ja ähvardas onusid oma pisikese punase rusikaga:

«Hundid!»

Siis ta istus, surus käed vastu pinki, nuuksatas kuivalt ja kõneles kiunuva häälega:

«Küllap ma tean, ta oli teil nagu kont põigiti kõris... Ah, Vanjušake... lollike! Mis küll teha, ah? Mis sa enam teed või oled? Hobused võõrad, ohjad pudedad. Ema, jumal ei armasta meid enam viimastel aastatel, ah? Ema?»

Laskudes põrandale, kobas vanaema kätega Ivani nägu, pead ja rinda, hingas talle silmadesse, haaras ta käed pihku, muljus neid ja tõukas kõik küünlad ümber. Siis, üleni must, mustas läikivas kleidis, ajas ta enda raskesti jalule. Silmad õudselt pärani, lausus ta tasa:

«Välja, teie neetud!»

Kõik peale vanaisa kadusid köögist.

...Mustlane maeti märkamatult ega mälestatud teda enam.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustada Mustlasest järgmise plaani järgi.
   a) Kuidas sattus Mustlane vanaisa majja?
   b) Mida tähendavad Mustlase kohta sõnad «kuldsed käed»?
   c) Millised iseärasused ilmnevad Mustlase meelelahutustes?
   d) Missugused on Mustlase iseloomujooned? Kuidas need väljenduvad tema suhtumises Aljoša Peškovisse ja teistesse lastesse?
   e) Kes oli süüdi tema surmas?
2. Missugusena on selles peatükis kujutatud vanaema? Millised tunded elas vanaema üle Mustlase surma puhul? Kuidas ta neid väljendas?
3. Mida õpetab Aljoša Peškovile meister Grigori?

IV

... Kord ... paiskas vanaisa kambriukse pärani ja ütles kähedalt:

«Noh, ema, jumal on tulnud meid katsuma — me põleme!»

«Mis sa räägid!» karjatas vanaema jalule karates ning mõlemad jooksid raskesti tampides suurde pimedasse võõrastetuppa.

«Jevgenja, võta ikoonid maha! Natalja, pane lapsed riidesse!» käsutas vanaema kindlalt ja valjusti, vanaisa aga vingus tasa:

«Ii-i-õõ ...»

Jooksin kööki; õuepoolne aken säras kui kuld; üle põranda voolasid-libisesid kollased laigud. Saapaid jalga tõmmates kargles onu Jakov neil laikudel, otsekui põletaksid need ta jalataldu, ja karjus:

«See on Miška tegu, tema süütas põlema! Süütas ja lasi jalga, vaat mis!»

«Hurjeh, krants,» ütles vanaema, tõugates teda ukse poole, nõnda et ta peaaegu pikali pidi kukkuma.

Läbi aknaklaase katva härmatise oli näha, kuidas põles töökoja katus; hoone lahtise ukse taga keerlesid tuhinal käharad leegid. Vaikses öös õitsesid punased tulililled ilma suitsuta; ainult väga kõrgel nende kohal hõljus tuhmjas pilveke, suutmata ometi varjata Linnutee hõbedast vööti. Purpurpunasena sätendas lumi, hoonete seinad värisesid ja vankusid, just nagu kippudes hõõguva õuenurga poole, kus rõõmsalt mänglev tuli heitis punast kuma töökoja laiadele seinapragudele ja tungis sealt esile hõõguvate kõverate naeltena. Kuiva katuse tumedatel laudadel vingerdasid kuldsed ja punased lindid, mis peagi kogu katuse leekidesse mässisid; tule keskel ajas peenike savikorsten tuhinal suitsu välja. Tasane pragin, siidine kahin voogas vastu aknaklaase. Tuli aina paisus. Kõik helkis üleni ja särav töökoda tuletas meelde kiriku altariseina ning meelitas vägisi enda poole.

Kahmates pähe raske pihtkasuka ja toppinud jalad kellegi saabastesse, komberdasin eeskotta, sealt välja trepile, ning otse tardusin: leekide pimestav mäng, vanaisa, Grigori ning onu kisa, tulekahju ragin — see kõik röövis mult kuulmise-nägemise. Lisaks kohutas mind ka vanaema oma käitumisega: kahmanud pähe tühja koti ja mähkinud end hobuseteki sisse, jooksis ta otse tulle ja hüüdis leekidesse kadudes:

«Vitriol, lollakad! Vitriol plahvatab ...»

«Grigori, pea ta kinni!» ulgus vanaisa. «Oi, nüüd ta saab hukka ...»

Kuid juba oligi vanaema tagasi; üleni suitsedes, küürutades ja pead vangutades kandis ta väljasirutatud kätel pangelist vitrioliõliga täidetud pudelit.

«Isa, too hobune välja!» hüüdis ta läkastades ja köhides. «Võtke see mu õlgadelt — kas te's ei näe, et mul tuli küljes? ...»

Grigori rebis ta õlgadelt tuld võtnud hobuseteki ja kummargile vajudes hakkas labidaga suuri lumekamakaid töökoja uksest sisse loopima; onu keksis ta kõrval, kirves käes; vanaisa jooksis vanaema ümber ja pildus teda lumega. Vanaema peitis pudeli lumehange, jooksis värava juurde ning avas selle. Sisseruttavate inimeste ees kummardades lausus ta:

«Kulla naabrid, päästke ait! Kui ait võtab tuld ja heinad lakas — siis põleb meil kõik maani maha ja teiegi hooned võtavad tuld! Kiskuge katus maha, heinad loopige aeda! Grigori, kühvelda kõrgemale, mis sa sest lumest maa peale loobid! Jakov, ära rabele asjata, too inimestele kirved ja labidad! Kallid naabrid, asuge aga pihta — ja jumal appi!»

Ta oli niisama huvitav kui tulekahjugi: valgustatud leekidest, mis näisid ta musta kogu otsekui taga ajavat, tuiskas ta mööda õue ringi, igale poole jõudes, kõike nähes, kõiki käsutades.

Õuele jooksis Šarap ennast tagumistele jalgadele püsti ajades ja vanaisa siia-sinna pillutades; ta suured silmad helkisid punastena tulepaistel. Hobune hakkas norskama ja sirutas esimesed jalad välja; vanaisa laskis ohelikust lahti ja hüüdis kõrvale karates:

«Ema, pea ta kinni!»

Vanaema tormas püsti karanud hobusele otse jalge alla ning jäi ta ette laialiaetud kätega seisma; hobune hakkas kaeblikult hirnuma ja sirutas ennast vanaema poole, seejuures ise kõõrdi pilgul leeke vahtides.

«Aga sina ära karda!» ütles vanaema bassihäälega, patsutades ta kaelale ja ohelikust kinni võttes. «Ega's ma sind su hädas ometi maha jäta! Oh sind hiirekest küll . . .»

Hiireke, kolm korda suurem kui vanaema, laskis end kuulekalt värava poole talutada, puristas ainult ja vaatas vanaema punetavasse näkku.

Lapsehoidja Jevgenja tuli majast virisevate, riietesse mähitud lastega ja hüüdis:

«Vassili Vassiljitš, Lekseid ei ole . . .»

«Mine, mine!» kostis vanaisa kätega vehkides, mina aga pugesin treppiastmete alla peitu, et lapsehoidja mindki ära ei viiks.

Töökoja katus oli juba sisse varisenud; ainult söele põlenud roovid kerkisid veel suitsedes ja kuldselt hõõgudes taeva poole; hoone sisemuses plahvatasid ulgudes ja raksudes rohelised, sinised ja punased pöörised, tuli paiskus vihkudena õuele inimeste sekka, kes olid kogunenud hiiglasuure lõkketule ümber, loopides sellesse labidatega lund. Vihaselt keesid tules katlad, tiheda pilvena kerkis sealt auru ja suitsu, hoovis levis kummalisi lõhnu, mis silmist vee välja võtsid. Kobisin trepi alt välja ja sattusin otse vanaemale jalgu.

«Käi minema!» hüüdis ta. «Nad tallavad su surnuks, tee, et sa kaod . . .»

Õuele kihutas ratsanik, harjaga vaskkiiver peas. Kõrvil hobusel

pritsis vahtu suust, mees aga tõstis käe nuudiga kõrgele ja röökis ähvardades:

«Tee vabaks!»

Rõõmsalt ja kärsitult helisesid kellukesed, kõik oli pidulikult kaunis. Vanaema lükkas mu trepile:

«Kellele ma räägin? Käi minema!»

Oli võimatu teda sel hetkel mitte kuulata. Läksin kööki ja surusin end jälle vastu aknaklaasi, kuid tumeda rahvasumma tagant ei paistnud enam tuld, ainult vaskkiivrid särasid mustade talvekarbuste ja nokkmütside vahelt.

Tuli summutati kiiresti, valati veega üle, tambiti kinni; politsei ajas rahva laiali ja vanaema astus kööki.

«Kes siin on? Või sina? Sa ei maga, kardad? Ära karda, kõik on juba möödas...»

Ta istus mu kõrvale, jäi vait ja hakkas ennast edasi-tagasi koogutama. Oli hea, et vaikne öö ja pimedus jällegi tagasi tulid; kuid ka tulest oli kahju.

Vanaisa astus sisse, peatus lävel ja küsis:

«Ema?»

«Ae?»

«Kas põletasid ennast?»

«Pole viga.»

Ta süütas tuletiku, mille sinine leek valgustas ta tahmast tuhkrunägu, leidis laualt küünla ning istus aeglaselt vanaema kõrvale.

«Peaksid ennast pesema,» ütles vanaema, kes oli samuti nõgine ja mõrkja suitsulõhnaga läbi imbunud.

Vanaisa õhkas:

«Issand on sinu vastu mõnikord armuline, annab sulle palju mõistust...»

Küsimus.

Mida uut lisab see peatükk vanaema kujule? Mispärast Gorki meenutab: «Ta oli niisama huvitav kui tulekahjugi»?

V

— — — Kirjatarkusest sain ma kergesti jagu, vanaisa silmitses mind järjest tähelepanelikumalt ja peksis ikka harvemini, olgugi et minu enda arusaamise järgi oleks tulnud mind peksta senisest sagedamini: saades suuremaks ja südimaks, hakkasin märksa sagedamini üle astuma vanaisa käskudest ja määrustest, kuid tema ainult sõimas ja vehkis ähvardavalt käega.

Mulle näis, et varem oli ta mind asjatult peksnud, ning ükskord ütlesingi talle seda.

Ta andis mulle lõua alla kerge müksu, kergitas mu pead ja venitas silmi pilgutades:

«Mi-is?»

Hakkas siis kõrinal naerma ja ütles:

«Ah sa ketser? Kuidas võid sina ära arvata, kui palju peksu sulle kulub? Kes võib seda teada peale minu? Tee, et sa kaod!»

Kuid samas haaras ta mul õlast kinni, vaatas mulle silma ja päris uuesti:

«Kas oled sa kaval või lihtsameelne, mis?»

«Ei tea...»

«Või ei tea? Noh, siis ütlen ma sulle: ole kaval, see on hoopis parem, aga lihtsameelsus — see on tobedus ja muud midagi. Said aru? Oinas on lihtsameelne. Pea seda meeles! Mine nüüd, lippa ringi...»

Varsti ma juba lugesin veerides Taaveti lauluraamatut; harilikult toimus see pärast õhtust teejoomist ning iga kord pidin ma ühe salmi ette lugema. — — —

— — — Tihtipeale ilmus neile vestlustele ka vanaema, võttis nurgas vaikselt istet, istus seal kaua sõnatult ja märkamatult ning küsis äkki leebelt kallistava häälega:

«Kas mäletad, isa, kui ilus aeg see oli, kui me sinuga Muromis palverännakul käisime? Mis aastal see nüüd oligi?...»

Vanaisa mõtles pisut ja vastas üksikasjaliselt:

«Täpselt ei mäleta, kuid see oli enne koolerat, sel aastal, kui aunuslasi mööda metsi taga aeti.»

«Õige jah! Meie veel kartsime neid...»

«Nõnda neh.»

Minu pärimisele, kes need aunuslased olid ja miks nad pidid mööda metsi põgenema, seletas vanaisa ilmse vastumeelsusega:

«Aunuslased, need olid lihtsad talupojad, kes põgenesid kroonu käest, tehastest, töö juurest.»

«Aga kuidas neid püüti?»

«Või kuidas? Noh, nagu poisikesed mängivad: ühed jooksevad ees, teised ajavad neid taga ning otsivad. Kui kätte saadi, siis peksti piitsade ja nuutidega; ka ninasõõrmed kisti lõhki ja põletati märk otsaette, et on karistatud.»

«Mis eest?»

«Süü pärast. Need on segased asjad, ja kes on süüdi: kas see, kes põgeneb, või see, kes püüab, — neid asju meie ei taipa...»

«Aga kas mäletad, isa,» alustas vanaema uuesti, «kuidas pärast suurt tulekahju...»

Armastades igas asjas täpsust, päris vanaisa karmilt:

«Missugust suurt tulekahju?»

Süvenedes minevikku, unustasid nad mu hoopis. Nende hääled ja kõned kõlavad vaikselt ja nii ladusalt, et taoti näib, nagu laulaksid nad mõnd laulu, kurblikku laulu haigustest, tulekahjudest, inimeste peksmistest, äkilistest surmajuhtumitest, osavatest kelmustükkidest, vagadest kerjustest-tobukestest ja tigedatest isandatest.

«Kui palju on läbi elatud, kui palju nähtud!» pomises vanaisa tasa.

«Või me siis halvasti elasime?» kõneles vanaema. «Tuleta meelde, kui hästi algas meil see kevad pärast seda, kui mul Varja oli sündinud!»

«See oli neljakümne kaheksandal aastal, Ungari sõjakäigu ajal; päeval pärast ristseid võeti ka vader Tihhon ära...»

«Ja jäigi kadunuks,» õhkas vanaema.

«Kadunuks jah! Sellest aastast peale voolas jumala õnnistus meile majja nagu vesi veskitammile. Äh, Varvara...»

«Jäta ometi, isa...»

Vanaisa sai vihaseks ja kortsutas kulme.

«Mis jäta? Meie lapsed on hädavaresed, vaata neid kust küljest tahad. Kuhu on läinud meie mahl, meie jõud? Arvasime sinuga, et kogume külimitu sisse, kuid issand on meile viletsa sõela pihku pistnud...»

Kilades jooksis ta toas ringi, otsekui oleks ta end ära kõrvetanud, ägises kaeblikult, manas lapsi ning ähvardas vanaema oma pisikese kuivetanud rusikaga.

«Sina andsid neile varganägudele alati vaba voli, poputaja! Sina, nõid!»

Murelikus ärevuses, mis lõppes pisarate ja ulgumisega, puges ta nurka pühapiltide alla ja lõi endale täie hooga vastu kuiva, kõmavat rinda:

«Issand, kas olen ma siis teistest patusem? Mis ee-eest?»

Ja üleni värisedes välgutas ta tigedalt ja solvunult oma pisaraist nõretavaid silmi.

Vanaema istus pimeduses ja lõi vaikides risti ette, siis aga lähenes temale ettevaatlikult ja püüdis teda manitseda.

«Noh, mis sa nii väga kurvastad? Issand teab, mis ta teeb. Ons palju neid inimesi, kelle lapsed oleksid meie omadest paremad? Vaata, kuhu vaatad, isa, igal pool ikka sama häda: tülid ja riiud ja räbklemine. Kõik isad-emad loputavad oma pattusid silmaveega, mitte sina üksi...»

Mõnikord need kõned rahustasid vanaisa, nii et ta vaikides ja väsinult voodisse vajus; meie vanaemaga aga kobisime tasapisi oma pööningutuppa.

Kuid ükskord, kui ta lahkete sõnadega vanaisale lähenes, tegi see järsu pöörde ja raksas talle täiest hoost rusikaga näkku. Vanaema vaarus tagasi, kõikus jalul ja tõstis käe huulte juurde; siis aga sai tasakaalu tagasi ning lausus tasa ja rahulikult:

«Äh, lollakas...»

Ja sülitas verd ta jalgade ette, vanaisa aga ulgus kaks korda pikalt ja ajas mõlemad käed püsti:

«Käi minema, tapan ära!»

«Lollakas,» kordas vanaema ukse poole minnes; vanaisa tormas talle järele, kuid vanaema astus kiirendamata sammul üle läve ja lõi ukse ta nina ees paukudes kinni.

— — — Libistasin end ahju soojadelt pottkividelt alla nagu mööda jääd ja olingi väljas; ülal toas käis vanaema edasi-tagasi ja loputas suud.

«Kas sul on valus?»

Ta astus nurka, sülgas mustavee-ämbrisse ja vastas rahulikult:

«Pole viga, hambad on terved, ainult huule lõi lõhki.»

«Mispärast ta sedasi?»

Vanaema vaatas aknast välja tänavale ja ütles:

«Vihastab, tal, raugal, on ju raske, kõik läheb käes luhta... Heida rahulikult magama, ära sellest mõtle...»

Pärisin temalt veel midagi, kuid ta käratas ebatavalise karmusega:

«Kellele ma ütlesin, et heida magama? Säärane sõnakuulmatu...»

Ta istus akna juurde, imes huult ja sülgas ühtsoodu taskurätikusse. Ennast riidest lahti võttes silmitsesin teda: akna sinises nelinurgas, ta musta pea kohal, särasid tähed. Tänaval oli vaikne, toas — pime.

Kui sängi heitsin, astus ta minu juurde, silitas tasa mu pead ja lausus:

«Maga rahulikult, mina lähen alla tema juurde... Ära sa, kallis hingeke, mind liialt haletse, küllap ma olen ka ise süüdi... Maga!»

Ta suudles mind ja läks, mind aga valdas väljakannatamatu kurbus; hüppasin välja laiast, pehmest, kuumast voodist ning astusin akna juurde, vaatasin alla tühjale tänavale, ja ma otsekui kivinesin talumatult raskes tusatundes.

VII

— — — Mind ei lastud tänavale uitama, sest tänav erutas mind liiasti, jäin otsekui purju sealsetest muljetest ja sain peaaegu alati skandaalide ja mürglite algatajaks. Mängukaaslasi mul polnud, naabrilapsed suhtusid minusse vaenulikult. Mulle ei meeldinud, et nad mind hüüavad Kaširiniks, nemad aga, märgates seda, hõikasid üksteisele seda kangekaelsemalt:

«Vana ihnuskoi Kaširini tütrepoeg on väljas, tulge vaatama!»

«Valage talle!»

Ja kaklus läks lahti.

Olin tugevam, kui mu aastate järgi võis arvata, ning võitluses osav; seda tunnistasid isegi mu vaenlased, kes mind alati hulgakaupa ründasid. Kuid sellegipärast jäin tänaval alati alla ja tulin koju harilikult verise nina, lõhkilöödud huulte ja siniste plekkidega näol, räbaldunud ja tolmune.

Vanaema võttis mind vastu hirmunult ja kaastundlikult.

«Mis, kas jälle oled kakelnud, marakratt? Mis see siis jälle

on, ah? Kust otsast ma sind nüüd käsile võtan, üks koht hullem kui teine...»

Pesi mu näo puhtaks, pani siniseks löödud kohtadele jõekäsni, vaskrahasid või tinaveekompresse ning asus mind keelitama:

«No mis sa alalõpmata kakled? Kodus oled vagune, aga tänaval nagu ei tea mis! Häbitu niisugune. Ütlen vanaisale, et ta sind üldse välja ei laseks...»

Vanaisa, nähes mu muhke, ei sõimanud iialgi, ainult uratas ja mõmises:

«Juba jälle aurahadega? Katsu sa, sõjamees Anika, et sa mul jälle tänavale ei jookse, kas kuuled?»

Tänav, kui seal oli vaikne, ei meelitanudki mind, aga kui kuulsin laste rõõmsat lärmamist, siis ei hoolinud ma vanaisa keelust ja jooksin tänavale. Muhud ja kriimustused ei teinud mulle tuska, küll aga õhutas ikka ja jälle mu meelepaha tänavavallatuste toorus — toorus, mida tundsin liigagi hästi ja mis ajas mind lausa marru. Ma ei võinud seda kannatada, kui lapsed ässitasid kisklema koeri või kukkesid, piinasid kasse, ajasid taga juutide kitsesid, mõnitasid joobnud kerjuseid...

— — — Veelgi rusuvamaks tänavaelamuseks oli mulle meister Grigori Ivanovitš. Ta oli jäänud täiesti pimedaks ja käis kerjamas — pikka kasvu, väärikas ja tumm. Teda talutas käevangus pisike hall eideke. Jäädes seisma akende alla, venitas ta piuksuva häälega, alati kuskile kõrvale vaadates:

«Annetage, Kristuse pärast, pimedale vigasele...»

Grigori Ivanovitš aga vaikis. Ta mustad prillid vaatasid otse majaseinale, aknasse, vastutulija näkku. Värvidest peitsitud käsi silitas aeglaselt laia habet, ta huuled olid kõvasti kokku surutud. Nägin teda üsna sagedasti, kuid iialgi ei tulnud häält nende suletud huulte tagant, ja vanamehe vaikimine rõhus mind piinavalt. Ma ei suutnud talle läheneda ega läinud kunagi ta juurde, just vastuoksa: teda silmates jooksin koju ning ütlesin vanaemale:

«Grigori käib mööda tänavat!»

«Noo?» hüüdis ta rahutult ning haletsevalt. «Säh, jookse, anna temale!»

Keeldusin jõhkralt ja vihaselt. Seepeale läks vanaema ise värava taha ning ajas Grigoriga kõnniteel seistes tükk aega juttu. Grigori naeratas, väristas habet, kuid kõneles vähe, ühesilbiliselt.

Mõnikord kutsus vanaema ta kööki, andis talle teed ja süüa. Kord küsis Grigori: kus mina olen? Vanaema hõikas mind, kuid mina põgenesin ja peitsin end puuriida taha. Ma lihtsalt ei suutnud tema juurde minna: mul oli ta ees talumatult häbi ja ma teadsin, et vanaemal on samuti häbi. Ainult ükskord kõnelesime temaga Grigorist. Saatnud ta väravast välja, tuli vanaema aeglaselt üle hoovi tagasi ja nuttis, pea longus. Astusin ta juurde ning võtsin ta käest kinni.

«Miks sa jooksed tema eest ära?» küsis ta tasa. «Ta ju armastab sind, on hea inimene...»

«Miks vanaisa teda ei toida?» küsisin ma.

«Ah vanaisa või?»

Ta jäi seisma, surus mu enda vastu ja lausus peaaegu sosistades, prohvetlikult:

«Pea mu sõnu meeles: issand karistab meid rängasti selle inimese pärast! Karistab...»

Ta ei eksinud: kümme aastat hiljem, kui vanaema oli juba igaveseks rahu leidnud, käis vanaisa ise mööda tänavaid kerjusena ja poolearulisena, mangudes kaeblikult võõraste akende all:

«Mu kallid kokad, andke tükike pirukat, kui saaksin ehk pirukat! Oh tei-id...»

Endisest ei säilinud tal muud kui see kibe, veniv, hinge rahutuks tegev:

«Oh tei-id...»

XII

— — — Meenutades neid vene metsiku elu tinaraskeid jäledusi, küsin endalt puhuti: kas neist maksabki kõnelda? Ning vastan endale uuesti veendudes: maksab, sest see on visa hingega alatu tõde, mis veel tänini pole surnud. See on tõde, mida peab juurteni tundma, et seda siis kogu juurtega mälestusest, inimhingest, kogu meie rõhuvast ja häbistavast elust välja kiskuda.

Ning on veel teine, positiivsemgi põhjus, mis mind sunnib kirjeldama neid jõledusi. Kuigi need on tülgastavad, kuigi need rõhuvad meid ja purustavad hulgaliselt kauneid inimhingi, on vene inimene oma hingelt siiski veel niivõrd noor ja terve, et ta suudab neist jõledustest võitu saada — ja saabki.

Mitte ainult selle poolest pole meie elu imetlemisväärne, et siin igasuguse elajaliku närususe kiht on nii sigitav ja rammus, vaid ka selle poolest, et ere, terve, loov jõud tungib läbi selle kihi ikkagi võidukalt esile, et idanevad headus ja inimlikkus, äratades vankumatut lootust meie kunagiseks uuestisünniks heledale ja inimlikule elule.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline tähtsus on V ja VII peatükis loetud katkenditel vanaisa iseloomu mõistmisel?
2. Kuidas iseloomustab vanaisa tema alaline pöördumine jumala poole? Kuidas hinnata tema sõnu jumala vihast Mustlase surma ja tulekahju ajal, tema pöördumist jumala poole pärast vanaema peksmist?
3. Mida nimetab Gorki «vene metsiku elu tinarasketeks jäledusteks» ja milleks kirjanik sellest jutustab?
4. Millest räägib viimane katkend? Meenutage, millised tegelased ja sündmused peegeldavad vene inimese tervet hinge ja tema lootust paremale, inimlikumale elule.
5. Kirjutage kirjand vanaemast. Kirjandis jutustage tema välimusest, iseloomujoontest, suhtumisest inimestesse, tema jutustustest ja muinasjuttudest.

LAUL KOTKAST.

Määratu suur, ranna ääres laisalt õhkav meri on kauguses vajunud unne ja lamab seal liikumatuna sinises kuupaiste säras. Mahe hõbedane valgus on seal ühte sulanud sinise lõunamaise taevaga ja magab raskelt, peegeldades liikumatute sulgpilvede läbipaistvaid loore, mis ei varja tähtede kuldseid kirju. Näib, nagu kummarduks taevas üha madalamale mere kohale, püüdes mõista, millest sosistavad raugematud lained uniselt rannale roomates.

Kirdetuulest kummaliselt kõverdunud puudega kaetud mäed on tõstnud järskude tõugetega oma ladvad nende kohal laiuvasse sinikõrbesse, nende karmid kontuurid on ümardunud lõunamaa öö soojas, sõbralikus sumeduses.

Mäed on uhkelt mõtlikud. Mustad varjud on langenud neilt rohekaile toredaile laineharjadele ja katavad neid, otsekui tahaksid nad peatada ainsat liikumist, lämmatada vee lakkamatut loksumist ja vahu õhkamist — kõiki hääli, mis häirivad alles mäetippude taga varjul oleva kuu sinihõbedasse valgusse uppuvat saladuslikku vaikust ümberringi.

«A-ala-ah-a-akbar!...» õhkab tasa Nadõr-Rahim-Oglõ, vana Krimmi lambur, pikk, hallipäine, lõunamaa päikesest põletatud, kõhetu ja tark rauk.

Lamame kahekesi liival tohutu suure sammaldunud kivi kõrval, mis on enda lahti kiskunud kodumäest, — varju vajuva, mureliku, morni kivi kõrval. Ta mere poole pööratud küljele on lained uhtunud kõntsa, vetikaid ja nendega kaetud kivi näib olevat köidetud ahta liivariba külge, mis eraldab merd mägedest. Meie lõkketuli valgustab ta mäepoolset külge, leek võbiseb ja varjud jooksevad üle iidse kivi, mida lõhestab tihe sügavate prague võrk.

Meie Rahimiga keedame äsja püütud kaladest leent ja oleme mõlemad sellises meeleolus, kus kõik näib läbipaistvana, hingestatuna, juurdepääsetavana, kus süda tundub puhtana, kergena, ega ole muid soove peale soovi mõtelda.

Meri aga hellitab randa ja lainete kohin on nii sõbralik, nagu paluksid nad end lasta lõkke juurde sooja. Vahel kostab lainete sulina üldises harmoonias kõrgem ning vallatum heli — üks julgem laine on meile lähemale veerenud.

Rahim lamab rinnuli liival, pea mere poole, ja vaatab mõtlikult tuhmi kaugusse. Ta toetub küünarnukkidele ja on pea asetanud pihkudele. Karvane lambanahkne müts on tal kuklasse vajunud, merelt õõtsub jahedust ta kõrgele, üleni peente kortsudega kaetud otsaesisele. Ta mõtiskleb valjusti, küsimata sellest, kas ma teda kuulan, otsekui kõneleks ta merega:

«Jumalale ustav inimene pääseb paradiisi. Aga kuhu jääb see, kes ei kummarda jumalat ega prohvetit? Võib-olla on ta siin — selles merevahus... Ja need hõbetäpid veepinnal — ehk on see tema... kes teab?»

Tume võimsalt laiuv meri läheb heledamaks, paiguti ilmuvad ta pinnale hooletult heidetud kuuvalguse laigud. Kuu on kahuste mäeharjade tagant juba üles kerkinud ja kallab nüüd mõtlikult oma valgust talle tasa vastu õhkavale merele, kaldale ja kivile, mille kõrval me lamame.

«Rahim!... jutusta muinasjuttu...» palun ma vanameest.

«Milleks?» pärib Rahim minu poole pöördumata.

«Niisama! Ma armastan su muinasjutte.»

«Olen juba kõik sulle jutustanud... Rohkem ei tea...»

Ta tahab, et ma teda paluksin. Ja ma palun.

«Tahad, ma laulan sulle ühe laulu?» nõustub Rahim.

Ma tahan kuulda vana laulu, ja nukra retsitatiiviga, püüdes säilitada laulu omapärast meloodiat, jutustab ta.

I

Uss mägedesse maast üles ronis, seal niiskes lõhes end kerra tõmbas ja mere poole ta pööras pilgu.

Pea kohal taevas kuum päike säras, kuid lõõska loitsid mäed taeva poole, all aga lained lõid kaljuranda...

Kuid vahutades läks mööda musta mäeseina merre järsk, kiire juga ja kõmisedes viis kaasa kive...

Mäeseina lõikas ta, hall ja võimas ja valges vahus, ja vihakisaga langes merre.

Seal äkki taevast mäelõhestikku, kus Madu lamas, suur Kotkas langes, rind purustatud ja suled veres...

Ta kaebehüüdega langes maha ja väetis vihas rind peksles vastu mäe kivipinda...

Uss kartes kähku eest ära roomas, kuid peagi mõistis, et linnu elu ei jätku kauaks...

Ja juurde ronis Uss haavatule ja otse näkku sisistas talle:

«Noh, mis — kas sured?»

«Jah, suren,» vastas lind lõõtsutades. «Läks uhkelt elu!... Ma tean, mis õnn on!... Sain maitsta võitlust!... Sain näha taevast!... Nii ligi talle sa eal ei pääse!... Ah sina, vaene!»

«Päh, mis on taevas? — See tühi paik on... Kus ma seal rooman? Mul siin on kena — hea soe ja niiske.»

Nii vastas Madu ja hinge põhjas ta naeris lindu: nii narr näis talle see sonimine.

Ja mõtles Madu: «Ükskõik, kas lendad või maa peal roomad, üks ots on kõigel: kõik mulda läheb, kõik põrmuks muutub...»

Kuid võpatades maast julge Kotkas pea tõstis äkki ja pilkudega mäelõhet mõõtis.

Vett nirgus alla mäe hallist seinast ja oli hämar, täis kõdulõhna ja hinge mattis.

Ja viimse jõuga, täis kahjutunnet ja valu, Kotkas veel korra hüüdis:

«Oh, ainult kordki veel taeva tõusta! Siis vaenlast vaotaksin vastu rinda... nii et ta lämbub mu kuumas veres!... Ah, õnn on võitlus!...»

Uss aga mõtles: «Võib-olla taevas on tõesti tore, kui Kotkas seda nii taga kurdab!...»

Ja surijale nii nõu ta andis: «Tead mis — sa rühi siit kalju äärde ja alla visku. Võib-olla nõnda sa tiibadele veel tuult saad alla ja pisut viibid veel õhuvallas.»

Ja võpatades lind uhkelt hõikas ja küünte varal ta mööda limast graniiti vinnas end järsakuni.

Ja kalju serval ta tiivad laotas ja täiest rinnast veel korra hingas, välgutades silmi, ja alla viskus.

Ja nagu kivi mäerahne mööda lind kiirelt langes ja murdis tiivad ja kaotas suled.

Veejuga haaras ta oma rüppe, talt vere uhtis, ta endasse mähkis ja tõttas merre.

Kuid kurva kisaga merelained lõid kaljuranda... Ja linnu korjust ei olnud näha vee avaruses...

II

Uss lamas lõhes ja kaua mõtles veel linnu surmast ja tema tungist maast kõrgustesse.

Ja silmad pööras ta kaugusesse, mis paelub pilku ja paneb õnnest meid unistama.

«Mis on, mis näha võis surnud Kotkas ses tühjas ruumis, mil pole piiri? Ta on ju surnud, mispärast aga siis meile rahu ei anna tema tung taeva poole. Mis ta sealt leidis? Ma võiksin seda ju teada saada, kui kas või hetkeks maast taeva tõusta.»

Nii Uss ka tegi. Ta kerra tõmbus ja viskus õhku ja kitsa paelana säras päikeses.

Kes loodud roomama, lendu tõusta see maast ei suuda... See Ussil unus ja kividele ta kukkus, aga ei saanud haiget, vaid naerma puhkes...

«Nüüd tean, miks tore on taeva tõusta! Jah, lennu mõte on langemises!... Oi, narrid linnud! Nad maad ei tunne, ei saa seal rahu ja põgenevad siis maa pealt taeva, et elu leida kesk kuuma laotust. Seal on vaid tühjus. On palju valgust, kuid toitu pole ja elav keha ei leia tuge. Miks siis see uhkus? Miks teisi laita? Kõik ainult selleks, et nii ei nähtaks, kui hullumeelsed on nende soovid, kui vähe nendest on elus asja. Oi narrid linnud!... Mind aga kauem ei suuda petta kõik nende jutud! Tean ise kõike! Ma nägin taevast... Ma tõusin sinna, ta suurust mõõtsin, sain langust maitsta, kuid ma ei hukkund, vaid enesesse veel rohkem usun. Las ennast petta need, kes ei suuda maad armastada. Tean, kus on tõde, ja nende kutseid ei usu enam. Maast loodud olen ja maast ma elan.»

Ja uhkustundes ta jälle tõmbas end kivil kerra.

Täis kirgast valgust all hiilgas meri ja ähvardavalt lõid lained randa.

Ja kõlas nende lõukoeramõirges laul uhkest linnust ja nende löökidest võppus kalju ja oli taevas täis võimsat laulu:

«Vaprate meeletus — kiitus sulle!

Vaprate meeletus on elu tarkus. Oh julge Kotkas! Kesk võitlust jooksis rind verest tühjaks. Kuid tuleb aeg ja su veretilgad, mis tulisemad kui tuleleegid, kesk sünget elu veel loitma löövad ja ohtralt julgete südametes siis süttib võimas tung vabadusse ja valgusesse.

Mis sest, et surid! ... Kuid nende laulus, kes vaimult julged ja meelekindlad, eeskujuks elad sa igavesti ja uhkelt kutsud neid vabadusse ja valgusesse.

Vaprate meeletus — kiitus sulle!»

...Vaikib mere opaalne[1] kaugus, laulvalt laksuvad lained liivale, ja ma vaikin, vaadates kaugele merele. Veepinnal on üha rohkem kuuvalguse hõbelaike... Meie katel hakkab tasa keema.

Üks laine veereb vallatult kaldale ja roomab Rahimi peani, väljakutsuvalt kohisedes.

«Kuhu sa kipud?... Käi minema!» vehib Rahim ta peale käega, ning laine veereb sõnakuulelikult merre tagasi.

Mulle ei näi sugugi veidrana või jubedana Rahimi tegu, kes peab laineid hingelisteks olenditeks. Kõik ümberringi paistab veidralt elavana, mahedana, lahkena. Meri on nii väärikalt rahulik ja tundub, et tema värskes hinguses mägede poole, mis päeva kuumusest pole veel jahtunud, on varjul palju vägevat, tagasihoitud jõudu. Tumesinisele taevale on kirjutatud tähtede kuldkirjaga midagi pidulikku, midagi, mis võlub hinge, hämmeldab mõistust mingi ilmutuse magusa ootusega.

Kõik tukub, kuid tukub pinevas erksuses, ja näib, et juba järgmisel hetkel kõik ärkvele võpatab ning seletamatult magusate helide sujuvas harmoonias kõlama hakkab. Need helid jutustavad maailma saladustest, selgitavad neid mõistusele, siis aga kustutavad selle nagu virvatule ja ahvatlevad hinge ühes enesega kõrgele tumesinisesse otsatusse, kust virvendavad tähekirjad hakkavad talle samuti imelist ilmutusmuusikat vastu helistama...

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Lugege läbi «Laulu Kotkast» sissejuhatus. Milliste poeetiliste kujunditega on joonistatud meri ja mäed, kuuvalgus ja lõkketuli? Millise meeleolu loob see pilt?
2. Jutustage lühidalt Rahimi laulu sisu. Kuidas see vastab sissejuhatuses antud pildile?
3. Missugused kujud on «Laulus» vastandatud?
4. Mida igatseb Kotkas? Mida ta peab õnneks?

[1] *opaal* — värviline mineraal sinkjate, roosakate, rohekate varjunditega.

5. Missuguses olukorras on kujutatud Ussi? Mida ta mõtleb «lennust taevasse»? Mispärast peab ta Kotka taotlusi «meeletuseks»?

6. Pöörake tähelepanu järgmisele katkendile «Laulust»:

«Oh julge kotkas! Kesk võitlust jooksis rind verest tühjaks. Kuid tuleb aeg ja su veretilgad, mis tulisemad kui tuleleegid, kesk sünget elu veel loitma löövad ja ohtralt julgete südametes siis süttib võimas tung vabadusse ja valgusesse». Kuidas avaldub selles katkendis «Laulu» allegooriline mõte? Millist mõtet kannab Kotkas, millist Madu?

7. Kuidas mõista sõnu «Vaprate meeletus — kiitus sulle!»?

8. Miks kasutab kirjanik selles teoses põhilise kunstilise vahendina allegooriat?

LAUL TORMILINNUST.

Laia, halli mere kohal pilvi kokku ajab tuul. Pilvede ja mere vahel lehvib uhkelt Tormilind, musta välgu sarnane.

Tiivaga kord laineid riivab, nagu nool siis kõrgustesse sööstab lind ja — pilvedeni kostab rõõm ta julges hõikes.

Tormiihaldus on selles! Viha jõudu, kire leeki, võiduveendumust ta hõige pilvedele kuulutab.

Ärevuses enne tormi kiljub kajakate kari, kiljub, viskleb mere kohal, selle põhja peita tahtes oma õudu tormi ees.

Kartes kaurid kiljuvad. Eluvõitlusest nad, kaurid, joovastust ei suuda tunda: kõue hääl neid kohutab.

Aralt peidab juhm pingviin kaljudesse tõntsi keha... Ainult uhke Tormilind lehvib, kartmatu ja vaba, vahust halli mere kohal.

Süngemaks ja madalamaks muutub taevas mere üle. Lauldes ajavad end püsti lained, vastu pilvedele.

Kõmab kõu ja vahus meri oigab võidu tuulega. Aga tuul see võimsa käega kaissu haarab laineharjad, õela hooga virutab vahuks-tolmuks vastu rahne rohelisi vetevalle.

Kisendades mere kohal tiirleb tormikuulutaja, musta välgu sarnane. Nagu nool ta pilvedesse üles sööstab, laineharjalt vahtu lõikab tiivaga.

Seal ta lehvib nagu deemon, tormideemon — must ja uhke, naerab, nuuksub korraga... Pilverünki tema naerab, ja ta nuuksub rõõmu pärast!

Kõue raevus ergas deemon väsimuse märke kuuleb, — ta teab, iialgi ei suuda pilved päikest katta, ei, ei suuda!

Ulub tuul ja kärgib äike!...

Sinitules lõkendavad pilved põhjatuse kohal. Piksenooli püüab meri, oma põues kustutab. Leekivate siugudena vee peal väänlevad ja kaovad välgutule vastuhelgid.

Maru! Varsti puhkeb maru!

Uhkelt lehvib keset välke märatseva mere kohal kohkumatu Tormilind, hüüab võiduprohvetina:

— Võimsamini puhke, maru!...

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline on meri, pilved ja linnud «Laulu» alguses?
2. Leida laused, mis tähistavad tormi järkjärgulist lähenemist. Märkida nendes ilmekamad kõnekujundid.
3. Millisena on kujutatud «Tormilindu»? Milline tähtsus on tema kujul «Laulu» allegoorilise mõtte mõistmisel?
4. Millise üleskutsega lõpeb «Laul»?
5. Mille poolest sarnanevad «Laul Kotkast» ja «Laul Tormilinnust»; mille poolest nad erinevad?
6. Valmistage «Laul Tormilinnust» ette ilmekaks lugemiseks.

VLADIMIR MAJAKOVSKI.

(1893—1930)

Suur nõukogude poeet Vladimir Vladimirovitš Majakovski sündis 1893. aastal Gruusias Kutaisi kubermangus metsaülema perekonnas. Kaheksa-aastaselt astus ta Kutaisi linna poeglaste gümnaasiumi, kuid lõpetada Majakovskil seda ei õnnestunud: 1906. aastal suri ta isa ja Majakovskite perekond kolis Moskvasse. Siin elasid nad alalises puuduses. Perekonna elatamiseks üüris ema üliõpilastele tube välja ja valmistas neile lõunaid. Vladimir astus Moskva gümnaasiumi, kuid õppida oli raske: perekonnas ei olnud sageli raha ja õppimise asemel tuli tihti väga viletsa tasu eest töötada.

Need olid aastad pärast esimest Vene revolutsiooni. Vaatamata sellele, et revolutsioon oli maha surutud, ei olnud töölisklass pärast 1905. aastat mitte purustatud, vaid veelgi enam karastunud, omandanud revolutsioonilise võitluse kogemusi. Kommunistlik partei V. I. Lenini juhtimisel liitis ühte tööliste jõud ja valmistas neid ette uueks, võidukaks revolutsiooniks.

Neil aastail andis ka noor Majakovski kogu oma jõu võitluseks tsarismi vastu. Majakovskite juures elasid üliõpilased-revolutsionäärid. Nad tegid põrandaalust tööd ning nendelt sai Maja-

kovski teada kommunistide parteist. Peagi täitis ta juba ise partei ülesandeid ja oli Moskva tööliste ringides agitaatoriks. Politsei jälitas teda ning sandarmid areteerisid ta mitmel korral. Salapolitsei ametnikud püüdsid tema kaudu välja uurida parteijuhtide nimesid ja aadresse, kuid Majakovski käitus ülekuulamistel mehiselt ning ajas sandarmid segadusse. 1910. aastal areteeriti Majakovski seoses kolmeteistkümne naisvangi põgenemisega Moskva naistevanglast. Selle põgenemise korraldasid revolutsionäärid, kes elasid Majakovskite juures. Peaaegu terve aasta pidasid sandarmid Majakovskit kinni vangla üksikkambris. Vanglas luges ta palju poliitilisi raamatuid ja vene kirjanike teoseid. Siin hakkas ta ka esmakordselt kirjutama värsse.

Sandarmid tahtsid ta Siberisse välja saata, kuna aga Majakovski oli veel alaealine, siis vabastati ta ja jäeti politsei järelevalve alla.

Majakovski sai tuntud poeediks juba revolutsiooni-eelseil aastail, kuid alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas tema loomingule avara tee.

Ta oli nõukogude ajastu poeet ja Nõukogude kodumaa patrioot. Tema luule oli vabastatud rahva võidu, jõu ja veendumuste väljenduseks.

Majakovski peegeldas oma teostes õigesti meie nõukogude elu kõiki külgi. Ta näitas nõukogude inimeste kangelaslikkust töös ja võitluses vaenlastega. Majakovski lõi palju luuletusi, silmapaistvaid poeeme ja näidendeid. Need said nõukogude inimeste armastatuimateks teosteks.

1930. aastal katkestas surm Majakovski poeetilise töö, kuid tema looming jäi suurimaks mälestusmärgiks, mis innustab kommunismi ehitavaid nõukogude inimesi.

POEEMIST «HÄSTI!»

1927. aastal lõi V. V. Majakovski ühe oma väljapaistvamaid teoseid — poeemi «Hästi!». See on kirjutatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kümnendaks aastapäevaks. Poeemis on kujutatud kangelaslikke oktoobripäevi ja kodusõja raskeid aastaid. Majakovski näitas selles teoses, kuidas nõukogude inimesed kommunistliku partei juhtimisel kasvasid ning mehistusid võitlustules, lahingutes ja töös, kuidas nad kaitsesid noort Nõukogude riiki.

Allpool toodud katkend kujutab selle poeemi lõpp-peatükki.

Ma rännanud olen
palju
maailma peal, —
on elada
tore
ja elu
on hea.

Kuid meie kärades
iseäranis
suurepärane.
Tänav
rõkkab, kajab.
Maju näen
suuri.
Need on
minu majad
ja minu
uulits.
Kulmudel
riided,
vaatab
vitriine.
Vitriinil
produktid:
veinid,
fruktid.
Juustudel
kaitsed,
kärbsed
ei saa kallale.
Lampide
paistel:
«Hinnad
on alanend.»
Areneb
nii
minu
kooperatiiv.
Kross
mäkke veab.
Väga hea.
Pilgu
raamatuletile löön.
Enda
nime
hooman[1] ma.
Vaatan
ja rõõmustan:
minu töö
mu vabariigi
töösse
on voolamas.

[1] *hoomama* — märkama, tähele panema.

Autosid
saates
tolm
keeb
kaugudes.
Minu
deputaate
sõidab
mu autodes.
Neil punases palees
on istungjärk ees.
Tee tööd
iga hetk,
mu Mossovet [1].
Nägu päevitund ees,
puusal
revolver,
minu
miilitsamees
on tänaval
valvel.
Näitab,
et paremale
minema pean.
Lähen
paremale —
väga hea.
Taevas
laiub
sinades.
Tõstan
pea.
Pole olnud
eales
nõnda hea.
Üle pilve —
ränduri
lendasid
lendurid.
Minu
lendurid on need.
Jään seisma
postina ma.
Tulgu ainult
vaenlased —
kostitavad.

[1] *Mossovet* — Moskva Töörahva Saadikute Nõukogu.

Sõnumit
lehes näen:
Viini poisid,
braavo!
Buržuid
nende käest
põlvehoope
saavad.
Põlevad
kohtud.
Sehr
gut [1].
Nahkköited
särisevad
koodeksitel [2] seal.
Prokurörid
värisevad.
Väga hea!
Pankur
ähvardada meid
lehemeestel
käskis.
Susi söögu
lurjuseid!
Ähvardavad?
Hästi!
Polgud
tänaval
lähevad
mu silma all.
Tum-tu-rum
rivi ees
trummi taob
trummimees.
Tum-tum,
käime
püsti-
päi me.
Kahureid
näed varsti,
Punavägi
marsib.
Takti
leides
kordan
tulles:

[1] *sehr gut* — väga hea (saksa k.).
[2] *koodeks* — seaduste kogu.

Vaen-
lane
tei-
le
on vaen-
lane
mul-
le.
Roomavad?
Hästi.
Kontsa alla
rästik.
Siin sulle
aur,
õhk —
kõik,
milleks tarvidus.
Puhivad
puh-
põh
minu
vabrikud.
Käik
hoogsamaks
ja kiiremaks!
Vurisegu
poolid,
et rohkem
sitsi saaks
mu neiud-
komsomolid.
Tänaval
tuul
sahises puul,
tõi
lõhnu
sealt.
Kui hea!
Algavad
külad,
kui lõpeb
linnakiha.
Külas
talumehed,
habemed
kui vihad.
Arukas,

kaval
on iga taat.
Luuletavad
ja künnavad maad.
Vara
või hilja,
ükskõik
millal, —
töölust
ei kao.
Tehakse
vilja
minu jaoks.
Sinna
ristikhein,
siia kalatiik.
Edeneb elu meil,
tugevneb
vabariik.
Teisi maid
aastate
koormus
haua poole
viib
ajaloos.
Aga minu maa
on nooruk.
Siin ehita,
raja,
loo!
Meil rõõmutulv,
neil
pole aimugi säärasest.
Elu on tore
ja
imetlusväärne.
Sada
aastat me
noorelt
kasvame.
Ei meil
aastad saa
uljust
laastata.
Tõstku
vasar
ja laul
meie noorusmaa au!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miline tunne kõlab ülaltoodud katkendis eriti jõuliselt? Millistes sõnades ja väljendites rõhutab poeet seda tunnet erilise jõuga?
2. Jälgige tähelepanelikult katkendi lõpuvärsse, alates sõnadest «... Teisi maid aastate koormus...» Missuguseid mõtteid poeet siin väljendab?
3. Kuidas meil, nõukogude tegelikkuses, on ellu viidud Majakovski unistused ja üleskutsed?

KUZNETSKI INIMESTEST.

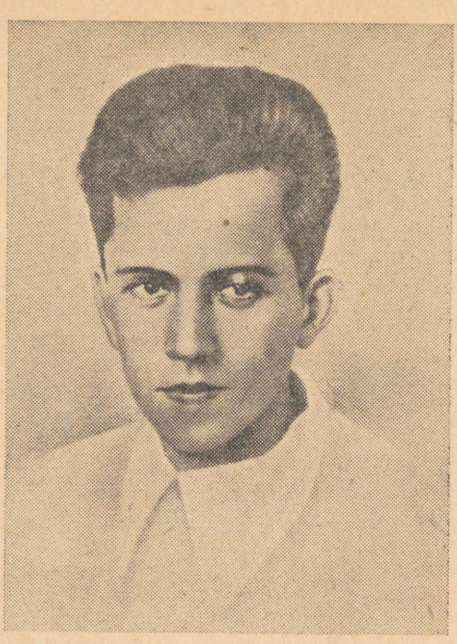
Siia tuuakse viisaastaku jooksul 1 000 000 vagunit ehitusmaterjale. Siia ehitatakse metallurgia hiigeltehas ja linn mitmesajale tuhandele inimesele.

Vestlusest.

Pilv
valangute vöötidest
on kokku pressind öö,
ning vankri alla töölised
on koondunud peale tööd.
Ja kuuleb juttu
säärast
maa, —
taeva, —
vete staap:
«Siin
nelja aasta pärast
meil aedlinn haljendab.»
Vihm
voogab
tinaöisusest,
kui paisu murdnud eest,
ning pimeduses töölistel
peerg
kustub kätte
vees.
Ent vihma öine kära
üht häält
ei valjasta:
«Siin nelja aasta pärast
meil
aedlinn
haljendab.»
Märg leivakannik —
söögiks see,
ja sängiks —
niiske maa,

öö vettind kambris
töölised
muud mugavust
ei saa.
Ent sosin
nälja,
märja
ja külma allutab:
«Siin nelja aasta pärast
meil
aedlinn haljendab.»
Kaob
plahvatustest jahmudes
kord
karude kamp
siit
ning
purskab
vastseist
šahtidest
söetonnide
laviin.
Siit
sirutavad
käitised.
Sireenes
huuga,
leil!
Kõrgahje
sajas päikeses
sa, Siber, süttid meil.
On korter,
puhkus,
vaikuski,
leib —
normimata,
sõõ!
Ning
taandub
taha Baikali
me survel
taigavöö.
Siis
sumbub
sosin
töölise —
öö pilkasusse
maet,

kuid
kuulmiselt ei
rõõvi see
kaht silpi: «linn»
ja «aed».
Aed,
tean,
tõstab lehed,
linn
tõuseb
igal
a'al,
kui
sellised
töömehed
on
Nõukogude-
maal.

NIKOLAI OSTROVSKI.

(1904—1936)

Lapsepõlveaastad.

Nõukogude kirjanduse väljapaistva teose, romaani «Kuidas karastus teras» autor Nikolai Aleksejevitš Ostrovski sündis 1904. aastal Vilija külas endises Volõõnia kubermangus, Lääne-Ukrainas. Tema isa oli viinavabriku tööline. Ostrovskite perekond elas alatises puuduses. Isa jäi sageli ilma tööta ja käis linnas hooajatöödel. Emal tuli perekonda ülal pidada. Ta teenis elatist õmblustöö ja pesupesemisega ning käis tütardega mõisas päevatöödel. Ta sisendas perekonnasse reibast, sõbralikku ja südamlikku vaimu. Asjata ei ütelnud kirjanik ema meenutades: «On selline suurepärane inimene, kelle ees me oleme alatised võlglased, — see on ema.»

Kuueaastaselt astus Nikolai Ostrovski külakooli ja lõpetas selle neli klassi kolme aastaga.

1914. aastal algas Esimene maailmasõda, millest võttis osa ka tsaari-Venemaa. Ostrovskite perekond elas sel ajal Austria piiri lähedal. Koos paljude teiste põgenikega rändas ka Ostrovskite perekond sisemaa poole ja leidis peatuspaiga Šepetovkas, väikeses Ukraina linnakeses.

Kümneaastane poisike unistas koolist. Ema pani ta Šepetovka kaheksaklassilisse kooli. Tal tuli õppida ilma õpperaamatuteta, sest nende ostmiseks ei jätkunud raha. Hea mälu ja suured võimed aitasid tal neist raskustest üle saada. Ostrovski oli üks paremaid õpilasi. Kuid ta ei suutnud alandlikult taluda koolis valitsevat režiimi — ebaõiglasi kiusamisi ja karistusi. 1915. aasta kevadel heideti ta koolist välja.

Ostrovski hakkab töötama Šepetovka jaama einelauas «puhvetipoisina». Siin sai ta esimest korda elus omal nahal tunda, et tööline oli tsaari-Venemaal sunnitöölise olukorras.

Ostrovski kõige suuremateks sõpradeks sel ajal olid raamatud. Ta andis oma lõunasöögi jaama raamatukioski müüjale, kes lubas tal selle eest lugeda ajalehti, ajakirju ja raamatuid; ta luges keldris, keedunõu juures, luges kodus pärast vahetust. Alatiseks jäid talle meelde raamatud surematuist rahvuskangelasist. Need olid Voynich'i[1] «Kiin», Giovagnoli[2] «Spartacus», Gogoli «Tarass Bulba», Ševtšenko «Kobzar».

Kaks aastat oli Ostrovski «puhvetipoisiks». Ta ei suutnud kaua taluda peremeeste ja puhvetikelnerite mõnitusi enda ja teiste töölis te kallal ning hakkas solvatud inimeste eest julgesti välja astuma. Selline isemeelsus ei meeldinud kelneritele. Kord peksis üks neist Nikolai halastamatult läbi. Ostrovski lahkus puhvetist ja asus elektrijaama kütja abiliseks.

Võitluses nõukogude võimu eest.

Algas revolutsiooniline 1917. aasta. Selle aasta märtsis kukutas töölisklass kommunistliku partei juhtimisel tsaari-isevalitsuse. Kuid kapitalistid moodustasid kodanliku Ajutise Valitsuse, kes hoolitses selle eest, et vabrikud ja tehased jääksid endistele omanikele, aga maa — mõisnikele ja kulakuile. V. I. Lenin ja kommunistlik partei selgitasid sel ajal töölistele ja talupoegadele, et nii kaua, kuni võim jääb endiste peremeeste ja nende teenrite kätte, ei saa rahvas ei rahu, leiba, maad ega vabadust.

Noor Nikolai Ostrovski kuulas elektrijaamas tööliste kõnelusi. Ta sai sõbraks elektrijaama masinistiga, endise madruse Peredreitšukiga. Temalt kuulis Ostrovski kommunistide parteist, ainsast rahvale ustavast parteist. Ostrovski lähenes bolševikele ja hakkas neid abistama agitatsioonitöös.

7. novembril 1917. aastal teostasid töölised ja talupojad kommunistliku partei ja selle suure juhi V. I. Lenini juhtimisel revolutsiooni ning kehtestasid nõukogude võimu. Rahvas sai oma maa kõigi rikkuste peremeheks. Kuid võitlus polnud veel lõppenud, vaid puhkes uue jõuga. Noorele Nõukogude rii-

[1] loe: voinitš
[2] loe: džovanjóli

gile tungisid kallale välismaised intervendid. Koos vene valgekaartlaste ja kulaklike bandiitidega püüdsid nad lämmatada nõukogude võimu. Enam kui kolm aastat pidasid töölised ja talupojad relvastatud võitlust nõukogude võimu eest. Kodusõja areeniks olid ka Lõuna-Venemaa ja Ukraina. Siia, viljakale maale püüdsid tungida välismaised riisujad. Ukrainas moodustati valgekaartlikud armeed ja kulaklikud jõugud, siin toimusid vihased lahingud. Šepetovka, Ostrovski kodukoht, oli tähtis raudteesõlm ja käis ligemale kolmkümmend korda käest kätte.

Kolmeteistkümne-aastane Ostrovski oli lahutamatult seotud revolutsioonilise töölisklassiga. Ta oli luurajaks ning juhatas Punaarmee väeosadele teed Šepetovkasse. 1918. aastal, Saksa okupatsiooni ajal täitis Ostrovski Šepetovka Revolutsioonilise Komitee ülesandeid. Kui petljuuralaste kulaklikud jõugud vallutasid Šepetovka, saatis Ostrovski korda kangelasteo. Ta nägi, kuidas üks petljuuralane viis vanglasse areteeritud Peredreitšukki. Pikemalt mõtlemata sööstis Ostrovski konvoeerija kallale ja andis oma sõbrale võimaluse põgenemiseks. Petljuuralased tabasid ta mõne tunni pärast, kuid ei ähvardused ega hoobid sundinud Ostrovskit reetma bolševikke.

1919. aasta kevadel võttis Ostrovski osa Šepetovka vabastamisest petljuuralastest, sama aasta suvel astus ta komsomoli.

Kodusõda jätkus. Augustis langes Šepetovka ajutiselt vaenlaste kätte ja kommunistlik noor Ostrovski läks koos punaväega rindele. Rohkem kui aasta võitles Ostrovski legendaarse väejuhi Kotovski brigaadis valgekaartlike jõukude vastu, hiljem — valgepoolakate vastu, Budjonnõi ratsaarmees.

Võitlusaastad karastasid ja kasvatasid Ostrovskit. Ta nägi nõukogude poliittöötajate ja võitlejate kangelaslikkust ja näitas ka ise lahingus mehisuse ja vapruse eeskuju. Punaarmeelased armastasid teda mitte üksnes ta julguse pärast, vaid ka sellepärast, et ta oli ustav seltsimees, tuline agitaator, hea jutuvestja ja raamatute ettelugeja, osav lõõtspillimängija.

1920. aasta suvel sai Ostrovski lahingus taganevate valgepoolakate vastu kõhust ja peast raskesti haavata. Kiievi laatsareti arstid tunnistasid noore sõjamehe olukorra lootusetuks. Kuid Ostrovski noorus, elutahe ja hoolikas ravi võitsid surma. Sama aasta sügisel Ostrovski demobiliseeriti. Algas uus periood tema kangelaslikus elus.

Töörindel.

1920. aastaks olid Nõukogudemaa peamised vaenlased purustatud. Kommunistliku partei üleskutsel asusid töölised ja talupojad rahulikule tööle. Oli vaja taastada sõjas hävinenud ja purustatud majandus. See oli raske aeg. Maal ei jätkunud sütt ega puid, toitu ega riideid. Transport oli purustatud. Seda kasutasid ära rahvavaenlased, kes organiseerisid kulakute mässe ja koon-

dasid bandiitide jõuke. Nad pugesid ametnike maski all Nõukogude asutustesse ja püüdsid salaja kahju teha.

Sellises keerulises olukorras esines Ostrovski partei ja komsomoli ustava kasvandikuna. Ta töötas Kiievi raudteetöökojas elektrimontööri abilisena. Siin lõi ta üksmeelse komsomoliorganisatsiooni, kes oli töölistele ennastohverdava töö eeskujuks. Kui Kiievi lähedale oli tarvis ehitada rasketes tingimustes kitsarööpmeline raudtee, et toimetada linna kütet, oli Ostrovski üks esimesi, kes järgnes partei üleskutsele ja tõmbas endaga kaasa kümneid kommunistlikke noori. Kõige raskematel hetkedel, kui võitlus nälja, pakase ja bandiitidega näis paljudele ehitajatele mõttetuna, nakatas Ostrovski oma seltsimehi reipuse ja energiaga. Ehitustööde lõpul haigestus Ostrovski tüüfusse ja sõbrad toimetasid ta ravimiseks Šepetovkasse.

1924. aastal astus Ostrovski kommunistliku partei ridadesse.

Algas eriti raske aeg Ostrovski elus: kodusõjas saadud rasked haavad olid oma jäljed jätnud. Ostrovskit hakkas ähvardama ravimatu selgroohaigus.

Läbimurdel «surma raudsest rõngast».

«Ma sööstsin läbi murdma raudsest rõngast, millesse mu elu oli surutud... Ma pean saama, ma tahan kirglikult saada tuusikut ellu,» — nii rääkis Ostrovski oma võitlusest kohutava haigusega. See võitlus nõudis kõigi jõudude pingutamist, raudset tahet, mehisust, oskust taluda kannatusi. Partei ja komsomol ümbritsesid teda suure hoolitsusega. Ostrovskit raviti meie maa parimates haiglates ja sanatooriumides. Kannatlikult, ühegi kaebuseta talus ta piinavaid valusid ja operatsioone. Kuid arstiteadus oli võimetu haigust peatama. Ja nii saabus aeg, mil Ostrovski ei suutnud enam tõusta oma haigevoodilt.

Vaatamata sellele innustas Ostrovskit erksuse ja elujõu uus tulv. Mida suurema jõuga haigus peale tungis, seda tugevamaks muutus soov seda võita. «Minu võitluse peamiseks vahendiks on töö,» rääkis Ostrovski. Ja tõepoolest, töö võitis raske tõve. Ostrovski astus kommunistlikku kaugõppeülikooli, kuulas raadios loenguid, saatis oma õppetöid Moskvasse.

Haigus aga andis uue löögi: ta jäi pimedaks. Võitlus elu eest võis näida nüüd mõttetuna. Kuid Ostrovski ei alistunud. Liikumatus ja pimedus ei jätnud teda veel ilma kõige tähtsamast — mõistusest ja südamest, elu- ja teadmistejanust, püüdest võidelda haigusega. «Mis ka ei oleks, on tarvis minna edasi, selles on mehisus,» rääkis Ostrovski. Teda toetasid palavalt vanad sõbrad — kommunistid ja kommunistlikud noored. Tema hoolitsevateks abilisteks ja ustavateks elukaaslasteks olid ema ja abikaasa.

Ja oma elu sellel, nagu näib, lootusetul perioodil sai Ostrovski hakkama uue hämmastava kangelasteoga, mis tegi ta nime surematuks.

Kangelaslik kirjanikutöö.

Juba haiguse alguses valis Ostrovski endale kirjanikutee. Elu oli andnud talle suuri kogemusi inimeste tundmaõppimiseks, lugemine ning elav side partei ja komsomoliga aga laiendasid ta teadmisi, avardasid silmaringi. Ostrovski kavatses luua teose nõukogude ajastu noorest inimesest, näidata uue, nõukogude põlvkonna inimeste kangelaslikke jooni. Neil päevil, kui halvatus aheldas ta keha ja silmad lakkasid nägemast, tundis ta ennast valmis olevat oma kavatsuse teostamiseks ja võitis sellega uuesti haiguse.

1930. aastal siirdus Ostrovski Moskvasse ja hakkas siin kirjutama romaani «Kuidas karastus teras». Tema töö ei sarnanenud tavalisele kirjanikutööle. Ta ei saanud kasutada märkmikku ja mustandeid, vaid pidi romaani jaoks hädavajaliku materjali säilitama mälus. Ostrovski ei saanud oma silmaga vaadata seda, mis ta oli kirjutanud. Tihti sattusid read üksteise otsa ja neid oli raske eraldada. Siis aga hakkas ta dikteerima ja asi edenes nüüd kiiremini. Peatükist peatükki kasvas teoses Pavel Kortšagini kuju. 1934. aastal ilmus romaan eri raamatuna. See sai otsekohe miljonite nõukogude inimeste üheks kõige armastatumaks teoseks. Üksteise järel ilmusid romaani uued väljaanded. See tõlgiti NSV Liidu rahvaste keeltesse ja võõrkeeltesse. Partei ja Nõukogude valitsus ümbritsesid kirjanikku tähelepanu ja hoolitsusega. Talle anti Moskvas Gorki tänaval mugav korter ja maja Sotšis. 1935. aastal autasustati Ostrovskit Lenini ordeniga.

Ehkki haigus tegi edasi oma laostavat tööd, säilitas Ostrovski viimse hingetõmbeni oma suure tahtejõu. «Näete,» rääkis ta, «surm tuleb mulle täiesti lähedale, kuid ma ei anna alla. Surm ei kohuta mind.»

Kirjanik suri 22. detsembril 1936. aastal.

Moskvas Novodevitši kalmistul on urn Ostrovski põrmuga. Tema korterid Moskvas ja Sotšis on nüüd muudetud muuseumideks.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Jutustage Ostrovski lapsepõlvest. Mida õpetasid talle tööaastad jaama einelauas?
2. Millised ajaloolised sündmused ja inimesed kasvatasid Ostrovskist kommunistliku noore — kommunistliku partei ustava poja?
3. Mida tegi Ostrovski Kodusõja aastail? Missugused iseloomujooned kasvatas temas võitlejaelu Punaarmees?
4. Milles ilmnes Ostrovski karastatud iseloom ja kangelaslikkus rahuliku ülesehitustöö aastail?
5. Kuidas Ostrovski võitles parandamatu haigusega? Mis innustas teda selles võitluses?
6. Millise kangelasteoga tuli Ostrovski toime haiguseaastail? Mispärast peame me tema viimaste aastate tööd võiduks haiguse ja surma üle?

KUIDAS KARASTUS TERAS.

(Katkendeid romaanist.)

ESIMENE OSA.

Esimene peatükk.

— — — Jaama einelaua elatanud, kahvatu, värvitute, luitunud silmadega peremees vaatas vilksamisi eemalseisvat Pavkat.

«Kui vana ta on?»

«Kaksteist,» vastas ema.

«Mis siis ikka, las jääb. Tingimused on niisugused: kaheksa rubla kuus ja tööpäevadel söök, öö-päev tööl, öö-päev kodus, — ja et ei varastaks.»

«Mis te, mis te nüüd! Et ta ei varasta, selle eest ma vastutan,» ütles ema kohkunult.

«Noh, hakaku siis juba täna tööle,» käskis peremees, ja pöördudes enda kõrval leti taga seisva müüjanna poole, palus: «Zina, vii poiss pesutuppa, ütle Frossenkale, et see annaks talle Griška asemel tööd.»

Müüjanna viskas käest noa, millega ta oli sinki lõiganud, noogutas Pavkale pead ja läks läbi saali, tehes teed nõudepesuruumi viiva külgukse poole. Pavka järgnes talle. Ema astus kärmesti nendega kaasa, poisile kiiruga sosistades:

«Nüüd, Pavluška, ole püüdlik, ära häbisse jää!»

Ja saatnud poega nukra pilguga, läks ta välisukse poole.

Nõudepesuruumis käis töö täie hooga: laual oli kõrge virn taldrikuid, kahvleid, nuge, ja mitu naist kuivatas neid õlale visatud rätikutega.

Pulstunud, sugemata juustega punapäine poiss, Pavkast veidi vanem, askeldas kahe määratu suure samovariga.

Pesuruum oli täis auru, mis tõusis suurest kuuma veega täidetud palist, kus pesti toidunõusid, ning Pavka ei suutnud esialgu seletada töötavate naiste nägusid. Ta seisis ega teadnud, kuhu istuda või astuda.

Müüjanna Zina läks ühe naise juurde, kes pesi nõusid, võttis sellel õlast kinni ja ütles:

«Näe, Frossenka, siin on teile uus poiss Griška asemel. Seleta talle, mis tal tuleb teha.»

Pöördudes Pavka poole ja osutades naisele, keda ta nüüdsama oli Frossenkaks nimetanud, tähendas Zina:

«Tema on siin ülemus. Mis tema sulle ütleb, seda ka tee.» Seepeale pöördus ta ümber ja läks puhvetiruumi.

«Hüva,» vastas Pavka tasa ja vaatas küsivalt enda ees seisvale Frosjale. Laubalt higi pühkides silmitses too teda ülalt alla, nagu hindaks ta tema väärtusi, ja küünarnukilt allalibisenud käist üles käärides ütles üllatavalt meeldival rinnahäälel:

«Sinu töö, kullake, on tilluke: näe, selle katla ajad kuumaks, see tähendab — hommikul, ja et sul selles oleks alati keeva vett; puid tuleb sul muidugi lõhkuda, ja siis — need samovarid on samuti sinu töö. Peale selle, kui tarvis, puhastad ära noad-kahvlid ja solki kannad kah. Töökest jätkub, kullake, naha võtab märjaks,» rääkis ta kostroma murdes, a-häälikut rõhutades, ja seda kõnelemisviisi kuuldes ning tema lõkendavat nõbininaga nägu nähes muutus Pavka nagu rõõmsamaks.

«Sel tädil, paistab, pole viga,» otsustas Pavka endamisi, muutus julgemaks ja kõnetas Frosjat:

«Aga mis ma nüüd kohe pean tegema, tädi?»

Ütles ja tokerdus. Pesuruumis töötavate naiste vali naerulagin mattis tema viimased sõnad.

«Ha-ha-haa!... Frossenkale on juba õepoeg siginenud...»

«Ha-haa!» naeris kõige rohkem Frosja ise.

Auru tõttu ei seletanud Pavka silmad tema nägu; Frosja oli aga kõigest kaheksateistkümne aastane.

Juba hoopis segadusse sattununa pöördus Pavka poisi poole ja küsis:

«Mis ma praegu kohe pean tegema?»

Kuid poiss kihistas küsimuse peale ainult naerda.

«Küsi tädi käest, eks tema kirjuta sulle kõik ette; mina olen siin ajutiselt.» Ja ta pöördus ümber ning kargas kööki viiva ukse kaudu välja.

«Tule siia, aita kahvleid kuivatada,» kuulis Pavka ühe töötava, juba vanapoolse nõudepesija häält. «Mis te hirnute? Mis see jõmpsikas siis ikka ütles? Säh, võta,» ulatas ta Pavkale rätiku, «võta üks ots hammaste vahele, teisest aga tõmba pingule. Siis võta kahvel ja puhasta harusid pidi edasi-tagasi, aga et ei jääks mustuse kübetki. Meil ollakse selles asjas vali. Härrased vaatavad kahvlid üle ja kui märkavad mustust — siis häda sulle: perenaine kihutab jalamaid minema.»

«Kuidas perenaine?» ei taibanud Pavka. «Teil on ju peremeheks see, kes mind võttis?»

Nõudepesija pahvatas naerma.

«Peremees on meil, pojuke, midagi mööbli taolist, tuhvlialune. Perenaine on siin kõigi pea. Täna teda pole. Teed mõne aja tööd, küllap siis näed.»

Uks nõudepesuruumi avanes ja sisse astusid kolm kelnerit, kandes mustade toidunõude virnu.

Üks neist, laiade õlgade, kõõrdi silmade ja suure neljakandilise näoga, ütles:

«Liigutage end kärmemini. Kohe saabub kella kaheteistkümnene, teie aga kohmitsete.»

Pavkat silmitsedes küsis ta:

«Ja kes see on?»

«See on uus,» vastas Frosja.

«Ah uus,» lausus kelner. «Noh, nõnda siis,» tema raske käsi langes Pavka õlale ja tõukas teda samovaride poole, «need peavad sul alati valmis olema, nemad aga, näed, — üks on kustunud ja teine vaevalt hingitseb. Täna läheb see sul niisama läbi, kui see aga homme kordub, siis saad vastu lõugu. Said aru?»

Sõnagi lausumata asus Pavka samovaride kallale.

Nii algas tema töömehe-elu. Kunagi polnud Pavka nii püüdlik olnud kui oma esimesel tööpäeval. Ta mõistis, et siin pole kodu, kus ema sõna võib jätta kuulmata. Kõõrdsilm ütles selgesti, et kui ei kuula, siis — vastu lõugu.

Maokaist neljapangelistest samovaridest lendas sädemeid laiali, kui Pavka, tõmmanud toru otsa jalast võetud säärsaapa, lõõtsus süsi hõõgvele. Kahmanud solgiämbrid, jooksis ta lennul roiskveeaugu juurde, pani veekatla alla puid, kuivatas keevadel samovaridel märgi rätikuid, tegi kõik, mis talle öeldi. Õhtul hilja läks väsinud Pavka alla kööki. Elatanud nõudepesija Anisja vaatas uksele, mille taha Pavka kadus, ja tähendas:

«Ena poisikest, ei see ole terve aruga: rähkleb nagu hull. Nähtavasti ei pandud hea põlve pärast tööle.»

«Jah, poiss on tubli,» sõnas Frosja, «niisugust pole vaja taga sundida.»

«Varsti väsib jooksmisest ära,» vaidles Luša vastu, «esialgu on kõik püüdlikud...»

Hommikul kell seitse andis magamata ööst ja lõpmatust jooksmisest kurnatud Pavka keevad samovarid üle oma vahetusele — jultunud silmadega ja suurte lõuapäradega poisinolgile.

Veendunud, et kõik on korras ja samovarid keevad, toppis poisinolk käed taskuisse, sülitas lirtsti läbi kokkupigistatud hammaste, vaatas oma veidi valkjate silmadega põlgliku üleoleku ilmel Pavkat ja ütles tooniga, mis ei lubanud vasturääkimist:

«Hei sina, lätu! Homme tule kell kuus vahetusele!»

«Miks kell kuus?» küsis Pavka. «Vahetus on ju kell seitse.»

«Kes vahetab, las vahetab, sina aga tule kell kuus. Kui aga palju haukuma hakkad, siis saad kohe vastu vahtimist. Mõtle, kus asjamees, alles tuli tööle ja juba hakkab kamandama!»

Nõudepesijad, andnud oma valvekorra äsja-tulnuile üle, jälgisid huviga kahe poisi juttu. Poisinolgi jultunud toon ja väljakutsuv käitumine ajasid Pavka vihale. Ta astus sammu oma vahetaja poole, valmistudes jõmpsikale tublit kõrvakiilu virutama, kuid kartus, et ta võidaks juba esimesel tööpäeval minema kihutada, hoidis teda tagasi. Üleni punaseks minnes ütles ta:

«Ole vait, ära karga kallale, muidu kõrvetad veel nina. Homme tulen kell seitse, kakelda aga oskan niisama hästi kui sina; kui tahad proovida, siis ole lahke!»

Vastane taganes sammu katla poole ja vaatas üllatunult turris Pavkat. Sellist järsku vastulööki ta ei oodanud ja jahmus veidi.

«Noh, hüva, eks me vaata,» ühmas ta.

Esimene päev oli möödunud õnnelikult ja Pavka sammus koju

oma puhkuse ausalt ära teeninud inimese tundega. Nüüd teeb ka tema tööd, ja keegi ei või talle öelda, et ta on muidusööja.

Laisalt tõusis hommikune päike saeveski lahmaka kogu tagant. Varsti hakkab paistma ka Pavka majalogu, — sealsamas, otse Leszczynski[1] häärberi taga. — — —

— — — Kaks aastat rabeles Pavka sellel tööl. Köök ja nõudepesuruum — see oli kõik, mis ta selle kahe aasta jooksul nägi. Määratu suures keldrikorra-köögis kees palavikuline töö. Siin töötas üle kahekümne inimese. Kümme kelnerit saalis einelaua ja köögi vahet.

Pavka ei saanud enam kaheksa, vaid juba kümme rubla kuus. Ta oli kahe aasta jooksul sirgunud ja tugevnenud. Palju oli ta selle aja jooksul vintsutada saanud. Ta oli suitsenud pool aastat köögis kokapoisina ja lennanud sealt jälle nõudepesuruumi — kõikvõimas ülemus viskas ta välja, sest talle ei meeldinud sõnakehv jõmpsikas; aina oota, et suskab noaga kõrvalopsude eest. Juba ammu oleks ta sellepärast töölt minema kihutatud, kuid teda päästis raugematu töövõime. Pavka võis väsimatult töötada, rohkem kui teised.

Einelaua kibekiireil tundidel jooksis ta kandmikkudega nagu meeletu, karates neli-viis astet korraga, alla kööki ja tagasi. — — —

Pavka teenistus lõppes enne, kui ta oli oodanud, ja lõppes nii, nagu ta ei võinud aimatagi.

Ühel pakasel jaanuaripäeval lõpetas Pavka oma vahetuse ja kavatses koju minna, kuid teda väljavahetav poiss ei tulnud. Pavka läks perenaise juurde ja teatas, et ta läheb koju, kuid see ei lasknud. Väsinud Pavkal tuli rahmeldada veel teine öö-päev ja ööseks oli ta lausa nõrkemas. Vaheajal tuli täita katlad ja need kella kolmese rongi ajaks keema ajada.

Pavka keeras kraani lahti — vett ei tulnud. Pumbamaja nähtavasti ei andnud vett. Ta jättis kraani lahti, heitis puudele pikali ning uinus: väsimus võttis võimust.

Mõne minuti pärast hakkas kraan mulksuma ja vulksuma, ning vesi voolas paaki, täites selle ääreni, ja hakkas valguma mööda kahhelkive pesuruumi põrandale. Nagu harilikult, polnud pesuruumis kedagi. Vett voolas ikka rohkem ja rohkem. See ujutas põranda üle ja nõrgus ukse alt saali.

Veenired valgusid magavate reisijate pakkide ja kohvrite alla. Keegi ei märganud seda ja alles siis, kui vesi ujutas märjaks ühe põrandal lebava reisija ning kui too jalule karates kisendama hakkas, tormasid kõik asjade juurde. Tekkis tohuvabohu.

Vett aga voolas järjest juurde.

Prohhoška, kes koristas teises saalis lauda, kargas reisijate kisa peale välja, jooksis üle loikude hüpates ukse juurde ning paiskas selle hooga pärani. Vesi, mida uks oli kinni pidanud, voolas nüüd joana saali.

[1] loe: leštšõnski

Kära tugevnes. Valvekorrakelnerid jooksid nõudepesuruumi. Prohhoška kargas magava Pavka kallale.

Üks hoop teise järel sadas valust lausa segaseks läinud poisi pähe. — — —

«Kas ma võiksin näha kelner Prohhorit?» küsis tundmatu tööline Glaškalt.

«Ta tuleb kohe, oodake,» vastas too.

Hiiglaslik kogu najatus ukse ülapiida vastu.

«Hüva, ma ootan.»

Prohhor, kes tassis kandmikul toidunõude virna, tõukas ukse jalaga valla ja astus pesuruumi.

«Seesama ongi,» ütles Glaša Prohhorile osutades.

Artjom astus ettepoole, laskis käe raskesti kelneri õlale, vaatas talle otse silma sisse ja küsis:

«Miks sa peksid minu venda Pavkat?»

Prohhor tahtis vabastada õla, kuid hirmus rusikahoop virutas ta maha; ta katsus püsti tõusta, kuid teine, esimesest hirmsam hoop naelutas ta põranda külge.

Hirmunud nõudepesijad kargasid eemale.

Artjom keeras ringi ja astus ukse poole.

Veriseks löödud näoga Prohhoška väänles põrandal.

Artjom õhtul depoost koju ei tulnud.

Ema sai teada: Artjom istub sandarmijaoskonnas.

Kuue päeva pärast, õhtul, kui ema juba magas, tuli Artjom tagasi. Ta astus voodiäärel istuva Pavka juurde ja küsis hellalt:

«Noh, kas oled paranenud, vennas?» Ta istus Pavka kõrvale. «Juhtub hullematki.» Ja hetke vaikinud, lisas: «Pole viga, lähed elektrijaama, rääkisin seal juba sinust. Seal õpid ameti ära.»

Pavka pigistas mõlema käega kõvasti Artjomi vägevat kätt.

Küsimusi.

1. Mida jutustab kirjanik Pavel Kortšagini tööst jaama puhvetis?
2. Millised iseloomujooned ilmnesid Pavka käitumises ja suhtumises töösse?

Kolmas peatükk.

— — — «Kas siin siis kala võtab?»

Pavka vaatas vihaselt ringi.

Seal seisis pajust kinni hoides ja madalale vee kohale kummardunult tundmatu tütarlaps. Tal oli seljas sinitriibulise kraega valge madrusepluus ja helehall lühike seelik. Pruunides kingades saledate päevitunud jalgade ümber liibusid tihedasti värvilise äärisega sokid. Kastanpruunid juuksed olid põimitud raskeks palmikuks.

Käsi õngeridvaga väratas veidi, hanesulevarrega õngekorgi pähik noogutas ja selle ümber lõi veepind laialijooksvate ringidena virvendama.

Selja taga aga kõlas erutatud hääl:

«Näkkab, näete, näkkab!»

Pavel läks üsna ähmi täis ja sikutas õnge. Veepiiskadega koos paiskus üles konksu otsas keerlev ussike.

«Noh, mis pagan sa nüüd enam püüad! Tõi saatan ka selle siia,» mõtles Pavka ärritatult, ja et varjata oma kohmakust, heitis õnge kaugemale vette — kahe vesikupu vahele, parajasti sinna, kuhu poleks tulnud heita, sest konks võis vettinud kännu taha kinni jääda.

Ta taipas seda, ja ilma et oleks pöördunud, sisistas ülal istuva tüdruku poole:

«Mis te karjute? Nii jooksevad kõik kalad laiali.»

Ülalt kuulis ta pilkavaid, nöökavaid sõnu:

«Ainuüksi teid nähes jooksid nad juba ammugi laiali. Kas siis päeval kalu püütakse? Oh teid, häda-kalameest!»

See oli juba liig Pavkale, kes püüdis viisakas olla. Ta tõusis püsti, tõmbas sonimütsi laubale, mis tema juures oli alati tigeduse märgiks, ja valides kõige delikaatsemaid sõnu, ütles:

«Kas teie, preili, ei auraks ehk ära, mis?»

Tonja silmad tõmbusid pisut kitsamaks ja lõid hetkelisest naeratusest sädelema.

«Kas ma häirin teid?»

Tema hääles polnud enam pilget, selles oli midagi sõbralikku, lepitavat, ja Pavkalt, kes oli kavatsenud jämedusi ütelda sellele kes teab kust ilmunud «preilile», olid relvad võetud.

«Mis siis, vaadake, kui on tahtmist. Minul kohast kahju ei ole,» nõustus ta, ja istunud maha, hakkas uuesti õngekorki vahtima.

See seisis vesikupu juures ja oli selge, et konks on jäänud juure taha. Pavka ei söandanud seda tõmbama hakata.

«Kui jääb kinni, siis lahti ei rebi. See seal aga hakkab muidugi naerma. Läheks ta ometi minema!» arutas ta.

Tonja aga, võtnud veidi kiikuval kooldunud pajuoksal mugavamini istet, asetas raamatu põlvedele ja hakkas jälgima päevitunud mustasilmalist jõhkardit, kes teda nii ebasõbralikult oli vastu võtnud ja praegu ei pööra meelega talle tähelepanu.

Pavkale on hästi näha istuva tütarlapse peegelpilt vees. Tüdruk loeb, Pavka aga tirib tasapisi kinnijäänud õngenööri. Kork sukeldub, nöör tõmbub tõrksalt pingule.

«Kinni jäi, neetud!» sähvatas mõte peas ja pilk kõrvale näeb vees naervat näokest.

Veetorni juures tulid üle silla kaks noormeest — gümnaasiumi seitsmenda klassi õpilased. Üks oli depooülema insener Suhharko poeg, seitsmeteistkümne-aastane valgejuukseline tedretähniline logard ja võllaroog. Tähniline Šurka, nagu teda koolis hüüti, —

ilus õngeritv kaasas, nätsutatud pabeross uhkelt hambus. Tema kõrval astus Viktor Leszczynski, sihvakas hellik noormees. — — —

Sõbrad olid Tonjale juba lähedale jõudnud. Võtnud suitsu suust, kummardas Suhharko ennast keigarlikult painutades.

«Tervist, madmuasell Tumanova. Kas püüate kalu?»

«Ei, jälgin, kuidas püütakse,» vastas Tonja.

«Te pole tuttavad?» kiirustas Suhharko ütlema, võttis Viktori käe. «Minu sõber — Viktor Leszczynski.»

Viktor ulatas kohmetult Tonjale käe.

«Miks te siis täna ei õngitse?» püüdis Suhharko juttu alustada.

«Ma ei võtnud õnge kaasa,» vastas Tonja.

«Ma toon otsekohe veel ühe,» tõttas Suhharko teatama. «Püüdke seni minu omaga, ma toon kohe.»

Ta oli täitnud Viktorile antud lubaduse tutvustada teda Tonjaga ja püüdis neid kahekesi jätta.

«Ei, me segame. Siin juba õngitsetakse,» vastas Tonja.

«Keda me segame?» küsis Suhharko. «Ah näe, seda!» Alles nüüd märkas ta põõsa juures istuvat Pavkat. «Noh, selle lõõn siit paugupealt minema!»

Tonja ei jõudnud teda takistada. Suhharko laskus alla õngitseva Pavka juurde.

«Keri oma õnged kohe kokku,» pöördus Suhharko Pavka poole. «Noh, rutemini, rutemini,» ütles ta, nähes, et Pavka jätkab rahulikult õngitsemist.

Pavka tõstis pea ja vaatas Suhharkole pilguga, mis ei tõotanud midagi head.

«Ole vait. Mis sa laiutad lõugu?»

«M-i-is?» ägestus Suhharko. «Sa veel seletad, õnnetu närukael! Kasi m-minemi siit!» Ja ta lõi kinganinaga täiest jõust ussikarbi pihta. See tegi õhus tiiru ja sulpsatas vette. Laialipaiskuvaid veepiisku sattus Tonjale näkku.

«Suhharko, kas teil pole häbi?» hüüatas Tonja.

Pavka kargas jalule. Ta teadis, et Suhharko on depooülema poeg, Artjom aga töötab depoos; kui ta praegu vastu seda krobelist ja punakat lõusta virutaks, siis kaebaks gümnasist isale ning asi ulatuks kindlasti Artjomini. See oli ainus põhjus, mis pidurdas teda viivitamatult arveid õiendamast.

Tundes, et Pavel võib teda kohe lüüa, viskus Suhharko ettepoole ja tõukas vee ääres seisvale Pavkale mõlema käega rindu. See haaras kätega õhku, kõverdus, kuid säilitas tasakaalu ega kukkunud vette.

Suhharko oli Pavkast kaks aastat vanem ja teda tunti kui esimest kaklejat ning tülinorijat.

Saanud hoobi rindu, kaotas Pavka täielikult enesevalitsemise.

«Ah nii! Säh, said!» Ta andis Suhharkole käega lühikese, terava hoobi näkku. Ja siis, laskmata tal toibuda, haaras Pavka Suhharko gümnasisti-vormikuuest kõvasti kinni, rebis enda poole ja tiris ta vette.

Seistes põlvini vees ja teinud oma läikivad kingad ning püksid märjaks, püüdis Suhharko kogu jõust Pavka kätehaardest lahti rabelda. Tõuganud gümnasisti vette, kargas Pavka kaldale.

Maruvihane Suhharko sööstis Pavkale järele, olles valmis teda tükkideks rebima.

Karanud kaldale, pöördus Pavka kähku talle kallale tormava Suhharko poole ja meenutas:

«Toetu vasakule jalale, parem pingul ja pisut painutatud. Löök mitte ainult käega, vaid kogu kehaga, alt üles, lõua alla.»

«Ük-ks! . . .»

Hambad plaksusid. Lõuga ja hammustatud keelt läbiva hirmsa valu pärast kiunatades vehkis Suhharko totralt kätega ja prantsatas raskesti kogu kehaga vette.

Tonja kaldal aga naeris valjult ja ohjeldamatult.

«Braavo, braavo!» kisendas ta ja plaksutas käsi. «See oli tore!»

Pavka haaras õnge, tõmbas seda, kiskus kinnihakanud nöörikatki ja kargas teele.

Eemaldudes kuulis ta, kuidas Viktor Tonjale ütles:

«See on kõige hullem huligaan — Pavka Kortšagin!»

Küsimusi.

1. Kuidas käitus Pavel kokkupõrkes gümnasist Suhharkoga?
2. Kuidas tuleb õiglaselt hinnata Viktori sõnu Paveli kohta: «See on kõige hullem huligaan — Pavka Kortšagin!»?

Viies peatükk.

— — — Võigas ja sünge öö.

Seesugustel öödel ei suuda isegi pärani avatud silmad võitu saada pimedusest, ja inimesed liiguvad käsikaudu, pimesi, riskides igas ettejuhtuvas kraavis kaela murda.

Väikekodanlane teab: niisugusel ajal istu kodus ja ära asjata tuld süüta. Valgus võib ligi meelitada kutsumata külalise. Kõige parem on pimedas — on rahulikum. Leidub inimesi, kes ei saa kunagi rahu: las need hulguvad pealegi, ei väikekodanlasel ole nendega asja. Ise ta aga välja ei lähe. Ärge kahelge — ei lähe.

Ja just niisuguses öös liikus inimene.

Jõudnud Kortšagini maja juurde, koputas ta ettevaatlikult aknaraamile, ja kui ta ei saanud vastust, koputas teist korda kõvemini ning tungivamalt.

Pavka näeb unes: mingi võigas olevus, kes pole inimese sarnane, suunab temale kuulipilduja; ta katsub põgeneda, kuid joosta pole kuskile, kuulipilduja aga täristab kuidagi õudselt.

Aknaklaasid põrisevad järeleandmatust koputusest.

Pavel kargas asemelt ja läks akna juurde, püüdes vaadata,

kes koputab. Kuid ta ei näinud midagi peale ähmase, tumeda silueti.

Ta oli üksipäini kodus. Ema oli sõitnud vanema tütre juurde, kelle mees töötas masinistina suhkruvabrikus. Artjom aga tegi naabruses asuvas külas sepatööd, teenides haamriga leivapoolist.

Koputada võis ainult Artjom.

Pavel otsustas akna avada.

«Kes seal on?» ühmas ta pimedusse.

Kogu akna taga liigatas ja kare, summutatud bass vastas:

«See olen mina, Žuhrai.»

Aknalauale asetus kaks kätt ja Paveli näo kohale kerkis Fjodori pea.

«Tulin sinu juurde ööbima. Kas võtad, vennas?» sosistas ta.

«Noh, muidugi,» vastas Pavel sõbralikult. «Mis sellest üldse rääkida? Roni otse aknast sisse!»

Fjodor pigistas oma koguka kere aknaavasse.

Tõmmanud akna enda järel kinni, ei eemaldunud Fjodor kohe selle juurest.

Ta seisis kuulatades, ja kui kuu libises välja pilvede tagant ning tee sai nähtavaks, silmitses ta seda tähelepanelikult ning pöördus Paveli poole:

«Ega me ometi ema ei ärata? Ta vist magab?»

Pavel ütles Fjodorile, et peale tema ei ole majas kedagi. Madrus tundis end vabamalt ja jätkas juttu valjemini:

«Mind, vennas, on need nahanülgijad nüüd tõsiselt käsile võtnud. Tahavad arveid õiendada viimaste jaamas toimunud asjade pärast. Kui mehed oleksid rohkem ühel meelel olnud, oleksime võinud neile «hallikuuemeestele» [1] pogrommi [2] ajal kena vastuvõtu korraldada. Kuid rahvas, saad aru, ei julge veel pead tulle pista. Läks nurja. Nüüd ajavadki mind taga. Kaks korda on korraldanud mulle haarangu. Täna puudus vähe, et oleksin sisse kukkunud. Tulen, tead, majale ligi, tagaõue poolt muidugi, ja jään kuuri juurde seisma. Vaatan — aias seisab keegi, on ennast vastu puud surunud, kuid tääk andis välja. Mina, saad aru, andsin jalgadele valu. Näe, põrutasingi sinu juurde. Siia, vennas, jään mõneks päevaks ankrusse. Ega sul midagi selle vastu ole? Noh, siis on hästi.»

Nohisedes kiskus Žuhrai poriga täispritsitud saapad jalast.

Pavel oli rõõmus Žuhrai tuleku üle. Elektrijaam viimasel ajal ei töötanud, ja Pavelil oli tühjas korteris üksinda igav.

Nad heitsid magama. Pavel uinus kohe, Fjodor aga suitsetas kaua. Siis tõusis ta voodist ja tasa palja jalu astudes läks akna juurde. Ta vaatas tükk aega tänavale, tuli siis tagasi voodi juurde, ja uinus väsimusest võidetuna. Tema padja alla pistetud käsi lebas raskel koldil, soojendades seda oma soojusega.

---

[1] Nõnda nimetati peljuuralasi, kes kandsid halle poolkasukaid (župaane).

[2] *pogromm* — rüüstamine, hävitamine.

Žuhrai ootamatu õine saabumine ja kaheksa päeva jooksul temaga koos elatud elu osutusid Pavelile väga tähtsaiks. Madruselt kuulis ta esmakordselt nii palju erutavat, tähtsat ning uut, ja need päevad said noorele kütjale otsustavaiks.

Kahe varitsussalga vahele nagu hiirelõksu pigistatud madrus sai sellega kasutada pealesunnitud jõudeaega ning nakatas ahnelt kuulavat Pavelit kogu oma hõõguva raevu ja põletava vihaga maad lämmatavate kollaste-siniste vastu.

Žuhrai rääkis ilmekalt, selgelt, arusaadavalt ja lihtsas keeles. Temas ei olnud mingeid kõhklusi. Madrusel oli selge siht silme ees, ja Pavel hakkas mõistma, et kogu see rodu erinevaid ilusate nimedega parteisid — sotsialistid-revolutsionäärid, sotsiaaldemokraadid, poola sotsialistide partei — on õelad tööliste vaenlased, ja et on olemas ainult üks revolutsiooniline, vankumatu, kõigi rikaste vastu võitlev partei — bolševike partei.

Varem oli Paveli teadvuses valitsenud selles asjas lootusetu segadus.

Ja Balti mere madrus Fjodor Žuhrai, suur, tugev, meretuultes karastunud mees ning veendunud bolševik, VSDT(b)P liige tuhande üheksasaja viieteistkümnendast aastast, jutustas karmi elutõtt talle võlutud silmi otsa vahtivale noorele kütjale.

«Ka mina, vennas, olin lapsepõlves just kui sinagi,» rääkis ta. «Ei teadnud, kuhu jõudu panna; mu ohjeldamatu iseloom kippus välja. Elasin vaesuses. Juhtusid mõnikord vaatama täissöönud ja mukitud härraste poegi, ja viha võttis võimust. Tihtilugu peksin neid armetult, kuid sellest ei tulnud midagi välja, peale kohutava keretäie isa käest. Üksikult võideldes elu teiseks ei muuda. Sinul, Pavluša, on olemas kõik, et saada heaks tööliste asja eest võitlejaks, ainult praegu oled sa veel liiga noor ja klassivõitlusest on sul kehv arusaamine. Räägin sulle, vennas, õigest teest sellepärast, et tean: sinust saab asja. Tasaseid ja silutuid ma ei kannata. Nüüd on alanud kogu maal tulekahju. Orjad on üles tõusnud ja peavad vana elu põhja laskma. Selleks aga on tarvis vahvaid mehi, mitte memmepoegi, vaid kanget tõugu rahvast, kes võitluse eel ei poe prakku nagu prussakad valguse eest, vaid löövad halastamatult.»

Ta põrutas rusikaga tugevasti vastu lauda.

Žuhrai tõusis, ja pistnud käed taskuisse, hakkas toas sünges-tunult edasi-tagasi käima.

Fjodorit rõhus jõudeolek. Ta kahetses väga, et ta oli jäänud sellesse linnakesse, ja enda edasist sealviibimist kasutuks pidades oli ta kindlalt otsustanud läbi rinde punastele vägedele vastu minna.

Linna jäi grupp üheksast partei liikmest, kes pidid tööd jätkama.

«Saate ilma minutagi hakkama, mina aga ei saa enam käed rüpes istuda. Aitàb, niigi olen juba kümme kuud surnuks löönud,» mõtles Žuhrai ärritunult.

«Kes sa oled, Fjodor?» küsis kord talt Pavel.

Žuhrai tõusis püsti ja pistis käed taskusse. Ta ei saanud küsimusest kohe aru.

«Kas sa siis ei tea, kes ma olen?»

«Ma arvan, et sa oled kas bolševik või kommunist,» vastas Pavel tasa.

Žuhrai puhkes naerma ja koputas naljatades vastu oma laia rinda, millel pinguldus triibuline särk.

«See on selge, vennas. See on samasugune tõsiasi nagu seegi, et bolševik ja kommunist on üks ja seesama.» Ta tõsines otsekohe. «Kui sa seda juba taipad, siis pea meeles, et sellest ei tohi rääkida mitte kellelegi ega mitte kusagil, kui sa ei taha, et mul soolikad välja lastakse. Saad aru?»

«Saan,» vastas Pavel kindlalt.

Õues kostis hääli ja ilma et oleks koputatud, avati uks. Žuhrai käsi libises ruttu taskusse, tuli aga sealt kohe välja. Tuppa astus kinniseotud peaga Serjoža Bruzžak [1], kõhnunud ja kahvatu. Tema kannul tulid sisse Valja ja Klimka.

«Tere, põrguline,» ja Serjoža ulatas Pavkale naeratades käe. «Tulime sulle külla kolmekesi. Valja ei lase mind üksi — kardab. Klimka aga ei lase jälle Valjat üksi — samuti kardab. Kuigi tal on punane pea, taipab ta siiski, keda kuhu üksi lasta on ohtlik.»

Valja sulges naljatades peopesaga ta suu.

«Kus on lobiseja!» naeris ta. «Mitte ei jäta täna Klimkat rahule.»

Oma valgeid hambaid näidates naeris Klimka heasüdamlikult: «Mis sa haigelt inimeselt tahad? Kolu on vigastatud, siis muudkui ajab lollusi suust välja.»

Kõik pahvatasid naerma.

Serjoža ... võttis istet Pavka sängil, ja varsti käis sõprade vahel elav vestlus. Alati rõõmus ja lõbus Serjoža, kes nüüd aga oli vaikseks jäänud ja rusutud, jutustas Žuhraile, kuidas petljuuralane teda lõi.

Žuhrai tundis kõiki Paveli juurde tulnuid. Ta oli korduvalt käinud Bruzžakkide juures. Need noored, kes võitluse keerises polnud veel leidnud oma teed, kuid väljendasid selgesti oma klassi püüdlusi, meeldisid talle. Ja ta kuulas tähelepanelikult poiste jutte, kuidas igaüks neist oli aidanud enda juurde peita juudi perekondi, päästes neid pogrommist. Sel õhtul jutustas ta palju bolševikest ja Leninist, aidates neil kõigil aru saada sellest, mis toimub.

Hilja õhtul saatis Pavel külalised ära.

Žuhrai käis õhtuti väljas ja tuli tagasi öösel. Ta käis enne oma ärasõitu mahajäävate seltsimeestega nende töö suhtes kokku leppimas.

Sel ööl Žuhrai tagasi ei tulnud. Hommikul ärgates nägi Pavel tühja voodit.

---

[1] loe: bružák.

Mingist ähmasest eelaimusest haaratuna riietus Kortšagin kiiresti ja väljus majast. Lukustanud korteri ja pannud võtme kokkulepitud kohta, läks Pavel Klimka juurde, lootes temalt Fjodori kohta midagi teada saada. Klimka ema, laia rõugearmilise näoga lüheldane naine, pesi pesu ja Kortšagini küsimusele, kas ta ei tea, kus Fjodor on, vastas ägedalt:

«Kas mul muud teha ei ole, kui sinu Fjodori järele vahtida? Tema, karvase kuradi pärast on Zozulihha juures kogu maja pahupidi pööratud! Mis siis sinul temast tarvis on? Mis kamp see on? Kus mul sõbrad koos: Klimka, sina ...» Ja ta puserdas vihaselt pesu.

Ema oli Klimkal terava keelega, riiakas.

Klimka juurest siirdus Pavel Serjoža juurde. Ta jutustas oma rahutusest. Valja segas end jutu sekka:

«Mis sa ärritud? Ta jäi võib-olla tuttavate juurde.» Kuid tema hääles polnud veendumust.

Pavel ei mallanud Bruzžakkide juures istuda. Ta läks ära, vaatamata keelitustele, et ta jääks lõunat sööma.

Lootusega näha Žuhraid läks ta kodu poole.

Uks oli lukus. Pavel peatus rõhuva tundega: polnud tahtmist minna tühja korterisse.

Ta seisis mõne hetke mõtiskledes õues ja astus siis mingist ebamäärasest tungist aetuna kuuri. Ta ronis katuse alla, ja käega ämblikuvõrke eemale tõrjudes, võttis salaurkast välja kaltsudesse mähitud raske «manlihheri» [1].

Väljunud kuurist ja tajudes taskus revolvri erutavat raskust, läks ta jaama.

Ta ei saanud Žuhraist midagi teada. Tagasiteel olles aeglustas ta tuttava metsniku-maja juures sammu. Talle endalegi mõistetamatu lootusega vaatas ta majaaknaisse, kuid aed ja maja olid inimtühjad. Kui häärber jäi seljataha, vaatas ta tagasi mulluste roostekarva lehtedega kaetud aiateedele. Aed nägi välja mahajäetuna ja tühjana. Oli näha, et hoolika peremehe käsi pole teda puudutanud, ja sellest suure vana maja inimtühjusest ning vaikusest muutus Pavka veelgi kurvemaks.

Viimane tüli Tonjaga oli kõige tõsisem kõigist varemolnuist. See oli tulnud ootamatult, peaaegu kuu aega tagasi.

Aeglaselt linna sammudes, käed sügaval taskuis, meenutas Pavel, kuidas tüli oli tekkinud.

Ühel juhuslikul kohtumisel kutsus Tonja teda enda juurde külla.

«Isa ja ema lähevad Bolšanskite juurde nimepäevale. Ma jään üksi koju. Tule, Pavluša, loeme väga huvitavat Leonid Andrejevi teost «Saška Žiguljov». Ma olen ta juba läbi lugenud, sinuga koos aga loen meelsasti veel korra. Me veedame õhtu väga hästi. Kas tuled?»

---

[1] *«manlihher»* — teatavat tüüpi revolver.

Tugevasti tihedaile kastanpruunidele juustele pigistatud väikese valge mütsi alt vaatasid ootusrikkalt Kortšagini otsa neiu suured silmad.

«Tulen.»

Ja nad läksid lahku.

Pavel ruttas masinate juurde, ja mõttest, et ees on terve õhtu Tonja seltsis, näisid kolded küdevat heledamalt ning halud praksuvat lõbusamalt.

Samal õhtul koputas ta laiale paraaduksele, mille avas Tonja. Too kohmetus pisut ja ütles:

«Mul on külalised. Ma ei oodanud neid, Pavluša, kuid sina ei tohi ära minna.»

Kortšagin pöördus ukse poole, kavatsedes lahkuda.

«Lähme,» haaras Tonja tal käisest. «Neil on kasulik sinuga tutvuda.» Ja poisil ümbert kinni võttes viis ta Pavka läbi söögitoa enda juurde.

Oma tuppa astudes pöördus Tonja istuvate noorukite poole, naeratas ja sõnas:

«Ega te pole tuttavad? Minu sõber — Pavel Kortšagin.»

Keset tuba seisva väikese laua taga istusid Liisa Suhharko, ilus mustavereline kapriisselt joonestatud suukesega ja edeva soenguga gümnasist, keegi Pavelile tundmatu pikakasvuline noormees korralikus mustas pintsakus ja pea ligi lakutud, vežetaalist[1] läikivate juustega, hallide silmade ning igava pilguga; nende vahel aga keigarlikus gümnasistikuues Viktor Leszczynski. Teda märkas Pavel esimesena, niipea kui Tonja oli ukse avanud.

Leszczynski tundis Kortšagini kohe ära ja ta kergitas üllatunult oma peenikesi nooljaid kulme.

Mõne hetke seisis Pavel ukse juures vaikides, mõõtes Viktorit põletava, kurja pilguga. Tonja ruttas katkestama seda piinlikku vaikimist, paludes Pavelit sisse astuda, ning ütles Liisat kõnetades:

«Saa tuttavaks!»

Suhharko silmitses uudishimulikult sisseastunut ja kergitas end veidi.

Pavel keeras kannapealt ringi ja astus ruttu läbi poolpimeda söögitoa ukse poole. Alles trepil jõudis Tonja talle järele, haaras tal õlgadest kinni ja ütles erutunult:

«Miks sa ära läksid? Ma ju nimme tahtsin, et nad sinuga tutvuksid.»

Kuid Pavel võttis ta käed oma õlgadelt ja vastas teravalt:

«Milleks mind nendele hilpharakatele näitamiseks välja panna. Ei istu mina selle kambaga koos. Sinule on nad võib-olla meelepärast, mina aga ei salli neid. Ma ei teadnud, et sa nendega sõprust pead, muidu poleks ma kunagi sinu juurde tulnudki.»

Tonja, surudes pahameelt alla, katkestas teda:

---

[1] *vežetaal* — lõhnav vedelik juuste võidmiseks.

«Kes andis sulle õiguse minuga nõnda rääkida? Mina sinult ei küsi, kellega sa sõbrustad või kes sinu juures käib.»

Mööda trepiastmeid aeda astudes pahvatas Pavel teravalt: «Noh, las nad siis käivad pealegi, mina aga ei tule enam.» Ning ta jooksis jalgvärava poole.

Sestsaadik polnud ta Tonjaga kohtunud. Pogrommi ajal, kui Pavel koos montööriga elektrijaamas pääsu otsivaid juudi perekondi peitis, ununes tüli Tonjaga. Täna oleks tahtnud temaga jälle kohtuda.

Žuhrai kadumine ja teda korteris ootav üksindus mõjusid rusuvalt. Kevadisest porist veel kuivamata pruunikast kördist täidetud lompidega maantee hall linik pöördus paremale.

Maja taga, mis ulatus veidralt otse teele ja mille krobeliselt seinalt krohv oli juba tükati varisenud, ühtisid kaks tänavat.

— — — Teeristmel, purustatud kioski juures, mille uks oli sisse löödud ja silt «Mineraaljookide müük» tagurpidi pööratud, jättis Viktor Leszczynski Liisaga hüvasti.

Hoides Liisa kätt oma peos ja vaadates tütarlapsele paljutähendavalt silmadesse, ütles ta:

«Kas tulete? Ei peta?»

Liisa vastas edevalt:

«Tulen, tulen, oodake.»

Ja lahkudes naeratas ta poisile oma pruunide paljutõotavate ja unistavate silmadega.

Teinud kümmekond sammu, nägi Liisa, kuidas käänaku tagant tulid kiviteele kaks inimest. Ees käis rässakas, laia rinnaga tööline, seljas lahtiste hõlmadega pintsak, mille alt paistis vöödiline särk, ja peas laubale surutud sonimüts; ta silma all oli tumesinine verevalum.

Mees astus kindlalt oma pisut rangis jalgadega. Jalas olid tal lühikesed kollased saapad.

Kolme sammu kaugusel mehe taga, tääki peaaegu tema selja vastu hoides, astus hallis župaanis petljuuralane, kaks padrunitaskut vööl.

Karvase mütsi alt vahtis areteeritu kuklasse kaks kitsukest valvsat silma. Mahorkasuitsust kollaseks kõrbenud vurrud ripnesid sorakil kahele poole.

Sammu pisut aeglustades läks Liisa teisele poole kiviteed. Tema järel aga jõudis kiviteele Pavel.

Suundudes koju, pöördus ta paremale ja nägi samuti tulijaid.

Paveli jalad otsekui kasvasid maa külge kinni. Ta oli esimeses otsekohe Žuhrai ära tundnud.

«Sellepärast ta ei tulnudki tagasi!»

Žuhrai lähenes. Kortšagini süda peksis hirmsasti. Üks mõte ajas teist taga, võimatu oli neid koondada ja neile kuju anda. Aeg otsustamiseks oli liiga lühike. Üks oli selge: Žuhrai hukkub.

Ja lähemale astujaid vaadates kaotas Pavel pea teda haaranud tundmuste keerises.

«Mis teha?»

Viimasel hetkel meenus: taskus on revolver. Niipea kui mööduvad, kihutada kuul selga tollele püssiga mehele, ja siis on Fjodor vaba. See silmapilkne otsus tegi lõpu mõtete tantsule. Ta pigistas kõvasti, otse valusasti, hambad kokku. Eks öelnud Fjodor talle alles eile: «Selleks on vaja vahvaid mehi . . .»

Pavel vaatas kähku ümberringi. Linna viiv tänav oli tühi. Seal polnud ühtegi hinge. Eespool astus rutates naisekogu lühikeses kevadmantlis. See ei sega. Põiki ristteele väljuvat tänavat ta ei näinud. Ainult eemal, jaama viival teel oli näha inimkogusid.

Pavel astus otse kivitee äärde. Žuhrai nägi Kortšaginit, kui see oli temast mõne sammu kaugusel.

Madrus heitis talle silmanurgast pilgu. Tema tihedad kulmud värahtasid. Ta tundis Paveli ära ja aeglustas ootamatusest sammu. Vastu tema selga põrkas täägiots.

«Hõi, sina, liiguta ennast, muidu virutan püssipäraga!» röögatas konvoeerija lõikavalt kiunuva häälega.

Žuhrai võttis pika sammu. Ta tahtis Pavelile midagi ütelda, ent hoidus sellest ja tegi nagu tervituseks käeliigutuse.

Kartes äratada punavurrulise tähelepanu, pöördus Pavel Žuhraid endast mööda lastes kõrvale, nagu oleks talle täiesti ükskõik, mis toimub.

Pead aga puuris ärev mõte: «Kui ma tulistan teda ja lasen mööda, siis võib kuul tabada Žuhraid . . .»

Kas tohtis enam mõtelda, kui petljuuralane oli juba kõrval?

Ja juhtus nõnda: punavurruline konvoisoldat jõudis Paveli kõrvale, Kortšagin kargas ootamatult ta juurde, haaras püssist kinni ja painutas selle järsu liigutusega vastu maad.

Tääk kraapsatas klirinal kive.

Petljuuralane ei oodanud kallaletungi ja jahmus hetkeks, kuid samas tõmbas püssi kõigest jõust enda poole. Kogu kehaga relvale laskudes hoidis Pavel seda kinni. Kõmatas lask. Kuul lõi vastu kivi ja põrkas sealt vingudes rikošetiga kraavi.

Žuhrai kargas paugupealt kõrvale ja pöördus ümber. Konvoisoldat rebis raevukalt Paveli käest püssi. Ta keeras seda, väänates poisi käsi. Kuid Pavel ei lasknud püssi lahti. Siis paiskas maruvihane petljuuralane Paveli järsu liigutusega maha. Kuid ka see katse püss vabastada ei läinud korda. Sillutisele maha kukkudes tõmbas Pavel ka konvoisoldati endaga kaasa ega olnud jõudu, mis oleks sundinud teda sel hetkel relva käest laskma.

Paari hüppega oli Žuhrai ta kõrval. Tema raudne rusikas, teheş vägeva kaare, vuhises soldatile pähe, ja silmapilk hiljem sai maaslamavast Kortšaginist lahti kistud petljuuralane näkku kaks tinarasket hoopi ning vajus kraavi nagu raske kott.

Samad tugevad käed tõstsid Paveli maast üles ja panid ta jalule.

— — — Liisat saatis Viktor.

Jaamani oli tükk maad ja Viktor, kõndides Liisaga käe alt kinni, rõõmustas juhtunu üle.

«Kas te aga teate, kes areteeritu vabastas?» küsis Liisa, kui nad olid jõudnud kodu lähedale.

«Ei, kust mina seda võin teada!»

«Kas mäletate seda õhtut, kui Tonja tahtis meid tutvustada ühe noormehega?»

Viktor peatus.

«Pavel Kortšaginiga?» küsis ta üllatunult.

«Jah, tema nimi oli vist Kortšagin. Kas mäletate, ta lahkus nii veidralt? See oligi tema.»

Viktor seisis rabatuna.

«Ega te ei eksi?» küsis ta Liisalt.

«Ei, mulle jäi ta nägu hästi meelde.»

«Miks te ei ütelnud seda komandandile?»

Liisa vastas pahaselt:

«Arvate, et ma võiksin toimida nii alatult?»

«Mida te peate alatuseks? Rääkida, kes tungis konvoisõduri kallale, on teie arvates alatus?»

«Aga teie arvates aus? Kas olete unustanud, mis nad teevad? Te ei tea, kui palju on gümnaasiumis juudi orbe, ja tahate, et ma neile räägiksin Kortšaginist? Tänan teid, ei tule pähegi.»

Leszczynski ei oodanud säärast vastust. Tema huvides polnud Liisaga tülli minna, ja ta püüdis alustada juttu millestki muust.

«Ärge vihastuge, Liisa, ma tegin nalja. Ma ei teadnud, et olete nii printsipiaalne.»

«Teie nali kukkus halvasti välja,» vastas Liisa kuivalt.

Suhharko maja juures hüvasti jättes küsis Viktor:

«Kas te siis tulete, Liisa?»

Seepeale kuulis ta ebamäärast:

«Ei tea.»

Linna sammudes mõtiskles Viktor: «Noh, kui teie, madmuasell, peate seda autuks, siis mina olen selle kohta hoopis teisel arvamusel. Muidugi, mulle on ükskõik, kes kedagi vabastas.»

Temale, kõrgest soost poola aadlikule Leszczynskile, olid vastikud nii ühed kui teised. Niikuinii tulevad varsti Poola leegionid, ja siis alles kujuneb tõeline võim, tõeline poola aadli võim, Rzecz Pospolita võim. Käesoleval juhtumil aga on võimalus hävitada see lurjus Kortšagin. Nad käänavad tal kiiresti kaela kahekorra. Viktor oli üksi linna jäänud. Ta elas tädi, suhkruvabriku asedirektori naise juures. Isa koos emaga ja Nelli elasid aga ammu juba Varssavis, kus Sigismund Leszczynski omas väljapaistvat positsiooni.

Jõudnud komandatuuri[1] juurde, astus Viktor lahtisest uksest sisse.

[1] *komandantuur* — komandandi asupaik ja ametiruumid.

Mõne aja pärast läks ta nelja petljuuralase saatel Kortšaginite maja juurde.

Näidates valgustatud aknale, ütles ta tasa:

«Siin ongi.» Ja pöördudes kõrval seisva horunži poole, küsis ta: «Kas ma võin minna?»

«Palun. Me tuleme üksi toime. Tänan teid teene eest.»

Viktor hakkas kiiresti mööda kõnniteed astuma.

Saanud selga viimase hoobi, põrkas Pavel pimedas toas, kuhu ta oli viidud, väljasirutatud kätega vastu seina. Ta leidis kobades midagi naritaolist ja istus sellele piinatuna, läbipekstuna, rusutuna. Ta oli areteeritud siis, kui ta seda kõige vähem oli oodanud. Kuidas võisid petljuuralased temast teada saada? Teda ei näinud ju mitte keegi. Mis nüüd saab? Kus on Žuhrai?

Ta oli lahkunud madrusest Klimka kodus. Pavel läks Serjožka juurde, Žuhrai aga ootas õhtut, et linnast välja pääseda.

«Kui hea, et peitsin revolvri varesepessa,» mõtles Pavel. «Sest kui nad oleksid selle leidnud, siis oleksin küll omadega läbi. Kuidas nad küll teada said?» See küsimus piinas teda oma teadmatusega.

Kortšaginite varandusest ei saanud petljuuralased kuigi palju kasu. Oma ülikonna ja lõõtspilli oli vend külla kaasa võtnud. Ema oli viinud ära oma kirstukese, ja nurki mööda nuhkivaile petljuuralastele jäi üsna vähe.

See-eest ei saanud Pavel unustada teekonda kodunt komandantuuri. Öö oli pime, torka või silmad välja. Taevas oli pilves. Tõugatuna külgedelt ning tagant halastamatute rusikahoopidega, kõndis Pavel teadvusetult, mingis nürimeelses olekus.

Ukse tagant kostis hääli. Kõrvaltoas asus komandantuuri valvemeeskond. Ukse alt paistis ere valguseriba. Kortšagin tõusis ja käis kobamisi piki seinu liikudes toa läbi. Nari vastas leidis ta kombates tugeva hambulise võrega akna. Puudutas seda käega — see oli kõvasti kinnitatud. Nähtavasti oli siin varem laoruum.

Jõudnud ukse juurde, seisis ta hetke kuulatades. Siis vajutas ta kergelt lingile. Uks kriuksatas võikalt.

«Õlitamata, sunnik!» kirus Pavel.

Avanenud kitsast pilust nägi ta nari äärel kellegi harali varvastega korpunud jalgu. Veel kord kerge vajutus lingile ja uks hakkas nüüd juba hoolimatult krigisema. Narilt tõusis unine, sassis peaga kogu ja kratsides metsikult kõige viie küünega oma täitanud pead, hakkas sõnu laduma. Kui see laisalt ja ühetooniliselt öeldud kaheksakordne sõimusõna oli viimaks lõppenud, puudutas kogu oma peatsis olevat püssi ja ütles flegmaatiliselt:

«Pane uks kinni. Kui sa mul veel kord välja vaatad, siis saad viis kuuli...»

Pavel tõmbas ukse kinni. Kõrvaltoas hirnuti naerda.

Sel ööl mõtles ta paljude asjade üle järele. Esimene katse

ennast võitlusse segada lõppes tal, Kortšaginil, nii õnnetult. Juba esimeselt sammult nabiti kinni ja pisteti luku taha nagu hiir lõksu.

Ja kui ta istudes pooleldi tukkuma jäi, kerkis ta ette ema kuju, tema kõhnuke kortsuline nägu nii tuttavate armsate silmadega. Pead läbis mõte: «Hea, et teda pole, on muret vähem.»

Aknast joonestus põrandale hall ruut.

Vähehaaval taandus pimedus. Lähenes koit.

Kuues peatükk.

— — — Karanud üle seitsmendast tarast, peatus Kortšagin. Tal polnud enam jõudu edasi joosta.

Näljapäevad lämmatavas, tuulutamata laoruumis olid kurnanud ta jõu. Koju minna ei tohtinud; Bruzžakkide juurde samuti mitte — keegi võib leida ja siis teevad lõpu kogu perekonnale. Aga kuhu minna?

Ta ei teadnud, mis teha, ja jooksis, jättes selja taha juurviljaaiad ja majade tagaõued. Ta tuli teadvusele alles siis, kui põrkas rinnaga vastu kellegi aiatara.

Ta vaatas ümber ja kohkus: kõrge laudplangu taga algas ülemmetsniku aed. Ennäe, kuhu väsinud jalad ta lõpuks tõid. Kas ta oli kavatsenud siia joosta? Ei.

Miks leidis ta ennast aga just metsniku häärberi juurest?

Sellele ta ei suutnud vastata.

Kuskil tuleks puhata ja siis mõtelda, kuhu edasi minna; aias on puust lehtla, seal ei näe teda keegi.

Kortšagin hüppas, haaras käega planguäärest kinni, ronis tarale ja kukkus aeda. Heitnud pilgu puude tagant pisut paistvale majale, hakkas ta lehtla poole minema. Lehtla oli peaaegu igast küljest lahtine. Suvel kattis teda metsviinapuu, nüüd oli kõik lage.

Ta pöördus tagasi plangu poole, kuid oli juba hilja: ta kuulis selja taga metsikut haukumist. Maja poolt tormas tema suunas mööda lehtedega kattunud teerada tohutu suur koer, pannes oma ähvardava möirgamisega rõkkama kogu aia.

Pavel valmistus kaitseks.

Esimese rünnaku lõi ta tagasi jalahoobiga. Koer aga valmistus teiseks rünnakuks. Kes teab, millega see võitlus oleks lõppenud, kui Pavelile tuttav helisev hääl poleks hakanud hüüdma:

«Treesor, tagasi!»

Teed mööda tuli Tonja joostes. Koera kaelarihmapidi eemale tirinud, kõnetas ta plangu juures seisvat Pavelit:

«Kuidas te siia sattusite? Koer oleks võinud teid hammustada. Hea, et ma...»

Ta hakkas kogelema. Tema silmad läksid pärani. Kuivõrd sarnane Kortšaginiga oli see teadmata kuidas siia sattunud nooruk!

Plangu juures seisev kogu liigutas end ja ütles tasa:

«Sina... Teie ei tunne mind ära?»

Tonja karjatas ja astus tormakalt Kortšagini poole.

«Pavluša, sina?»

Treesor sai karjatusest aru kui märguandest rünnakuks ja tegi hoogsa hüppe ettepoole.

«Käi minema!»

Saanud Tonjalt mõne matsu, tõmbas koer solvunult saba jalgade vahele ja lonkis häärberi poole.

Kortšagini käsi pigistades lausus Tonja:

«Sa oled vaba?»

«Kas sa siis tead?»

Tonja, suutmata oma ärevust maha suruda, vastas tuhinal:

«Ma tean kõik. Liisa jutustas mulle. Aga kuidas sa siia sattusid? Sind lasti vabaks?»

Kortšagin vastas väsinult:

«Mind vabastati ekslikult. Ma jooksin ära. Mind otsitakse kindlasti juba. Sattusin siia juhuslikult. Ma tahtsin lehtlas puhata.» Ja otsekui vabandades lisas: «Olen väga väsinud.»

Tonja vaatas talle mõne hetke otsa ja haaratuna kaastunde, palava õrnuse, erutuse ja rõõmu puhangust pigistas Paveli käsi.

«Pavluša, kallis, kallis Pavka, mu armas, hea... Armastan sind... Kuuled?... Mu kangekaelne poiss, miks sa lahkusid tookord? Nüüd sa tuled meie juurde, minu juurde. Ma ei lase sind mingi hinna eest ära. Meie juures on rahulik, jääd nii kauaks kui vaja.»

Kortšagin raputas eitavalt pead.

«Kui mind leitakse teie juurest, mis siis saab? Ma ei tohi teie juurde tulla.»

Tonja käed pigistasid veel kõvemini ta sõrmi, ta ripsmed värahtasid, silmad lõid läikima.

«Kui sa ei tule, siis ei näe sa mind enam kunagi. Artjomi ju pole, nad viisid ta konvoi saatel vedurile. Kõik raudteelased mobiliseeritakse. Kuhu sul minna?»

Kortšagin mõistis tema erutust, kuid kartus talle kallist tütarlast ohtu viia hoidis teda tagasi. Kõik läbielatu oli teda kurnanud, tahtmine oli puhata, nälg piinas. Ta alistus. — — —

Tehti otsuseks, et Pavel sõidab homme. Artjom sokutab ta Bruzžaki juurde vedurile, mis läheb Kazatini. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milline tähtsus oli Pavel Kortšagini elus jutuajamisel Žuhraiga?
2. Missugused sõnad ja kujukad väljendused teevad Žuhrai kõne veenvaks ja arusaadavaks?
3. Missugune tunne sunnib Pavelit lahkuma Tonja Tumanova juurest, kui ta näeb tema külalisi? Kuidas tõestavad järgmised sündmused selle tunde õigsust?
4. Jutustage Pavel Kortšagini esimesest kangelasteost. Millised Žuhrai sõnad meenuvad talle otsustaval momendil?
5. Mispärast Pavel meenutab peäljuuralaste piinakambris oma ema?

Kaevikuist ümbritsetud ja traattõkete võrku mähitud linnake ärkas ja uinus terve nädala kestel suurtükkide lajatuste ja püssitule ragina saatel. Ainult südaööl jäi vaikseks. Vahetevahel katkestasid vaikust heitunud kogupaugud: kombati teineteise saladusi! Koidu ajal aga hakkasid jaamas patarei juures askeldama mehed. Suurtüki must kurk kõhatas vihaselt ja õudselt. Mehed ruttasid teda uue tinaportsjoniga täitma. Suurtükimees tõmbas nöörist, maa võpatas. Kolm versta linnast eemal, punaste poolt vallutatud küla kohal, lendasid mürsud vile ja vingumisega, summutades kõike, ja paiskasid kukkumisel üles räbalaks rebitud mulla kamakaid.

Punaste patarei oli paigutatud vanaaegse poola kloostri õue. Klooster seisis kõrgel künkal keset küla.

Patarei sõjakomissar seltsimees Zamostin kargas jalule. Ta oli maganud, pea suurtükilafetil. Raske mauseriga rihma kõvemini kinni tõmmates kuulatas ta mürsu lendu ja ootas selle lõhkemist. Hoov kaikus ta kõlavast häälest:

«Homme magame edasi, seltsimehed. Tõus-ta!»

Patareimehed magasid siinsamas, suurtükkide juures. Nad kargasid püsti niisama kähku nagu sõjakomissargi. Üksnes Sidortšuk venitas, vastumeelselt kergitas ta oma unist pead.

«Küll on elajad, vaevalt läheb valgeks, kui juba hauguvad! Küll on nurjatu rahvas!»

Zamostin pahvatas laginal naerma:

«Ebateadlikud elemendid, Sidortšuk. Ei võta seda arvesse, et sul oleks tahtmine magada.»

Patareimees ajas ennast rahulolematult urisedes üles.

Mõne minuti pärast kõmatasid kloostriõues suurtükid, linnas aga lõhkesid mürsud. Suhkruvabriku üsna pika korstna otsas laudadest alusel asusid petljuuralaste ohvitser ja telefonist.

Nad olid üles roninud mööda korstna sisemuses olevaid raudastmekesi.

Kogu linn oli nagu peopesal. Siit juhtisid nad suurtükituld. Linna piiravate punaste iga liigutus oli neile näha. Täna valitses bolševike juures suur elevus. Läbi «Zeissi» [1] oli näha nende väeosade liikumist. Mööda raudteed veeres pikkamööda Podolski vaksali poole soomusrong, ilma et oleks katkestanud suurtükkidest tulistamist. Tema taga paistsid jalaväe-ahelikud. Mitu korda olid punased paiskunud rünnakule, üritades linnakest vallutada, kuid Setši kasakad olid kindlustunud juurdepääsuteedel, kaevunud maasse. Ning kaevikuist hakati andma marulist tuld. Kõik ümberringi täitus hullumeelsest laskudepraginast. See paisus lakkamatuks möirgamiseks, tõustes rünnakuhetkedel kõrgeima pingeni. Bolševike ahelikud, üleujutatuna tinavalingust ning talumata eba-

[1] *«Zeiss»* — erilist süsteemi välibinokkel.

inimlikku survet, tõmbusid tagasi, jättes lahinguväljale liikumatuid inimkehi.

Täna on löögid linnakese pihta üha visamad, üha sagedamad. Õhk vappub rahutult suurtükkide tulistamisest. Vabrikukorstna otsast on näha, kuidas bolševike ahelikud tulevad vastu maad liibudes ja komistades pidurdamatult edasi. Nad on vaksali peaaegu vallutanud. Setši kasakad tõmbavad lahingusse kõik olemasolevad reservid, kuid ei suuda sulgeda jaamas tekkinud läbimurdekohta. Täis hulljulget otsustavust tungivad bolševike ahelikud jaamalähedastele tänavatele. Vaksalit kaitsnud kolmanda Setši kütipolgu petljuuralased, kes olid kiire ja kohutava hoobiga oma viimaselt positsioonilt, äärelinna aedadest, välja löödud, tormavad korratute, laialipillatud trobikondadena linna. Neile toibumiseks ja peatumiseks mahti andmata ja täägirünnakuga teelt tõkkeposte pühkides täidavad punaarmeelaste ahelikud uulitsaid.

Mingi jõud ei suutnud Serjoža Bruzžakki keldris hoida, kus olid koos nende pere ja lähemad naabrid. Teda tõmbas üles. Ema protestidest hoolimata ronis ta jahedast keldrist välja. Kolinal, igasse külge tulistades sõitis majast mööda soomusauto «Vibuküttt». Selle järel põgenesid kabuhirmust haaratud petljuuralaste laialipillatud ahelikud. Üks Setši diviisi mees jooksis Serjoža õue. Palavliku kiirusega loopis ta maha padrunitasku, kiivri ja püssi, kargas üle plangu ja puges pakku juurviljaaedadesse. Serjoža otsustas heita pilgu uulitsale. Petljuuralased jooksid teed mööda Edelavaksali poole. Nende taganemist kattis soomusauto. Linna tulev kivitee oli tühi. Kuid äkki kargas teele punaarmeelane. Ta viskus maha ja tulistas piki teed. Tema järel — teine, kolmas... Serjoža näeb neid: nad hoiduvad kummargile ja tulistavad käigu pealt. Ennast varjamata jookseb vihaselt leegitsevate silmadega päevitunud hiinlane, alussärgi väel, kuulipildujalindid ümber, mõlemas käes granaat. Kõige ees tormab kergekuulipildujaga veel üsna nooruke punaarmeelane. See oli linna tunginud punaste esimene ahelik. Serjožat haaras rõõm. Ta sööstis kiviteele ja kisendas nii kuidas jaksas:

«Elagu seltsimehed!»

Puudus vähe, et ootamatusest tabatud hiinlane teda jalust maha ei löönud. Ta tahtis Serjožale raevukalt kallale tungida, kuid poisi võidurõõmutsev ilme peatas ta.

«Kuhu Petljula jooksma?» karjus talle hiinlane hingeldades.

Kuid Serjoža ei kuulanud teda. Ta jooksis kähku õue, haaras setšlase poolt mahavisatud padrunitasku ja püssi ning tormas ahelikule järele. Teda märgati alles siis, kui tungiti Edelavaksalisse. Lõiganud ära mitu mürskudega ja sõjavarustusega laaditud ešeloni ja paisanud vaenlase metsa, jäädi peatuma, et hinge tõmmata ja ümber formeeruda. Noor kuulipildur astus Serjoža juurde ja küsis imestades:

«Kust sina oled, seltsimees?»

«Ma olen siinne, linnast, ma ainult ootasingi, et te tuleksite.»

Serjoža piirati punaväelaste poolt ümber.

«Minu teda tunneb,» naeris hiinlane rõõmsalt. «Tema kisendama: «Elagu seltsimehe!» Tema bolsevik, meie oma, nool, hea,» lisas ta vaimustatult, patsutades Serjožale õlale.

Serjoža süda aga peksis rõõmsalt. Ta võeti kohe vastu nagu oma. Ta oli koos nendega täägirünnakus vaksali vallutanud.

Linnake elustus. Vaevatud elanikud ilmusid keldritest ja põrandaalustest välja ning tõttasid väravate juurde, et vaadata linna tulevaid punaseid väeosi. Antonina Vassiljevna ja Valja märkasid punaarmeelaste ridades kõigiga kaasa sammuvat Serjožat. Ta astus ilma mütsita, padrunitasku vööl ja püss õlal.

Vihane Antonina Vassiljevna lõi käsi kokku.

Serjoža, tema poeg, oli seganud end kaklusse. Noh, seda talle ei kingita! Mõtle ainult: kõnnib kogu linna ees püssiga! Aga mis pärast saab?

Ning neist mõtteist haaratuna ja suutmata end talitseda, hakkas Antonina Vassiljevna kisendama:

«Serjoža, marss koju, jalamaid! Ma sulle lurjusele näitan! Ma sulle veel teen sõda!» Ning ta seadis sammud poja poole, kavatsedes teda kinni pidada.

Kuid Serjoža, tema Serjoža, kellel ta oli palju kordi kõrvad tuliseks teinud, vaatas emale karmilt otsa ja häbist ning solvusest punastades lõikas tal sõnad suust:

«Ära karju! Kuhugi ma ei lähe siit!» Ja astus peatamata edasi.

Antonina Vassiljevna süttis põlema:

«Ah, või nii räägid sa emaga! Noh, ära sa julge pärast seda enam koju tulla!»

«Ega tulegi!» hüüdis Serjoža vastuseks, ilma et oleks ümber pöördunud.

Antonina Vassiljevna jäi hämmeldunult teele seisma. Mööda aga liikusid päevitunud, tolmuste võitlejate read.

«Ära nuta, emake! Valime su poja komissariks,» kostis kellegi kõva, pilkav hääl.

Lõbus naer läbis rühma. Roodu ees lõid jõulised hääled ühise laulu lahti:

Julgesti, vennad, nüüd tööle!
Võitlusse tormame me.
Endale priiusemaale
rinnaga murrame teed!

Rivi lõi võimsalt laulule kaasa ja ühises kooris oli ka Serjoža kõlav hääl. Ta oli leidnud uue perekonna. Ja selles oli üks tääk tema, Serjoža oma.

Leszczynski häärberi väraval ripub valge papitükk. Sellel seisab lühidalt: «Revkom».

Kõrval on tulisust hõõguv plakat. Otse lugeja rinda on suunatud punaarmeelase sõrm ja silmad. Ja allkirjaks on:

«Kas sina juba astusid Punaarmeesse?»

Diviisi poliitosakonna töötajad olid öösel need tummad agitaatorid üles kleepinud. Sealsamas oli revolutsioonikomitee esimene üleskutse kõigile Šepetovka linna töötajaile:

«Seltsimehed! Linn on proletaarsete vägede käes. Nõukogude võim on taastatud. Kutsume elanikkonda säilitama rahu. Verised pogrommitegijad on minema kihutatud; et nad aga enam kunagi tagasi ei tuleks, et neid lõplikult hävitada, selleks astuge Punaarmee ridadesse. Kogu jõuga toetage töörahva võimu. Sõjaline võim linnas kuulub garnisoniülemale. Tsiviilvõim — revolutsioonikomiteele.

Revolutsioonikomitee esimees D o l i n n i k.»

Leszczynski häärberisse ilmusid uued inimesed. Sõna «seltsimees», mille eest alles eile maksti eluga, kõlas nüüd igal sammul. Kirjeldamatult erutav sõna «seltsimees»!

Dolinnik oli unustanud une ja puhkuse.

Tisler korraldas revolutsioonilist võimu.

Suvila väikese toa uksele on kinnitatud paberilipakas. Sellele on pliiatsiga kirjutatud «Parteikomitee». Siin istub seltsimees Ignatjeva, rahulik ja kindlameelne. Temale ja Dolinnikile oli diviisi poliitosakond teinud ülesandeks nõukogude võimu organite organiseerimise. — — —

Seltsimees Ignatjeva läheb parajasti revolutsioonikomiteesse. Ta tähelepanu pöördub noorukesele punaarmeelasele ja ta küsib:

«Kui vana te olete, seltsimees?»

«Käin seitsmeteistkümnendat.»

«Kas olete siit pärit?»

Punaarmeelane naeratab.

«Jah, alles üleeile lahingu ajal astusin armeesse.»

Ignatjeva silmitseb teda teraselt.

«Kes on teie isa?»

«Vedurijuhi abi.»

Jalgväravast tuleb sisse Dolinnik koos kellegi sõjaväelasega. Pöördudes Dolinniki poole, ütleb Ignatjeva:

«Näete, leidsingi komsomoli rajoonikomitee jaoks peamehe, ta on siit pärit.»

Dolinnik heitis Sergeile kiire pilgu.

«Kelle poeg? Ah, Zahhari poeg! Mis siis, lase käia, hakka siis noortega möllama.»

Serjoža vahtis neid üllatunult.

«Kuidas siis rooduga jääb?»

Juba trepiastmeist üles rutates hüüdis Dolinnik:

«Selle ajame joonde.»

Teise päeva õhtuks oli Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kohalik komitee loodud.

Uus elu murdis sisse ootamatult ja ruttu. Ta haaras Serjoža

täielikult, tõmbas ta enda keerisesse. Serjoža unustas perekonna, ehkki see oli kuskil päris lähedal.

Tema, Serjoža Bruzžak, on bolševik. Ja kümnendat korda tõmbas ta taskust välja valge pabeririba, kuhu ÜK(b)P komitee blanketile oli kirjutatud, et tema, Serjoža, on kommunistlik noor ja komitee sekretär. Kui aga keegi oleks kas või mõtelnudki selles kahelda, siis rippus ta sõduripluusi peal rihma küljes omatehtud present-taskus aukartust äratav «manlihher», kalli Pavka kingitus. See on kõige veenvam mandaat. Oh kui kahju, et Pavlušat pole!

Terved päevad jooksis Serjoža ringi revolutsioonikomitee ülesandel. Ja praegugi ootas teda Ignatjeva. Nad sõidavad jaama, diviisi poliitosakonda, kust revolutsioonikomiteele antakse kirjandust ja ajalehti. Ta jookseb ruttu uulitsale. Revolutsioonikomitee värava juures ootab neid poliitosakonna töötaja autoga.

Vaksalini on tükk maad. Jaamas vaguneis seisid Esimese Nõukogude Ukraina Diviisi staap ja poliitiline osakond. Ignatjeva kasutab sõitu Serjoža küsitlemiseks:

«Mis sa oled omal alal ära teinud? Kas organisatsioon on loodud? Sa pead oma sõpru, tööliste lapsi, agiteerima. Lähemal ajal tuleb organiseerida kommunistliku noorsoo grupp. Homme koostame ja trükime komsomoli üleskutse. Siis kogume noorsoo teatrisse, korraldame miitingu. Muide, ma tutvustan sind diviisi poliitosakonnas Ustinovitšiga. Tema vististi juhib töid teiesuguste hulgas.»

Ustinovitš osutus lühikeseks lõigatud tumedate juustega kaheksateistkümne-aastaseks tütarlapseks, kellel oli seljas taljest kitsa rihmakesega kokkutõmmatud uus khakivärvi pluus. Serjoža kuulis temalt väga palju uut ja sai lubaduse, et neiu abistab teda tema töös. Lahkumisel andis tütarlaps talle terve kandami kirjandust, eraldi aga ühe väikese raamatukese — komsomoli programmi ja põhikirja.

Hilja õhtul pöördusid nad tagasi revolutsioonikomiteesse. Aias ootas teda Valja. Ta kargas venna kallale etteheitega:

«Kas sul häbi pole? Kas oled kodu hoopis maha jätnud? Ema nutab sinu pärast iga päev, isa on vihane. Tuleb skandaal.»

«Midagi ei tule, Valja. Mul pole aega koju tulla. Ausõna, pole aega. Ka täna ei tule. Sinuga aga tuleb rääkida. Lähme minu juurde.»

Valja ei tundnud venda äragi. Poiss oli täiesti muutunud. Teda oli keegi otsekui elektrit täis laadinud. Pannud õe toolile istuma, alustas Serjoža otsekohe ilma sõnakeerutamiseta:

«Asi on niisugune — astu komsomoli. Ei saa aru? Kommunistlikku noorsooühingusse. Mina olen seal esimehe eest. Ei usu? Säh, loe!»

Valja luges läbi ja vaatas venda hämmeldunult.

«Mis ma komsomolis tegema hakkan?»

Serjoža laiutas käsi.

«Mis? Pole midagi teha? Kullake! Ma ei saa ju ööselgi magada. Agitatsioonile tarvis hing sisse ajada. Ignatjeva ütleb: kogume kõik teatrisse ja kõneleme nõukogude võimust, räägib, et minul tuleb kõne pidada. Mina arvan, et see on ilmaaegu, sest mina, mõistagi, ei tea, kuidas seda pidada. Ja kukun sisse, nagu öeldakse. Näed sa, nüüd aga ütle, kuidas jääb komsomoliga?»

«Ma ei tea. Ema saab siis päris vihaseks.»

«Sina ära selles asjas ema kuula, Valja,» vaidles Serjoža vastu. «Tema ei saa sellest asjast aru. Ta vaatab ainult, et lapsed oleksid tema juures. Nõukogude võimu vastu ei ole tal midagi. Vastupidi, ta tunneb sellele kaasa. Kuid tahab, et rindel võitleksid teised, mitte tema pojad. Kas see aga on õiglane? Mäletad, mida rääkis meile Žuhrai? Võta Pavka — tema ei hoolinud ema keelust. Aga nüüd oleme saanud õiguse maailmas elada nagu elama peab. Noh, Valjuša, kas sa tõesti ütled ära? Kui hea see aga oleks! Sina võtaksid tüdrukud käsile, mina poisid. Selle punapäise kuradikese Klimka võtan juba täna pihtide vahele. Kuidas siis jääb, Valja, kas lööd meiega kaasa või ei? Näe, mul on siin selle asja kohta raamatuke.»

Ta võttis selle taskust ja ulatas õele. Vennalt silmi pööramata küsis Valja tasa:

«Aga mis siis saab, kui jälle tulevad petljuuralased?»

Serjoža jäi esmakordselt selle küsimuse üle mõtlema.

«Mina muidugi lähen kõigega koos ära. Aga mis sinuga teha? Ema on siis tõesti õnnetu.» Ta vaikis.

«Sa pane mind kirja, Serjoža, nii et ema ei teaks, ja et keegi ei teaks peale minu ja sinu. Ma aitan teid igas asjas, nõnda on parem.»

«Õige, Valja.»

Tuppa astus Ignatjeva.

«See on minu õde Valja, seltsimees Ignatjeva. Mul oli temaga jutt idee suhtes. Ta on täitsa sobiv, kuid, mõistate, ema on meil tõsine. Kas võib teda nõnda vastu võtta, et keegi sellest ei teaks? Kui meil tuleb näiteks taganeda, siis mina muidugi võtan püssi ja lähen, aga temal on emast kahju.»

Ignatjeva istus laua äärel ja kuulas teda tähelepanelikult.

«Hästi. Nii on parem.»

Teater on täis kiilutud jutukat noorsugu, kes on siia kokku kutsutud kogu linnas ülespandud kuulutuste kaudu, mis teatasid eelseisvast miitingust. Mängib suhkruvabriku tööliste puhkpilliorkester. Kõige rohkem on saalis õppivat noorsugu — gümnaasiumi tüdrukuid ja poisse, algkooli õpilasi.

Neid kõiki on ahvatlenud siia mitte niivõrd miiting kuivõrd näitemäng.

Lõpuks tõusis eesriie ja poodiumile ilmus äsja maakonnast saabunud maakonnakomitee sekretär seltsimees Razin.

Väike kõhn terava ninaga noormees tõmbas endale üldise

tähelepanu. Ta kõnet kuulati suure huviga. Ta rääkis võitlusest, mis on haaranud kogu maa, ja kutsus noorsugu ühinema kommunistliku partei ümber. Ta kõneles nagu tõeline oraator, ta kõnes oli liiga palju selliseid sõnu nagu «ortodoksaalsed marksistid» [1], «sotsiaalšovinistid»[2] ja muud, mida kuulajad muidugi ei mõistnud.

Kui ta lõpetas, kõlas talle vali aplaus. Ta andis sõna Serjožale ja sõitis ära.

Juhtus see, mida Serjoža oli kartnud. Kõne ei tulnud välja. «Mida rääkida, millest?» piinles ta, otsides sõnu ega leidnud neid.

Ignatjeva päästis ta välja, sosistades laua tagant:

«Räägi rakukese organiseerimisest.»

Serjoža asus otsekohe praktiliste ürituste juurde:

«Te olete juba kõigest kuulnud, seltsimehed, nüüd tuleb meil luua rakuke. Kes teist toetab seda ettepanekut?»

Saali saabus vaikus.

Ustinovitš tuli talle appi. Ta hakkas kuulajaile jutustama Moskva noorsoo-organisatsioonist. Serjoža seisis kohmetult eemal. Teda ärritas niisugune suhtumine rakukese organiseerimisse ja ta vaatas ebasõbralikult saali. Ustinovitšit kuulati ükskõikselt. Zalivanov, vahtides põlglikult Ustinovitšit, sosistas midagi Liisa Suhharkole. Puuderdatud ninakestega ja kavalalt kõrvalenoolivate silmadega gümnaasiumi vanemate klasside tüdrukud esimeses reas ajasid omavahel juttu. Lava sissekäigu juures nurgas oli rühm noori punaarmeelasi. Nende hulgas märkas Serjoža tuttavat noort kuulipildurit. Ta istus näitelava äärel, nihutas end rahutult ja vaatas põlastusega keigarlikult rõivastatud Liisa Suhharkot ja Anna Admovskajat. Mingit piinlikkust tundmata jutlesid nad oma kavaleridega.

Ustinovitš, tundes, et teda ei kuulata, lõpetas ruttu oma kõne ja loovutas koha Ignatjevale. Ignatjeva rahulik kõne pani kuulajad vaikima.

«Seltsimehed noored,» ütles ta, «igaüks teist võib järele mõtelda kõige selle üle, mis ta siin kuulis, ja ma olen kindel, et teie hulgas leidub seltsimehi, kes tulevad revolutsiooniga kaasa aktiivsete osavõtjatena, mitte aga pealtvaatajatena. Uksed on teile avatud, keegi peale teie eneste ei pea teid kinni. Me tahame, et te ise avaldaksite oma arvamust. Palume soovijaid seda teha.»

Saalis tekkis uuesti vaikus. Siis aga kostis tagumistest ridadest hääl:

«Mina tahan rääkida!»

Ja lava juurde trügis karupojaga sarnanev, pisut kõõrdi silmadega Miša Levtšukov.

«Kui asi on sedaviisi, siis tuleb bolševikke aidata, mina ei ütle ära. Serjoža tunneb mind. Mina astun komsomoli.»

---

[1] «õigeusklikud» marksistid.

[2] reaktsionäärid, kes seavad ühed rahvad teistest kõrgemale ning õhutavad vallutus- ja orjastamispoliitikat.

Serjoža naeratas rõõmsalt.

«Noh näete, seltsimehed!» kargas ta korraga keset lava. «Ma ju ütlesin, et Miška on meie poiss, sest et isa oli tal rööpaseadja, vagun litsus ta puruks, sellepärast Miška ei saanudki haridust. Kuid meie asjast sai ta kohe aru, ehkki pole gümnaasiumi lõpetanud.»

Saalist kostis kära ja hüüdeid. Sõna palus gümnasist Okušov, apteekri poeg, hoolikalt säbrutatud juuksetutiga noormees. Mundripluusi kohendades alustas ta:

«Vabandage, seltsimehed. Ma ei saa aru, mida meilt tahetakse. Et me poliitikaga tegeleksime? Aga millal me õpime? Meil tuleb ju gümnaasium lõpetada. Teine asi, kui loodaks mingi spordiühing, klubi, kus võiks koos käia, lugeda. Kui aga poliitikaga tegelda, siis tõmmatakse hiljem selle eest võllasse. Vabandage. Ma arvan, et sellega pole keegi nõus.»

Saalist kostis naeru. Okušov kargas lavalt alla ja istus. Tema kohale asus noor kuulipildur. Raevukalt tiris ta mütsi laubale, laskis vihasel pilgul libiseda üle istujate ridade ja karjus täiest jõust:

«Mis te naerate, närukaelad?»

Ta silmad olid nagu kaks hõõguvat sütt. Õhku sügavasti sisse tõmmates ja vihast üleni värisedes hakkas ta kõnelema:

«Minu nimi on Žarki Ivan. Ma ei tunne oma isa ega ema, ma olin kodutu; vedelesin kerjusena aedade all. Nälgisin ega olnud mul kuskil peavarju. Elasin koeraelu, mitte nagu teie, mammapojad. Aga kui tuli nõukogude võim, korjasid mu punaarmeelased üles. Terve rühm võttis mu oma pojaks, mulle anti riided selga ja saapad jalga, õpetati mind lugema ja kirjutama, ja mis kõige tähtsam, mulle anti inimese mõiste. Nende läbi sai minust bolševik ja selleks jään ma surmani. Ma tean hästi, mille eest käib võitlus: meie eest, vaeste eest, tööliste võimu eest. Teie hirnute siin nagu täkud, aga seda te ei tea, et linna all jäi maha kakssada seltsimeest, hukkus igaveseks...» Žarki hääl helises nagu pingul pillikeel. «Nad andsid kõhklemata oma elu meie õnne eest, meie võitluse eest... Kogu maal, kõigil rinnetel hukkuvad inimesed, teie olete siin aga sel ajal ainult karusselli keerutanud. Teie pöördute siin nende poole, seltsimehed,» keeras ta korraga presiidiumilaua poole, «vaat, nende poole,» näitas ta sõrmega saali, «kuid kas nemad midagi mõistavad? Ei! Täissöönu ei ole näljasele seltsimees. Siin leidus ainult üks, sellepärast et ta on vaene, vaeslaps. Tuleme toime ka ilma teieta,» hüüdis ta vihaselt koosoleku poole. «Meie teid paluma ei hakka, mis kuradit meil niisugustega asja! Niisuguseid tuleb ainult kuulipildujaga maha ragistada,» kisendas ta lõpuks hingeldades ja suundus lavalt alla joostes kellelegi otsa vaatamata ukse poole.

Presiidiumist ei jäänud keegi piduõhtule. Kui mindi revolutsioonikomiteesse, ütles Serjoža kibestunult:

«Vaat missugune jant sellest tuli! Žarkil on õigus. Ei tulnud meil midagi välja nende gümnasistidega. Ainult südame teeb täis.»

«Pole midagi imestada,» katkestas teda Ignatjeva, «proletaarset noorsugu siin peaaegu pole. Enamik on ju kas väikekodanlus või linna intelligents — kilpkodanlased [1]. Töötada tuleb tööliste hulgas. Toetu saeveskile ja suhkruvabrikule. Kuid miitingust on kasu siiski. Õpilaste hulgas on ka tublisid seltsimehi.»

Ustinovitš toetas Ignatjevat:

«Meie ülesanne, Serjoža, on raiuda väsimatult igaühe teadvusse meie ideid, meie loosungeid. Igale uuele sündmusele pöörab partei kõigi töötajate tähelepanu. Me korraldame terve rea miitinguid, nõupidamisi, kokkutulekuid. Diviisi poliitosakond avab jaamas suveteatri. Neil päevil saabub agitatsioonirong ja me paneme töö täie hooga käima. Pidage meeles, Lenin ütles, et meie ei võida, kui me ei tõmba võitlusse töötajate miljonilisi masse.»

Hilja õhtul saatis Sergei Ustinovitši jaama. Hüvasti jättes surus ta tugevasti tütarlapse kätt, hoides seda hetke oma peos. Ustinovitš muigas vaevaltmärgatavalt.

Tagasiteel astus Sergei omaste poole sisse.

Vaikides ja vastu vaidlemata kuulas Serjoža ära ema etteheited. Kui aga isa pihta hakkas, läks Serjoža ise üle aktiivsele tegevusele ja ajas Zahhar Vassiljevitši kohe kimbatusse.

«Kuule, taat, kui te sakslaste ajal streikisite ja veduril tunnimehe tapsite, kas sa siis mõtlesid perekonnale? Mõtlesid. Aga ometi tegid, sest su töölise-südametunnistus sundis. Ka mina olen perekonnale mõtelnud. Ma saan aru, et kui me taganeme, siis hakatakse teid minu pärast taga kiusama. Kui me aga võidame, on võim meie käes. Kuid kodus istuda ma ei või. Sina, taat, saad sellest ise väga hästi aru. Milleks siis lärmi lüüa? Ma asusin hea asja juurde, sina peaksid mind toetama, aitama, aga sina teed skandaali. Tead, taat, lepime ära, siis jätab ka ema minu peale kisendamise.» Hellalt naeratades vaatas ta oma puhaste sinisilmadega isale otsa, olles veendunud, et tal on õigus.

Zahhar Vassiljevitš hakkas pingil rahutult nihelema ja näitas läbi tihedate vurrude ning ajamata habeme muheldes oma kollakaid hambaid.

«Koputad mu südametunnistusele, kelm? Sa mõtled, et kui sa revolvri vööle riputasid, siis ma sind rihmaga tuliseks ei tee?»

Kuid ta hääles ei olnud ähvardust. Pojale otsustavalt oma pahklikku kätt sirutades lisas ta kohmetult kogeldes:

«Lase käia, Serjožka, oled korra juba tõusul, siis ma pidurit peale ei pane, ära ainult võõrdu meist, astu vahel sisse vaatama.»

Ülesanne.

Koostage suuline ettekanne teemal «Serjoža Bruzžak». Vastake selles järgmistele küsimustele:

1. Kuidas Serjoža sattus punaarmeelaste ridadesse?
2. Mispärast Serjoža tunneb rõõmu?
3. Kuidas Serjožast sai kommunistlik noor ja komsomolirakukese organiseerija?

[1] väikekodanlased, piiratud vaadete ja huvidega inimesed.

4. Kes aitas Serjožat komsomolitöös?
5. Mida õpetas Serjožale koosolek teatris?
6. Kuidas Serjoža veenis isa?

Koostage esitatud küsimuste järgi ettekande plaan.

Näidis:

1. Serjoža Bruzžak Punaarmee ridades.
2. Ühisest võitlusest osavõtmise tunnetamine.
3. Serjoža Bruzžaki esimesed edusammud komsomolitöös.

Valige välja mõned kõige ilmekamad lühitsitaadid (näiteks: «Ta oli leidnud uue perekonna. Ja selles oli üks tääk tema, Serjoža oma.»). Tsitaatide valikul pöörake erilist tähelepanu Ivan Žarki kõnele, sõnadele, millega Serjoža veenab isa, ja vana masinisti vastusele. Valitud tsitaadid põimige oma ettekandesse.

Kaheksas peatükk.

— — — 5. juunil 1920. aastal murdis Budjonnõi 1. Ratsaarmee pärast mõningaid lühikesi ägedaid lahinguid läbi Poola rinde 3. ja 4. Poola armee liitekohalt, lüües puruks tema teed tõkestanud kindral Savicki ratsabrigaadi, ja liikus edasi Ružini suunas.

Läbimurde likvideerimiseks moodustas Poola ülemjuhatus palavikulise kiiruga löögigrupi. Viis roomikutega soomustanki, mis just laaditi Pogrebištše jaamas platvormilt maha, ruttasid lahingupaigale.

Kuid Ratsaarmee läks kaares ümber Zarudnitsõ, kust valmistati lööki, ja jõudis Poola armeede tagalasse.

1. Ratsaarmee kannule sööstis kindral Kornicki ratsadiviis. Sellel oli käsk anda löök 1. Ratsaarmee tagalasse, kuna Poola väejuhatuse arvates pidi Ratsaarmee tungima poolakate tagala tähtsaimasse strateegilisse punkti — Kazatini. Kuid see ei kergendanud valge-poolakate olukorda. Kuigi nad teisel päeval lappisid rindesse löödud augu ja rinne Ratsaarmee seljataga sulgus, jäi nende tagalasse ikkagi võimas ratsaväekoondis, kes vastase tagala-baase hävitades pidi tungima kallale poolakate Kiievi grupile. Oma liikumisteel hävitasid ratsadiviisid väikesi raudteesildu ja purustasid raudteid, et võtta poolakailt taganemistee.

Saanud vangidelt teateid, et Žitomiris asub armee staap — tegelikult oli seal koguni rinde staap — otsustas Ratsaarmee komandör hõivata tähtsad raudteesõlmed ja administratiivsed keskused — Žitomiri ja Berditševi. 7. juunil koidu ajal kihutas 4. ratsaväediviis juba Žitomiri peale.

Ühes eskadronis ratsutas parema-tiiva-mehena Kortšagin. Ta oli võetud eskadroni võitlejate ühisel palvel, kes ei tahtnud niisugust oivalist lõõtspillimängijat ära lasta.

Tuliseid hobuseid pidurdamata hargnesid nad Žitomiri juures lehvikukujuliselt laiali, välgutades päikeses hõbedaselt sädelevaid mõõku.

Maa hakkas oigama, hobused lõõtsutama, võitlejad tõusid jalustes püsti.

Maa jalge all jooksis kiiresti-kiiresti, ja suur aedadega linn

ruttas diviisile vastu. Esimestest aedadest kihutati läbi, tungiti tsentrumisse, ja õhku vapustas hirmus «Raiu!», mis oli õudne nagu surm ise.

Jahmatanud poolakad ei osutanud peaaegu mingit vastupanu. Kohalik garnison löödi puruks.

Kortšagin kihutas, kummardudes hobuse kaela kohale. Tema kõrval ratsutas peenikeste jalgadega mustal täkul Toptalo.

Uljas budjonnõilane raius halastamatu hoobiga otse Paveli silme all surnuks poola leegionäri, kes ei jõudnud isegi püssi palgesse panna.

Rautatud kabjad peksid plaginal vastu kivisillutist. Ja äkki kükitas tänavaristil kuulipilduja, otse keset teed, ning selle kohal kummargil kolm meest sinistes mundrites ja nelinurksetes konföderatkades [1]. Neljas, kelle krael oli kuldne looklev madu, sirutas ratsamehi nähes käe mauseriga ette.

Ei Toptalo ega Pavel suutnud hobuseid peatada, ja nad sööstsid otse surma suhu — kuulipilduja peale. Ohvitser tulistas Kortšaginit. Mööda... Nagu varblane vidistas kuul põse juures, ja hobuse rind paiskas porutšiku pikali, peaga vastu kive.

Samal silmapilgul hakkas ragistama kuulipilduja, metsikult ja palavliku kiiruga. Ja Toptalo, nõelatuna kümnest kimalasest, kukkus ühes mustaga.

Hirmunult norsates ajas Paveli hobune end püsti, tõstis ratsaniku ühe ropsuga üle kukkunute otse kuulipilduja juures olevate meeste peale, ja mõõk, joonistades õhus välgatleva kaare, tungis sinisesse mütsiruutu.

Uuesti tõusis mõõk üles õhku, et vuhiseda alla teise mehe pähe. Kuid tuline hobune põikas kõrvale.

Nagu pöörane mäestikujõgi tulvas eskadron tänavaristile ja õhus hakkas välkuma kümneid mõõku.

— — — Pikad, kitsad vanglakoridorid kajasid karjumisest.

Kongides, mis on viimase võimaluseni täis tuubitud piinatud, vaevatud nägudega inimesi, valitseb ärevus. Linnas käib lahing — kas võib uskuda, et see tähendab vabadust, et need teadmata kust sissetungijad on omad?

Lasud kostavad juba õuest. Mööda koridore jooksevad inimesed. Ja äkki kõlab kallis, kirjeldamatult kallis: «Seltsimehed, tulge välja!»

Pavel jooksis suletud ukse juurde, milles oli väike aknake, kuhu pöördusid kümned silmad. Raevukalt virutas ta püssipäraga luku pihta. Veel ja veel!

«Oota, ma panen talle pommiga,» peatas Mironov Paveli ja tõmbas taskust granaadi.

Rühmakomandör Tsõgartšenko kiskus tal granaadi käest.

«Pea, hull! Kas sa oled ogaraks läinud? Kohe tuuakse võtmed. Kus ei saa lahti murda, seal teeme võtmetega lahti.»

---

[1] *konföderatka* — Poola armee müts.

Juba viidi mööda koridori valvureid, tõugates neid nagaanidega. Koridor täitus räbalais, pesemata, meeletust rõõmust haaratud inimestega.

Pavel lõi laia ukse pärani lahti ja tormas kongi.

«Seltsimehed, te olete vabad. Me oleme budjonnõilased, meie diviis vallutas linna.»

Keegi pisaraist märgade silmadega naine viskus Paveli juurde, embas teda nagu lihast poega ja hakkas suure häälega nutma.

Kallim kõigist trofeedest, kallim võidust oli diviisi võitlejaile viie tuhande seitsmesaja ühe bolševiku vabastamine, keda valgepoolakad olid ajanud neisse kivikongidesse ja kes olid oodanud mahalaskmist või võllast, ning kahe tuhande Punaarmee poliittöölise päästmine. Pilkane öö muutus seitsmele tuhandele revolutsionäärile äkki kuuma juunipäeva eredaks päikeseks. — — —

Üheksateistkümnendal augustil kaotas Pavel Lvovi rajoonis lahingus mütsi. Ta pidas hobuse kinni, kuid eespool lõikusid eskadronid juba poola ahelikkudesse. Põõsaste vahel nõos lendas Demidov. Ta kihutas alla jõe äärde ja karjus sõidul:

«Diviisiülema tapsid!»

Pavel võpatas. Hukkus Letunov, tema sangarlik diviisiülem, piiritult julge seltsimees. Pavelit haaras metsik raev.

Lüües mõõga tõmbi otsaga veriste valjastega piinatud Kõrbi, tormas ta kõige ägedamasse taplusse.

«Raiu elajaid! Raiu neid! Löö poola šlahtat! Letunovi tapsid!» Ja maruvihaselt, ohvrit nägemata, andis ta surmahoobi rohelises mundris kogule. Eskadron, keda diviisiülema surma pärast oli haaranud meeletu viha, raius surnuks rühma leegionäre.

Põgenejaid taga ajades kihutasid nad põllule, kuid juba tulistas neid patarei, õhku lõhestas šrapnell, külvates surma.

Paveli silmade ees sähvatas roheline leek nagu magneesium, kõrvus raksatas pikne, pead põletas tuline raud. Maa hakkas hirmuäratavalt, mõistetamatult keerlema ja kalduma, viskudes küljele.

Pavel paiskus nagu õletuust sadulast välja. Ta lendas üle Kõrvi pea ja prantsatas raskelt vastu maad.

Ja otsekohe saabus öö...

Üheksas peatükk.

— — — Niina Vladimirovna, kliinilise sõjaväehospidali nooremarst, lehitses oma ruudukujulises toas väikese laua taga paksu lillade kaantega vihikut. Sellesse oli peenikese, ettepoole längus käekirjaga tehtud lühikesi märkmeid:

26. augustil 1920. aastal.

Täna toodi meile sanitaarrongilt rühm raskesti haavatuid. Akna juures nurgas asuvasse voodisse pandi purustatud peaga punaarmeelane. Ta on ainult seitsmeteistkümne

aastane. Minu kätte anti pakk tema dokumente, mis leiti taskust ja mis olid asetatud ümbrikku koos arsti märkmetega. Ta nimi on Pavel Andrejevitš Kortšagin. Seal olid Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kulunud liikmepilet nr. 967, rebenenud punaarmeelase raamat ja väljavõte polgu käskkirjast. Selles on öeldud, et punaarmeelasele Kortšaginile avaldatakse tänu luureülesande vapra täitmise eest. Ning märkus, mis nähtavasti oli tehtud omaniku käega:

«Palun seltsimehi minu surma puhul kirjutada mu omastele: Šepetovka linn, depoo, lukussepp Artjom Kortšaginile.»

Haavatu on teadvuseta killuga haavata saamise hetkest, 19. augustist. Homme vaatab teda järele Anatoli Stepanovitš. 30. augustil.

— — — Kortšagin pole ikka veel teadvusele tulnud. Ta lamab eripalatis, kus peetakse surijaid. Ta juures istub peaaegu üldse eemaldumata sanitar Frosja. Selgub, et ta tunneb haavatut. Kunagi ammu on nad töötanud koos. Millise sooja tähelepanuga suhtub ta sellesse haigesse! Minagi tunnen nüüd, et ta seisund on lootusetu.

2. septembril.

Kell üksteist õhtul. Täna oli mul tore päev. Minu haige, Kortšagin, tuli teadvusele, virgus. Kriis on möödas. Kaks viimast päeva ma ei ole käinud kodus.

Praegu ma ei suuda kirjeldada oma rõõmu, et päästetud on veel üks elu. Meie palatis on üks surmajuhtum vähem. Kõige rõõmustavam minu kurnavas töös on haigete paranemine. Nad kiinduvad minusse nagu lapsed.

Nende sõprus on siiras ja lihtne, ja kui me lahkume, siis isegi nutan mõnikord. See on pisut naeruväärne, kuid tõsi.

10. septembril.

Kirjutasin täna Kortšagini esimese kirja omastele. Ta kirjutab, et on kergesti haavatud, saab varsti terveks ja sõidab koju; ta on kaotanud palju verd, ta on kahvatu nagu vatt ja alles väga nõrk.

17. septembril.

Kortšagini laubahaav näeb välja hea. Meid, arste, hämmastab see tõepoolest ääretu kannatus, millega haavatu talub sidumist.

Säärastel juhtudel on tavaliselt kuulda palju oigeid ja kapriise. Kuid tema vaikib, ja kui tal määritakse joodiga lahtikistud haava, tõmbub ta pingule nagu pillikeel. Sageli kaotab ta teadvuse, kuid kogu selle aja jooksul pole kuulda olnud ühtegi oiet.

Kõik teavad juba, et kui Kortšagin oigab, siis on ta kaotanud teadvuse. Kust võtab ta selle vastupidavuse? Ei tea.

21. septembril.

Kortšagin viidi ratastoolil esmakordselt hospidali suurele rõdule. Millise pilguga vaatas ta aeda, millise ahnusega hin-

gas ta värsket õhku! Ta marlisse mähitud peas on lahti ainult üks silm. See särav ja vilgas silm vaatas maailma nii, nagu oleks ta seda näinud esimest korda.

26. septembril.

Täna kutsuti mind alla vastuvõturuumi, seal ootasid mind kaks tütarlast. Üks neist oli väga ilus. Nad palusid kokkusaamist Kortšaginiga. Nende nimed on Tonja Tumanova ja Tatjana Buranovskaja. Tonja nimi on mulle tuntud. Seda kordas Kortšagin mõnikord sonides. Andsin loa kohtamiseks.

8. oktoobril.

Kortšagin jalutab esimest korda iseseisvalt aias. Ta on minult korduvalt küsinud, millal ta haiglast välja kirjutatakse. Ma vastasin, et varsti. Mõlemad sõbratarid käivad igal vastuvõtupäeval haige juures. Ma tean, miks ta ei oianud ega oiga üldse. Minu küsimustele vastas ta:

«Lugege romaani «Kiin», siis saate teada.»

14. oktoobril.

Kortšagin kirjutati välja. Lahkusime teineteisest väga soojalt. Side silmalt on kõrvaldatud, jäänud on ainult laubale. Silm on jäänud pimedaks, kuid väliselt näib ta normaalsena. Mul oli väga kurb lahkuda sellest heast seltsimehest.

Nii on alati: paranevad ja lahkuvad meie juurest, et võimalikult mitte enam kohtuda. Hüvasti jättes ütles ta:

«Parem oleks vasak silm võinud pimedaks jääda, kuidas ma nüüd tulistama hakkan?»

Ta mõtleb veel rindest.

Esialgu pärast haiglat elas Pavel Buranovski juures, kus peatus ka Tonja.

Ta tegi kohe katset tõmmata Tonjat ühiskondlikku töösse. Pavel kutsus teda linna komsomoli-koosolekule. Tonja nõustus, ent kui ta väljus toast, kus ta oli riietunud, hammustas Pavel huult. Tonja oli riietatud väga elegantselt, rõhutatult peenelt, ja Pavel ei söandanud viia teda omasuguste hulka.

Siis toimuski esimene kokkupõrge. Paveli küsimuse peale, miks ta nõnda rõivastus, Tonja solvus.

«Mina ei kohane millalgi üldise tooniga; kui sul on piinlik minuga minna, siis ma jään maha.»

Ka klubis oli Pavelil raske vaadata teda edevalt rõivastatuna luitunud sõduripluuside ja jakkide hulgas. Noored suhtusid Tonjasse kui võõrasse. Seda tajudes vaatas Tonja kõigile põlglikult ja väljakutsuvalt.

Kaubasadama komsomoli-sekretär laadija Pankratov, laiaõlgne noormees jämedas presentsärgis, kutsus Paveli kõrvale. Ta vaatas Pavelile ebasõbralikult otsa, heitis kõõrdpilgu Tonjale ja ütles:

«Kas sina tõid selle emanda siia?»

«Jah, mina,» vastas Kortšagin talle kalgilt.

«M-jaa...» venitas Pankratov. «Ta väljanägemine ei sobi meie jaoks, pursuiga on sarnane. Kuidas ta sisse lasti!»

Paveli meelekohad hakkasid tuikama.

«See on minu seltsimees ja mina tõin ta siia. Selge? Ta ei ole meile vaenulik inimene, ainult mis puutub nendesse hilpudesse — siis see on tõsi, kuid igakord ei maksa riiete järgi veel silti külge riputada. Ka mina taipan, keda võib tuua siia, ja pole siin millelegi viltu vahtida, seltsimees.»

Ta tahtis öelda veel midagi jämedat, kuid talitses end, mõistes, et Pankratov avaldab üldist arvamust, ja kandis kogu oma pahameele Tonjale.

«Ma ju ütlesin talle! Kellele kuradile on vaja seda mukkimist?»

See õhtu oli nende sõpruse purunemise algus. Meelekibeduse ja hämmastusega jälgis Pavel, kuidas mõraneb nii tugevana tundunud sõprus.

Möödus veel mõni päev, ja iga kohtumine, iga jutuajamine tõi üha rohkem võõrdumist ja tumma vaenulikkust nende vahekorda. Tonja odav individualism muutus Pavelile talumatuks.

Vahekorra katkestamise paratamatus oli selge mõlemale.

Täna tulid nad mõlemad surnud pruunide lehtedega kattunud Kaupmeeste aeda, et öelda teineteisele viimased sõnad. Nad seisid kaldajärsakul rinnatise ääres, all läikis Dnepri hall veemass, tohutu suure silla alt ronis vastuvoolu puksiiraurik, latsutades väsinult rattatiibadega vastu vett ja tirides enda järel kahi kõhukat pargast. Loojuv päike värvis kuldsete laikudega Truhhanovi saart ja ereda tulelõõmaga majade aknaid.

Tonja vaatas kuldsetesse kiirtesse ja sõnas sügava nukrusega:

«Kas tõesti meie sõprus kustub nii, nagu kustub praegu päike?»

Pavel vaatas silmi pööramata Tonjale, tõmbas kulmud tugevasti kokku ja vastas tasa:

«Tonja, me oleme sellest juba rääkinud. Sa tead muidugi, et ma armastasin sind, ja praegugi võib mu armastus veel tagasi pöörduda, kuid selleks pead sa olema meiega. Ma ei ole nüüd enam see Pavluša, kes olin varem. Ja minust saab halb abielumees, kui sa arvad, et ma pean kuuluma esmajärjekorras sulle ning alles siis parteile. Mina aga kuulun enne parteile, ja siis sinule ning teistele lähedastele.»

Tonja vaatles kurvalt sinavat jõge ja ta silmad täitusid pisaraist.

Pavel silmitses ta tuttavat profiili, tihedaid kastanpruune juukseid, ja südamesse tulvas lainena haledus kunagi nii kalli ja lähedase tütarlapse vastu.

Ta asetas ettevaatlikult oma käe Tonja õlale.

«Heida kõrvale kõik, mis sind kinni peab. Läheme meie juurde. Lööme üheskoos isandad puruks. Meil on palju tublisid tütarlapsi, kes koos meiega kannavad kogu ägeda võitluse raskust, kannatavad koos meiega kõiki hädasid ja viletsusi. Nad ei ole võib-olla nii haritud nagu sina, kuid miks, miks sina ei taha olla meiega?

Sa räägid, et Tšužanin tahtis võtta sind vägisi, kuid see on ju värdjas, mitte aga võitleja. Sa räägid, et sind võeti ebasõbralikult vastu, kuid miks sa riietusid nii, nagu oleksid läinud pursuide ballile? Ajasid nina uhkelt püsti: et vaadake, mina ei kohandu määrdunud sõduripluusidega. Sul leidus julgust armastada töölist, kuid ideed armastada sa ei suuda. Mul on kahju sinust lahkuda ja ma tahaksin säilitada sinust häid mälestusi.»

Ta vaikis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugusena kujutatakse Pavel Kortšaginit lahingus? Mis innustab tema võitlust ja missugused tunded ta üle elab?
2. Miks kirjanik märkis: «Kallim kõigist trofeedest, kallim võidust oli diviisi võitlejaile viie tuhande seitsmesaja ühe bolševiku vabastamine, keda valge-poolakad olid ajanud neisse kivikongidesse...»? Missugune kujukas väljendus kinnitab edaspidi neid kirjaniku sõnu?
3. Leidke arst Niina Vladimirovna päevikust märkmed, mis peegeldavad Pavel Kortšagini iseloomujooni.
4. Mispärast lõppes sõprus Paveli ja Tonja Tumanova vahel? Kuidas Pavel iseloomustab Tonjat?

TEINE OSA.

Teine peatükk.

— — — Kubermangu täitevkomitee esimehe kabinetis... kogunes kolmteist meest suure laua ümber tihedasti kokku.

«Vaadake...» rõhus Žuhrai sõrme laialilaotatud kaardile. «Siin on Bojarka jaam, seitse versta eemal — metsa ülestöötamise koht. Siin on riitades kakssada kümme tuhat kantmeetrit puid. Tööarmee töötas kaheksa kuud, kulutati tohutu hulk tööjõudu, tulemuseks on aga — reetmine, raudtee ja linn ilma puudeta. Need tuleb kuue versta tagant jaama vedada. Selleks on tarvis vähemalt viis tuhat veokit terve kuu jooksul, ja seegi tingimusel, kui tehakse kaks otsa päevas. Kõige lähem küla on viieteistkümne versta kaugusel. Pealegi hulgub neis paigus Orlik oma jõuguga... Mõistate, mida see tähendab?... Vaadake, plaani järgi pidi metsa ülestöötamine algama siin, ja minema vaksali poole, need lurjused aga viisid selle sügavale metsa. Arvestus läks täppi: me ei suuda ülestöötatud puid raudteele välja vedada. Ja tõepoolest, me ei hangi sadatki veoriista. Näete, kust nad meile hoobi andsid!...»

— — — Žuhrai kokkupigistatud rusikas langes raskesti vahapaberile.

Igaüks kolmeteistkümnest kujutles selgesti kogu läheneva õudust, millest Žuhrai ei rääkinud. Talv oli ukse ees. Haiglad, koolid, asutused ja sajad tuhanded inimesed pakase võimuses, jaamades aga — inimeste sipelgapesa, ja rong sõidab vaid üks kord nädalas.

Kõik vajusid sügavaisse mõtteisse.

Fjodor avas rusika.

«On üks väljapääs, seltsimehed: ehitada kolme kuuga kitsarööpaline raudtee jaamast metsatööde kohani, seitse versta, niisuguse arvestusega, et see jõuaks juba poolteise kuu pärast raiepaiga alguseni. Ma tegelen selle küsimusega juba nädal aega. Selleks on vaja,» Žuhrai hääl hakkas kuivanud kurgus kähisema, «kolmsada viiskümmend töölist ja kaks inseneri. Rööpad ja seitse vedurit on Puštše-Voditsas. Neid on seal kommunistlikud noored ladudest üles otsinud. Enne sõda taheti ehitada sealt kitsarööpaline linna. Bojarkas aga pole töölistel kusagil elada, seal on ühed-ainsad varemed — metsakool. Töölisi tuleb saata partiidena kaheks nädalaks, rohkem nad välja ei kannata. Kui paiskaksime sinna kommunistlikke noori, Akim?»

Ja ta jätkas vastust ootamata:

«Komsomol paiskab sinna kõik, mis ainult saab: esiteks Solomenka organisatsiooni ja osa linnast. Ülesanne on väga raske, kui poistele aga rääkida, et see päästab linna ja raudtee, siis nad täidavad selle.»

Raudteeülem vangutas kahtlevalt pead.

«Vaevalt sellest midagi välja tuleb. Praeguses olukorras paljale kohale seitse versta raudteed ehitada: sügis, vihmad, siis külmad,» ütles ta väsinult.

Žuhrai, ilma et oleks peadki tema poole pööranud, lõikas tal sõnad suust:

«Sa oleksid pidanud metsatööde järele paremini vaatama, Andrei Vassiljevitš. Me ehitame juurdeveotee. Ei saa ometi käed rüpes ära külmuda.» — — —

Suure vaevaga tõmbas Kortšagin jala kleepuvast savist ja, tundes teravat külma jalatallas, mõistis ta, et pehkinud saapatald oli täiesti ära tulnud. Juba siiasõidust saadik kannatas ta pidevalt märgade ja porist lirtsuvate saaparäbalate pärast, nüüd oli üks tald aga hoopis alt ära tulnud ja paljas jalg vajus lõikavalt külma saviputru. Saapa pärast oli ta rivist välja langemas. Tirinud tallajäänuse porist välja, vahtis Pavel seda ahastusega ja murdis endale antud sõna — mitte vanduda. Ta läks oma saapajäänusega barakki, istus väliköögi juurde, harutas üleni porise jalaräti lahti ja pani külmast kangestunud jala vastu ahju.

Koka poolt abiliseks võetud raudteevahi naine Odarka lõikas köögilaual peete. Loodus oli sellele veel noorevõitu teevahinaisele andnud kõike külluses: ta oli õlgadest mehelikult lai, hiiglasliku rinnaga ja järskude, vägevate puusadega; nuga käsitses ta osavalt, ja kiiresti kasvas laual lõigatud juurvilja kuhi.

Odarka heitis Pavelile hooletu pilgu ja küsis vaenulikult:

«Sätid ennast juba lõunale? Pisut varavõitu. Paistab, et tegid töö juurest sääred, noormees. Kuhu sa jalad topid? Siin on ju köök, aga mitte saun,» sarjas ta Kortšaginit.

Sisse astus elatanud kokk.

«Saabas läks puruks,» seletas Pavel, õigustades enda köögis viibimist.

Kokk silmitses räbalat saabast ja osutas peaga Odarka poole:

«Tal mees poolenisti kingsepp, võib teile abi anda; ilma jalanõudeta aga on surm kindel.»

Kokka kuulates silmitses Odarka Pavelit ja kohmetus pisut.

«Ja mina pidasin teid loodriks,» tunnistas ta.

Pavel naeratas. Odarka vaatas saabast asjatundja silmaga.

«Lappima mu mees seda ei hakka — pole mõtet, aga et jalast mitte sandiks jääda, toon ma teile vana kalossi, meil üks niisugune vedeleb pööningul. Kus sellega, niisugust piina näha! Täna-homme võib külm tulla, ja siis olete kadunud,» ütles Odarka juba kaastundlikult, pani noa käest ja väljus.

Ta tuli varsti tagasi, kaasas sügav kaloss ja tükk linast riiet. Kui riidesse mähitud ja soojendatud jalg oli soojas kalossis, vaatas Pavel vaikse tänulikkusega teevahinaisele.

Tokarev tuli linnast tagasi ärritatult, kogus Holjava tuppa aktiivi ja tegi sellele teatavaks kurvad uudised.

«Igal pool on takistused. Kuhu ka ei vaataks, kõikjal keerutavad ikka ühel ja samal kohal. Paistab, et oleme valgeid hanesid veel vähe kinni nabinud, jätkub teisi meile terveks eluajaks,» seletas vanamees kokkutulnuile. «Mina, poisid, ütlen ausalt, meie asi ei kõlba kuradilegi. Teist vahetust pole veel koos ja kui palju saadetakse, pole teada. Külm on ukse ees. Enne selle saabumist kas või kärva, kuid soost peame läbi jõudma, pärast aga ei näri seda maad isegi hammastega. Noh, sedasi, poisid, linnas võetakse kõik pihtide vahele, kes seal segadust tekitavad, meil siin aga tuleb kiirust kahekordistada. Viis korda kärvake, aga harutee tuleb ehitada. Mis bolševikud me muidu oleme — ainult lörts,» rääkis Tokarev mitte tema kohta tavalise kähiseva, vaid teraspineva bassihäälega. Ta kokkutõmbunud kulmude alt välkuvad silmad kõnelesid otsustavusest ja kangekaelsusest.

«Veel täna viime läbi kinnise koosoleku, seletame omadele olukorra, ja homme kõik tööle! Hommikul laseme parteitud ära, ise aga jääme kohale. Siin on kubermangukomitee otsus,» ja ta ulatas Pankratovile neljaks kokkumurtud paberilehe.

Kortšagin luges üle laadija õla: «Pidada tarvilikuks jätta kõik komsomoli liikmed ehitusele, lubades neid välja vahetada mitte enne esimest puusaadetist. Kubermangukomitee sekretäri eest R. Ustinovitš.»

Kitsast barakist ei pääsenud läbigi. Seda täitis sada kakskümmend inimest. Seisti seinte ääres, roniti laudadele ja isegi väliköögile.

Koosoleku avas Pankratov. Tokarev ei kõnelnud kaua, kuid ta kõne lõpp otsekui lõikas kõiki:

«Kommunistid ja kommunistlikud noored homme linna ei sõida.»

Vanamehe käeliigutus õhus rõhutas selle otsuse kõigutamatust.

See žest kustutas kõik lootused minna tagasi linna, omaste juurde, pääseda sellest porist. Esimesel hetkel oli võimatu tekkinud kärast midagi aru saada. Kehade liikumisest hakkas ähmane suitsulambike rahutult vilkuma. Pimedus varjas nägusid. Häälte sumin kasvas. Ühed rääkisid unistavalt «kodusest mugavusest», teised olid pahased ja karjusid väsimuse üle. Paljud vaikisid. Ja ainult üks teatas deserteerimisest. Ta ärritatud hääl kõlas nurgast vaheldumisi sõimuga:

«Käige kuradi vanaema juurde! Mina ei jää siia enam päevakski! Kui inimesi saadetakse sunnitööle, siis vähemalt kuritöö eest. Kuid mis eest saadetakse meid? Hoiti kaks nädalat siin — jätkub. Lolle enam ei leidu. Las see, kes otsuse tegi, sõidab ise ja ehitab. Kes tahab, las tuhnib selles poris, minul aga on ainult üks elu. Mina sõidan homme ära.»

Okunev, kelle selja taga kisakõri seisis, süütas tiku, soovides desertööri näha. Tikk tõi hetkeks pimedusest esile tigedaks grimassiks virildunud näo ja avatud suu. Okunev tundis ta ära: see oli kubermangu toitluskomitee raamatupidaja poeg.

«Mis sa vahid? Ma ei varja ennast, ega ma varas ole.»

Tikk kustus. Pankratov tõusis püsti kogu oma pikkuses.

«Kes see haugub seal? Kellele partei ülesanne on sunnitöö?» hakkas ta rääkima kõlatul häälel, libistades raske pilgu üle lähedalseisjate. «Poisid, linna minna me ei tohi mingil juhul, meie koht on siin. Kui me siit jalga laseme, siis külmuvad inimesed. Poisid, mida rutem lõpetame, seda rutem saame tagasi; siit aga plehku panna, nagu siin üks piripill tahab, seda ei luba meile meie idee ega distsipliin.»

Laadija ei armastanud pikki kõnesid, kuid sellegi lühikese katkestas ikka seesama hääl:

«Aga kas parteitud sõidavad ära?»

«Jah,» raius Pankratov järsult.

Laua juurde trügis lühikeses linnapalitus noormees. Nagu nahkhiir lendas üle laua väike liikmepilet, paiskus Pankratovile vastu rinda ja jäi sealt tagasi põrgates lauale serviti seisma.

«Sähke mu pilet, võtke, palun väga, selle papitüki pärast ma oma tervist ei ohverda!»

Lause lõpu matsid barakis kaikuvad hääled.

«Mida sa loobid?»

«Ah sina, müüdav nahk!»

«Puges komsomoli, sihtis soojale kohale!»

«Ajage ta minema!»

«Küll me su naha tuliseks teeme, tüüfusetäi!»

See, kes oli visanud liikmepileti, tungis mahalöödud päi ukse poole. Astuti kõrvale nagu katkutõbise eest ja lasti ta läbi. Tema järel sulguv uks kääksatas.

Pankratov pigistas sõrmede vahel äravisatud liikmepiletit ja pistis selle suitsulambikese tulle.

Kartong hakkas põlema, keerdudes söestunud torukeseks.

Metsas kõlas pauk. Lagunenud baraki juurest kadusid metsapimedusse hobune ja ratsanik. Inimesed jooksid koolimajast ja barakist välja. Kogemata sattus keegi ukseprakku pistetud vineertahvlikesele. Tõmmati tikust tuld. Tuules vabisevat tulukest riidehõlmadega varjates lugesid nad: «Kaduge kõik jaamast sinna, kust tulite. Kes siia jääb, saab kuuli pähe. Notime kõik viimseni maha, kellelegi ei halasta. Annan teile aega homse ööni.» Alla oli kirjutatud: «Ataman Tšesnok.»

Tšesnok oli Orliki jõugust.

— — — Ettevaatlikult astuvad hobused pehmes, vajuvas lumes. Vahetevahel pöördub lumes kabja all maa ligi litsutud oks ja praksatab — siis norsatab hobune. Kargab kõrvale, kuid saades kärbikpüssiga vastu pea ligi surutud kõrvu, läheb üle galopile ja ajab eelmistele järele.

Ligi kümmekond ratsanikku ületas künkliku mäeseljaku, mille külje all kulges must, alles lumest katmata maariba.

Siin peatasid ratsanikud hobused. Jaluserauad, puutudes üksteise vastu, kõlisesid. Pikast sõidust märg eessõitja täkk raputas kuuldavalt end kogu kehast.

«Neid on siia terve kari kokku tulnud,» ütles eessõitja. «Küll me teeme nende olemise külmaks. Batka ütles, et seda risu siin homme ei oleks, muidu see lurjuste kari ronib veel puudeni välja...»

Jaama poole sõideti hanereas mööda kitsarööpalise ääri. Sammu läheneti lagendikule vana koolimaja juures, välja metsast ei sõidetud, vaid jäädi puude taha.

Kogupauk lõhestas pimeda öö vaikuse. Nagu orav libises alla lumekamp kuuvalgusest hõbetatud kase oksalt. Puude vahel aga lõi lühikestest kärbikpüssidest välja tulesädemeid, kuulid uuristasid pudedat krohvi, kaeblikult klirises Pankratovi toodud akende purustatud klaas.

Kogupauk kiskus inimesed betoonpõrandalt lahti, tõstis nad jalule; kui aga tube mööda hakkasid lendama kohutavad põrnikad, paiskas hirm inimesed tagasi põrandale.

Nad kukkusid üksteisele otsa.

«Kuhu sa tormad?» Dubava haaras Paveli sinelist.

«Õue!»

«Heida pikali, idioot! Nii kui nina välja pistad, lasevad sinnasamasse maha,» sositas Dubava ägedalt.

Nad lebasid toas kõrvuti, otse ukse juures. Dubava surus end vastu põrandat, hoides väljasirutatud kätt revolvriga ukse suunas. Kortšagin kükitas, kobades sõrmedega närvlikult padrunipesi nagaani trumlis. Seal oli viis padrunit. Sattunud tühjadele pesadele, pööras ta trumli tagasi.

Tulistamine lakkas. Saabunud vaikus pani imestama.

«Poisid, kellel on relv, kogunege siia!» andis Dubava lamajaile sosinal käsu.

Kortšagin avas ettevaatlikult ukse. Metsalagendik oli tühi. Aeglaselt keereldes langes lumehelbeid.

Metsas aga piitsutasid kümme ratsanikku hobuseid.

Lõunaks kihutas linnast kohale autodresiin[1]. Sealt astusid välja Žuhrai ja Akim. Neil olid vastas Tokarev ja Holjava. Dresiinilt võeti maha ja asetati perroonile maksim-kuulipilduja, mitu kasti kuulipildujalinte ja paarkümmend vintpüssi.

Tõtates mindi töökohale. Fjodori sinelihõlmad joonistasid lumele siksakke. Tal oli taaruv karusamm — senini pole saanud lahti harjumusest asetada jalgu maha sirklina, otsekui oleks tema all ikka veel õõtsuv miinilaeva lagi. Tokarevil tuli ühtesoodu oma teekaaslastele järele joosta, pikk Akim pidas Fjodoriga sammu.

«Jõugu rünnak — see on ainult pool häda. Siin aga on meil mäeveer teel risti ees. Oli seda veel vaja, kurat võtaks! Palju mulda tuleb välja visata.»

Vanamees peatus, pöördus seljaga tuule poole, pani peopesi paadikujuliselt koos hoides suitsu põlema, ja tõmmanud paar-kolm mahvi, ruttas edasiläinuile järele. Akim jäi teda oodates seisma. Žuhrai läks sammu vähendamata edasi.

Akim küsis Tokarevilt:

«Kas jätkub jõudu, et juurdeveotee tähtajaks valmis ehitada?»

Tokarev ei vastanud kohe.

«Tead, pojuke,» ütles ta viimaks, «kui üldse rääkida, siis ehitada on võimatu, aga ehitamata jätta on samuti võimatu. Ja nii siis tulebki.»

Nad jõudsid Fjodorile järele ja sammusid kõrvuti edasi. Lukussepp hakkas erutatult rääkima:

«Näe, siit see «aga» algabki. Sest ainult meie kahekesi siin — Patoškin ja mina — teame, et ehitada niisugustes koeratingimustes, niisuguste tööriistadega ja selle tööjõuga on võimatu. Kuid see-eest teavad kõik viimseni, et ehitamata jätta ei või. Sellepärast ma võisingi öelda: «Kui enne ära ei kärva, siis teeme valmis.» Ise näete, et songime siin teist kuud, neljanda vahetuse tööd lõpetame, põhikoosseis aga rühmab ilma hingetõmbeta, peab vastu oma noorusega. Kuid pooled neist on ennast ära külmetanud. Vaatad neid poisse — ja süda tilgub verd. Nende jaoks pole hinda... Mitmed neist ajab see neetud tihnik hauda.»

Kilomeeter maad jaamast eemal lõppes täiesti valmis kitsarööpaline.

Kilomeetrit poolteist edasi asetsesid tasandatud teetammil maasse kaevatud pikad halud nagu tuulest murtud püsttarad. Need olid liiprid. Veel kaugemale, kuni mäeveeruni, läks vaid tasane tee.

Siin töötas esimene, Pankratovi ehitajaterühm. Nelikümmend

[1] *autodresiin* — raudteel kasutatav mootorsõiduk, mida tarvitatakse esijoones ametisõitudeks.

inimest panid liipreid maha. Ruske habemega talupoeg, uued viisud jalas, tassis ruttamata laamitsreelt halge ja pildus neid teetammile. Kaugemal tühjendati mitut teist samasugust rege. Maas lebasid kaks pikka raudlatti. See oli rööbaste vorm, selle abil seati liipreid ühetasa. Mulla kinnitampimiseks pandi käima kirved, kangid, labidad.

Vaevanõudev ja pikaldane on see liipripanemise töö. Liiprid peavad asetsema maa sees kindlalt ja kõvasti, nii et rööbas toetuks kõigile neile ühtlaselt.

Liipritepanemise tehnikat tundis ainuüksi vana raudteekümnik Lagutin, kellel oma viiekümne nelja eluaasta juures polnud ainsatki halli juust; habe oli tal kahte lehte soetud ja pigikarva. Ta töötas vabatahtlikult juba neljandas vahetuses, talus koos noortega kõiki raskusi ja oli võitnud kogu salga lugupidamise. Sellele parteitule (Talja isale) kuulus alati kõigil parteilaste nõupidamistel aukoht. Olles selle üle uhke, andis vanamees sõna ehituselt mitte lahkuda.

«Noh, olge lahke ja ütelge, kuidas ma teid üksi võin jätta? Ajate liipripanemise ilma minuta sassi; siin on vaja silma, praktikat. Mina aga olen neid liipreid oma eluajal tervel Venemaal küllalt maasse torkinud...» rääkis ta muhedalt iga vahetuse puhul... ja jäi kohale.

— — — Nelja ja poole kilomeetri kaugusel jaamast tungisid labidad raevukalt maapinda. Inimesed kaevasid maha teele ettejäänud mäeveeru.

Kahel pool kõrval aga seisid seitse meest, kes olid relvastatud Holjava karabiiniga ning Kortšagini, Pankratovi, Dubava ja Homutovi revolvritega. See oli salga kogu relvastus.

Patoškin istus nõlvakul, kirjutades arvusid oma märkmikku. Insener oli jäänud üksi. Vakulenko, kes eelistas surmale bandiidi kuuli läbi kohut deserteerimise pärast, oli hommikul linna pagenud.

«Mäeveeru mahavõtmiseks läheb meil pool kuud, maa on külmunud,» ütles Patoškin poolvaljult enda ees seisvale Homutovile, alati süngele ja sõnaahtrale mühkamile.

«Kogu tee tegemiseks antakse meile vaid kakskümmend viis päeva, teie aga panete mäe mahavõtmiseks viisteist,» vastas talle Homutov, haarates vihaselt huulte vahele vurruotsa.

«See tähtaeg pole reaalne. Tõsi küll, ma pole oma eluajal ehitanud niisugustes tingimustes ja niisuguste inimestega nagu need. Ma võin ka eksida, mis minuga on juhtunud juba kahel korral.»

Samal ajal lähenesid süvendile Žuhrai, Akim ja Pankratov. Mäeveerult märgati neid.

«Vaadake, kes need on?» müksas Kortšaginit küünarnukiga Petka Trofimov, poldilõikaja töökodadest, kõõrdsilmaline poiss, vanas, küünarnukkide kohalt katkises sviitris, ja näitas sõrmega mäeveerult alla. Samal silmapilgul sööstis Kortšagin labidat käest

panemata mäeveerult alla. Ta silmad naeratasid soojalt mütsinoka alt, ja Fjodor pigistas ta kätt kõige kauemini.

«Tere, Pavel. Eks proovi teda säärases kirjus mundris ära tunda!»

Pankratov muigas virilalt:

«Iseenesest korralik kombinatsioon viiest varbast, ja kõik viis vaatavad välja. Pealegi vehkisid desertöörid talt sineli ära. Neil on Okuneviga kommuun: too andis Pavelile oma pintsakunäru. Pole viga, Pavluška on tuline noormees. Soojendab ennast nädalakese betoonil, õlgedest suurt abi ei ole, ja siis «viskab vedru välja»,» rääkis laadija tusaselt Akimile.

Mustakulmuline, pisut nosuninaline Okunev pilutas oma kelmikaid silmi ja vaidles vastu:

«Meie Pavluškat hukkuda ei lase. Hääletame ja paneme ta kööki kokaks, Odarka juurde reservi. Kui ta pole loll, kinnitab keha ja soojendab end — kas siis ahju või Odarka juures.»

Üldine naer mattis ta sõnad.

Sel päeval naerdi esmakordselt.

Fjodor uuris mäeveeru, sõitis reel koos Tokarevi ja Patoškiniga raiepaigale ja tuli tagasi. Mäeveerul kaevati maad ikka sama visadusega. Fjodor jälgis labidate välkumist, pingutusest kooldunud selgi ja sõnas tasa Akimile:

«Miitingut pole vaja. Pole siin kedagi agiteerida. Sina, Tokarev, ütlesid õieti, et nende jaoks pole hinda. Näete, kus karastub teras!»

Žuhrai pilk jälgis vaimustatult ning karm-hellitava uhkusega mullatöölisi. Alles äsja, mässueelsel ööl, oli ju osa neist mullatöölistest välgutanud täägiterast. Nüüd aga on vallanud neid ühine tahe viia rööbaste terassooned tõotatud puuvarude — soojuse ja elu allika juurde.

Patoškin tõendas Fjodorile viisakalt, kuid veenvalt, et mäeveeru enne kahte nädalat läbi kaevata on võimatu. Fjodor kuulas ta arvestusi ja otsustas midagi endamisi.

«Võtke inimesed mäeveerult ära, rajage teed edasi, künka aga vallutame teisiti.»

Jaamas istus Žuhrai kaua telefoni juures. Holjava valvas uksel. Ta kuulis selja taga Fjodori kõlatut bassi:

«Helista otsekohe minu nimel ringkonnastaabi ülemale, las paiskab Puzõrevski polgu viivitamata ehitussektorisse. Rajooni vaja tingimata jõukudest puhastada. Saatke baasist välja soomusrong õhkijatega. Muud asjad korraldan ise. Tagasi tulen öösel. Saatke Litke kella kaheteistkümneks autoga jaama.»

Barakis pärast Akimi lühikest kõnet võttis sõna Žuhrai. Märkamatult möödus seltsimehelikus vestluses terve tund. Fjodor rääkis ehitajaile, et ehituse lõpetamist tähtajaks, mis on määratud esimesele jaanuarile, ei või kuidagi nurja ajada.

«Me viime ehituse sõjaväelisele alusele. Kommunistid koondatakse eriroodu. Roodu komandöriks määratakse seltsimees Dubava. Kõik kuus ehitajaterühma saavad kindla ülesande. Ülejäänud tööd tee-ehitusel jagatakse kuueks võrdseks osaks. Iga rühm saab oma osa. Esimeseks jaanuariks tuleb kõik tööd lõpetada. Rühm, kes lõpetab töö varem, saab õiguse puhata ja linna sõita. Peale selle taotleb kubermangu täitevkomitee presiidium UKTK [1] ees selle rühma parima töölise autasustamist Punalipu ordeniga.»

Ehitusrühmade ülemaiks kinnitati: esimeses — seltsimees Pankratov, teises — seltsimees Dubava, kolmandas — seltsimees Homutov, neljandas — seltsimees Lagutin, viiendas — seltsimees Kortšagin, kuuendas — seltsimees Okunev.

«Ehituse ülemaks,» lõpetas Žuhrai oma kõne, «selle ideeliseks juhiks ja organiseerijaks jääb asendamatult Anton Nikiforovitš Tokarev.»

Puhkes käteplagin, nagu oleks linnuparv lendu tõusnud, karmid näod tõmbusid naerule, tõsise mehe viimane sõbralik-naljatlev lause aga päästis pika tähelepaneliku kuulamise järel lahti naerupahvatuse.

Paarkümmend inimest trobikonnas saatis Akimi ja Fjodori autodresiinini.

Jättes Kortšaginiga hüvasti ja vaadates ta lumist kalossi, ütles Fjodor poolvaljult:

«Saadan sulle saapad. Ega sa veel ole jalgu ära külmetanud?»

«Midagi selletaolist näib olevat, on hakanud paistetama,» vastas Pavel, ja meenutades ühte oma ammust palvet, võttis Fjodoril käest kinni: «Annaksid mulle natuke padruneid nagaani jaoks? Mul on ainult veel kolm kindlat.»

Žuhrai vangutas kurvalt pead, kuid nähes meelehärmi Paveli silmis, päästis pikemalt mõtlemata lahti oma mauseri.

«Minu kingitus sulle!»

Pavel ei suutnud algul uskuda, et talle kingitakse ese, millest ta juba ammu unistas; Žuhrai aga heitis rihma üle ta õla.

«Võta, võta! Ma ju tean, et su silmad seda nähes juba ammu põlevad. Ole temaga aga ettevaatlik, omasid ära maha lase. Siin sulle selle jaoks veel kolm täis pidet.»

«Ilmselt kadestavad pilgud suundusid Pavelile. Keegi hüüdis:

«Pavka, vaheta saabaste vastu, ja poolkasukas pealekauba!»

Pankratov andis Pavelile ülemeelikult müksu selga:

«Vaheta, pagan võtaks, vildikute vastu! Kalossis sa niikuinii ei ela jõuludeni.»

Asetanud jala dresiini trepile, kirjutas Žuhrai kingitud revolvri kandmise loa.

---

[1] Ukraina Kesktäitevkomitee — nõukogude võimu kõrgeim organ Ukrainas.

Varahommikul lähenes jaamale pöörangutel tumedalt kolistades soomusrong. Lumivalge vabanenud aur paiskus välja nagu uhke suletutt ja haihtus otsekohe külmas puhtas õhus. Soomustatud vagunitest väljusid nahkriietes inimesed. Mõne tunni jooksul kaevasid kolm soomusrongilt tulnud õhkijat mäeveeru sisse kaks määratu suurt läikivmusta kõrvitsat, vedasid nende juurest pikad nööri eemale ja andsid signaallasu. Seejärel jooksid inimesed nüüd kardetavaks muutunud mäeveerult igasse külge laiali. Nööriots süttis tuletikust fosforse leegiga põlema.

Sadadel inimestel seisatas silmapilguks süda. Minut-paar piinavat ootust, ja... maa võpatas, kohutav jõud pühkis künkaharja minema, paisates taeva alla hiiglasuuri mullakamakaid. Teine plahvatus oli esimesest veelgi tugevam. Hirmus raksatus kõmatas metsatihnikus, täites selle räbalaks rebitud mäeveerul tekkinud helide kaosega.

Seal, kus alles nüüdsama oli küngas, haigutas sügav auk, ja kümnete meetrite ulatuses kattis kohev muld suhkurvalget lund. Kirgaste ja labidatega sööstsid inimesed plahvatusest tekkinud süvendisse.

Žuhrai ärasõidu järel arenes ehitustöödel ülivisa võistlus — võistlus esikoha pärast. — — —

Linnas «vajutati kõikidele nuppudele». See avaldas otsekohe oma mõju ehitusele. Žarki tegi tühjaks rajoonikomitee, saates organisatsiooni ülejäänud osa Bojarkasse. Solomenkas jäid kohale ainult tütarlapsed. Raudteetehnikumis saavutas Žarki seda, et ehituse juurde saadeti uus rühm üliõpilasi. — — —

Bojarkasse saabus uusi inimesi. Saabus ka kuuskümmend üliõpilast-raudteelast.

Žuhrai saavutas raudteevalitsuses seda, et Bojarkasse saadeti neli klassivagunit eluruumiks vastsaabunud töölistele. — — —

— — — Tuisk tuli äkki. Taevas kattus madalal ujuvate hallide pilvedega. Algas tihe lumesadu. Õhtul hakkas tuul korstnais ulguma, puude vahel vilistama, kihutades üles väledaid lumekeeriseid, ning ajas metsa ärevile oma ähvardava undamisega.

Lumetorm märatses ja möllas kogu öö. Külm tungis inimestele kontideni, kuigi ahjud küdesid öö läbi; jaama juures asuv majavare ei pidanud sooja.

Hommikul tööle minev salk sumas sügavas lumes, puude ladvus aga helendas päike ja sinavas taevas polnud ainsatki pilve.

Kortšagini rühm puhastas oma lõiku tuisanud lumest. Alles nüüd tundis Pavel, kui piinavad on külmavalud. Okunevi vana pintsakuräbal ei soojendanud, kalossi aga tungis lumi. Pealegi kaotas ta kalossi mitu korda hangedesse. Saabas teises jalas ähvardas täiesti laguneda. Põrandal magamisest oli Paveli kaelale tekkinud kaks suurt veripaiset. Tokarev andis talle salli asemele oma käteräti.

Kõhn põletikuliste silmadega Pavel pildus laia puulabidaga vihaselt lund.

Samal ajal roomas jaama reisijaterong. Rammestunud vedur lohistas ta suuri vaevu siia: tendris polnud ühtegi halgu, ahjus põlesid viimased puujäänused.

«Kui annate puid, siis sõidame, kui ei — käskige rong tagavarateele viia, seni kui on, millega liikuda!» kisendas vedurijuht jaamaülemale.

Rong viidi tagavarateele. Peatuse põhjus tehti masendatud reisijaile teatavaks. Täiskiilutud vaguneis hakati ohkima ja vanduma.

«Rääkige vanamehega, näete, tuleb mööda perrooni. See on ehituse ülem. Tema võib anda käsu, et veduri juurde toodaks regedel puid. Nad panevad neid liiprite asemel,» soovitas jaamaülem konduktoritele. Need läksid Tokarevile vastu.

«Puid annan, aga mitte muidu. See on ju meie ehitusmaterjal. Meil on kõik täis tuisanud. Rongis on kuus-seitsesada reisijat. Lapsed ja naised võivad jääda rongi, teistele aga labidad pihku — las kühveldavad õhtuni lund. Selle eest saavad puid. Kui keelduvad, istugu siis uue aastani,» ütles Tokarev konduktoritele.

«Vaadake, poisid, kus tuleb rahvast! Näe, naised kah!» öeldi üllatunult Kortšagini selja taga.

Pavel pöördus ümber.

«Siin on sulle sada inimest, anna neile tööd ja vaata, et nad muidu ei istuks,» ütles Tokarev ligi astudes.

Kortšagin jagas vastsaabunuile töö kätte. Keegi pikk mees, kellel oli seljas karusnahast kraega raudteelase vormisinel ja peas soe karakullmüts, keerutas labidat vihaselt käes, ja pöördudes kõrval seisva noore naise poole, kes kandis kahara tutiga kotiknahast mütsi, protestis:

«Mina lund kühveldama ei hakka, kellelgi pole õigust mind sundida. Kui mind palutakse, võin kui raudteeinsener tööd juhtida, aga lund kühveldada pole tarvis sinul ega ka minul, seda instruktsioonid ette ei näe. Vanamees toimib seadusevastaselt. Ma võtan ta vastutusele. Kes on siin kümnik?» küsis ta lähemalt tööliselt.

Kortšagin astus juurde.

«Miks te ei tööta, kodanik?»

Mees silmitses Pavelit põlgliku pilguga pealaest jalatallani.

«Ja mida teie endast kujutate?»

«Mina olen tööline.»

«Siis ei ole mul teiega millestki rääkida. Saatke minu juurde kümnik või kes teil siin . . .»

Kortšagin vahtis teda altkulmu.

«Kui te ei taha töötada — pole vaja. Ilma meie märkuseta sõidupiletil te rongi ei istu. Niisugune on ehituse ülema käsk.»

«Ja teie, kodanik, keeldute samuti?» pöördus Pavel naise poole ja tardus hetkeks: tema ees seisis Tonja Tumanova.

Tonja suutis närudes noormehes suuri vaevu Kortšagini ära tunda. Pavel seisis tema ees katkistes, kulunud riietes ja fantastilistes jalatsites, määrdunud käterätt kaela ümber ja nägu juba ammust aega pesemata. Ainult silmad põlesid tal samasuguses kustumata tules nagu ennegi. Tema silmad. Ja see närudes noormees, kes sarnanes hulkuriga, oli veel üsna hiljuti tema armastatu. Kuidas kõik oli muutunud!

Pärast hiljutist pulma sõidab ta oma mehega suurde linna, kus mees töötab raudteevalitsuses vastutaval kohal. Ja näe, kus tal tuli kohtuda oma noorusearmastusega! Tonjal oli koguni piinlik talle kätt ulatada. Mida mõtleb Vassili? Kui ebameeldiv, et Kortšagin on nõnda alla käinud. Näha, et ahjukütja pole elus maatuhnimisest kaugemale jõudnud.

Ta seisis kõheldes ja kattus kohmetusepunaga. Raudteeametnikku vihastas selle kaltsaka, nagu talle näis, häbematu käitumine, sest too ei pööranud silmi ta naiselt. Ta virutas labida maha ja astus Tonja juurde.

«Lähme, Tonja, ma ei saa rahulikult vaadata seda lazzaronet.»

Kortšagin teadis romaanist «Giuseppe Garibaldi», mida tähendab lazzarone [1].

«Kui mina olen lazzarone, siis sina oled lihtsalt pursui, kelle kael on käänamata jäänud,» vastas ta raudteeametnikule tumedalt ja pilku uuesti Tonjale pöörates sõnas järsult ning kuivalt: «Võtke labidas, seltsimees Tumanova, ja astuge teistega ühte ritta! Ärge võtke eeskuju sellest nuumatud pühvlist. Palun vabandust, ma ei tea, kes ta teile on.»

Pavel muigas ebasõbralikult, vaadates Tonja botikuid, ja lisas nagu möödaminnes:

«Maha jääda ma ei soovita. Neil päevil külastas meid röövlijõuk.»

Ta keeras ringi ja läks kalossiga latsutades omade juurde.

Viimased sõnad avaldasid mõju ka raudteelasele.

Tonja keelitas teda tööle jääma.

Õhtul, kui töö oli lõpetatud, mindi jaama tagasi. Tonja mees läks ees, rutates rongis kohta kinni panema. Tonja peatus, lastes töölised mööda. Kõige taga kõndis labidale toetudes väsinud Kortšagin.

Kortšagin heitis labida õlale ja hakkas astuma. Alles siis, kui ta oli mõne sammu teinud, vastas ta:

«Minu jõhkrus on palju talutavam kui teie — lubage öelda — viisakus, seltsimees Tumanova. Minu elu pärast pole vaja muretseda, selles suhtes on kõik korras. Teie elu aga on läinud halvemini kui ma ootasin. Paar aastat tagasi olid sa parem: ei häbenenud töölisele kätt anda. Nüüd aga oled hakanud naftaliinist

[1] *lazzaróne* — laostunud, paljasjalgne itaalia talupoeg.

lõhnama. Ja ma ütlen puhtast südamest — minul pole sinuga millestki rääkida.»

Pavel sai Artjomilt kirja. Vend kirjutas oma peatsest pulmast ja palus Pavkat iga hinna eest koju sõita.

Tuul kiskus Kortšagini käte vahelt valge paberilehe, ja see läks lendu nagu tuvi. Ei temast saa pulmaminejat. On siis ärasõit üldse mõeldav? Juba eile möödus see karu Pankratov tema rühmast ja läks nüüd edasi niisuguse hooga, et kõik aina imestasid. Laadija rühkis kõigist raskusist hoolimata esikohale, ja kaotanud oma tavalise rahu, õhutas oma sadama-poisse pidama meeletut tempot.

Patoškin jälgis ehitajate vaikivat raevu. Hõõrudes üllatunult meelekohti, küsis ta iseendalt: «Mis inimesed need küll on? Mis arusaamatu jõud see on? Kui ilm peab vastu veel kas või kaheksa päevagi, siis jõuame raiepaigani. Tuleb välja: eluaja elad, eluaja õpid, aga vanas eas oled ikkagi loll. Need inimesed purustavad oma tööga kõik arvestused ja normid.»

Linnast sõitis Klaviček[1] ja tõi kaasa oma viimase leivateo. Pärast kohtumist Tokareviga otsis ta Kortšagini töö juurest üles. Nad vahetasid sõbraliku tervituse. Klaviček võttis naeratades kotist välja imeilusa kollase karusnahast rootsi jopi, patsutas peoga vastu elastset kroomi ja ütles:

«See on sinule. Ega sa aima, kellelt? ... Haa! Oled sina aga rumal, noormees! Selle saadab sulle seltsimees Ustinovitš, et külm sind, lolli, ära ei võtaks. Selle kuue kinkis talle seltsimees Olšinski, tema võttis selle Olšinski käte vahelt ja ulatas mulle — vii Kortšaginile! Akim rääkis talle, et sa töötad pakasega ainult pintsakuväel. Olšinski tõmbas nina pisut vingu. Pajatas: «Ma võin sellele seltsimehele sineli saata.» Kuid Rita naeris: pole viga, tal on jopis parem töötada! Võta vastu!»

Pavel hoidis hämmeldunult käes kallist eset ja tõmbas selle siis kõheldes külmast kangele kehale. Pehme nahk hakkas varsti ta õlgadele ja rinnale sooja andma.

Rita kirjutas päevikusse:

«20. detsembril.

Tuiskude periood. Lumi ja tuul. Bojarkalased olid peaaegu eesmärgil, kuid külm ja tuisk peatasid nad. Nad upuvad lumme. Külmunud maad on raske kaevata. On jäänud vaid kolmveerand kilomeetrit, kuid see on kõige raskem.

Tokarev teatab: ehitusele on ilmunud tüüfus, kolm inimest on haigestunud.

22. detsembril.

Komsomoli kubermangukomitee pleenumile ei sõitnud Bojarkast kedagi. Bandiidid lasksid seitseteist kilomeetrit

[1] loe: klavitšek.

Bojarkast eemal kraavi ešeloni viljaga. Toitluse Rahvakomissariaadi voliniku käsul on kogu ehitajatesalk sinna paisatud.

23. detsembril.

Bojarkast toodi linna veel seitse tüüfusehaiget. Nende hulgas on ka Okunev. Käisin jaamas. Harkovist saabunud rongi puhvritelt võeti maha kangestunud laipu. Haiglas on külm. Neetud tuisk! Millal see lõpeb?

24. detsembril.

Tulin just Žuhrai juurest. Selgub, et on õige: eile öösel tungis Orlik kogu oma jõuguga Bojarkale kallale. Kaks tundi käis võitlus jõugu ja meie omade vahel. Jõuk oli side läbi lõiganud ja alles täna hommikul läks Žuhrail korda saada täpseid teateid. Jõuk lõödi tagasi. Tokarev on rinnust läbi lastud. Ta tuuakse täna linna. Franz Klaviček, kes sel ööl oli vahtkonnaülemaks, on surnuks raiutud. Tema oligi see, kes märkas jõuku ja tõstis häiret, kuid kallaletungijaid tulistades ja tagasi joostes ei jõudnud koolimajani ning tapeti mõõkadega. Ehitajatesalgas on üksteist haavatut. Praegu on seal soomusrong ja kaks eskadroni ratsaväge.

Ehituse ülemaks sai Pankratov. Päeval tabas Puzõrevski ühe osa jõugust Gluboki huutoris ja raius nad viimseni surnuks. Osa parteituid kaadritöölisi tuli rongi ootamata raudteed mööda ära.

25. detsembril.

Toodi Tokarev ja teised haavatud. Nad paigutati kliinilisse hospidali. Arstid lubasid vanamehe päästa. Ta on meelemärkuseta. Teiste elu pole ohus.

Partei kubermangukomitee ja meie saime Bojarkast telegrammi: «Vastuseks bandiitide rünnakule meie, kitsarööpalise ehitajad, kogunenud käesolevale miitingule, kinnitame teile koos soomusrongi «Nõukogude võimu eest» meeskonna ja ratsapolgu punaarmeelastega, et me hoolimata kõigist takistustest anname esimeseks jaanuariks linnale puid. Me asume tööle kogu oma jõudu pingutades. Elagu kommunistlik partei, kes meid saatis! Miitingu esimees Kortšagin. Sekretär Berzin.»

Klaviček maeti Solomenkas sõjaväeliste auavaldustega.»

Tõotatud puud olid juba lähedal. Kuid nende poole liiguti vaevarikka aeglusega: tüüfus kiskus iga päev ära kümneid tarvilikke käsi.

Kortšagin saabus jaama tagasi, vaarudes nõtkuvail jalgadel nagu joobnu. Ta käis juba ammu ringi kõrge temperatuuriga, kuid täna tundus teda vallanud palavik tavalisest kõrgemana.

Salka kurnav kõhutüüfus oli hiilinud ka Paveli kallale. Kuid ta tugev keha pani vastu, ja viiel päeval leidis ta jõudu tõusta

üles õlgedega kaetud tsementpõrandalt ning minna koos kõigiga tööle. Ei päästnud teda soe jopp ega Fjodori saadetud ning külmavõetud jalgadele tõmmatud vildid.

Igal sammul torkas midagi valusasti rinnus, hambad lõgisesid külmavärinaist, silme ees virvendas ja näis, et puud ringlesid veidra karussellina.

Ta jõudis suuri vaevu jaamani. Teda hämmastas ebatavaline müra. Ta jäi vahtima: pikk rong ulatus läbi kogu jaama. Platvormidel seisid väikesed vedurid, rööpad, liiprid, ja rongiga saabunud inimesed laadisid neid maha. Ta tegi veel mõne sammu ja kaotas tasakaalu. Ta tajus nõrka hoopi, kui langes peaga vastu maad. Lume meeldiv jahedus lõikas ta kuuma põske.

Ta peale satuti alles mõne tunni pärast. Kanti barakki. Kortšagin hingas raskesti ega tundnud ümberolijaid. Soomusrongilt kutsutud velsker teatas: «Krupoosne kopsupõletik ja kõhutüüfus. Temperatuur 41,5. Põletikus liigestest ja paisetest kaelal ei maksa rääkidagi — need on tühised asjad. Üksnes esimesest kahest jätkub, et teise ilma minna.»

Pankratov ja saabunud Dubava tegid kõik võimaliku, et Pavelit päästa.

Kortšagini kodukandimehele Aljoša Kohhanskile tehti ülesandeks viia haige kodulinna.

Pankratovil ja Dubaval läks üksnes kogu Kortšagini rühma abil ja peamiselt Holjava pealekäimisel korda meelemärkuseta Kortšagin ja Aljoša paigutada täiskiilutud vagunisse. Kartes plekilise tüüfuse nakkust, ei tahetud neid peale lasta, avaldati vastupanu ja ähvardati tüüfusehaige teel välja visata.

Haige pealelaadimist takistajate nina all nagaaniga vehkides kisendas Holjava:

«See pole nakkushaige! Tema sõidab, kuigi meil selleks tuleks teid kõiki kas või välja visata! Pidage meeles, nahahoidjad, kui keegi peaks julgema talle kättki külge panna, siis — ma teatan sellest kogu liinil — võtame kõik rongilt maha ja pistame trellide taha. Säh, Aljoša, võta Pavka mauser, anna tuld igaühele, kellele võiks pähe tulla teda rongilt maha võtta,» lisas Holjava karmiks hoiatuseks.

Rong hakkas liikuma. Pankratov astus tühjenenud perroonil Dubava juurde.

«Mis sa arvad, kas jääb ellu?»

Ta ei saanud vastust.

«Lähme, Mitjai, mis tuleb, see tuleb. Meil tuleb nüüd vastutada kõige eest. Öösel vaja vedurid maha laadida, hommikul aga katsume neile sooja sisse saada.»

Holjava helistas kogu liinil oma sõpradele-tšekistidele. Ta palus neid tungivalt, et nad ei lubaks reisijail haiget Kortšaginit rongilt maha võtta, ja alles siis, kui ta oli saanud kindla tõotuse «ei luba», läks ta magama.

Ühes raudtee-sõlmjaamas tassiti reisirongist otse perroonile vagunis surnud tundmatu valgepäise noormehe laip. Kes ta oli ja millesse ta suri — ei teadnud keegi. Jaama tšekistid, kel oli meeles Holjava palve, jooksid vaguni juurde, et takistada mahavõtmist, kuid veendudes noormehe surmas, tegid korralduse koristada laip surnukambrisse.

Otsekohe helistati Holjavale Bojarkasse ja teatati selle surmast, kelle elu pärast ta nii väga oli muretsenud.

Lühike telegramm Bojarkast tegi Kortšagini surma teatavaks kubermangukomiteele.

Aljoša Kohhanski viis haige Kortšagini omaste juurde ja heitis tüüfusepalavikus ka ise voodisse.

«9. jaanuaril.

Miks on mul nii raske? Enne laua juurde istumist nutsin. Kes võis arvata, et ka Rita võib nutta, ja veel nii valusasti? Ega pisarad pole alati tahtejõu nõrkuse tunnus? Täna on nende põhjuseks — põletav mure. Miks ta tuli? Miks tuli mure täna, suure võidu päeval, kui külmaõudus on võidetud, kui raudteejaamad on täis kallist kütet, kui ma just äsja olin võidupidustusel, linnanõukogu laiendatud pleenumil, kus austati ehitajaid-kangelasi? See on võit, kuid selle eest andsid kaks inimest oma elu: Klaviček ja Kortšagin.

Paveli hukkumine avastas mulle tõe: ta on mulle kallim kui arvasin.

Sellega lõpetan oma ülestähendused. Ei tea, kas asun kunagi enam uute tegemisele. Homme kirjutan Harkovisse, et ma olen nõus töötama Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitees.»

Küsimusi.

1. Mispärast oli vajalik ehitada kitsarööpaline raudtee ja milliseid raskusi tuli ehitajatel ületada?
2. Mida jutustab kirjanik kommunistlike noorte tööst? Mispärast oli see kangelaslik töö?
3. Kuidas partei aitas kommunistlikke noori nende töös, kuidas ta neid innustas? Milline tähtsus on selles peatükis Tokarevi kujul?
4. Milliste sõnadega hindas Tokarev noori ehitajaid? Mida tähendab Žuhrai ütlus: «Näete, kus karastub teras!»?
5. Mida näitab stseen desertööriga ja mida tähendavad tema sõnad: «Selle papitüki pärast ma oma tervist ei ohverda»? Missuguse tunde kutsusid need sõnad esile kommunistlikes noortes?
6. Millistes episoodides kujutab kirjanik kommunistlikele noortele omast sõprust, seltsimehelikkust ja vastastikust abistamist?
7. Missugusena on selles peatükis kujutatud Pavel Kortšaginit? Milline tähtsus on Paveli kohtumisel Tonja Tumanovaga? Kuidas hindab Pavel Tonja elu ja oma elu? Milline Paveli tundmus avaldub selles hinnangus?

Kolmas peatükk.

Noorus võitis. Tüüfus ei tapnud Kortšaginit. Neljandat korda oli Pavel viibinud surma piiril ja pöördunud tagasi ellu. Ta tõusis alles kuu aja pärast kõhnana ning kahvatuna ebakindlatele jalgadele ja proovis seintest kinni hoides käia mööda tuba. Ema toetusel jõudis ta aknani ja jäi kauaks teele vahtima. Seal läikisid sulavast lumest tekkinud veeloigud. Väljas oli esimene varakevadine sula.

Otse akna all kirsioksal kekutas upsakalt hallikõhuline varblane, vaadates oma väikeste kelmide silmadega rahutult Paveli otsa.

«Noh, kas oleme sinuga talve üle elanud?» sõnas Pavel tasa ja koputas sõrmega aknale.

Ema vaatas kohkunult tema poole.

«Kellega sa räägid seal?»

«Värvukesega... Ära lendas, sihuke kelm.» Ja ta naeratas lõdvalt.

Kevad oli täies hoos. Kortšagin hakkas mõtlema linna tagasiminekule. Ta oli juba küllalt tugev, et käia, kuid ta organismis toimus midagi halba. Kord, kui ta aias jalutas, paiskas teda äkki maha terav valu selgroos. Suuri vaevu komberdas ta tuppa. Teisel päeval vaatas arst ta hoolikalt läbi. Kombates tundis ta lülisambas sügavat lohku ja ühmatas üllatunult:

«Kust te selle olete saanud?»

«See on sillutuskivi jälg, doktor. Rovno linna all põrutati kolmetollisega selja tagant piki maanteed.»

«Kuidas te ometi liikunud olete? Kas see pole teid häirinud?»

«Ei. Tookord lamasin maas tundi kaks ja — jälle hobuse selga. Nüüd alles tuletas ennast esimest korda meelde.»

Arst uuris lohku ja kortsutas kulmu.

«Jah, kullake, väga ebameeldiv lugu. Selgroog ei salli niisuguseid põrutusi. Loodame, et ta edaspidi tunda ei anna. Riietuge, seltsimees Kortšagin.»

Ja ta vaatas kaastundlikult ning halvasti varjatud murega oma patsienti.

— — — Mööda tänavaid hulkudes tundis Pavel mingit surutust. Polnud midagi imestada, et linn muutus talle võõraks ja igavaks. Päeval oli isegi ebameeldiv jalutama minna. Möödudes treppidel istuvaist lobisejaist eitedest, kuulis Pavel nende väledat vadinat:

«Vaadake, naised, kust see hernehirmutis on tulnud?»

«Kohe näha, et on perkuloosis [1], tal on tiisikus.»

«Aga jopp on tal kallis, mis muud kui varastatud...»

Ja palju muud, millest tekkis tülgastus.

---

[1] *perkuloos* — tuberkuloos.

Ta oli juba ammu siit oma juured lahti kiskunud. Suur linn, tugev ning elurõõmus sõpruskond ja töö olid talle saanud lähedasemaks ja kodusemaks.

Kortšagin jõudis endale märkamatult männisalu juurde ja peatus teelahkmel. Paremal oli kõrge teravaäärelise püsttaraga metsast eraldatud vana sünge vangla, selle taga valged haiglakorpused.

Ja siin, sellel avaral väljakul, lämbusid silmustes Valja ja ta seltsimehed. Vaikides seisis ta kohal, kus oli olnud võllas, siis läks ta jääraku äärele. Ta ronis alla ja tuli platsikesele, kus oli vennaskalmistu.

Kellegi hoolitsevad käed olid kaunistanud haudade rea kuuseokstest pärgadega ja istutanud väikese kalmistu ümber põõsasheki. Jääraku kohal kõrgusid sirged männid. Nõo nõlvu kattis värske rohu roheline siid.

Siin on linnapiir. Ümberringi on vaikne ja kurb. Mets kohiseb tasa ja taassündinud maa lõhnab kevadiselt. Siin surid mehiselt võitluskaaslased, surid selleks, et elu muutuks kauniks neile, kes olid sündinud viletsuses, neile, kellele juba sündimine oli orjamise alguseks.

Paveli käsi võttis pikkamisi mütsi peast ja kurbus, sügav kurbus täitis ta südame.

Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord, ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast, ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest. Ja elada tuleb rutates. Sest elu võib katkeda mõttetu haiguse või mõne kurva juhuse läbi.

Nende mõtete valduses olles lahkus Kortšagin vennaskalmistult.

— — — Pavel tuli üksinda jaama.

Ta oli keelitanud ema koju jääma, sest ta ei tahtnud, et ema hüvastijätul pisaraid valaks.

Vagunisse tungisid kõik väevõimuga. Pavel hõivas vaba nari kõige kõrgemal ja jälgis sealt lärmakaid ja ärritatud inimesi vahekäikudes.

Ikka veel tassiti kotte ja topiti neid pinkide alla.

Kui rong hakkas liikuma, rahuneti, ja nagu alati niisuguseil juhtumeil, asuti aplalt söögi kallale.

Pavel suikus varsti unne.

— — — Okunev viis Kortšagini teenistujate ukse kaudu klubi kulisside taha. Ruumika saali nurgas, lavast paremal, pianiino kõrval istusid raudtee kommunistlike noorte tihedas ringis Talja Lagutina ja Borhart. Anna vastas, ennast toolil kiigutades, istus Volõntsev — depoo komsomoli-sekretär, punane nagu augustikuu õun, seljas äärmuseni kulunud nahkjopp, mis kunagi oli olnud must.

— — — «Vaadake, vaadake! Nikolai särab täna nagu puhastatud samovar!» hüüdis Talja Okunevi nähes.

Okunev tõmmati ringi ja puistati üle küsimustega:

«Kus sa olid?»

«Hakkame pihta!»

Okunev tegi rahustava käeliigutuse.

«Ärge kibelge, sõbrakesed! Kohe tuleb Tokarev ja avame koosoleku.»

«Ahaa, seal ta ongi,» märkas Anna Tokarevi.

Tõepoolest, partei rajoonikomitee sekretär astus nende poole. Okunev jooksis talle vastu.

«Läheme kulisside taha, taat, näitan sulle üht sinu tuttavat. Küll sa imestad!»

«Mis seal ikka olla võib?» ühmas vanamees paberossi pahvides, kuid Okunev tõmbas teda juba käest.

Kell Okunevi käes plärises nii meeleheitlikult, et isegi kirglikumad lobisejad lõpetasid kähku jutu.

Tokarevi selja taga toredas rohelistest kuuseokstest raamis oli «Kommunistliku Manifesti» geniaalse looja portree. Kui Okunev avas koosolekut, silmitses Tokarev kulisside vahel seisvat Kortšaginit.

«Seltsimehed! Enne kui asume organisatsiooni järjekordsete ülesannete arutamisele, palus siin üks seltsimees sõna väljaspool järjekorda, ja meie Tokareviga arvame, et talle tuleks anda sõna.»

Saalist kostis heakskiitvaid hääli ja Okunev pahvatas välja:

«Sõna tervituseks on Pavka Kortšaginil!»

Saalis istuvast sajast inimesest tundis Kortšaginit vähemalt kaheksakümmend, ja kui lavaäärele ilmus tuttav kuju ning pikk kahvatu noormees hakkas rääkima, võeti ta saalis vastu rõõmsate hüüetega ja tormiliste ovatsioonidega.

«Kallid seltsimehed!»

Kortšagini hääl oli kindel, kuid siiski ei läinud tal korda erutust varjata.

«Juhtus nii, sõbrad, et tulin tagasi teie juurde ja asun oma kohale rivis. Ma olen õnnelik, et tulin tagasi. Ma näen siin tervet rida oma sõpru. Ma lugesin Okunevi juures, et meil Solomenkas on nüüd kolmandiku võrra rohkem uusi sõpru, et töökodades ja depoos on välgumihkli-tegijatele lõpp tehtud ja et vedurikalmistult viiakse surnukehi «kapitaali». See tähendab, et meie maa sünnib taas ja kogub jõudu. Meil on, milleks maailmas elada. Ja kas ma võisin siis niisugusel ajal surra!» Ning Kortšagini silmad lõid sädelema õnnelikus naeratuses.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest mõtleb Kortšagin vennashaual?
2. Lugege läbi Paveli sõnad inimese elust. Milles nägi ta õnne ja elu mõtet? Milline tähtsus on neil sõnadel nõukogude inimesele? Kirjutage need sõnad välja ja õppige pähe.
3. Koostage kirjand teemal: «Kortšagini noorus». Jälgige läbiloetud peatükkide alusel Paveli eluteed ja koostage kirjandi plaan. Kirjandis jutustage, millised sündmused ja inimesed kasvatasid Pavelis kommunistile omaseid iseloomujooni ja omadusi ning kuidas Paveli mõtetes, tunnetes ja tegudes peegeldus tema iseloom. Kasutage kirjandis Paveli sõnu inimese elu eesmärgist.

JUHAN SÜTISTE.

(1899—1945)

Juhan Sütiste (endise nimega kuni 1936. aastani — Johannes Schütz) sündis 28. detsembril 1899. a. maaproletaarlase perekonnas.

Juhan Sütiste sündis ja kasvas üles väga vaestes oludes. Tema vanemad vahetasid paremat teenistust otsides tihti elukohta. Isa töötas puusepana-meistrimehena ümberkaudsetes taludes. Sütiste iseloomustab teda ühes oma luuletuses töömehena, kes «otsis kaitset ja õigust, kuid ikka oli nõrgem . . .» Isalt, nagu ütleb poeet, on ta pärinud «oma põleva vere». Luuletaja ema oli samuti kasvanud ja elanud vaesuses. Emale on Sütiste pühendanud palju luuletusi. Poeet iseloomustab ema hellaloomulisena, kes tahtis ja lootis näha paremaid päevi, kuid õnneliku eluni ei jõudnud. Siira poja-armastusega ütleb Sütiste, et ta pole suutnud hüvitada ema armu ja hoolitsust:

Sull' lapsena eneses tõotasin anda ma leiba,
millest meil ikka oli puudus.
Ent kõik... kõik kiskus teisiti,
kõik kõrvale suundus.

J. Sütiste varasem lapsepõlv möödus Tartumaal, Tähtvere vallas. Kirjaniku sünnikoht, Kure saunakamber, on säilinud tänaseni. See asub umbes 8 km Tartust. Varasema nooruse aastaist on luuletaja mällu sööbinud kelgutamisrõõmud Kuremäe künkal ja seda rõõmu häirinud sünge sündmus: kasakate möödasõit 1905. a. revolutsioonist osavõtjate karistamiseks.

Siit Kuremäelt talviti hangede tipp
me kelgud viis vuhinal alla.
Vatt[1] lehvis järel kui tuulelipp,
külm näpistas põske ja jalga.
Ent sõites korraga vaikisid suud
ning põrus me maapäälne taevas, —
kui viienda aasta küünlakuus[2]
siit kasakad möödusid Laeva.

Sütiste varasema lapsepõlve aastate kolimisrohke ajajärk, mil jüripäeval oli saunaga vahetunud saun, lõppes vanemate elamaasumisega Tartusse. Tartus elas Sütiste ligi paarkümmend aastat. Siin möödusid ta kooliaastad, siin kasvas ta tunnustatud luuletajaks.

Sütiste perekond elas Tartu ühes kõige viletsamas linnaosas, nõndanimetatud Supilinnas. (Maja on säilinud praegugi, Herne tän. 55.) Perekonna elujärg jäi endiselt raskeks. Tulevasel luuletajal, oma perekonna neljandal ja noorimal võsul, tuli varakult hakata ise leiba teenima. Suvel karjas, talvel ajalehti müütamas — nii algas tema koolipõlv. Sütiste õpingud algasid nn. karjalastekoolis, kuna õppetöö hakkas seal sügisel hiljem ja lõppes kevadel varem. Ta oli selle kolmeklassilise algkooli üks paremaid õpilasi, kuid kool ise ei suutnud anda nimetamisväärseid teadmisi. Edasiõppimiseks puudusid aga igasugused võimalused: ema oli perekonna ainuke toitja, noore poisi enda karjaseteenistus ja ajalehepoisi amet ei toonud kuigi palju lisa ema napile teenistusele. Tuli hakata mingit ametit õppima.

Tolleaegses Tartus polnud sugugi kerge tööd leida. Lõpuks õnnestus 13-aastasel Sütistel saada õpipoisikoht kellassepa juures. Prooviaeg kestis 6 kuud, kusjuures pool sellest ajast tuli töötada ilma palgata. Kellassepasellina töötas Sütiste 1919. aastani.

Need on visa ja raske töö aastaiks. Tööpäev oli pikk, töötingimused viletsad. Lugemiseks, pooleli jäänud hariduse täiendamiseks jäid öötunnid:

Sain koha keldri. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud turjal leivasundi.

[1] *vatt* — (tavaliselt) villane pihtkuub.
[2] *küünlakuu* — veebruar.

Algul õppis Sütiste niiöelda omal käel, seejärel hakkas osa võtma Tartu Kutsehariduse Seltsi poolt organiseeritud õhtukursustest. Kursustel õpetati joonistamise ja joonestamise kõrval ka aritmeetikat, geomeetriat, vene keelt, hiljem ka eesti keelt, vene kirjanduse ajalugu ja kirjavahetust. Neilt kursustelt omandas Sütiste hea joonistamisoskuse ja temas tekkis suur huvi kujutavate kunstide vastu.

Päeval kellassepatööl, õhtuti kursustel, ööd täis õppimist — nii tabas 17-aastast noormeest 1917. aastal revolutsiooniliste sündmuste aeg:

Sel ajal lähemale läänest
tõi sõda Preisi kahurväe
ning üles tõstis Neeva ääres
mass oma otsustava käe.

Sütiste koos oma õppekaaslastega ja sõpradega, kel «kõigil vaene kodu», võttis revolutsiooni vastu kaasaelamise ja poolehoiuga. Kodusõja aastail aga mobiliseeritakse noori Sütiste koos oma kaasõpilastega eesti kodanluse armeesse.

Pärast kodusõja lõppu jätkab Sütiste edasiõppimist õhtugümnaasiumis, teenides elatist kellassepatöö, maalimise ja muu juhusliku tööga. Õppetöö kujuneb väga pingeliseks: tunnid toimusid iga päev kella neljast üheksa-kümneni õhtul. Sellele vaatamata paistab Sütiste silma oma mitmekülgsete võimete ja huvide poolest. Ta on edukas õppetöös ja võtab osa mitmete koolis tegutsevate ringide tööst. Eriti huvitub ta spordi-, näite- ja kirjandusalasest tööst. Sütiste on oma kooli ja üldse Tartu koolinoorte silmapaistvamaid sportlasi, saavutades võistlustel (1920. a.) esikoha odaheites ja teise koha lauatennises. Näiteringi tööst osavõtt äratab temas suure huvi näitlejakutse vastu ja temast saab hiljem näitejuht ning viljakas teatriarvustaja.

Gümnaasiumipõlves hakkab küpsema ka tema huvi kirjanduse vastu. Peale elava huvi eesti kirjanduse vastu avaldab ta innukust vene keele õppimisel (eri taotluse põhjal saab ta õiguse õppida esimese võõrkeelena vene keelt) ja vene kirjandusega tutvumisel. Siitpeale kujuneb üheks tema armsamaks autoriks A. S. Puškin. Samal ajal hakkab ta ka ise katsetama luule alal. Ta on käsikirjalise pilkeajakirja «Vihur» toimetajaks ning avaldab oma luuletusi šapirograafil paljundatud kirjanduslikus ajakirjas «Rada». Sel ajal avaldab Sütiste esimesed luuletused trükis — 1921. aastal ilmuvad ajakirjas «Murrang» tema luuletused «Verisel ajal» ja «Punane mälestus». See oli Sütiste esimene avalik ja õnnestunud esinemine luuletajana. Ent kulus veel aega, enne kui ta sai üldiselt tuntud luuletajaks.

1922. a. kevadel asus Sütiste gümnaasiumi küpsuseksameid sooritama. Sügisel õiendas ta lõppeksamid, saades kõrgeimad hinded eesti keeles, vene keeles, saksa keeles ja loogikas.

Pärast gümnaasiumi asus Sütiste edasi õppima Tartu ülikooli. Ülikoolis õppis ta peamiselt kirjandust ja rahvaluulet, aga tun-

dis suurt huvi ka majandusteaduse vastu. Tolleaegne Tartu ülikool aga ei rahuldanud teadmishimulist Sütistet. Oma hilisemates luuleteostes meenutab Sütiste korduvalt Tartu ülikooli kuulsust minevikus, kõneleb ülikooli endistest eesrindlikest traditsioonidest ja seab sellele vastu tuhmuse, halluse ja kuiva akadeemilisuse, mis oli iseloomulik kodanluseaegsele ülikoolile. Tõsiselt takistasid õpinguid ka majanduslikud raskused, tema kehv elujärg. Sellepärast ta kirjutaski ühes oma teoses:

Siin tarkustemplis teadust luua
ei saa, kui segab p l e e b s i[1] t u n g —
nüüd õpib see, kel isa pung
ning taltsas pää on kaasa tuua.

1931. aastal katkestas Sütiste õpingud, ja ülikool jäigi tal pooleli.

Ent ülikoolis õppimise aeg andis Sütistele peale õppeainetest omandatud teadmiste veel kokkupuute marksismi õpetusega. Kodanluse soovide ja taotluste kiuste tegutses ülikoolis 1922. a. peale üliõpilaste selts, mis on tuntud Proletaarse Üliõpilaste Seltsi nime all. Sütiste võttis osa selle seltsi tööst kuni selle rüüstamiseni (1924. a.). Seltsi tööst osa võttes tutvus J. Sütiste marksismi klassikute töödega ning Nõukogude Liidu kultuurieluga.

Ülikoolis õppimise aastail jätkub Sütiste aktiivne tegevus oma senistel lemmikaladel. Ta on väga mitmekülgne sportlane. Eriti spetsialiseerub ta odaheites. Sellel alal saavutas Sütiste mitu korda Eesti meistri tiitli (tagajärjega 59 m) ja tuleb esikohale Roomas toimunud ülemaailmsel üliõpilaste olümpiaadil (1927. a.).

Samal ajal — 1928. a. — avaldab ta trükis ka esimese luuletuskogu. See kannab pealkirja «Rahutus». Luulekogu põhiliseks sisuks ongi rahutud otsingud, rahulolematus kehtiva korraga ja kodanlust teeniva luulega.

J. Sütiste esikkogu on paljuski autobiograafiline: siin on mälestusi vanematest ja lapsepõlvest, koolipoisipõlves toimunud sündmustest — kodanluse klassisõtta kiskumisest, õpinguaastaist ja sellega seotud raskustest. Juba Sütiste esikkogu paremikus jääb kõlama poeedi poolehoid sellele keskkonnale, kust ta on pärit. «Rahutus» ennustab Sütistest tulevast silmapaistvat töölislaulikut, kes tõotab tuua värsket hoovust senisesse demokraatlikku luulesse, avardada meie luule temaatikat, lähendada luulet rahvahulkade tegelikule elule.

Järgmistel aastatel, eriti aastail 1930—1933, saab Sütiste kõige silmapaistvamaks ja produktiivsemaks poeediks Eestis. Oma luuleloomingu aktuaalsuse ja värskusega, rahvaliku keele ja ladususega ületab ta sel ajal tegutsevad vanemad demokraatlikud luuletajad, nagu J. Kärneri, J. Barbarusе ja A. Alle, kui ka oma eakaaslased, nagu E. Hiire. Ajajärgu kui ka Sütiste enda kodanluseaegse

[1] *pleebs* — siin: töörahvas, proletariaat.

luule parimad saavutused sisalduvad tema luulekogudes «Peipsist mereni», «Maha rahu» ja «Kaks leeri» 1930—1933). Tema luuletuste allikaks on töörahvahulkade elu, nende mõtted ja lootus paremale tulevikule. Sütiste on andnud palju realistlikke tööpilte («Hommik sepikojas»), tööinimeste portreid («Vana voorimees»), ning koos austusega tööinimese vastu rikkuse ja kurnamise hukkamõistu («Vaevamägede mailt», «Matus», «Riigilipu all»). Silmapaistvaks saavutuseks on hällilaulu vormis kirjutatud «Õhtulaul». Taoliste luuletustega arendas Sütiste edasi meie lasteluulet, põimides sellesse sotsiaalse ülekohtu terava taunimise. Sellest ajast saab alguse ka Sütiste kui eepiliste luuleteoste — poeemide — looja meistri kuulsus (näit. poeem «Haamer»).

J. Sütiste ise kirjutas oma luule allikast ja ülesandest järgmist:

> Olen näinud joomapidusid töökehviku kulul,
> et penigi inimvenna kaastundes uluks,
> olen näinud puudusest kuivand käsi,
> olen nälgind leiba,
> olen tundnud, kuidas inime vaesusest väsib —
> valib päästjaks nööri ja teiba.
> Kuid ma ei ahasta, ma ei leina —
> üles kutsun kõiki, kes töötab, kes loob
> elu selgemate päevade pärast.

See oli luuletaja selge võitlusprogramm. Ent aja ja olude surve tõttu ei suutnud ta sellest õigest programmist mitte alati järjekindlalt kinni pidada. See avaldub eriti neil aastatel, millal eesti kodanlus läks üle fašistlikule režiimile (1934. a. peale). Neil aegadel avaldas kodanlus erilist survet nii ideoloogilise mõjutamise näol kui ka kirjanikele toetuse jagamisega kodanlusele meelepäraste teoste eest. Ka Sütiste maksis lõivu kodanluse propagandale ja kirjutas teose klassisõja «kangelastest». Pärast selle teose ilmumist ja premeerimist asus kodanlus kohe kuulutama Sütistet «õigel teel» olevaks luuletajaks, ent Sütistest ei saanud kodanluse õuelaulikut. Et eespool nimetatud teos oli ka kunstilises mõttes Sütiste nõrgemaks tööks, siis tõendas see seda, et kodanlusemeelsete värsside loomine ei olnud Sütistele südamelähedane. et need olid rohkem tehtud kui tuntud. Sütistele ei saanud seesuguste värsside loomine seesmiseks vajaduseks, ta suutis võita kahtlused ja kõikumised ning jäi edaspidi põhiliselt truuks oma luule senistele traditsioonidele. Episood Sütistega aga näitab meile, missugust ohtu kujutas endast eesti kodanluse demagoogiline propaganda ja ideoloogiline pealetung tolleaegses kultuurielus.

Fašistliku diktatuuri aastail (eriti 1934—1937) lõi Sütiste hulga lüürilisi loodus- ja matkapilte (neid esines ka tema varasemas loomingus). Selle ajajärgu loodusluuletused, taluelu pildid ja reisimuljed on õnnestunumateks Sütiste loomingus sellel teemal. Siia kuuluvad eeskätt sellised luuletused, nagu «Sõit», «Talus», «Tares», mis on ületamatud oma lihtsuse ja südamlikkuse poolest.

Raske oli demokraatliku luuletaja elu kodanlikus Eestis. Elukutse, amet ei toitnud. Sütiste ise kirjutas irooniliselt, et kui on

võimalus terve luulekogu eest honorari (viis krooni) korraga kätte saada, siis võib selle eest osta — uue kaelasideme. Raskustele vaatamata võtab Sütiste patrioodina endale ka veel teisigi ülesandeid, mis samuti midagi sisse ei toonud, kuid olid kasuks eesti rahvale, tema kunstile. Nii näiteks tegutseb ta aastail 1934—1937 Tartu Draamateatri Seltsi Teatrikunsti Stuudios intonatsiooni, lavapraktika ja kaasaja teatriküsimuste lektorina, mis oli palgata kohaks.

1938. a. siirdub Sütiste Tallinnasse ning asub tööle Draamateatri kirjandusala juhataja ametikohale. Teatri töös paistis Sütiste silma selle poolest, et ta kaitses siin — nagu kirjanduseski — järjekindlalt realismi printsiipi. Tema vaadete arengu seisukohalt on väga iseloomulik järgmine fakt. 1940. a. kevadel esines ta pikema kirjutisega, kus astus välja kodanliku dekadentliku kirjanduse mandumise paljastajana ning andis mõista, et kirjanduse ja kunsti tulevik seisab üleminekus uuele meetodile, sotsialistliku realismi meetodile, mis käsitleb elu revolutsioonilises arenemises. Seega oli Sütiste juba 1940. a. juunipöörde eel jõudnud arusaamisele, et nõukogude kirjandus on maailma kõige eesrindlikum kirjandus, on eesrindliku kirjanduse tulevikutee. Toetudes oma vaadete arenemisele ning oma senise loomingu parimatele traditsioonidele ja kogemustele, saab Juhan Sütiste pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis kõige silmapaistvamaks Nõukogude Eesti poeediks.

1940. a. sügisel avaldas Sütiste luuletuse, mis kajastab selle aja revolutsioonilisi sündmusi. See on poeem «Maakera pöördub itta». Poeemis kujutatakse suurt ja ülevat sündmust eesti rahva ajaloos, võitu kapitalismi üle, vabaduse kättevõitmist — nõukogude võimu taaskehtestamist. Poeemi lõpp kuulutab sotsialismi võidu paratamatust kogu maailmas:

> Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
> et maakera pöördub itta.

J. Sütiste pühendus täielikult uue kirjanduse ja kunsti — nõukoguliku kunsti loomise ülesandele. Paralleelselt luuletuste loomisega jätkas ta tööd teatris.

Suure Isamaasõja puhkemisest peale kirjutas Sütiste kirglikke võitlusse kutsuvaid luuletusi ning astus ka ise Töölispolku, et relvaga käes võtta osa kodumaa kaitsmisest. Ta haigestus rindel ja paigutati haiglasse. Fašistlikud barbarid viisid Sütiste otse haiglast vanglasse, kus ta vaevles ligi aasta. Fašistlik vangla mõjus raskelt kirjaniku tervisele. Veelgi raskem oli kirjanikul taluda fašistliku režiimi õudust. Neil aastail loob Sütiste hulga fašismivastaseid luuletusi (peamiselt soneti vormis), mis ilmusid pärast Nõukogude Eesti vabastamist kogus «Umbsed päevad» (1945).

Nõukogude Eesti vabastamine fašistlike okupantide ikke alt päästab valla luuletaja erakordse loomisenergia. Niisuguse hooga ei ole Sütiste töötanud kunagi varem kui nüüd, pärast umbsete

päevade painajalikkuse alt vabanemist. Vaatamata oma ruineeritud tervisele, avaldab ta oma seniseid värsse, loob rea uusi luuletusi, töötab korraga kolme näidendi kallal, alustab ulatuslikuma proosateose kirjutamist.

Ühes oma viimases luuletuses «Tervitus teile, võidukad väed» heidab autor lühikese pilgu oma senisele luuletajateele, kirjeldab fašistide metsikusi, pöördub palava tervitusega Nõukogude Armee kui vabastaja-armee poole, esineb kirgliku üleskutsega fašismi lõplikuks hävitamiseks. Täiesti õigesti peab poeet fašismi hävitamist kõige tähtsamaks tingimuseks, et maailm võiks elada rahus.

Kuid kirglikule võitlejale ja revolutsioonilisele poeedile ei saanud osaks enam kuigi kaua «elada, laulda ning luua». 10. veebruaril 1945. aastal tabas 45-aastast luulemeistrit kirjastuse toimetajatetoa töölaua taga südamerabandus. Luuletuski, millest kõnelesime eespool, ilmus alles pärast poeedi surma.

Kümme aastat hiljem, 1955. aastal, asetati Sütiste viimasesse elukohta Tallinnas (Tööstuse tänav 36) mälestustahvel.

Juhan Sütiste suurimaks mälestussambaks on tema kui suure sõnameistri, meie kirjanduse ühe kõige silmapaistvama esindaja looming. See on alaliselt elavaks tunnistajaks tema talendi jõust, erakordse töövõimega kunstnikust, kes kirglikult võitles inimkonna tuleviku eest.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Jutustada Sütiste lapsepõlvest (tema vanemaist, lapsepõlvemälestustest). Meenutada tema luuletusi, mis jutustavad lapsepõlveaastaist.
2. Kirjeldage Sütiste haridusteed ja tema võitlust hariduse saamiseks. Tuletage meelde tema mitmekülgseid huvisid koolipõlves. Milleks oli see kasulik?
3. Mis iseloomustab Sütiste loomingut selle algusest peale? Mida uut toob ta meie luulesse?
4. Kirjeldada Sütiste tegevust Nõukogude Eestis a) enne sõda ja b) pärast sõda. Mida õpetab meile Sütiste elulugu?

ÕHTULAUL.

Uinu, laps, ma laulan sulle —
sinust kasvab mees,
sirgud suureks, kasvad julgeks,
leiad oma tee.
Akna taha tuisand lumes
vahib pime öö,
sule silmad, küll sa unes
kõhu täis taas sööd.
Ühisabi näljasuppi
homme jälle toon,
pooleks teeme leivajupi,
kinnituseks sool.

Pea meeles: sadas vihma,
kaebas tuultejooks,
vaesus võttis püksirihma —
isa kuuri poos.

Pea meeles värvit silmi,
kuldseid hambaid suus —
need me vaenlased on ilmsi,
südamed neil puust.

Inimarm sääl kinni jäätund
nagu aken, näed, —
sinu süda helgeks jäägu,
ausaks ikka käed.

Kui mind vaesus vara murrab,
mulda matab pää —
ära omaks võta kurja,
ära norgu jää.

Uinu, laps, ma laulan sulle —
sinust kasvab mees,
sirgud suureks, kasvad julgeks,
leiad oma tee.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid lausekujundeid kasutab kirjanik? Mis osa on neil luuletuse optimistliku põhitooni esiletoomisel?
2. Leida luuletuse teema ja põhiline idee.

SÕIT.

Kasuk selga, läkiläki pähe,
kaenla alla ohjad, taosed ja piits.
Õues vilklevad veel hommikused tähed,
talli manu saadab lumekriiks.

Kinnitada rinnus, look ja sedulg,
rauad suhu, puhastada rähmas silm.
Puhand looma jalad nagu vedrud, —
metsa suunas läheb kabjapild.

Taadi raudjas kergelt nagu agan
puristab ja laseb traavi kaugel ees.
Varsti, varsti üles tõuseb selja tagant
suitsev hommik nagu uduveest.

Härmas metsa regi lauldes sorab,
põske näpistama kipub külmasõrm.
Kuuske mööda üles vilksab käbe orav,
saba sorgus, kikkis väike kõrv.

Juba kirves lajatades hõikab,
juba põlismänni tüvve särtsab saag.
Hommik pimeduse jalalt maha lõikab,
punetades kumab sügav laas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata «Sõidu» riim a) asukoha järgi, b) silpide arvu järgi. Nimetada ristriimi põhilised tunnused. Millisesse salmi- ehk stroofirühma kuulub «Sõit»?
2. Leida luuletuses võrdlusi ja personifikatsioone. Mille poolest see luuletus teile meeldib?

TARES.

Ving mõrumaiguline hõljub tares
ja seina paistab süte kustuv hõõg.

Silm tõmbub vesiseks ja kurk on kare,
tuult neelab mühisedes ahjulõõr.

Hoovihma sagar tusameelselt väle
seinpalgel tuimalt alla rabistab.

Siis veereb pereema üle kõrge läve,
käes rõske viht ja valge labidas.

Ta kolde sompu tõmbab söed ja tuha
ning kapsalehed labidale säeb.

Veekausis kirjuservalises uhab
ta puhtaks sinisoonelised käed.

Tükk tüki järgi taigna pätseks voolib
ja hellitades otsi paitab pihk.

Saaks küpsemisel pruun ja sile koorik —
vett vilkalt kastes paindub kumer piht.

Ta iga leiva pääle tõmbab risti,
ja ahju ette lükkub vana kard.

Jääb hämarusse laulma ainult ritsik
ning kuumas tares hooti praksub pars.

MAAKERA PÖÖRDUB ITTA.

Värss-montaaž.

1

Neljast maailmakaarest
lõõtsus meid tuul.
Olime murdunud üksikuks saareks —
päeval piiras meid meri, öiti uinutas kuu.
Korraga lõhkend on kest, tungid paiskuvad üles,
paljud ärkavad täna — uue maailmaga süles.

Kannata —
kannata, lauliku sõna ja rida,
mässutsev vorm ja kihutav hoog!
Maakera pöördub. Läheneb ida —
ja korraga mõõtmatult rannata
on vabade rütmide voog.
Ma astun üle väljaku. Tunnen ja mõtlen
pööriöö sügavat hingust.
Veel möödunud päevast meeled on pingul —
pilt pildi kõrvale kasvab ja tõtleb.

Nõnda see algas:
Hommik. Päike. Ja meri
õõtsus kui roheline sapp.
Mööda Lühikest Jalga
käis rahvast vastu ja peri —
rühkis ehmund minister, paterdas papp.
Samal ajal
ümber põlise mäe
vana võitluslaul lähemale kajas:
— Nüüd üles, keda needus rõhub! . . .
Ja läbi juunikuu sinava õhu
punalippe kandsid tugevad käed.

Päev eile veretas. Kui äikse-eelne
õhk oli raske. Möödus umbne öö.
Suust suhu lendas sõna: jätkem töö
ja mingem täna võitlejaina teele!

Nüüd hõõgub väljak. Hõõgub eluhooga
ning tihenevad marssijate read.
On sirgund turjad, püsti tõusnud pead
ja käed, mis pingutusist tõmbund looka.
Siin tuules võitluslipu punast lendu
kaeb uhkusega iga selgund silm.
Siitsamast paigast algab vastne ilm —
tööväe ülestõus ja terasnõtke vendlus.

Juba langevad sõnad tribüünilt,
juba väljakut virgutab hääl:
— Seltsimehed, murtud on püünis,
poolele teele meie enam seisma ei jää! . . .
Sa pilguks vaatad,
kuidas järsku on koorund see tuum:
siin sadama sinine pluus,
sääl põldur, kes elanud maata,
ja otse su ees
kuivetand kangur telgede tagant
innukalt plakateid jagab.
Siin metallist. Seal parkal ja labidamees.

Kuid lubjatud kiriku kõrval —
puutüviku taga kõnniteel
kikitab närbunud kõrva
jumalasulane: — Eh-ee!
Kuup-süllaline tõusikueit
sügab nohisedes reit
ning kallistab kaenlas värrastund mopsi.
Talle see kõik on vaid mäng,
rumal ja popslik,
mis peatselt möödub.
— Ei, lugupeetud iludus + koerahänd,
olete lõplikult löödud.
Katsuge mõista, katsuge mõelda —
peate leppima tuleva tõega,
peate mõistma võitlevat inimest.
Küllalt sest!
Mõte voolab ning paisub. Sõna sähvab kui äikest.
Õhk väriseb karedast laulust ja päiksest.

2

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.

Need hooned ja tehased oleme loond,
meid viletsus jälgis kui vari.
Me oleme põldudeks kasvatand sood,
kuid saagi viis kaarnate kari.

Me hädasid irvitas rikaste lääs,
me õigusi unedeks pidas.
Meid võitlema virgutas punetav ääs
ja päike, mis säratab idas.

Nüüd kadugu kahtlus — siin on meie käed,
need kadu on kuulutand ööle.
Uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed
ning meri meid kutsuvad tööle.

Nõnda sumiseb park. Sumiseb puiestee
roosatava lossi ees.
Eemal läbi puudevöö,
üle kalda kollase liiva,
pronksingel oma tarretund tiivad
äralennuks on laiali löönd.
Seisab roosakal rõdul
losside valitseja —
mõtete mõõtja ja tungide talitseja:

tudisev ning põdur,
vana ja hall.
— Kus vendade voor! Kus ungari täkkude tall!
— Meie ei liputa saba.
— Vangid vabaks!
hüüavad rõdule tuhanded suud.
— Vabaks,
kordab paene kallas.
— Vabaks,
kordavad põlised pargipuud.
Kuid inimene vaatab alla
nagu kahe tee harul
ega tea, kuhu minna.
Sest tema ei mõista, tema ei saa enam aru...
— Hei, seltsimehed — tagasi linna!

Tuul paisutab pilvi ja kihvatab veri
ning minekul kiireneb samm —
lööb laineid ju kaldale rahutu meri
ja kohiseb reidi ees tamm.

Hall hoonestik põrnitseb lainete harju —
kõik aknad on trellide räos.
Vaat raudade taga kui hõljuksid varjud
ning kumaks kui koltunud näod.

Sealt niiskunud kongist vaid lapikest taevast
on vaadelnud võitlusevend.
Sealt möödusid kahuripaadid ja laevad
ja kajaka keerutav lend.

Kuid täna on virgem see vilede kumin
ning võimsam on lainete ramm.
— Kas kuulete, vennad, kui tavatu sumin,
kui arglik on valvuri samm?!...

3

Pika Hermanni tornis vibutab
priske meretuul
lippu.
Vastu vaatavad katedraali sibulad
ning kuldsed poolkuud
on ristidel kõhuli rippu.
Hüvasti — kellade uinutav kõlin,
preestrid ja pikad palved!
Hüvasti — tuluke altari valvel,
jumalaema ja paastuõli!
Täna on taevasel abil
lõppude lõpp —

ei aita enam pintslist pühavee sabin,
ei kipp ega kõpp.

Aga ennäe —
kaks vesipritsi
nagu viimase väe,
nagu hirmutama lambaid või kitsi,
välja käsutand võimurid tunased.
Ja pritsidki värvilt on punased.
— See on puhas, puhas vesi,
Ülemiste Vana kaitseb,
et ei rikneks selle maitse.
Sõitke, paagid, sõitke ära tasakesi.
Lähevad. Häbelikult keerleb mootorite ving
läbi naeratava rahva.
Täna otsustav käsi ja hing
eilse lõpuni lahkab.
— Hurraa! Elagu! müristavad korraga suud.
— Murtud on trellid ja tabad!

— Elagu! Oleme vabad,
vastavad autodelt vangid. Kihiseb lossieelne ruum.
Kaelustab sõsarat veli.
Käsi vargsi üle silmade veab.
Lainetavad «Internatsionaali» helid.
Paljastuvad pead...
— — — — — — — — — —

4

Sume juuniöö. Rannavärava mägi.
Tornide väljak. Pärnad ja kased.
Astuvad Kroonlinna oktooberlased.
Valkavad pluusid. Kõlguvad täägid. Saabaste kägin.
Tiirutab soomusauto — hall nagu mutt.
Reidilt üle taeva lööb helgiheitja tuline jutt.
Pehmed meretuule iilid,
heinaritsik põõsas viilib,
hõljub punaroosi lõhn.
Trahh — lööb kaugel püssiragin,
värahteleb taevalagi,
valge öö ja sinav õhk.
Mühatavad vanad müürid —
ärka unistusest, lüürik,
saabund suurim ajakäänd.
Suitsujuga läände öördub,
eha hommikusse pöördub —
kõik, mis oli, maha jääb.
Juba ligineb koit. Hõõguvad tornid ja puud.
Kustub lääne pool tähtede hõbe

uduähmaste pilvede ritta.
Astub tunnimees. Kõhatab kojamehe luud.
Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustada teose esimese osa sisu. Analüüsida teist osa. Pange tähele värsiehituse ja värsirütmi muutust. Milleks on see vajalik?
2. Milles on teose peamõte?

TERVITUS TEILE, VÕIDUKAD VÄED!

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.

Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast —
minu mure oli siiras ning puhas.
Siis õitsev toom ja tühi teivas
võllaks muudeti talus ja luhas.
Pidagem vastu, hõiskasin kord,
ning uskuge ülestõusvat tõde!
Siis mõrvati vend, oksa tõmmati õde —
kalme kaanetas näärikuu torm...

Olin inimlik ning hell
oma lugude luikel,
kuni rahvaste kohal lõi matuste kell
Germaania tankide tuikel.
Jälle meie söödamaile harjus
värrastund paruni lõust.
Kõigest jõust
talle õnnistust karjus
üksik lammaste lammas kodumaa tõust.
Olime jälle vandaalide osta ja müüa,
võõraste hooste tallata
jäi meie vili ja pahmas.
Meie söömaaeg oli nende süüa,
meie viin nende kurku kallata.
Ja mina vaikisin, nagu vaikis mu rahvas.
Rahus nagu laps,
kes lendlevaid räitsakaid püüab,
tahaksin minagi käed
tõsta valgete helvete poole.
Kuid vihisev tuuleraps
varemeis hüüab:
tervitus teile, võidukad väed,
tervitus tõele ja rünnaku hoole!

Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade armutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal,
meenutagem meie sihvakaid mehi
röövhuntide mundreisse püütult,
nähkem surnuks piinatud kehi
üles tõusvat ööst —
ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevööst.

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.

Võidusaluutidest mürise, Moskva õhtune õhk,
möirata, Briti lõvi, raputa lakka,
kihuta, rünnaku rõhk,
unda üle Reini, ulja Ameerika miin —
enne me ei lakka,
kui põlvitab pime Berliin!
Juba praguneb-jaguneb,
pettusest laguneb
pruunide pullide lauda
terasest kest.
Tugevamat tuld, tulisemat rauda —
Pariis, Brüssel, Belgrad ja Bukarest!

Hei, sina Müncheni õllekeldrite suitsus
küpsend oraakel,
julm rasside praaker,
surmkondine roimade isa —
kas sinuni ikka ei kosta talvises tuisus
lämbujate kisa?!
Kas ikka veel verest ja viinast on purjus
raudristiga uhkeldav lurjus?
Hei, sina naeruväärne Augustus,
pahupidises roojuses —
sinust mõtegi mustus
inimsüdamete soojuses.

Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest
rahvad tulevad läbi tulest ja veest
ja pole paika enam päästval imel.
Nad tulevad krampunud käsi,

tulevad inimlikus vihas,
nad ei väsi —
sest varem ei kustu valu nende veres ega lihas.
Kas sa ei tunne, kuidas mullapind
põletab juba su kandu?
Sul pole enam varjavaid randu —
koolnute käed kõikjalt leiavad sind.
Sinu ümber pole vereta kändu ega käbi —
sina, tuhandeaastane inimsoo häbi!
Ja meie tahame mõruda karika
nüüd põhjani juua.
Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

Lüürika.

Lüürika on eepika ja dramaatika kõrval üks ilukirjanduse põhiliike. Lüürilised teosed on näiteks L. Koidula «Miks sa nutad?», J. Liivi «Sügisene kodu», J. Sütiste «Õhtulaul».

Eepika ja dramaatikaga võrreldes iseloomustavad lüürikat värsivorm ja lühem ulatus, kuid kõige iseloomulikum lüürilisele teosele on tundmuste ja elamuste eriline rõhutamine. Näiteks J. Liivi «Sügisene kodu» loob väga elamusliku pildi sügisesest kodumaastikust, tuttavatest ja armsatest kodupaikadest. L. Koidula «Miks sa nutad?» väljendab luuletaja südamevalu kodumaa saatuse pärast. Lüürilised luuletused võivad väljendada ka luuletaja ühiskondlikke ja poliitilisi ideaale. Niisuguse luuletuse näiteks on V. Majakovski «Kuznetski inimestest».

Suured luuletajad haaravad oma teostes mitte kitsaid ja tühiseid, vaid paljusid inimesi erutavaid tundeid ja mõtteid, äratavad neis vastavaid elamusi ning aitavad elunähtusi sügavamalt ja laiemalt mõista. «Suur poeet, kõneldes oma minast, kõneleb ühtlasi ka üldsusest — inimkonnast...» ütles vene kirjanduskriitik V. Belinski. Lüürika nagu teistegi kirjanduse põhiliikide aineval-laks on inimese tunded ja mõtted, tema iseloom ja elusaatus, kogu ühiskondlik elu.

Nagu eepikal ja dramaatikal, on ka lüürikal sajandite vältel välja kujunenud oma žanrid, näiteks ood, eleegia, hümn, epigramm. Sageli liigitatakse luulet põhiliste teemade alusel, näiteks poliitilis-ühiskondlik luule (V. Majakovski «Vasakmarss», J. Sütiste «Tervitus teile, võidukad väed!»), loodusluule (L. Koidula «Kevade on sala tulnud», J. Liivi «Nõmm»). Intiimluule väljendab autori isiklikke elamusi (J. Liivi «Üks suu»). Sageli on need teemad omavahel seotud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimetage olulised erinevused eepiliste ja lüüriliste teoste vahel.
2. Tooge lisanäiteid lüüriliste luuletuste kohta. Millised nendest jätsid eriti sügava elamuse?

AUGUST JAKOBSON.

(sünd. 1904.)

EMA.

1.

Arno jõudis sel õhtul koju väga hilja. Kell hakkas juba kümme saama. Ema talitas nagu alati sel ajal pliidi juures, vanaisa kohendas katkist töösaabast, mille lai must säär rippus alla vastu põrandat. Pliidiraudade irvakile seisvad mõrad ja taadi valgest täishabemest paistev lühike piibukaha saatsid musta lae poole tillukesi suitsupilvi nagu tumesiniseid koonlakesi.[1]

Taibates kohe, et tema pärast on jälle hirmu tuntud, läks Arno läbi köögi. Ta viskas mütsi osava liigutusega varna ja istus samuti laua äärde. Juba lõunast saadik sadas väljas laia, pehmet, suletortidena läbi õhu libisevat sula lund. Ta oli sellest teel üleni märjaks ligunenud. Vett nõrgus narmendavailt varrukasuudelt, vett tilkus põrandale püksisäärtelt, veest raske ning märg oli vana lühike puuvillane palitugi, mille ülestõstetud kaeluse alt paistis välja ruuduline salliserv.

[1] *koonal* — ketramiseks valmistatud lina- või takupundar; *siin* — ülekantud tähenduses.

Tükikese aja jooksul ei lausutud midagi. Võis kuulda isegi seda, kuidas tiksus tagatoas vana seinakell, kuidas jooksid hiired edasi-tagasi oma varjulistes urgudes, kuidas kergitas aur iga hetke järel pajakaant, lüües seda serviti vastu jämedast traadist kandesanga, mis kõlksatas sellest järsult ning heledalt. Ja ema ütles äkki etteheitvalt:

«Mis sa sellest märjast kaltsust enam seljas hoiad. Võta ta maha ja riputa sinna nurka!»

«Küllap saab seegi tehtud... kui aeg tuleb. Tarvis on enne veel korraks välja minna,» vastas poiss pikkamisi ja naeratades.

«Kuhu?! Iga õhtu... üks ringihulkumine! Mine parem magama, et homme jälle jalule saada. Öö juba käes, mis sa luusid!» ütles ema, ja ta häälest kostis korraga varjatud erutust.

«Mis muud, kui et on... pisut asja,» vastas poiss.

Ema ei lausunud enam midagi, otsis tuletangid ja hakkas nendega pliidi all hõõguvaid süsi segama. Tal oli tugev luine selg, sooneline kukal, mis paistis ebaloomulikult tõmmuna, kääritud jakikäiste alt esiletungivad mehelikud lihased, suured kohmakad nöörsaapad. Ta käed värisesid ja vastu põrandat rippuv seelikuserv hõljus tehtavate liigutustega pikkamisi kaasa. Ja kuigi tema lakkamatust salahirmust kinniseks muutunud nägu oli praegugi varjus, aimas poeg jälle ta mõtteid, üle jõu käivaid kannatusi, kannatava inimese põgusaid ning kartlikke mõtteid, hädaohtu oletavaid isegi seal, kus kõik kulges lausa igapäevaseid radu mööda.

«Kuhu sa jälle nii kauaks jäid?» esitas ema äkki uue küsimuse, tõstis pea, pöördus ja vaatas nii tungivalt, et pojal sellest paha hakkas.

«Kuhu?! Oli tarvis. Arusaadav, et sihukese ilmaga ei käida... jalutamas,» vastas Arno veidi liiga järsult.

Ema selg nõksatas sirgeks, õlad õiendusid tahapoole.

«Mis see tähendab — ei käida jalutamas?» küsis ta vihaselt.

Vaikus. Poiss kehitas õlgu.

«Nojah... noh! Nii, nagu ma seda ütlesingi,» sõnas ta viimaks pikkamisi.

Sel silmapilgul näis punakas tulepaistes seisva naise näos järsk muutus tekkivat. Ta põsed oleksid nagu hoopis kitsamaks tõmbunud, ta suujooned seletamatult kõveraks murdunud. Nagu viimasel ajal üsna sageli, nõnda ei suutnud ta end jälle taltsutada ja kõik, mis ta oli aja jooksul vaikselt alla neelanud ja mille pärast ta oli piinavat salahirmu tundnud, plahvatas ja tungis esile ägeda pahameelehoona. Siis ütles ta ootamatult kõrgeks muutuva häälega, kuivad huuled otsekui kisenduseks krampi tõmbunud:

«Naljatad... naljatad mul veel! Käiakse ja tehakse rumalusi! Sakslastel on silmad igal pool... ja kõrvad. Kui midagi märgatakse, ei anta armu. Kah sepitsevad! Poisinolgid! Maailm põleb ja jookseb verd. Kus... kus... kus mul suured kangelased, kes... Nolgid!»

Tekkis vaikus, — too ootamatu purse katkes niisama järsult, nagu see oli alanudki. Ja korraga näis emal endal selle ägeduse pärast piinlik olevat. Habemiku taadi suured silmamunad läigatasid aga nukralt-valuliselt, kui ta ruttas omakorda vaigistavaid sõnu pajatama:

«Ah, kuula nüüd! Ons tarvis alati sedasi muret tunda? Ei maksa ju mõtelda jälle seda kõige hullemat. Tehti vist ületunde ja muud midagi. Mis asja see laps siis sinu arvates ikka sepitseb, — aastaid turjal vaevalt et veerand mehe eest.»

«Jah... vaevalt et veerand mehe eest! Just sihukesed need... uisapäisa kihutajad ju ongi...» pomises ema, rahunedes juba pikkamisi.

«Paistab, et ruttate päris tõsiselt kohe?» küsis vanaisa ja pööras oma karvase pea hetkeks tütrepoja poole.

Arno noogutas, ei vastanud aga midagi. Ta oli väga väsinud. Kõik see, mis teda siin ümbritses, oli teda oma alatise kartlikkusega hirmsasti tüütama hakanud, talle häbi teinud, ta noore hinge valutama pannud. Äkki surus ta küünarnukid enda ette tasside ja taldrikute vahele, tõmbas laud pilukile ja vaatas nagu ahastades ringi. Petrooleumitule kollakas helk langes talle nüüd otse vasakpoolsele põsele, ta näis ses ähmjas heleduses kohutavalt kõhnana, tõsisena ja väga sarnasena emaga, kelle hirmunult kuhugi tühjusse vahtivad silmad kippusid talle viirastuma juba öösel magadeski. Ja liigutades oma soonilist ning peenikest kaela otsekui kelleltki abi oodates siia-sinna, vastas ta alles tükikese aja pärast, kui vanaisa oli oma küsimuse ammugi juba unustanud:

«Ruttame... jah. Osa seltsimehi jäi praegugi veel sinna.»

«Kuhu?» päris ema jälle nobedasti ja umbusklikult.

«Vabrikusse,» vastas poeg tasa, pilgutas paar korda kiiresti-kiiresti ja lisas järsku nii vanamehelikult, et ta kitsas lapsenägugi oleks nagu sellest halliks ning kortsuliseks tõmbunud: «Valetavad, lontrused! Enamiku osakondade käikulaskmine olevat nüüd päevade küsimus, aga masinad vajavat enne veel remonti ja need tulevat selleks saata vastavatesse töökodadesse. Te-a-me! Kes enne's niisugust asja on näinud, et masinaid remonditakse väljaspool vabrikut, kuskil... sadade kilomeetrite taga! Surmalõhna tuleb sealt ida poolt, vaat see ongi, mis neile kõrilõikajatele jalad alla teeb!»

«Nii et — veetakse välja?» küsis taat usutledes.

«Just! Kas sa's täna ei näinud? Tervelt kolm autode voori läkitati päeva jooksul linna raudteejaama!» vastas Arno. «Eile hommikul tuli käsk — kõik lahtimonteeritud masinad... kastidesse. Noh, siis oli kohe selge!» lisas ta ja naeratas korraga tigedalt. «Katsutakse ju küll varjata ja... vassida. N-noh, ärgu olgu lollikesed. Nagu me ei teaks, kuidas see on juba ligi kahe aasta jooksul läinud! Moskva all tõmmati neile lagipähe! Volga ja Doni ääres tõmmati neile lagipähe! Dnepril tõmmati neile lagipähe! Igal pool Ukrainas ja Valgevenes tõmmati neile lagipähe! Ja nüüd

tõmmati neile veel lagipähe... ka Leningradi all! Sellepärast siit veel viimast kokku rüüstataksegi... Olgu siis inimeste näol, olgu siis varanduste näol... Mobiliseeritakse! Päris titad lähevad nõndanimetatud abiteenistusse, ivake vanemad — sõjaväkke!» lõpetas poiss kuidagi järsult ja heitis pilgu kord vanaisale, kord ikka veel pliidi juures kohmitsevale emale, kes olid mõlemad teda teraselt kuulama jäänud.

«Nii et võetakse's jälle?» päris taat viimaks ja koputas piibu vastu lauanurka tuhast tühjaks.

«Jah! Käsud olevat laiali kantud juba... eile õhtul,» noogutas Arno.

«Is-sand... issand hoidku! Egas sina ometi veel... nende kilda kuulu?» hüüdis ema hirmunult.

Poeg tõstis õlanukid uuesti kõrgele üles. Siis heitis ta hooletult-vanamehelikult käega ja vastas viivitades:

«Sel korral... veel mitte!» Ja kui ema veidi hiljem silmapilguks välja läks, sosistas ta korraga kirglikult, kummardudes kitsa poisikesekehaga sügavale orna risti surutud sõrmede kohale: «Noh... ärgu nad lootkugi, need riukamehed! Nii lihtsalt, nagu nad ette kujutavad, see lugu neil juba ei lõpe! Kül-lap... meiegi oskame midagi!»

«Jah?» küsis vanaisa ja tõstis parandatava säärsaapa silmapilguks kõrgele tulevalgusse. Et ta hoidis seda kurgust, paistis see loomana, keda ta näis tigedalt kägistada tahtvat. Ning kui tütrepoeg kohe ei vastanud, pööras ta järsku pead, naeratas ja päris samuti sosinal: «Lõhute ehk midagi... nende väljasaadetavate masinate juures?»

«S-selge! Lõhume! Kõigepealt venitame. Ja kui seda enam ei saa, siis lõhume. Ja ajame kõik kastidesse segamini nagu pudru ja kapsad. Päriselt takistada me neid röövleid ju ei suuda... Võtku siis vähemalt... vana rauakolu, mis... kõlbab veel ainult ülessulatamiseks,» ütles Arno, punastas jälle ja hakkas kohe nobedasti sööma.

«Nojah. Ärge ainult sisse kukkuge,» ütles ätt tasakesi.

Ema tuli uuesti tuppa ja veidi hiljem asusid lauda ka mõlemad vanad. Kui kell tagatoas kümme lõi, katkestas Arno kohe söömise, tõusis ning sõnas pisut kohmetult:

«Hea küll, aitab. Tarvis on... s i i s k i veel korraks välja minna. Poole tunni pärast olen tagasi...» lisas ta kähku, sest ta kartis, et teda keelama hakatakse.

«Jah... ära sa tõesti liiga kauaks jää!» ütles ema paluva häälega, ei lausunud aga midagi rohkemat ja laskis pea kummargile: ta püüdis nähtavasti midagi teiste eest varjata — midagi sellist, mis tõusis vastupandamatu jõuga läbi ta vana näonaha.

2.

Arno oli lubanud juba varsti tagasi kodus olla, aga nüüd oli ta lahkumisest möödunud juba ligi tund aega ja teda polnud ikka veel näha. Kui kell viimaks üksteist lõi, ei suutnud ema oma südant pigistavat hirmu enam tagasi suruda, tõusis ning ütles hädaldades:

«Is-sand küll... kuhu ta ometi nii kauaks peaks jääma!...»

Taat vaatas üle ninaotsale vajunud prillide. Vaeveldes tänagi raugaunetuse käes, lamas ta, habemeni teki all, jalad kõrgele voodiotsale tõstetud, ja uuris asjalikult ning põlgliku ilmega ajalehte, mille ta oli õhtul kelleltki naabrilt laenanud.

«Kes?» küsis ta ükskõikselt, ehkki oli selge, et ta seda ükskõiksust ainult teeskleb.

«Kes? Taevane arm... nagu sa ise ei teaks? No poiss, noh! Kellest muust ma peaksin siis kõnelema!» vastas ema.

«Kannata! Ära alati niiviisi rabedaks mine. Küllap ta tuleb kah, kui aeg selleks kätte jõuab,» ütles taat nüüd etteheitvalt, murdes ajalehe kokku. Ja oma helevalgetest juuksekahludest ümbritsetud kukla võimalikult tahapoole õiendanud, nõnda et ta suur habe näis naljakalt püsti seisvat, jätkas ta kohe peaaegu lõbusalt: «Sina, tütar, peaksid ennast kord ometi kätte võtma. Elu katsub inimesi praegu miljonite kaupa, — kui kõik need, kes nii või teisiti puudutada saavad, sinu kombel kardaksid ja ahastaksid, ei sünniks enam ülepea midagi. Tuleb veel paljukski valmis olla, see on praegu peaasi!»

Ja äti paksud, tillukeste linnutiibadena silmakoopaid varjavad kulmupuhmad liikusid veidi aega pahaselt üles-alla, samal ajal kui ta suur ning kitsas nina näis vargsi lõhna tõmbavat, — kuskil varjul valmivate sündmuste lõhna, mis kippuski viimasel ajal ümberringi valitsevat meeleolu nii seletamatult rahutuks ning ebaühtlaseks muutma.

«Ma ju... olengi valmis... vaatamata kõigele, mis meile on selga laotud. Ainult et ma ei taha kaotada seda... viimastki veel,» vastas ema ohates.

«Viimast? Kust sa tead, et ta sul v i i m a n e on?» ütles taat ja kehitas pikkamisi õlgu.

«Mis seal's enam teada!»

«Mina mõtlen küll, et elavad üsna priskelt ja tublisti ka need sinu... ülejäänud kolm,» arvas taat veendumusega, mida ta polnud ikka veel kaotanud.

Ema ohkas jälle.

«Jah... Seda sa ütled ju alati — juba üle kahe aasta. Annaks ainult jumal, et see tõesti nõnda oleks...» sõnas ta pisut heldinult.

«Ongi nõnda! Pane tähele — ongi nõnda!» kordas taat äsjast mõtet.

Tuppa sigis jälle kurb vaikus. Ema katsus endast uuesti võitu

saada, taat jätkas lugemist. Nood lihtsad ja ammutuntud troostisõnad, mida nad tänagi niiviisi vahetasid, andsid neile jälle pisut kinnitust. Nad märkasid selgesti, kuidas hakkas neid ümbritsema õhtul köetud ahju kodune soojus; kambri seinu kattev tapeet hõõgus rohekalt; paokil seisva ukse kaudu immitses köögist meeldivat toidulõhna. Aga poiss ei tulnud ikka veel... ei tulnud ikka veel! Ja jälle hakkas iga ese siin endast ebaloomulikku pinevust hingama: keset tuba seisev lauake, helekollased toolid ja kõhukas kummut, mille olid vanemad pojad juba aastaid tagasi peremehe töö kõrval meisterdanud, sellel kummutil sädelevad kõrgejalgsed klaasvaasid, mida Aliide oli igal soodsal võimalusel osta armastanud, neis vaasides kirendavad paberist lilled, oma kohale asetatud... samuti Aliide poolt...

Korraga tõstis ema pea, vaatas kõõrdi taadi poole. Ja ta suu näis jälle väga kuivana, peaaegu virilana, kui ta nüüd pikkamisi küsis:

«Millal... mil-lal... see ometi kord lõpeb?»

Vaikus.

«Jah... ütle... millal see ometi kord lõpeb?» kordas ema niisama tasa.

Taat nihutas enda pisut teisiti, vaatas talle vastu.

«Nagu sa ise seda ei teaks. See lõpeb siis, kui õigus jälle võidule pääseb ja vägivalla kael nagu kääksub katki kaksatakse!» vastas ta tõsiselt.

«Aga... millal? M i l - l a l! Kas mõne kuu pärast? Kas mõne aasta pärast? Jah, ma tahan kord päris kindlasti teada, m i l l a l need vaevad päris viimaseni otsa saavad!» hüüdis ema äkki ootamatu tulisusega, mis pani ta hallid, väsinud silmad üle pika-pika aja hetkeks leegitsema.

«Varsti!» ütles taat ja naeratas kuidagi soojalt-julgustavalt, tulekuma habemekarvadel.

Natukese aja jooksul ei lausutud jälle sõnagi. Ema sulges silmad. Kõik see, mida ta oli möödunud kahe ja poole aasta jooksul kangekaelselt eemale surunud, mis oli teda aga siiski lakkamatult vaevanud ning rõhunud, asus järsku ta ümber... ta ette, ta selja taha, temast paremale ning vasakule. Ja painavaid mälestusi kerkis talle nüüd meelde pika ning pideva reana, teda valusasti rabades, talle vaeva valmistades kõige selle nimel, mis oli ta elus kord nii imeilusat ja mis näis nüüd saatuslikult kaotatuna.

«Jah, see tüdrukki... Tragi nagu ta oli... Pidi kah kõik kaasa tegema...» ütles ta tasa, surus kukla vastu sooja müüri ja vaatas kuhugi laesimsile, kus jalutas suur pikkade koibadega ämblik.

Taat võttis prillid ninalt, hõõrus neid tekiservaga.

«Aliide?» pomises ta peaaegu sama tooniga.

«Tema neh...» ütles ema. Ja siis rääkis ta pikkamisi ning naeratades, vaadeldes kordamisi kõiki neid mälestuse-ribakesi, mis libisesid mööda ta vaimusilmade eest: «Jooksis siin alevivahel ringi nagu peahari... No oli temaga ikka tõesti hoolt ja muret... Poisid olid suuremad ja kiskusid teistele teedele. Nuttis vahel...

üksinduse pärast. Sõbrannad hakkasid tantsupidudel käima ja... väljasõitudel. Mindi mehele, rajati omaenda perekondi. Sünnitati omakorda lapsi ja vaeveldi neid kasvatades. Tema aga... et ta oli raamatutest omal kombel haigeks jäänud... kippus järsku koos-olekutele. Maailma teed on pikad ja laiad, aga üpris okkalised. Evakueerus... kommunistina. Eks kõik muidugi ta sooja südame tõttu... teadagi... Sündinud põrmus ja lihtlabastest töödest tol-mune, eks need siinsed valud ja vaevad rõhunud ta mõtteid ja meeli juba maast-madalast peale, — unistas nii ilmsi kui maga-des, kuidas kõik siin peaks kord teiseks ja paremaks muutuma...»

«Ja õnn, et ta siit õigel ajal ära läks. Küllap ju teame! Kui polekski ehk otsekohe tapetud, oleks saadetud sakste töödele nagu suurem jagu temaealisi!» ütles taat äkki veidi liiga valjusti.

Ema ohkas ja näis pisut aega endamisi mõtlevat.

«Jah, ma tean. Oled ju mulle kõnelnud. Aga see, et teda enam ei ole... ja et pole enam neid poissegi... vaevab ju... On, nagu oleks mu ihust välja lõigatud suuri kamakaid, mille asemele ei jõua keha enam uut liha kasvatada...» ütles ta jälle lühikese pausi järel. Ning kui taat enda nüüd pikemaks vestluseks küünar-nuki najale upitas, sulges ta korraga silmad, naeratas abitult, tõsines aga jälle kohe ja jätkas: «Jah, mis seal teha. Läksid... justkui lennates. Kõik oli nii ilus ja rahulik ja mõtted käisid... ringi ja ratast. Et millal leiab endale paarilise see, millal too. Aliide oli alles kahekümne kahe aastane, Ants ja Rein olid tast aga juba vanemad. Hea küll, — praegune aeg, see on raske aeg... ja tuleb mehine olla. Aga kui oleks vähemalt sedasigi, et... neist oleks siia midagi maha jäänud. Vaataksin ja silmitseksin ja kõne-leksin nagu nende endiga. Aga kõik nad olid ju üksikud. Ja kõige halvem on see teadmine, et ma ei tohi üldsegi nende saatusest kuuldavalt mõtelda. Tulid vargsi... öövimeduses... kui vaen-lane oli juba maal. Puhkasid, lõõtsutasid nagu linnud... lahtiste nokkadega. Higised ja mustad... hakkasid nad siit hämaruse katte alt edasi astuma... läbi soode ja rabade... nagu tulidki. Nelja aasta jooksul polnud ma neid enam näinud, ja nüüd korraga pidin ma nad teele saatma nagu kurjategijad, keda oleks tabamise puhul kindel surm oodanud. Eks sa mäleta isegi... Ants ja Aliide... nagu ikka... naersid ja tegid nalja. Ja ütlesid mulle, et... pole midagi, kõik läheb hästi. Ainult... nende s i l m a d ei olnud nii lõbusad, nagu nad püüdsid oma s õ n u paista lasta. Rein aga ei ütelnud midagi ja kiristas hambaid. Vaeva pärast, südamemure pärast. Ei ma unusta iialgi, kuidas ta seal pliidisuu ees oma püssi puhastas ja seda vanasse voodilinasse mähkis: «Võta, ema, mata kuhugi maha... mind ennast ootama!» Ja nii ootab see püss teda juba varsti kolm aastat... ootab... ja ootab... nagu mina isegi. Ei kihku ega kahku. Kõneldakse, et üks kui teine nimi olevat esinenud aja jooksul sealse raadiogi kaudu... Nendest aga... mitte jälgegi.»

«Sinna läks kümneid tuhandeid, tütar, — suuremast osast neist

pole ühestki midagi kuulda... läbi selle tulerõnga, mis meid nende praegusest asukohast lahutab,» ütles taat.

«Jah, see on õige, neid läks sinna... kümneid tuhandeid... Ja kord peaksid nad siiski jälle tagasi tulema...» ütles ema pikkamisi. Ja sel hetkel, kui isa tahtis veel midagi selgitavat ning kinnitavat lisada, avas ta jälle korraga silmad, neelatas ning sõnas rangusega, mis mattis taas enda alla kogu tema senise leebelt-alistuva meeleolu: «Loota ju võib. Inimesed loodavad ikka. Ja tulebki loota. Sest muidu... ei peaks ju keegi vastu.»

Ja ta hakkas jälle üksisilmi enda ette vahtima, kangekaelne ja kõva, — sest aeg läks ja südaöö oli juba lähenemas.

Väljas sadas ikka veel laia lund, mis lõi ühetasase, igava kahinaga vastu katust ning aknaruute.

3.

Arno ei tulnud sel ööl üldse koju, ja ema, kes ei saanud kuni hommikuni sõba silmale, oli nüüd täiesti kindel, et temaga on mõni õnnetus juhtunud. Ja kui siis vaipadega kinnimaetud akende taha esimene kahvatu aovalgus sündis, äratas ta taadi ning ütles väga vaikselt, ehkki ta oleks neid sõnu meelsasti kisendada tahtnud:

«Poissi... ei ole ikka veel.»

Isa ei taibanud kohe. Ta vana pea oli vägivaldselt katkestatud unest pisut segane. Ta vaatas küsivalt ukse poole, — talle näis, nagu peaks sealt keegi iga silmapilk sisse astuma.

Äkki aga mõistis ta kogu olukorda. Ja kähku istukile krapsatades pomises ta ärevalt:

«Sooh... või teda ei ole's ikka veel?... Vaata... või ei ole ikka veel...»

«Jah, ei ole,» vastas ema ja pani käed nagu külmetades põlle alla. «Ja ma ei tea enam, mis küll ette võtta...» ütles ta hetke pärast, rääkides nüüd veelgi rahulikumalt. «Oleks tarvis otsima minna. Aga kuhu? Oleks mul ometi natukegi aimu! Ega... sina ju kah ei tea, kuhu ta läks?» küsis ta korraga ja vaatas nende sõnade juures isale otsa nii tungivalt, et ta silmateradesse näis seda tehes mingi seletamatu, valusalt anuv ilme tekkivat.

«Jah, noh... kust's minagi...! Ma tean seda niisama vähe kui sa ise!» vastas taat pead raputades. Ja kui ema pisut hiljem sõnakestki lausumata varnast palitu võttis, päris ta korraga süüdlase ilmega: «Kas tahad ehk mõnd ta tuttavat üles otsida?»

Ema tõmbas suurräti sügavale otsaesisele. Ta oli juba üle läve välja astumas, kui ta viimaks vastas:

«Mööda majasid käia... ja halbadele juttudele asja anda... pole küll tarvis. Lähen vabrikuväravasse ja vaatan. Töö peab seal varsti peale hakkama. Kui teda ei tule, siis... on ta sakslaste küünte vahel. Ja eks siis tuleb seegi hoop sirge seljaga vastu võtta.»

«Noh, mis sa's kohe jälle... nii halvasti!» pomises isa ja ajas enda nohisedes püsti, et hakata samuti kohe rõivaid selga panema.

Ema suundus läbi tillukese, öö jooksul poriseks sulanud hoovi tänavale. Ta pöördus üles alevi poole, mille ähmased piirjooned tungisid juba visalt läbi külma veebruariudu. Majade katused meenutasid mahalössutanud lindude halle selgi. Siin-seal tõusis pilves taevasse tuhme suitsusambaid. Idapoolne silmapiir hõõgus punakalt läbi raagus pargi, mille kõrge ning järsk serv näis täna eriti kõrgena ning eriti järsuna. Jõejääle oli viimaste päevade sula tõttu rohkesti vett kogunenud ja nüüd läikis seal määrdunud lumega kaetud hallide liivajärsakute vahel otsekui määratu suur klaasilahmakas, peegeldades ähmast laotust, mis paistis peaaegu lamedana.

Vabrik asus alevi edelapoolsel serval ja ema läbis sinnajõudmiseks kogu väikese asula. Vaadates kartlikult neid ammu tuntud, vähemalt tuhandeid kordi nähtud aknaid, mis saatsid teda nüüd mustadena ja tühjadena nagu pimedaks jäänud silmad, tekkis tas järsku lausa ebausuni kasvav kujutlus: kogu see ümbrus on möödunud kolme kannatusaasta jooksul välja surnud; ainult tema üksi on nagu imekombel pääsenud, ainult tema üksi elab ja liigub nende mahajäetud ning nukrate hoonete vahel, mida ümbritsevad jäine tuul, tühjad lumised aiad ja vaikus, vaikus, kohutav vaikus!

Nõnda ühest äärmuslikust meeleolust teise tuikudes jõudis ema viimaks tühja väljaku äärde. Selle üht serva piiras kõrge vabriku plank, hall nagu paemüür. Värav oli alles suletud, ehkki selle ette oli kogunenud juba kümmekond liiga vara kohale jõudnud Arnotaolist sundkorras kokkukäsutatud noort tööpoissi. Ja teisel pool jämedaid traatvarbu pikkamisi edasi-tagasi jalutavate saksa tunnimeeste mustad automaadid oleksid nagu igale neist tööpoistest tumeda ning sünge vastuhelgi heitnud, musta, külmast hõõguva, hukutava varju, mis kattis neid nagu leinalinik.

Arnot polnud ka siin näha ja uus, senisest veelgi teravam hirmuhoog lõikas läbi ema südame. Ta jalad muutusid nii nõrgaks, et ta pidi õla vastu majanurka toetama. Ja kui keegi äkitselt selja tagant ta juurde astus ja käe ebaloomuliku hoogsusega ta küünarnuki alla pistis, suutis ta suhu tõusvaid nuukseid vaevalt veel tagasi hoida, — ta ei jõudnud enam sellele valusale koormale vastu seista, teda ei jaksanud kinnitada isegi mitte tema alatine kangekaelne jonnakus!

«Kuuled sa, kas sa tulid siiski mind otsima?» küsis vaikne hääl üsna ta õla juurest, ja kohe seejärel astus Arno temast mööda ning vaatas talle naeratades näkku.

Ema ei jaksanud kohe vastata. Jah, seal polnud midagi parata, ta pidi ennast koguma, sest teadmine, et oodatud surmahoop on tast siiski mööda läinud, nõrgestas teda veel omakorda.

«Jah, ma tulin sind s i i s k i otsima.»

Vaikus. Poiss kohendas end rahutult, asetas keharaskuse vasa-

kult jalalt paremale. Ehkki ta kitsas ning kõhn nägu oli praegu väsimusest lausa hall, vilkus ta laugude vahelt siiski midagi ootamatult eluröömsat ning peaaegu ülemeelikut. Ja ootamatult eluröömus ning ülemeelik oli tema õrn häälekõlagi, kui ta kohe ütles:

«Sa ... memme ... ära pahanda. Ega ma ei valetanud sulle ju meelega, — ma tahtsin tõesti poole tunni pärast tagasi kodus olla. Aga mitte kuidagi ei saanud ... Ja nüüd ... nüüd ma ... ütlen sulle midagi niisugust, mis ... su pahameele kohe ära lõpetab!» sosistas ta korraga ning heitis pea kuklasse.

Ema ei paistnud teda kuulavat. «Kus sa käisid? Ja mis sa tegid väljas ... kogu öö otsa?» küsis ta rangelt, kulmu kortsutades.

Arno naeris jälle.

«Kus ma's ikka pidin käima ... Ja mis ma pidin's ikka ... tegema ...» venitas ta, näis sõnu otsivat ja jätkas kohe otsekui anuva tooniga: «Ära vihasta, iga asja ei saa ju välja rääkida!» ütles ta sosinal, oli nähtavasti kindel, et ema teda kõigele vaatamata mõista suudab, ja jutustas korraga kangesti ärevaks muutudes, nagu kardaks ta, et teda võidakse enneaegselt segada: «Rindel on asjad väga head. Sakslane ... aina taganeb. Eile õhtul, just pärast minu väljaminekut, teatas Nõukogude raadio Kingissepa vallutamisest. Aga sealt on, nagu me teame, Narvani ainult kaheksateistkümmend kilomeetrit. Üks kord hüpata ja ... kõik! Praegu võivad Rein ja Ants meie piiri ääres väljas olla ... Aliide samuti. Narvat evakueeritavat ... ja sealset ümbrust. Siinsed sabarakud ei saanud kogu öö und laugudele — aina käisid ja külastasid üksteist ... hahaha. Kui sa nüüd tagasi koju lähed, siis ... ära unusta ivake terasemalt ringi vaatamast. Kõneldakse, nagu oleks selle kohta isegi ... pabereid ... üles kleebitud,» lisas poiss hetke pärast nagu uhkustades ja sulges kavalalt teise silma.

Ema ei osanud hulgal ajal midagi vastata. Viimaks küsis ta tasakesi:

«Kas see kõik on siis ikka õigus?»

«See? Täp-selt, noh!» vastas Arno.

«Nii ... et ...» usutles ema.

Arno ei lasknud teda lõpetada.

«Jah!» ütles ta röömsalt. «Veel veidi kannatust, ja kõik on jälle korras, selles pole enam mitte mingisugust kahtlust! Nüüd peab igaüks meist silmas pidama ainult seda, et kuklasse äiata tuleb talle ka siit, tagala kandist!»

Ning läinud ta oligi, kitsas selg pisut vimmas, heledad juuksekahlud üle märja palitukrae. Ta jalad lõid julgelt ja täie tugevusega vastu lobjakaga kaetud tänavakive. Ja nood tänavakividki tahtsid nagu kõmiseda kuidagi hoopis teisiti kui alati ... kuidagi suviselt, kuidagi koduselt-sõbralikult.

Ema vaatas kaugenevale pojale pisut aega järele, äigas käega üle lauba, hakkas samuti minema. Tühja turuväljaku kohale jõudnud, nägi ta väikest töölissalka, kes oli kogunenud ümber kuulu-

tusetulba, sealt ahnel ilmel midagi lugedes. Keegi kortsus näoga eit oli käe nagu kaitseks lipendava paberilehe alumisele servale surunud, ja kui ta varsti lugemise lõpetas ja sõnalausumata postist eemale nihkus, tegi seda kohe keegi teine, kes asus ta kõrval. Ja üks taat, näppides rahutult oma kiilutaolist halli habet, langetas mitu korda järgemööda lühikese ning näiliselt mitte midagi ütleva sõna, mis sundis aga kõiki lõbusalt ringi vaatama:

«Ja-jah! ... Ja-jah!»

Teel koju jõudis ema järele vigasele mehele, keda hüüti millegipärast puusepp-Andreseks, ehkki ta oli ametilt endine kudumisosakonna meister. Kui nad olid tükikese aega vaikides kõrvuti käinud, pööras see järsku oma ilusa, juba halliks mineva pea vastu põldude poolt puhuvaid tuuleiile, vaatas kuhugi jõe tagant algava lagendiku tühjusse ja ütles pikkamisi:

«Noh, oli ka aeg. Ligi kolm aastat. Inimesed kippusid juba väsima ja nii üks kui teine hakkas kurjale järele andma.»

«Jah. Ligi kolm aastat ... See ei ole küll naljaasi,» noogutas ema nõus olles.

Varsti jõudis ta koju, peatus hetkeks värava ees ja soovis puusepp-Andresele head päeva.

Kui uksel seisev isa talle küsivalt otsa vaatas, ütles ta lühidalt:

«Ta oli seal. Jah, keegi on ta kaasa tõmmanud ja ta võtab osa asjadest, mida ... ei sallita. Sa pead samuti katsuma talle aru pähe panna. Sest sõda on juba üsna meie ukse all ja lõpeb nüüd varsti ka ilma temataoliste poisikeste abita. Ärgu ta pistku oma pead pakule veel viimsel silmapilgul, see poleks küll põrmugi tark tegu.»

«Kuulsin, kuulsin ... sellest sõjaasjast. Ja see on hea,» noogutas taat. Ja oli raske mõista, mis ta nende sõnadega mõtles.

4.

Paar päeva hiljem, ühel keskhommikul, muutus ilm päikesepaisteliseks ning tuuliseks. Lumehanged maantee ääres puhkesid särama, majade katused läikisid märjalt. Jõejääle kogunenud liigvesi peegeldas nüüd sügavat ning puhast taevavõlvi, mis näis oma sinetuses peaaegu põhjatuna. Ja lehitud kastanioksad, õõtsudes kogu aeg otse ülemise aknaruudu kohal, hakkasid ses ootamatult puhkenud pimestavas helenduses kuidagi soojalt-soojalt hõõguma, poetades alla üksikuid suuri piisakesi, mis välgatasid nagu klaaspärlid.

Taat oli püüdnud arenevate sündmuste vastu seni ikka väliselt ükskõikseks jääda, ei suutnud aga sellest otsusest nüüd enam kinni hoida ja teatas äkki ärevaks muutudes:

«Aitab ... niisugusest kodus konutamisest. Kellega ma's siin jonnin, pagan võtaks! Lähen õige teen ühe tiiru, — sihukestel päevadel lendavad uudised otse õhus ringi.»

«Jah, eks nüüd ole ju muidugi, mille vastu huvi tunda,» noogutas ema.

Ätt hakkaski kohe minema. Ema istus pisut aega laua juures ja vaatas mõttesse vajunult välja põldudele. Tollest varasest hommikupoolikust peale, mil ta seal halli kuulutusetulba ees seisis ja julgustavaist võiduteadetest luges, oli ta hinges midagi sulama hakanud. Talle näis lakkamatult, nagu peaks ta nüüd kohe teraselt kuulatama jääma või kikivarvule tõusma ning kuhugi vaadata katsuma. Ja ikka oleks nagu keegi neil päevil otse ta selja taga seisnud ja talle suurte naeratavate lapsesilmadega kuklasse vaadanud, sisendades temasse õnnetunnet, mida ta polnud endas juba ammu enam tajunud.

Siis mõtles ta jälle (nagu ta tegi seda nüüd igal soodsal silmapilgul) tükikese aega üsna juhuslikke ning pisut ülearustenagi paistvaid mõtteid, — aastaid tagasi surnud mehest, kaugetest päevadest, mil ta oli tema kõrval siia elama asunud, Reinust, kes armastas ikka üksi olla, ja Aliidest ning Antsust, kelle lõbus lärmakus oli täitnud siinseid teid isegi siis veel, kui nad mõlemad olid juba ammugi täiskasvanuks saanud. Ning parajasti, kui ta seda mõtles ja meelde tuletas, märkas ta korraga, et nood kolm polnud talle ammugi enam sündmuste paginas hukkunud kallid kadunukesed, vaid et ta mõtles neist jälle kui elavaist inimestest, kes viibivad siit praegu eemal vaid ajutiselt.

Esimest korda üle mitme aasta tõmbus ema nägu jälle muigele. «Jumal olgu tänatud, nüüd ei kesta see enam kuigi kaua!» mõtles ta ikka üht ning sama mõtet. Mööda maanteed kihutavate raskete veomasinate mürin tundus täna vahetevahel vihaseks ning vaenulikuks möirgamiseks kasvavat, — seal urises kiskja, kes ei tahtnud veel kuidagi lahkuda oma rikastelt jahimaadelt.

Isa jäi välja väga kauaks. Kell sai juba neli, kuid ta ei tulnud ikka veel.

Selle asemel aga jõudis Arno täna koju erakordselt varakult. Ta ütles, hoides oma unetusest väsinud pead kahe veretu käe vahel:

«Anna mulle veidi süüa... Ma tahaksin magama heita. Olen ... hirmsasti väsinud.»

«Kas töö lõppes täna juba nii ruttu?» küsis ema.

«Ei. Ma lõin lärmi sisemiste valude pärast ja tulin tulema,» vastas poeg lihtsalt.

«Nõnda, et... t ä n a sa siis... enam kuhugi ei lähe?»

Ema poetas selle küsimuse nagu üsna juhuslikult, ühegi kindlama tagamõtteta. Kuid Arno mõistis teda kohe, mõistis teda nähtavasti juba hääletoonist. Hetke jooksul olid nende pilgud nagu uurides teineteisesse kiindunud. Ja Arno ütles viimaks pikkamisi:

«Eks me näe... Igal juhul ärata mind... nii umbes üheksa või poole kümne paiku. Jah... Ja ära seda mitte unusta.»

Vaikus.

«Ei... maksa,» ütles ema nüüd väga tasa, pani käed põlle alla ja liigutas neid seal pikkamisi.

«Miks?» küsis poeg jonnakalt.

«Küllap sa tead isegi, miks,» ütles ema.

Arno hakkas samuti erutuma ja kehitas õlgu.

«Võib ju olla, et tean tõesti... ka ise. Aga nüüd pole niisugune aeg, kus võib nõnda nohiseda, nagu teie, memmed, seda tahaksite!» vastas ta viimaks pikkamisi.

«Tähendab, et sa oled siiski millessegi segatud?»

Selleks küsimuseks oli ema hoogu võtnud juba enam kui kolm nädalat ja nüüd tajus ta endas äkki imelikku ning segast tunnet, milles oleks nagu peitunud ühel ning samal ajal nii hirmu kui uhkustki.

Arno kortsutas vanamehelikult kulmu.

«Sellest parem... ära päri,» ütles ta. «Kui olen, ei saa ma seda ju ütelda, kui aga salgan, ei usu sa niikuinii. Pealegi... on asi nüüd sedasi või teisiti... ära sega vahele! Tühja vallatust ma ju ei tee...» lõpetas ta nagu noomides, murdis tükikese leiba ja ajas enda korraga virgalt püsti. Ja alles siis, kui ta oli oma väsimusest suriseva keha ahjulaele pikali sirutanud, lisas ta veidi sõbralikuma tooniga: «Jõudumööda... tuleb igaühel meist ennast liigutada.»

«Tuleb, see on õige. Aga meie majast on neid liigutajaid välja läinud küll vist rohkem kui kuskilt mujalt,» väljendas ema jälle sama mõtet, millest ta nüüd tihti oma kahtlustele õigustust otsis.

Arno ohkas pahaselt ja pöördus näoga seina poole.

«Igaühelt tuleb nõuda praegu nii palju, kui palju tal on anda, mitte aga vähendada ta kohustusi sel ettekäändel, et ta omaksed on juba midagi korda saatnud!» vastas ta elutargalt, uinudes peaaegu silmapilkselt. Natuke aega kostis ülalt ahjukummilt ta sügavat ning rahulikku hingamist, mis muutus juba varsti lühikesteks, kogu tuba täitvateks norsatusteks.

Poja sellised vihjed panid ema südame alati tugevasti valutama, ja nõnda juhtus see ka täna. Kuid ühtlasi ei kadunud ta hingest täiesti ka too seletamatu uhkustunne, mida ta oli endas äsja tajunud.

Ema oli parajasti lampi süütamas, kui ta pilk langes üsna juhuslikult Arno kuuele, mis rippus toolikorjul, hõlmad teineteisest eemale vajunud. Kuigi seda oli varemgi tihti nii juhtunud ja kuigi tolles rippuvas kuues polnud tõepoolest mitte midagi tähelepanu väärivat, tekkis tas ometi üks mõte, millest ta ei suutnud enam kuidagi vabaneda: kas ka nood viimaste päevade jooksul plangunurkadele ilmuvad saksavastased üleskutsed polnud ehk ühenduses ta pojaga ja selle tundmatute kaaslaste-sõpradega? Ent pintsakutaskud olid täiesti tühjad. Ja tagasi oma talituste juurde minnes pidi ta isegi tolle ootamatu kujutluse üle tahtmatult naeratama.

Aga kord tärganud mõte tuli juba varsti uuesti tagasi. Nüüd muutus see kindlaks teadmiseks ja kasvas iga silmapilguga järjest suuremaks, mattes viimaks enda alla kõik muud mõlgutused. Ilma et ta oleks midagi konkreetsemat kavatsenud, läks ta ettevaatlikult astudes mööda redelit ahjukummile ja silmitses teraselt magaja nägu.

Arno uni oli teda vaevavale väsimuselegi vaatamata väga rahutu. Iga hetke järel näisid ta huuled midagi ütelda tahtvat, tõmbusid abitult kõveraks, sirgusid aga jälle kohe ja värisesid siis pisut aega otsekui piinavat hirmu tundes. Toas valitsev soojus oli ta põsed punaseks värvinud; puhuti avanesid ta laud kitsasteks praokesteks, mille põhjast välgatasid kord helesinised iirised, kord tükike pisut võikalt läikivat silmavalget; ta tuhkjaskahvatul, peaaegu veretuna paistval kõrvalestal hulkus suur ristiga ämblik; äkki tõstis ta käe ning lömastas loomakese sellise otsustavusega, nagu oleks ta seda juba ammu endamisi ette kavatsenud. Ja — hetk hiljem tõmbas ema magaja taskust välja paki paberilehekesi, mis olid täpselt sedasama helehalli värvi ja kandsid endal täpselt neidsamu kirglikke ning vihaseid sõnu, nagu olid need, mis ehtisid nüüd sageli hommikuti peaaegu kõiki käidavamaid tänavanurki.

«Taevane arm küll... kuidas ta neid endaga kaasas kannab!» mõtles ema kohkunult, ei julgenud järsku hingatagi ja silmitses jälle hulk aega poja närviliselt tõmblevaid suunurki.

Ent too tarretus kestis vaid hetke. Äkki haaras ema selge ning terav hädaohutunne, mis põletas teda nagu ere leek. Ja ilma et oleks seda õieti märganud, kuidas see sündis, läks ta kähkukähku akna all asuva lahtise seinalaua juurde, tõmbas selle õigest asendist veidi kõrvale ja pistis kogu leitud lendlehepaki läbi nõnda tekkiva prao sügavale põranda alla.

«Issand... jah... kuidas ta neid endaga ikka kaasas kannab... rumalake!» mõtles ta jälle, väärutas laitvalt pead ja... naeratas samas heatahtlikult-õrnalt.

Ema oli just lõpetamas kartulikoorimist, kui avanes järsku vöörusest tulev uks ja sisse astus terve salk mehi, ümbritsetud heledast aurupilvest, mis kohe kõikjale laiali jooksis. Ja see, kes tuli kõige esimesena — pikk, punaste lõuakaartega poodnik Lann —, pajatas kohe kärarikkusega, mille järgi tunti teda juba aastakümneid:

«Tervist, sugulased! Kuidas elate? Mehi polegi näha. Ega sa, prouhen, ei pahanda, kui me järjekorras ka sinu juurde võõrsile tuleme?»

Ema süda oli hetke jooksul seisatada tahtnud, nüüd aga oli ta jälle rahulik ja range nagu alati.

«Ei ma pahanda siin midagi, olge aga lahked,» ütles ta monotoonselt, tõusis ja jäi sirgelt ning liikumatult läbiotsijate ette seisma.

Ja punaste põsekaartega poodnik, olles hetk aega asjata mingi-

sugust esialgsest piinlikkusetundest üleaitavat küsimust oodanud, pidi nüüd tahes-tahtmata seletama:

«Meid-mehikesi sa muidugi tunned, eks ole? Kuulume... nagu sa ju samuti tead... siinsesse omakaitsesse ja... toimetame praegu väikest ringkäiku. Keegi siga on hakanud siin rumalusi tegema. Tarvis oleks nüüd selle põrssa jalgadele sattuda. Ja — mis seal parata — kedakesi me uskuda võime, kedakesi mitte. Nii et... käime siis lihtsalt majast majja ja heidame silma isiklikult peale... Vanameest... sul vist pole näha?»

«Ei,» vastas ema rahulikult.

«Põõnab ehk tagapool, või... pole teda ülepeagi kodus?»

«Pole ülepeagi kodus.»

«Läks kuhugi välja?»

«Jah, läks välja.»

Läbiotsijad lagunesid üle köögi laiali. Neid oli arvult neli: kolm erarõivais ja üks sõdurivormis. Ja samal ajal kui vilkad sõrmed siblisid kord varnas rippuvate rõivaste kallal, kord sahtlites, kord seinariiulikesele laotud raamatute seas, jätkas poodnik ise ülekuulamist, rääkides ikka ühesuguse lahke sõbralikkusega, mis tekitas aga emas vastupandamatu tahtmise talle näkku sülitada.

«Mhmmh. Tähendab — läks välja? Kas ammu juba?»

«Jah, nii umbes paar või kolm tundi tagasi.»

«Ei tea, kuhu kanti ta vajus?»

«Ei tea. Küllap kellegagi tipsutama.»

Vaikus.

«Noh, mis see perenaine neist viimaste päevade seinalehtedest's kah arvab?» küsis poodnik Lann viimaks ja põristas sõrmeotstega vastu lauda.

«Mitte midagi. Mis mina lihtne inimene neist's ikka arvata oskan,» vastas ema õlgu kehitades.

«Ja poisike, — kas sul's teda kah... pole kodu pool kandis?»

«On küll. Kuhu ta's oma haige ihuga enam saab...»

«Kus ta sul's on?»

«Magab... ahju peal.»

«Ohoo!» hüüatas poodnik Lann nüüd valju häälega ja tundus korraga pettununa. Ja muutudes äkitselt mingisuguse seletamatu sisemise erutuse pärast üleni tõmmuks, käsutas ta korraga, katsumata oma tõelist meeleolu enam kauem varjata: «Hei, teie seal! Tambite... nagu kanad takus! Tooge see sell kohe sealt soojalt kummilt alla.»

Arno oli vahepeal ärganud ja tuli juba ise ahjult maha. Ta oli ilmsesti veel väga kohkunud, ta silmad aga ütlesid selgelt ning tänulikult, et ta on suutnud juba kõik mõista. Ja kuna nobedad juudakäed talle põue ning taskutesse ronisid, kiindus ta pilk kogu jõuga ema liikumatule ning karmile näole, otsekui oleks ta seda märganud alles täna esimest korda elu jooksul.

«Mitte midagi?» küsis poodnik Lann viimaks vihaselt.

«Just nii — mitte midagi,» vastati peaaegu samasuguse tooniga.

«Nõnnaviisi, nõnnaviisi!» venitas poodnik Lann, hammustas endale huulde ja jäi hetkeks mõttesse. Ning jätkas kohe endise kergelt-üleoleva vadinaga: «L-loomulikult... mis seal's ikka. Aga kord on kord. Kui juba majast majja, siis... olgu ka tõesti majast majja. Sellepärast, et... peab mõtlema ikka arukalt ja mõistlikult. Tegi selle rumala tembu, kes selle ka iganes tegi, aga... vana Lepiku-äti töö pole see nüüd küll mitte. Veel vähem sihukese nolgi või lambapabula töö, nagu see siin... hahaha. Iseasi, kui oleksid rabistamas tema kaotsiläinud vanemad vennad... või see õekene... hehehe... Aga... tema... ise... hahaha!»

Ja punaste lõuakaartega mehe pikk ning pehme sõrm osutas provotseerivalt-halvustavalt Arnole otse näkku, kutsumata aga seal esile midagi muud peale unise roidumuse, mis kiskus poisi suu järsku haigutades pärani.

Kui läbiotsijad viimaks lahkusid, endast maha jättes võõrapärast tubakasuitsu, istusid ema ning poeg hulk aega sõnalausumata vastamisi. Nad näisid kumbki oma mõtteid mõtlevat ja vaatasid ainiti pliidi all hüplevaid leegikesi, mis lakkusid aplalt kuivi puuhalukesi. Viimaks tõusis ema püsti, et oma igapäevaseid toimetusi jätkata. Ja Arno ütles tasakesi:

«Sina... niisiis... võtsid mu tasku tühjaks?»

«Jah, kes siis muu,» vastas ema niisama tasa.

«Kust sa seda... teadsid?»

«Ma ei teadnud, ma aimasin.»

«Põletasid ära?» küsis poeg, olles jälle hulk aega tummalt ning tõsiselt oma sõrmi silmitsenud.

«Ei, need on... seal,» vastas ema nüüd ruttu ning viipas koha suunas, kuhu ta oli oma juhusliku leiu vaevalt pool tundi tagasi peitnud.

Arno vaikis pisut aega. Korraga värvus ta nägu üleni punaseks ja ta suurtesse heledatesse lapsesilmadesse ilmus võõras läige, mis muutus juba järgmisel viivul sügavaks ning varjamatuks hirmutundeks. Ja ilma et ta oleks katsunud ennast kauem tagasi hoida, viskus ta järsku kogu raskusega vastu ema õlga, nuuksus kuivalt ning sosistas:

«Ära... pahanda... kuule... et ma sulle kõike... ära rääkinud ei ole!»

Ema raputas pead.

«Ei. See oli sinust tubli. Aga see, et sa neid paberisi nii lohakalt oma taskus hoiad, on täiesti rumal hooletus!» ütles ta pikkamisi. «Ma tahaksin kindlasti rääkida selle inimesega, kes seda kõike korraldab!» lisas ta järsku ja vaatas samal ajal pojale tungivalt otsa.

Vaikus.

Ja nüüd pani ema oma kõhna ning kuiva vanainimesekäe

õrnalt-õrnalt poja lõua alla, käänas seda enda poole ja sõnas karmilt naeratades:

«Noh... mis sa kardad! Võib-olla et ma tahan teile koguni... sinule ja su seltsimeestele... abi pakkuda.»

Arno kahtles veel hetke aega, sai aga siis sellest kahtlusest võitu ja muigas järsku samuti.

«See on — puusepp-Andres,» lausus ta sosinal.

«Ah... tema siis...?»

«Jah, tema.»

Ema vajus mõttesse. See uudis tundus talle üllatusena, — ta vaimusilmade ette kerkis hetkeks vigase kuduja kurb nägu. Ta vaikis jälle pisut aega, vaatas läbi pliidiraudade vilksatavaid leegikesi ja küsis siis edasi:

«Kas ta juba ammu... kutsus sind endale abiks?»

«Mitte just ammu,» vastas Arno. Ja et ta oli seega üle saanud otsekui mingisugusest nähtamatust takistusest, jutustas ta nüüd lapsiku hooga, mis pani ta enda üleni lõkendama: «Kolm... kolm nädalat tagasi... või ehk ivake vähemgi. Mäletad, — sel ajal kui poodniku kamp korraldas esimese mobilisatsiooni puhul seltsimajas nõndanimetatud informatsioonikoosoleku, kuhu aeti meidki kuulajateks. Mina... ja veel paar poissi... hakkasime seltsis kodu poole tulema. Ja puusepp-Andres tuli meiega kaasa. Ajasime niisama juttu. Kui teised meist viimaks maha jäid, hakkas ta rääkima... praegustest asjadest. Küsis Antsu ja Reinu järele ja puha... Ma katsusin talle küll rääkida, et meil pole neist aimugi ja et me arvame neid elavat ikka seal Tartu kandis, tema aga naeris ja ütles, et küllap ta teab täpipealt niisama palju kui me ise... Ja võttis mul järsku käest kinni ja rääkis, et... et... kui ma tahaksin ja selle vastu huvi tunneksin, võiksin ma samuti... kaasa lüüa ja neid — oma vendi... aidata. Noh... ma tahtsin. Ja nii see algaski. Tema muretseb lendlehed kohale, mina aga ja... veel paar teist poissi ning tüdrukut... laotame need laiali. Seintele me seni neid kleepinud ei ole, — peale selle korra, kui oli tarvis teatada Punaarmee Narva alla jõudmisest...» lisas ta äkki nagu vabandades, kuna segadus, mis too esimene demonstratiivne ülesastumine oli endaga kaasa toonud, näis teda ennastki pisut kohutanud olevat.

«Kas te töötate ainult siin meie oma alevis?» küsis ema viivitades.

«Mina olen... jah... peaasjalikult siin töötanud,» vastas poeg, tõusis ja läks tagasi ahjukummile.

Ning jälle uinus ta kuidagi silmapilkselt, otsekui kuhugi nähtamatusse sügavikku kukkudes.

Taat tuli sel õhtul koju alles kella kaheksa paiku. Ta lõhnas viinast, taarus kergelt jalgadel ning istus kohe oma tavalisele kohale, lauaotsa ja vana toidukapi vahel asuvasse nurgakesse. Ja kuna ta näis end tolle liiga pika äraoleku pärast süüdlasena tundvat, jutustas ta sõnahaaval: keegi vana tuttav oli talle ennist vastu juhtunud; nad olid selle tuttava poole sisse astunud; ja siis olid nad endiste aegade mälestuseks ning suurte oodatavate sündmuste pühitsemiseks isegi pisut pidu pidanud...

Ema kuulas teda vaikides, noogutas aeg-ajalt ja ütles viimaks pikkamisi:

«Siin käidi... ringi tuhnimas.»

«Vaata, vaata, või siis siin kah!» pomises isa. Ja korraga tõmbas ta oma paksud kulmupõõsad vihaselt alla ning lisas tumeda häälega, milles tundus nagu kerget kõminat: «Või... siis... siin... kah! Kuidas nad reod praegu rabelevad ja ... vingerdavad! Nagu vihmaussid palaval pannil. Viis inimest on kahtlastena kinni võetud!»

«Viis?...» kordas ema alles tükikese aja pärast. Ning veel pisut hiljem küsis ta teise niisama lühikese sõnaga:

«Kes?»

«Apteekriabiline Kodres, üks poiss, kes olevat nõukogude ajal vabriku kontoris kirjutajaks olnud, endine katlamaja meister Kulli ja kaks venda turbalaost, kelle nimed on mul meelest ära läinud,» vastas taat asjalikult. «Meie noormees ei olegi veel koju tulnud?» küsis ta järsku ettepoole kummardudes.

«Magab,» ütles ema.

Taat tõmbas paar korda suitsu, puhus selle kohe jälle nina kaudu välja, näis midagi meelde tuletavat.

«Kas ta oli kodus juba... läbiotsimise ajal?» küsis ta viimaks.

«Jah,» noogutas ema.

Vestlus katkes ja soe, toidulõhnaline köök mattus kohe sügavasse ja veidi piinavasse vaikusse. Ema, kes tõstis kartuleid kuuma auru puhuvasse patta, mõtles nüüd kogu aeg neist viiest, kes olid jäänud hiljuti siin ringi luusinud metslooma haaravate küünte vahele. Ta huuled olid ikka väga kahvatud ja korraga jättis ta oma talitused pooleli ning ütles kuhugi tühjusse vahtides:

«Kui see hirmutis siit kord juba oma teed ei lähe, kõnnime me kõik minema sama rada mööda! Ei... ei jõua enam... välja kannatada.»

Ja varnast suurräti haaranud, lahkus ta kärmesti toast.

Veebruariõhtu väljas alevi kohal oli ikka veel tuuline ning selge. Ema peatus hetkeks ukse juures, hoidis selle lingist kinni, ohkas ja sammus otse maanteele. Äsjane närviline puhang taltus pikkamisi. Äkki teadis ta täie selgusega ning täpsusega, mis ta peab tegema: jah, ta läheb juba täna, juba nüüd kohe puusepp-

Andrese juurde ja kõneleb sellega nagu kunagi täiskasvanud inimene teise täiskasvanud inimesega!

Siis sammus ta ligi pool tundi mööda kitsast põldudevahelist jalgrada edasi, aeg-ajalt komistades, pea kuklas. Ja viimaks pärale jõudnud — tillukesse ning vaiksesse käsitööliste külla, mis toetus ühe servaga vastu põlist männimetsa —, koputas ta kohe kindlalt ning julgelt, võttes teise käega raskena vastu sääri rippuva seeliku veidi kõrgemale, et see üle läve astudes jalgu ei jääks.

Ukse tagant kostis aeglasi samme. Rahulik hääl küsis väikese viivituse järel:

«Kes seal müristab?»

«Mina... sealt Lepikult,» vastas ema.

«Ahah... Oota natuke,» ütles sama hääl.

Kohe seejärel avanes uks. Puusepp-Andrese maja oli ehitatud täiesti samasuguse plaani järgi nagu kõik teisedki kehvikute majad siin suure tee ääres, — nad sammusid teineteise kannul läbi pimeda vööruse, jõudsid kööki, läksid sealtki edasi ja astusid elutuppa. Ema hoidis liikumatult ettepoole juhitud pilgu otse lonkava mehe kuklal ja küsis viimaks, sest talle näis, nagu oleks tarvis tingimata midagi ütelda:

«Kas sa elad siin praegu täiesti ihuüksi?»

«Jah,» noogutas puusepp-Andres. Ning tõstes kohe põleva õlilambi kummutilt lauale, seletas ta sõbraliku täpsusega: «Peale eide surma... möödunud aastal... võtsin küll üürilise, aga see sõitis sõja eest minema. Hiljem pole siin kah kedagi näha olnud, kellel oleks ulualust vaja läinud. Nii et... mihuke kibe asi su's veel sel hilisel tunnil välja ajas, Lepiku ema?» küsis ta siis pisut terava häälega, mis ütles kohe, et ta aimab vastust juba ettegi.

Ja ema vaatas talle nüüd otse silma ning sõnas pikkamisi:

«Ma tulin oma poja pärast.»

«Arno pärast?» küsis puusepp-Andres.

«Jah, Arno pärast,» vastas ema rangelt.

Hetke jooksul ei lausunud kumbki enam midagi, vaatasid vaid teineteist, paistsid pingutades millegi üle aru pidavat. Puusepp-Andres oli vestiväel, särgivarrukad kõrgele üles kääritud. Ta jämedaid käsivarsi katsid kuni küünarnukkideni heledad karvakesed; avatud rinnaesise kaudu paistis välja tükk rusket, samasuguste käharate karvakestega kaetud ihu; lokki hoiduvad tumepruunid juuksed läksid kondiste põsenukkide taga üle veidi heledamaks habemetüükaks; pika ning jämeda nina vari langes põiki üle tugevasti kinnipigistatud suu, mis näis sel hetkel väga karmina.

«Niisiis... poiss ei jõudnud ikkagi saladust pidada,» ütles puusepp-Andres viimaks pikkamisi.

Ema muutus kohe ägedaks.

«Ei, nõnda ei tohi sa temast mõtelda!» hüüdis ta, punastas ja pilgutas silmi. «Ta hoidis seda saladust... kuni... kuni viimase

minutini!» jätkas ta kohe kirglikult. «Aga... sa peaksid ju teadma, et ta on alles laps. Viieteistkümne-aastane laps... jah! Ta tuli täna õhtul koju, heitis kohe väsinult magama, ja samal ajal oli tal taskus terve pakk üleskutseid. See Lann aga tegi meil läbiotsimise... nagu sa ehk ise tead. Kui ma poleks neid üleskutseid päris õnnekombel ära peitnud, istuks ta praegu sealsamas, kus istuvad... need viis, kes täna vangistati!» katkestas ta järsku nuuksuma hakates.

«Nii? Kas täna vangistati seal viis inimest? Kes?» küsis puusepp-Andres kulmu kortsutades.

Ema kordas taadilt kuuldud andmeid. Ning kohe seejärel hakkas ta jälle seletama, otsekui kartes, et tal ei jätku muidu kõigi oma mõtete väljendamiseks tarvilikul määral aega:

«Muidugi... meil ei leitud midagi. Ma peitsin need üleskutsed ära. Aga kunagi edaspidi võidakse sfiski leida. Peaksid isegi aru saama — varsa aastad, varsa aru. Tabamise korral aga... osatakse seal sakslaste juures asju ajada. Piinavad ja pinnivad. Pea ta ei või nõrkeda. Näitab sinule, näitab veel kellelegi teisele. Kas sihukest õnnetust vaja on!...»

Ema sõnad katkesid jälle nagu ootamatust tõmbest.

Ja puusepp-Andrese hääl tuli nüüd ta juurde sellise külma tungivusega, et tal sellest lausa valus hakkas:

«Jah. Ja mida sa siis... minult nõuad?»

«Mis ma sinult nõuan?» kordas ema, punastas veel kord üle kogu näo ja muutus jälle ägedaks. «Nõuan... nõuan ainult seda, et sa selle rumala lapse lahti lased! Võitled õige asja eest? Tean küll. Ja mina ise olen valmis samuti selle asja eest võitlema. Tabatagu, pekstagu, — see mind ei kohuta. Raiutagu tükkideks... see mu suud ei praota. Kaks poega ja ühe tütre olen juba selleks võitluseks andnud. On valus, aga... ei kahetse. Kas nad elavad veel, sellest pole mul aimu. Aga... aga... ära saada hukka seda poisikesehinge, kellel pole veel õiget tarkust enda hoidmiseks ega midagi!» lõpetas ta ahastades ja surus oma pikad, liigeste kohast jämedaks tursunud sõrmed ümber mehe käerandme, mille kivine kõvadus hakkas teda jälle kohe rahustama.

«Tarkus tuleb... kogemustega,» ütles puusepp-Andres ja oleks nagu järsku naeratada tahtnud.

«Aga enne kui ta on juba küllalt neid kogemusi omandanud, tuleb... õnnetus!» vastas ema.

«Täna läks üks õnnetus tast mööda. Tähendab — edaspidi ei tee ta enam iialgi niisugust eksisammu!»

«Ei... teeb! Sellepärast, et... mis sa's temataoliselt ikka nõuad. Jah, anna ta vabaks! Anna ta vabaks! Ja ma hakkan tõepoolest ise oma põuega su lehti laiali kandma!» hüüdis ema paludes.

«Võib olla, et sa peaksid seda tegema ka poega lahti palumata,» ütles puusepp-Andres. Ja ilma et ta oleks ikka veel asendit muutnud, pööras ta oma mehise ning ilusa näo täiesti külalise poole,

naerataski viimaks ja kõneles ikka ühesuguse aeglusega, mis meenutas vee jõulist ning rahulikku voolamist: «Vaata, ema, praegune silmapilk on kõigi meie elus väga otsustav silmapilk. Mitte meid üksikult võttes, vaid... kogu klassina. Kolme aasta jooksul on inimesed tuimaks ja ükskõikseks jäänud. Paljud ja paljud lasevad sündida endiga passiivselt... jumal teab mis. Ja et sakslane maal nüüd oma mõttekaaslaste abil väga kõva kihutustööd teeb, on selge. Sellepärast tuleb meil inimesi nende loidusest äratama hakata. Mobiliseeritakse sõjaväkke ja töödele, küüditatakse kas siis meie endi vendade vastu või jälle kuhugi läände, vabrikutesse ja kaevandustesse. Kas sa saad aru, mis ma praegu mõtlen? Jah... ema... kas sa saad aru... milleks on hädaliselt tarvilikud ka sinu poisi väikesed lapsekäed?» küsis ta järsku kuidagi pehmelt-pehmelt ja samal hetkel näis ta laugude alt välja voolavat imelikku, kõikjale tillukesse tuppa levivat soojust.

«Hea küll... olgu... see kõik võib ju õige olla... Aga mis siis, kui ta tõesti kord tabatakse? Miks siis minu koorem peab nii hirmus palju suurem olema kui kõigil teistel meie maal!» ütles ema jonnakalt.

Ja samal silmapilgul võpatas ta tahtmatult, sest selge ja rõõmus hääl hüüdis otse ta selja tagant:

«Ei, ära karda, mind juba ei tabata.»

6.

Kui ema kohkunult ringi vaatas, ei seletanud ta vanad silmad alguses peaaegu midagi — otse ta näo ees põlev õlilamp oli ta vahepeal pimedaks teinud. Hetke jooksul oli tal tunne, nagu poleks tal üldse enam põhjust siin istuda, siis aga hakkas too ruumi täitev ebamäärane hämarus end nagu kuidagi teisiti asetama ja ta meeleolu muutus jälle kohe pisut kindlamaks. Ja nüüd nägi ta, et peale Arno oli märkamatult tuppa astunud veel keegi võõras mees, kelle kangesti kitsas ning kondine nägu oli otse tema poole pööratud.

Poiss tuli lähemale. Ta oli praegugi veel väga väsinud ja ta välimus polnud kaugeltki nii rõõmus, nagu seda oleks võinud arvata ta hääle järgi. Ta tõstis pikkamisi käe, avas palituhõlmad, mille vahelt hakkas kohe meeldivat jahedust levima, ja jäi teisele poole lauda seisma, otse puusepp-Andrese kõrvale, kes vaatas teda naeratades.

Kitsa ning energilise näoga mees võttis endale tooli, asetas selle teistest veidi kaugemale, nõnda, et valgus sai talle langeda ainult ühelt poolt. Ta oli pikka kasvu ning hoidus õlgadest veidi vimma. Korraga ulatas ta käe ja ütles:

«Tervist, Lepiku-ema. Ma olen küll kõrvaline inimene, aga... teie poja lugu on mulle tuttav ja ma tahaksin ehk kah selle kohta arvamist avaldada.»

Ema vabastas oma käe võõra tugevast ning hädaohtlikult soojana tunduvast haardest.

«Nojah... kui te kord juba siin olete...» ütles ta viivitades.

«Teie poja lugu on mulle... jah... tuttav,» kordas kõhn mees ikka ühteviisi aeglaselt.

Ja järsku näis ema ta juuresoleku juba unustanud olevat, pööras pilgu oodates seisva poisi näole ning küsis etteheitega, mis andis olukorrale silmapilkselt tagasi kogu selle äsjase pinevuse:

«Nii et... sa pidasid's tarvilikuks mulle järele tulla?»

«Jah,» noogutas poeg. «Mul polnud küll aimugi, et sa siin oled, aga... see on väga hea. Peaaegu, et oleksin kokkuräägitud aja maha maganud.»

«Mihukese... kokkuräägitud aja?» kortsutas ema kulmu, sest ta ei mõistnud kohe saadud vastuse mõtet.

«Me pidime siin täna natuke nõu pidama,» seletas puusepp-Andres lühidalt.

«Ahah... nõn-da...» ütles ema pikkamisi. Ja siis pani ta oma suured punased käed jälle enda ette lauale, surus huuled korraks kramplikult kinni ja lisas kohe otsustavalt: «Hea küll... olgu sedasi või teisiti. Mina jään oma arvamise juurde kindlaks. Sina... poiss... mine ära ja lase meid, täiskasvanuid, omavahel juttu ajada!»

Arno kortsutas kulmu, ajas siis pea kuklasse, oli äkki pisut aega täiesti ema sarnane.

«Ei, ma ei lähe kuhugi!» ütles ta kindlalt.

«Või siis... ei lähe?»

«Ei!»

Selles lühikeses sõnas tundus terase sitkust. Ja ema küsis viivitades:

«Miks?»

«Miks? Väga lihtsalt, — sellepärast, et sa kõnelesid siin alles minut aega tagasi minu kohta asju, mis pole õiged!...» vastas poeg.

Puusepp-Andres segas jälle vahele:

«Jah, ma arvan, et ta võiks küll jääda, sest tal on tõesti nii mõnegi asja puhul oma isiklik arvamine, mille me võiksime ära kuulata ja võimalust mööda isegi arvestada,» ütles ta tasakesi. «Seda enam, et mees, nagu tema... tohib seda ka nõuda.» Ning hetke pärast: «Me töötame siin ühe ja sama asja juures juba päris kaua aega. See tähendab — nädalaid. Nii ma olen siis teda ka näinud ja tähele panna saanud. Ja see pole küll liialdus, kui ma näiteks ütlen, et igaüks meist kolmest... ja suurem jagu inimestest üldse... võiksid uhked olla ka siis, kui nad teeksid kas või ainult murdosa sellest, mis on teinud... tema.»

Pisut aega valitses toas pinev vaikus. Seintel kõikusid varjud, väljas akna taga kahises külm talvetuul, mööda laual lebavat ajalehte hulkus väike hall rõskuseputukas, libisedes kõigi oma lühikeste jalakestega. Kuigi aeg oli juba hiline, mürisesid eemal

maanteel aina uued ning uued autode karavanid, — nende undavate häälte järgi võis selgesti kujutleda, kuidas nad raskelt taarusid, kokku langemas varandusekoormate all, mida röövlid siit päev päeva järel välja vedasid.

Ema katkestas tolle pineva vaikuse jälle esimesena.

«N-nojah...» ütles ta karmilt. «Võib ju olla, ma ei tea. Me võiksime uhked olla ka siis, kui me teeksime ainult murdosa sellest, mis on teinud tema? See'p see häda paistab olevatki, et me i s e kipume o m a kohustusi veeretama... habemeta poisikeste kukile.»

«Jä-ta... palun sind!» hüüdis Arno.

«Ei, ma ei jäta!» vastas ema ikka sama tooniga. «Kipume, jah, asju, mis me peaksime ise joonde ajama, kas või habemeta poisikeste kukile veeretama! Ja pigistame sealjuures silmad kinni isegi hädaohu ees. Kõnelesin ju: mis saab siis, kui sihuke laps kord kinni võetakse! Kõik kukute sisse! Viimaseni! Tükkis oma plaanide ja kavadega! Puuakse võllasse... asja ees, teist taga! Nii aga... ei tohi! Nagu see tänane üleskutsetegi lugu!» Ja ema hääl reetis seda öeldes selgesti, kuidas ta oleks jälle meelsasti kas nutma puhkenud või kedagi veelgi raskemate sõnadega süüdistama hakanud.

«Jäta! Ema, ma palun!... jäta... noh!» hüüdis Arno nüüd kirglikult, muutus äkki väga kahvatuks ja toetas käe vastu lauanurka.

Sel silmapilgul tõusis kõhn võõras jälle püsti ja tõmbas endale selle liigutusega teiste tähelepanu, sest näis möödapääsmatuna, et ta peab nüüd ka midagi ütlema. Ja tulles üsna laua juurde, laususki ta kohe:

«Vaata, Lepiku-ema... Mulle paistab, et su kartusi võib tõlgitseda ka päris lihtsateks ettekääneteks. Sul on praegu tähtis ainult see, et saaksid oma poja teiste võitlejate killast välja, ja sa oleksid valmis teda niisiis kas või pisut määrimagi. Et... olge valvel... ta võib teid ühel heal päeval sisse vedada. Jah... Aga kas sa võiksid... kätt südamele pannes... päris tõesti ütelda, et sa ise neid sõnu ja kinnitusi ka usud?» küsis ta väga tungivalt, süütas paberossi ja hakkas seda vaikides suitsetama.

Ema tundis endal kõigi teiste toasolijate pilke. Talle näis, nagu peaks ta, maksku mis maksab, oma seniste väidete juurde kindlaks jääma, selle asemel aga ajas ta enda järsult sirgu ja ütles pikkamisi:

«Ei, ma ei usu seda.»

Too lühike vastus muutis olukorra senisest palju kergemaks. Arno kitsas nägu uppus mõnusasse naeratusse. Ja samal ajal kui ta märkas ennast nüüd omakorda kõige siinse keskpunktiks kujunevat, sõnas ta:

«Selge! Mind juba need rotid kõnelema ei saaks... kistagu mul selleks kas või pea õlgadelt ära!»

«Tõsi, eks ole?» küsis puusepp-Andres hellalt.

«Kui tahate, pistan... pistan ma kas või praegu käe... küünarnukist saadik tulle, et teile... näidata!» hüüdis poiss.

«Noh, vaata!» noogutas puusepp-Andres. Ning tõmmanud oma tugevad ja sirged huuled jälle hetkeks muigele, vaatas ta kaaslastele kordamööda otsa ja lõpetas siis pikkamisi: «Aga sel juhtumisel... Lepiku-ema... ei ole ju sinu nõudmised mitte kuidagi põhjendatud. Mis sa ise arvad, mihukese otsuse me peaksime küll tegema?» küsis ta hetke pärast nagu usutledes.

Ja ema vastas viimaks kuidagi väga-väga tasa, ent ühtlasi ka kuidagi väga-väga kindlalt:

«Mis ma ise arvan? Arvan, et... teil pole küll mitte mingisugust õigust minult mu viimast last ära võtta!»

«N-nii! Tähendab, et meil... ei ole siis seda õigust!» ütles puusepp-Andres.

Näis, nagu oleks kõik uuesti sügavale ummikusse jooksnud, — äsjaste kõnelustega polnud kuhugi välja jõutud ja neid kõnelusi ei maksnud enam jätkata! Ja just siis, kui ema oli juba tõusnud, valmis leppimatuna ja süüdistavana jälle oma teed minema, võttis kondise näoga võõras ta randmest ettevaatlikult kinni, viis ta tagasi tooli juurde ning ütles sõnahaaval:

«Oota... kannata natuke... ja ajame juttu. Õhtu on pikk, kuhu sa ikka ruttad. Ma olen... näed sa... sealt teiselt poolt rinnet, ja kui sind sealne elu peaks kah pisut huvitama, võiksin ma sulle... rääkida ehk nii mõndagi. On olemas niisugused kõnekäänud nagu näiteks see, et... iga mõru sõna, mis inimene välja ütlemata jätab ja alla neelab, muutub ta kõhus magusaks kärjemeeks,» lisas ta korraga ühegi seoseta ja naeratas lühidalt-põgusalt.

Ema vaatas teda üksisilmi — see kõik tuli ju nii ootamatult, — oli raske uskuda, et ta ees seisis tõesti inimene maailmast, kuhu ta oli viimaste aastate jooksul nii kirglikult näha ihaldanud. Ta süda hakkas kiiresti-kiiresti peksma, ta keelele kuhjus loendamatuid küsimusi, ta oli järsku nagu kõrge ning raske ukse avanud, ukse, mis oli paistnud talle seni lootusetult suletuna. Tundes kogu oma keha ootuse-erutusest lausa nõrgaks muutuvat, kordas ta viimaks tasakesi:

«Te siis olete... sealtpoolt rinnet?»

«Jah,» noogutas mees.

«Kas te ammu juba... siia tulite?»

«Ei, mitte just ammu.»

Vaikus.

«Mis seal's... tehakse kah?» päris ema nüüd, kujutledes samal ajal millegipärast, et ta ei tohi puudutada veel otseselt neid asju, mis teda isiklikult kõige enam huvitavad.

Kondise näoga mees vaatas teda nüüd omakorda pika, nagu voolava pilguga. Ja vastas väikese viivituse järel naeratades:

«Kuidas nüüd ütelda... Osalt umbes samal kombel nagu siin, osalt ka... hoopis erinevalt. Jah, osalt ka hoopis erinevalt...»

kordas ta ja tegi jälle lühikese pausi. Ja kuna teisel pool lauda istuv naine oma erutusest hõõguvat pilku ikka oodates ta huultel hoidis, jätkas ta kohe: «Umbes samal kombel nagu siin selles mõttes, et ... elu peasiht seisab nii siin kui seal võidu saavutamises. Hoopis erinevalt aga selles mõttes, et seal pannakse võidu kättevõitmiseks välja kas või viimanegi hingetõmme, samal ajal kui siin seda võitu peamiselt ... ainult oodatakse ega taheta selle saavutamiseks sageli kõige algelisemaidki kohustusi kanda. Ma ei mõtle praegu sinust, sest ühes tükis on sul õigus, — sa oled käesolevas võitluses kahtlemata välja pannud rohkem kui keegi teine, olgu küll, et sealpool rinnet ei leita aega isegi niisugusteks arvestusteks ...» ütles ta kärmesti väikest kõrvalhüpet tehes, sest ta nägi, et ta sõnad mõjusid emasse pisut karmidena. Ning hetke pärast jätkas ta jälle niisama pikkamisi ning rahulikult, nagu ta oli alustanud: «Jah, sa ära mõtle, Lepiku-ema, et ma sinu isiklikku osa kuidagi vähendada või eitada kavatsen, aga ... ma kummardaksin sinu ees veelgi sügavamalt, kui sa ei keelaks meile oma toetust ka selle viimase ... selle oma kõige kallima näol ... selle noore kangelase näol, kelle abi äralangemine seaks meid mõneks ajaks üsnagi suurte raskuste ette. Praeguses olukorras on aga tähtis iga päev, kui mitte iga minut!» ütles kondise näoga mees pärast uut pingelist pausi ja surus oma tõmmu kämbla nüüd ema laual lebavatele paistetanud sõrmedele. «Andresel oli ennist õigus, — ta on meil vahva ja julge mees, ja sihukesed hooletused, millest sa kõnelesid ... nende lendlehtedega ... ei ole tema juures lohakusest ega hoolimatusest. Võib olla, et see oli väsimusest. Sest viimase nädala jooksul oleme me kõik liiga suuri pingutusi teinud.»

Ema pööras pikkamisi pead, vaatas ikka teraselt-ainiti, täie pilguga. Ja äkki küsis ta:

«Kas sa ise oled ... üksik?»

«Ei,» vastas kondise näoga mees lühidalt.

«Perekonnainimene?»

«Jah.»

«Naine ... või ka lapsed?»

«Naine ... oli. Praegusel silmapilgul on ainult lapsed. See tähendab ... osa neist.»

«Nii et ... lesk?» küsis ema viivitades.

«Jah,» vastas kondise näoga mees jälle niisama rangelt, näis aga äkki ümber mõtlevat, kummardus pisut ettepoole ja jutustas endise leebusega: «Vanem poeg võitles neljakümne esimesel aastal hävituspataljonis ja jäi kadunuks, noorem — sinu Arnost paar aastat vanem — teenib praegu meie korpuse ridades kahurväelasena ja müristab vist juba Narva väravate taga. Tütred — vanem kah varsti meheleminekuealine, kaks nooremat alles koolipingil — elavad juba teist aastat Kesk-Aasias, kuhu ... on maetud ka minu naine. Ta suri möödunud suvel ...» lisas jutustaja jälle järsult-karmilt, sest oli ilmne, et minevikust üleskerkivad mälestused

tegid talle praegugi veel suurt valu. Ning otsustades nähtavasti veelgi kaugemale minna, lõpetas ta nukra naeratusega: «Ma tean ju, et sa tahad kogu aeg midagi kuulda ka oma eemalolijatest. Ja... tõsi ta on... ma võiksin sulle neist tõesti ka midagi pajatada... Olgu siis head, olgu siis halba.»

«Jah?...» pomises ema ega katsunudki enam oma hinge suruvat erutust tagasi hoida.

«Ants ja Aliide on mõlemad korpuses, seega mitte just kaugel siinsetest teedest. Rein aga...»

Kondise näoga mees katkestas lause ja pööras pilgu kõrvale.

«Rein aga?...»

«Tema on üks neist, kelle kohta kord öeldakse, et maailma vabadust ning õnne oli võimalik alles hoida ainult nende vere hinnaga,» vastas võõras pikkamisi. Ja veel hetke pärast ütles ta: «Me olime seltsis kuni viimase minutini.»

«Jah... Ja kuidas see juhtus?» küsis ema.

«See juhtus kord rünnaku ajal. Üks sakslaste poolt kindluseks muudetud väike kivimaja hoidis meie pataljoni kinni juba teist päeva. Siis võttis Rein neli meest ja rohkesti lõhkeainet ja... läks. Seejärel pääsesime me edasi,» jutustas võõras.

Vaikus.

«Nemad aga... jäid?» küsis ema ja oli end imelikult sirgeks ning kangeks ajanud.

«Kaks... jäid.»

«Ülejäänud kaks... pääsesid?»

«Jah.»

«Kas ta oli... vahva soldat?» küsis ema tasakesi.

«Sinu lastest tuleb ütelda, et nad on kõik vahvad,» naeratas võõras.

Nüüd oli toas nii vaikne, et kõik pidid nagu seda vaikust hetkeks kuulama jääma. Puusepp-Andres suitsetas veidi närviliselt. Arno laud muutusid veidralt raskeiks ja kippusid punetama. Ja samal ajal kui kaugusest hakkas jälle kostma läände liikuva rööbikutekaravani rahutut undamist, jätkas ema veel kord küsitlemist, ehkki polnud kahtlust, et iga lausutav sõna valmistas talle juba hulk aega lausa põletavat piina:

«Tead sa ehk sedagi, kas ta vaevles kaua või oli ta lõpp... kerge.»

«Ta surm oli silmapilkne,» vastas võõras kähku.

Siis istus ema veel pisut aega liikumatuna oma kohal, justkui mõtles midagi, oli kiiresti hoopis vanemaks, kuid ühtlasi ka hoopis kindlamaks muutunud. Ta näol polnud enam jälgegi tollest vaevavast kahtlusest, mis oli kõverdunud ta suunurkadel siis, kui ta umbes pool tundi tagasi siia tuli. Ta huuled olid sirged ja väga kahvatud, nagu oleks sealt lahkunud viimnegi verepiisk. Ja siis korraga liigutas ta jälle pead, tõusis ning ütles rahulikult:

«Hea küll... On asju, mis on meist tugevamad; on ka asju,

millest peame meie tugevamad olema. Aeg kipub hiliseks. Ma hakkan minema.»

Mõlemad mehed tõusid kohe samuti. Puusepp-Andres noogutas ikka veidi kohmetult ja nagu veidi süüdlaseltki.

«Jah, kui sa seda tõesti arvad, et...» ütles ta.

Ja Arno, kes oli enama osa ajast vaiksena ning ärevana teiste vestlust kuulanud, küsis nüüd usutledes:

«Kas sa tahad's tõesti, et ma sinuga kaasa tulen?...»

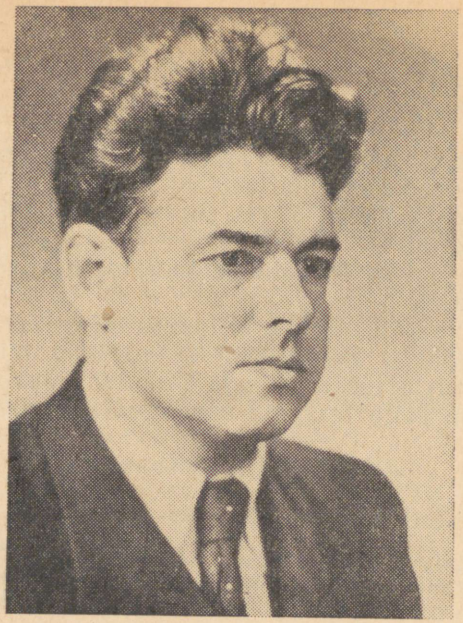
«Ei,» ütles ema.

Siis soovis ta kõigile kolmele kättpidi head õhtut ja väljus sõnagi lausumata.

Kui ta üles vaatas, nägi ta, et taevas oli endiselt täiesti pilvitu ja säras silmapiirist silmapiirini tuhandetest tähtedest. Eemalt lagendikult puhuvas tuules oli aga tillukesi jääkübemeid, mis lõid talle põskedesse nagu teravate nõelaotsakestega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata jutustuse «Ema» tegevuse aeg ja koht. Põhjendada seda teksti alusel.
2. Iseloomustada teoses kujutatavat töölisperekonda. Kes selle perekonna liikmeist võtab vahetult osa teose sündmustikust? Kus viibivad teoses kirjeldatava perekonna teised liikmed? Milline on nende osa jutustuse põhiidee avamise seisukohalt?
3. Iseloomustada Arnot ja kirjeldada tema patriootlikku tegevust.
4. Iseloomustada ema kuju. Mis põhjustas tema terava sisemise võitluse? Millal lõpevad ema kõhklused? Leida vastav katkend tekstist.

AADU HINT.

(sünd. 1910.)

TUULINE RAND.

(Katkend romaani II osast.)

VI peatükk.

Hirsaia Jaak, Sõrvest Kaavi küla mees, kes oma suures uisus[1] kevadel Mare vennad Jüri ja Oti koos teiste karjalastega üle väina viis ja suveks Kuramaa peremeestele maha kauples, tõmbas mihklilaupäeval oma ustakule[2] purjed peale ja sõitis üle Irbeni väina Väike-Irvi, kuhu ta kevadel karjalapsed oli viinud ja kuhu nad nüüd uuesti tagasitoomiseks pidid kokku tulema. Mujidugi polnud Hirsaia Jaagu ustak ainus, mis mihklilaupäeval koosi[3] Kuramaa poole võttis. Neid oli arvata paarkümmend paadimeest Sõrve poolsaare idapoolsetest rannaküladest, kes karjalaste üleveoga tulurublasid püüdsid hankida. Algul, veel mõned aastad

[1] *uisk* — tekita lahtine purjepaat, umbes 10 m pikk. Uisuga peeti läinud sajandil ja veel käesoleva sajandi algulgi korrapärast reisijate- ja kaubaveoühendust üle Muhu väina.

[2] *ustak* — sama mis uisk.

[3] *koosi võtma* — suunda võtma.

tagasi, käisid nad omaküla lapsi lätlastele kauplemas, hiljem sigines kevaditi Saaremaalt, Muhust ja koguni Hiiust pärit võhivõõraid poisse-tüdrukuid juurde ja nii kujuneski karjalaste ülevedu Sõrve kaluritele mingiks lisateenistuseks. Mõni kokkuhoidlikum ustakumees arvas sellest saadud rublasid isegi mõisa rendimaksu sekka, kuid Hirsaia Jaak kulutas kõik lisateenistuse peamiselt iseoma kurgurohuks. Sel aastal oli Jaagul sagedase kurgukastmise tõttu ustaku tõrvgi napiks jäänud.

Kui mihklipäeval teised paadid juba hommikul oma koormatega tagasi Sõrve poole sõitma hakkasid, istus Jaak ikka veel Väike-Irvi kõrtsi ees ja lõi läti peremeestega Jüride ja Ottide, Andruste ja Kustide, Mildede ja Viiade peale klaase kokku. Aga needsamad Jürid ja Kustid, Milded ja Viiad, kelle peale juba tulevaks jüripäevaks liiku võeti, käisid kannatamatult ümber kõrtsi ning vaatasid teiste ustakute purjedele järele, mis juba silmapiiri taha hakkasid kaduma.

Viimaks lõppes paadimehe abilise, Jaagu enese poja Tiidriku kannatus.

«Kas sa jätad oma lakkumise, või ma sõidan poistega üksi minema ja jätan sinu siia,» ütles Tiidrik purjus isal rinnust kinni haarates.

Vana Jaak jõllitas Tiidrikule kurjalt otsa ning tõmbas käe rusikasse, et poega lüüa. Aga Tiidrik, kes oli samuti nagu isagi oma kuus jalga pikk ning vägeva kerega, surus vanamehe käe tagasi.

«Mis sa, tühi, ka lööd, sa oled ennast nii täis lakkunud, et sul pole jõudugi enam!»

«Ah sina, kurat, ütled, et mul pole jõudu!» ütles Jaak oma pikka keret püsti ajades ja hoobiks hoogu võttes. Läti peremehed, kes olid kahe pika sõrulasega [1] võrreldes lühikesed ning paksukesed mehed, pudenesid isa ja poja vahelist löömingut kartes hädaldades laiali ning kõrtsmik juba vaatas, kuidas oma pudeleid ja klaase peita. Kuid Tiidrik ei tahtnudki tüli, Tiidrik tahtis ükskõik mis nõuga, hea või halvaga, isa paati saada ja koju sõita, sest keskpäev oli juba käes, ilm kaldus korrast enam tuulele ja paat lekkis[2].

Tiidrik jooksis õue, sealt randa. Vana Jaak tormas talle järele. Tiidrik oma pikkade saabastega sumas vette, vana Jaagu saapad olid joogilauas alla lotakile vajunud, ja niikaua kui ta neid nööridega üles püksirihma külge sidus, näis ta saavat uued mõtted. Ta vaatas ilma, vaatas enda ümber kogunenud hallides riietes poisse ja paari-kolme tüdrukut, vaatas tagasi Väike-Irvi kõrtsi poole, mille katus liivaluidete tagant rannamändide vahelt paistis, vaatas Tiidriku poole, kes juba paati hakkas jõudma, kuhu arvata tosin poisse olid endid iseomal jõul läbi külma sügisese vee sumanud ja märgadena üha valjemaks muutuva tuule käes lõdisesid.

«Peab hakkama minema jah!» ühmas Jaak veel kord tuult ja

---

[1] *sõrulane* — sõrvelane.

[2] *lekkima* (laeva, paadi kohta) — vett sisse laskma.

ilma hinnates ja maha kükitades, nii et paar lähemal olevat väiksemat poissi said talle selga ronida. Kolmanda, tüdrukutirtsu, haaras ta aga sülle ja hakkas niiviisi, ise küll pisut vaarudes, läbi vee paadi poole sammuma.

Nii said isa ja poeg kumbki oma pool tosinat korda paadi ja madala leetseljakulise ranna vahet käia, enne kui kõik passaserid [1] paadis olid. Ja kuigi Jaak nüüd oma jalad kärmeks seadis, nii et ta rutates komistaski ja vasaku jala saapa vett täis võttis, läks ikka oma aeg, enne kui purjed üles tõmmati ja ustak Sõrve poole teele võis asuda. Ühtegi teist Sõrve mihklipäeva-paadi purje polnud enam näha, need olid juba jõudnud vähemalt poolele teele Väike-Irvi ja Sõrvemaa vahel.

Tuul kaldus korrast enam vastale, andis aga veel ilma poutimata [2] joosta, ning nagu Tiidrik oma hõbeuuri vaatas, olid nad kella nelja paiku Domesnäsi tuletorni kohal. Lained tulid vahutades vastu hooga jooksva paadi rinda, põrkasid peenteks piiskadeks ning veetolm lendas üle poiste peade. Aga mingit muret ega kartust polnud kellelgi. Pikk, raske suvi oli seljataga — oh, mis sellest nüüd enam mõelda! Igamehel olid uued hallid riided seljas, mustad kamassid jalas, nokaga müts peas — kõik uhiuus, iseoma teenitud, paar-kolm päeva tagasi selga saadud, lisaks veel kümneline, kellel koguni kaks kümnelist kulda — nii kuidas mehe suurus — pintsaku voodri vahele õmmeldud. Kõige otsa pandi mõnele poisile läti perenaise poolt veel teele leivakottki kaasa. Sõrvest koju, Muhusse, oli küll veel pikk tee, aga tühja, see läheb lennates, kui maa jalge alla saab!

«Tahad sa Saaremaal Kaugatomale Mare poole ka sisse minna?» küsis Ott, väike muhulane, vanemalt vennalt, kelle kõrval ta ennast paadi äärelaua vastu surus, nii et peanupp päris parda varju jäi.

«Peaks ikka minema. Teised kodus ka küsivad, et kuidas Mare elab ja . . .» kostis Jüri.

«Teeb suure kääru sisse — siit Sõrvest saaks mõne silgumüüja vankril otse Kuressaare ja sealt siis edasi,» arvas Ott, kes kangesti kodu poole ihkas. Las siis teised Muhu poisid näevad, et on ikka juba Kuramaal käinud mees! Uued tritsud [3] läigivad kaenla all — «Halifaxid» [4] ostab ta tingimata enne linnast ära, kui koju läheb, muidu, mine tea, kuidas selle rahaga . . . Tähve, kõige vanem vend, käsib viimati kodus oma kätte hoiule anda — ja siis jäävadki tritsud poe kõrgele laudile.

«On su jalad ikka veel hõõrunud, et sa Mare juurest ei taha läbi minna?» küsis Jüri, kellel õe kevadine hoolitsus oli väga meelde jäänud ja kes nüüd tingimata tahtis Aeru poistega — Laia-

---

[1] *passaser* (inglise k. *passenger*) — reisija.
[2] *poutima* — siksakiliste kurssidega vastu tuult purjetama (loovima).
[3] *tritsud* — uisud.
[4] *«Halifax»* — tuntud inglise uisufirma.

kivi Priidu ja Kustiga — kõigepealt Ruusnasse minna ja alles sealt läbi linna Muhusse panna.

«Ammu terved — juba mitu nädalat tagasi paranesid ära. Nagu sa sel pühapäeval külas käies õpetasid, määrisin searasvaga ja kohe said terveks. Aga kuidas sul see praegu meelde tuli küsida?» päris noorem vend.

«Noh, et sa ei taha Mare juurest läbi tulla?»

«Egas jalgade pärast — jalgade pärast läheks või Hiinamaale,» Ott nimetas koha, mille ta arvas siit kõige kaugema olevat, «aga palju poisse läheb otse linna, ja kui me ükskord ringiga Kuressaare jõuame, polegi ainust paari tritse enam — kõik poed tritsudest tühjaks ostetud . . .»

Jüri hakkas naerma. «Mine ikka! Mitmel poisil juba tritsud mineva-aastasest reisist, küll jätkub sinulegi. Kui aga jalad terved — tritsusid saab Muhustki, ühisusepoest.»

«Aga linnas on valik suurem — võta just parajad, esimene sort, kannakonksuga. Ennem tuleb saapal tald maha kui trits küljest!» nägi Ott oma «Halifaxe» nii üksikasjaliselt, nagu oleks ta Muhus teiste kadedate omavanuste külapoiste silme all talvel loigujääl tiire teinud. Suvised hädad olid aga juba meelest läinud — selles eas paranevad ju kõik haavad kiiresti. Ja kui nad veel mälestustena kusagil hingesopis tuikasid, ei teinud nad enam mingit valu.

Muidugi oli algul kevadel Kuramaal hirmus raske, seda enam, et Ott ei mõistnud sõnakestki pererahva keelt (selle poolest oli Jüril, kes teist sügist Lätist tuli, kergem); muidugi oli mets suur ja võõras, et kohe hirm oli kariaga sisse minna; muidugi olid noored mullikad vallatud ja muudkui tahtsid lehmade juurest plehku panna, muidugi oli lammastega igavene häda. Ning muidugi oli häda unega. Hommikust õhtuni, terve pika päeva, pead olema valvas, aga tema, uni, ajab nagu painaja peale, vajutab esiteks kinni ühe, siis teise silma, nii et näri või sõrmed verele, pista või nuga reide, et ärkvel olla. Teinekord keskpäeva ajal kari magab, ka lambad on siinsamas lehmade lähedal, loomad mäletsevad poolkinni silmi, päev on kuum. Uni hõljub otse siinsamas su pea kohal puude vahel. Jõevulin on uni, mis kõik muu su kõrvust viib, iga soe õhusõõm, mis sa hingad, on unest paks. Ka kari, keda sa valvama pead, magab. Sa istud puu najal ja juba tuksatabki su pea allapoole. Paks, soe unekasukas muudkui vajub su peale, katab kinni silmad ja kõrvad ning tahaks nagu paisuda suureks, üleilmseks magamiseks, aga ei saa, sest kõigest hirmsast kiusatusest hoolimata on sus midagi valvel: tritsud, «Halifax». Kord juba juhtus, et uni võimuse võttis ja perenaine loomad viljast välja ajas, — teine kord ei või niisugust asja enam juhtuda, teine kord aetakse sind tõesti minema ja «Halifaxid» jäävadki poodi — kuigi sa kevadel olid saanud Jüri sokutuse tõttu hea peremehe juurde, sinnasamasse, kus Jüri ise mineval aastal oli. Kohalt äraajamise hirmus võtad sa oma ninast kinni ja venitad seda, nagu oleks vaene nina milleski süüdi, kangutad silmad lahti, hüppad püsti ja

jooksed ojja. Kui sa oma pea juuste juurteni oled märjaks kastnud, on toesti nagu kergem olla ja uni on vähemalt seks korraks minema aetud. Aga ta tuleb uuesti teisel päeval, teisel nädalal, sest koos päikesega kisub perenaine sind hommikul koiku koti küljest lahti ja alles pärast päikest saad sa õhtul uuesti magama. Kui mitu korda oli ta suve jooksul kadestanud ruskekirjut härjavärssi, kes võis magada niipalju kui tahtis. Jah — aga pole ka enne nähtud, et ükski pull, tritsud all, oleks talvel jää peal number kaheksaid lõiganud!

Nii et kahetseda pole midagi! Hurraa, meie meeste võit!

«Kur tu teci, kur tu teci, gailīti manu,
kur tu teci, kur tu teci, gailīti manu,
no rītiņa agrumā —
no rītiņa agrumā.
Ciemā teku, ciemā teku, kundziņu manu,
ciemā teku, ciemā teku, kundziņu manu,
no rītiņa agrumā —
no rītiņa agrumā!»[1]

kõlas laul paadist.

Laiakivi Priidu, igavene naljavend, seletas lugusid ning rääkis läti perenaise häält järele tehes, kuidas neil peremees ja perenaine omavahel kakelnud ja perenaine purjus peremeest peksnud.

«Mis sa muidu puhud! Võib olla, et perenaine küll sulle, Priidu, nahatäie soolas, aga et ta nüüd peremehele midagi teha sai...» ütles keegi valgetverd, suurte kahlus juustega, arvata viieteistkümne-aastane poiss enesele vilkat keerates.

Oli Ottki sel suvel naabri-karjapoisiga algul piibu, pärast vilka ära proovinud, kuid tubakas hakkas südame peale — pärast oli paha olla, seepärast hoidis ta ennast veel suitsumeeste sehvtist kõrvale. Ka Jüri polnud piibumeeste kambas, — mitte sellepärast, et süda ei kannatanud, vaid «põhjusmõtete» pärast. Ta oli üldse imelik poiss, niisugune hea ja... tahtis raha koguda, kooli minna ja asjameheks saada. Vahel käis Otil koguni mõte läbi pea, et kas Jüri viimati mitte liiga hea pole, — headest aga räägiti, et nad enneaegu ära surevad... — — —

Kuigi pealttuule lainehänd viskas vahel juba terve pahmaka vett üle parda varjus istujate peade, polnud karjalastel oma kojusõiduärevuses mahti märga-külma tunda ega kurja ilma karta, olid nad ju ka maast-madalast merega harjunud. Harutati lahti kaasapandud leivakotid ja löödi hambad ümmargustesse läti leibadesse, näsiti seapekki juurde ja keegi poiss paadi ninas lõi Väike-Irvist ostetud suupillil kuralaste polka lahti — mis sellest, et tuul viisi enne paadi pärasse jõudmist ära viis. Kahlus peaga poiss, tahtes peale tüdrukute näpistamise ka muuga välja paista, hakkas

[1] Kuhu lähed, kukuke,
vara hommikul?
Külla lähen, härrake,
vara hommikul.

algul padinal läti, siis koguni vene keelt kõnelema, mida ta ütles ennast sulaselt õppinud. Ent mida madalamale sügisene päike vajus, mida valjemaks tuul läks, mida enam vihane laine vett ustakusse viskas, nii et Tiidrikul oli juba tegu selle väljaloopimisega, seda vaiksemaks, seda tõsisemaks muutus paadis. Kui Sõrvemaa viimaks paistma hakkas, läksid küll jälle läti keel ja veel kord ka laulud lahti. Aga seda rõõmu polnud pikalt. Tuul kiskus kogu aeg vastale, nii et Jaak, tahtes paati kursil hoida, pidi Sõrvemaa asemel kursi võtma Abruka saare peale, mis küll siia Irbeni väina ei paistnud, aga mida Jaak teadis mitmekümne versta taga oma paadi nina ees olevat.

«Kandib [1],» ütles Jaak ja heitis oma silmakulmupuhmaste alt pojale veidi nõuküsiva pilgu.

«Hommikul ei kantinud, hommikul andis kogu aeg otse Kaabi küla alla joosta,» kostis Tiidrik ning pidi lisama, et teised paadid on nüüd juba ammu koduküla all sadamas. Ent kuna ka karjalapsed seda etteheidet oleksid kuulnud, jättis ta selle huulte taha.

Jaak mõistis selletagi, et ta hommikul lätlaste seltsis viinaklaasi taga ennast unustades oli lasknud head kojusõidutuult tühjalt joosta. Nüüd oli ta küll valvas ja püüdis paadilt, purjedelt ning tuulelt võtta viimast, mis need andsid. Kuid paat lekkis, purjed polnud enam uued ja tuul kiusuks puhus nüüd otse sealt, kus ta metsajoone järgi Kaavi küla ära tundis.

«Teeme poudi [2]!» ütles ta Tiidrikule ning soote [3] pisut järele andes laskis paadile täie hoo sisse.

«Teeme poudi ära!» kordas Tiidrik ning andis poistele märku, et nad oma pead poomi [4] eest kõrvale hoiaksid, kui poom poudi ajal teise külje peale läheb.

Paat pööras. Korraks peksid ja rabelesid purjed nagu hiiglasuured lipud tühjalt mastide küljes vastu tuult, ähvardades iga hetk õmblustest rebeneda, siis läksid nende pinnad uuesti raginal pingule, nii et priit ja poomgi tuule survest kooldusid. Ühe hetke jooksul oli Tiidrikul esimese, Jaagul tagumise purje soodile kinnitussõlm peale heidetud, paadi vasak, tuulealune parras surus ennast kihinal vastu vett, ning siis, saanud hoo sisse, hakkas ustak uuesti järske ja vihaseid Irbeni väina laineid raiuma, nina seekord Sõrve majaka poole hoides.

«Näe, suits!» hüüdis Laiakivi Priidu, tagumise purje poomi otsa kohal suitsu nähes. Kõigi paadisolijate silmad pöördusid suitsuvine poole.

«Ega sa ta koosi mõista ära arvata?» küsis Jaak tagakapilt.

«Paistab tulevat suurest merest ja paneb lahte sisse — olgu Riia või Pärnu peale,» ütles Tiidrik jalgadega piidal tasakaalu hoides ning käega vastu masti toetudes.

---

[1] *kandib* — tuul pöördub, tuule suund muutub.
[2] *pouti tegema* — laeva teist parrast pool-vastu tuulele ette pööramа.
[3] *soot* — nöör (köis) purje tuule järgi seadmiseks.
[4] *poom* — ümmargusest puust ritv purje alumise ääre hoidmiseks.

Tiidrik tuli piidalt maha, et tuulele mitte asjata takistuseks olla. Jaak, ilma roolipuud käest panemata, nägi üle õla tagasi vaadates samuti laeva suitsu, ning mõlema paadimehe silmad jooksid peaaegu ühel ajal kaugelt suitsult Sõrve majaka püstjale, vaevalt väikese sõrme suurusele täpile, mis merre laskuva, suure ja jäigalt punava päikese tõttu nagu verises udus kumas. Laeva suits, kuigi allatuult, oli liikuv ja kaugenev ja võis peatselt saabuva öö tulles hoopis nende käest kaduda, — vastutuult majakas aga oli kodusaarel, püsis paigal ning plinkis[1] öö läbi. Kui ta tuult ainult raasikese, paari-kolme streegi[2] võrragi muudaks, siis pääseksid nad maa varju väiksema laine kätte ning see oleks juba ükskõik, kas nad nüüd päris Kaavi all või kusagil kaugemal Sõrve randa saaksid. Nõnda lootis Jaak, paadimees, ilma et oleks mahti saanud hommikust kurgukastmist ja Väike-Irvis ajaviitmist liiga taga kahetseda. Kuid suuremate passaseride hulgas oli siinseal juba kuulda tasast, summutatud nurinat. Muidugi ei kahelnud keegi, et nad viimaks ometi randa jõuavad. Aga milleks see merel külmetamine, sest egas nad teistest, varem väljasõitnud karjalastest odavamad olnud! Teised olid nüüd juba Sõrves soojades tubades varjul, kindel maa jalge all, ning võisid kodu poole teele asuda — nemad said aga siin külma vett kaela! Ometi võttis Jaak läti peremeestelt samasuguse raha nagu needki paadimehed, kes varakult oma karjalastekoormatega olid välja sõitnud.

Ott oma uutes hallides, nüüd paraku märgades riietes vinge tuule käes värisedes surus ennast tihedasti vanema venna Jüri vastu ja muudkui näsis Lätist kaasa pandud leiba, et vähemasti suus soe oleks. Ka Jüri sõi, sõid Laiakivi Priidu ja Kusti, sest mis muud paremat siin paadis ikka teha oli. — — — Kahlus juustega viieteistkümne-aastane poisivolask, kes enne oli tüdrukuid näpistanud, itsitas, lõõpis ja laulis enda arust õige mitmemõtteliselt ja mitme keele peal:

«Tai pašā zilā mendegā
man grošu nav pie dvēsela,
ai tunk, ai tunk, ai tunk, ai tunk,
ai tunk ai tiderallala!»[3]

«Jäta juba ükskord oma lora!» käratas Tiidrik, kes ise oli puhta hingega noormees ja lõõpimist ei sallinud.

Tõepoolest, üksnes noor narr, kellel asja tõsidusest polnud mingit aimu, võis püüda veel tühja nalja teha. Vett tuli sisse küll üle parda, küll lekist, nii et Tiidrik seda iga mõne minuti takka kühveldama pidi. Varsti oli öö käes, tuul aga paisus. Mustad, rebitud pilvetükid, mille hatud päikese mere taha laskudes punama lõid, viskusid otse Sõrvemaa metsaviiru kohalt üles, nagu

[1] *plinkima* — korrapäraste vaheaegadega valgust heitma.
[2] *streek* — nurga mõõtühik (11°15′).
[3] Selsinatsel sinisel esmaspäeval
pole mul krossigi hinge taga,
ai tunk, ai tunk jne.

oleks seal mingi tohutu suur musta suitsu ja punaste leekidega tulekahju puhkenud, ning kihutasid siis kiiruga üle taeva. See siin all, kuigi vali ja kuri, oli siiski veel tuul, seal üleval möllas aga torm, sügisemaru, mihklipäeva-maru, mis iga hetk pilvist siia alla võis karata ja mere põrguks muuta. Seda nägi ja kartis paadi ahtris vana Jaak, silm valvas, üks käsi klammerdunud roolipuu ümber, teine hoidmas läbi plokkide pistetud tagumise purje sooti. Seda nägi ja kartis Tiidrik, kes kolmest hakkajamast poisist hauskarimeeskonna[1] moodustas, et ise paadis voka[2] ja esimese purje sättimise ning muu vajaliku töö jaoks rohkem vabu käsi saada. Seda tundis ja kartis ka Külasoo Mare neljateist-kümne-aastane vend Jüri, kelle Tiidrik koos Laiakivi Priidu ja kellegi suurema Mustjala poisiga hauskari-meeskonda — vee väljakühveldamise peale oli määranud.

«Ei võta majaka kurssi välja,» ütles Tiidrik korraks isa kõrvale tagakapile[3] istudes. Paari laine ajal oli küll majakas otse nina ees, vahel näis paat jooksvat pisut enamgi maa poole, kuid suur laine paiskas ustaku nina uuesti vasakule ja kauge tuli paistis jälle tükk maad paremalt.

«Vool on meres, kisub tagasi Irbeni poole ja laine loob alla. Kamanda poisid järjestikku ka ämbriga vett kühveldama, kui peaks tarvis minema,» käskis Jaak.

Nõnda tõstsidki merega enam vilunud poisid kordamööda hauskari ja ämbriga ustakust vett välja ning kummagi veenõu peal oli tõstjail kaks asendajat, et kui üks väsib, siis teine kohe asemele hakkab. Tiidrik ei uskunud, et tõsise häda korral, kui kõik oleneb mõnest lühikesest hetkest, ämbrimeestest suurt abi oleks — siis peab ämber ta enda käes olema. Aga töö vähemalt julgustas poisse, andis sooja, hoidis nende tuju üleval.

Kui parem parras oli alltuule, läks ustak kergemini tuule sisse, seepärast tegi Jaak uuesti poudi. Ka nüüd oli paadi nina poolviltu vastu kaugelt vilkuvaid Sõrvemaa tulesid, ometi ei jõudnud nad rannale palju lähemale, sest laine ja vool kiskusid neid ka selle halsi peal sõites endistviisi Irbeni poole tagasi. Nõnda tegi Jaak arvata pooletunniliste vaheaegadega veel kaks pouti, ühe tagasi majaka poole, teise vastassuunas paremal halsil[4].

Mustade hiiglaküüntena väljasirutuvad pilvehatud kihutasid suure kiirusega loodest kagusse. Korraks oli taevas laialt puhas, nii et terve Suur Vanker koos Vehmriga ära paistis. Aga kauaks! Uuesti kerkisid vesikaarest[5] kodusaare kohalt üles mustad, tahmased tondid, ratsutasid oma luudade seljas vihinal üle taeva,

---

[1] *hauskar* — erilise kujuga puust kühvel vee paadist väljaviskamiseks.
[2] *vokk* (voka) — ustakul on kolm purje: vokk, esimene puri, tagumine puri; vokk kinnitatakse esimese purje masti külge.
[3] *tagakapp ja esikapp* — paadi vööris ja ahtris asuvad panipaigad, mida kasutatakse ühtlasi istekohtadena.
[4] *halss* — siin: parras, parraskülg.
[5] *vesikaar* — maakaarele vastassuun, siin: edel.

keerlesid, pöörlesid ning muutsid öö mõne hetke jooksul nii mustaks, et vett kühveldavad hauskari- ja ämbrimehed enam hästi üksteise kogusid ei seletanud. See oli täistorm, mihklipäeva-maru, mis üleval taeva all pilvi paiskas. Veel ei puutunud ta otseselt merd, jättes mere tugeva ja kiusliku tuule hooleks, mis karjalaste paati kuidagi kaldale ei tahtnud lasta.

Aga ka Jaak, vana kogenud Hirsaia Jaak, kes üha selgemini oma hommikust minnalaskmise-süüd tundis, oli kiuslik, oli tüüripuu ja purjesoodiga kahekordselt tähelepanelik ja iga paadis, purjedes ja tuules olevat võimalust viimaseni kasutades suutis õhtuks kella kümne paiku ustaku rannale siiski kaunis lähedale viia, nii et üksikute perede tuled kaldakinkudelt juba selgesti paistsid. Nüüd veel üks pout, veel pool tundi, siis saavad nad juba maa varju päriselt kätte. Siis ei anna laine enam üle parda sisse ja siis on nad niisama hästi kui kodus. Aga just poudi tegemise ajal või pisut enne seda, kui Jaak oli paadile poudipöörde tegemiseks hoogu andmas, see juhtuski. Äsja paistis veel kuu — päris pimedas ei tahtnud Jaak pouti teha —, kui äkki paadile pimedusetahm ja veemöll korraga peale kallati. Kostis õudset, läbilõikavat vilinat, surmani ehmunud karjalaste hirmukarjeid, raginat ja rebenemist. Tiidrik, kes keset paati istudes ühe käega esimese purje soodi ainsa tõmbega lahti rapsas ja teise käega paadi piidast kinni haaras, tundis, kuidas tal vesi põlvini lõi. Ta ei näinud midagi, krabas paremasse kätte ämbri, mille ta nagu rohkem aimates paar hetke tagasi oli poiste käest oma jalgade vahele tõmmanud, ning hakkas sellega nii kiiresti kui iganes suutis paadist vett välja kühveldama, mõtlemata, on sest enam mingit abi või mitte. Aga võib-olla just need esimesed ämbritäied, mis Tiidrik enne uut lainet suutis välja paisata, päästsid seekord paadi. Ka järgmine laine lõi uuesti sisse, nii et kõik, mis paadis lahti, selles ujus ja kolksus, kuid nüüd hakkasid ka hauskarimehed kibekiiresti tööle. Kui kuu mustade pilvede vahelt hetkeks jälle pääses paati valgustama, nägi Tiidrik, et vokk oli läinud ja tagumisest purjest pekslesid veel ainult siilud masti küljes. Üksnes esimene puri, mille soodi Tiidrik ise oli õigel ajal päris valla lasknud, paistis veel terve olevat, rabeles aga kogu linaga iilis, iga hetk rebeneda ähvardades. Tiidrik surus ämbri kellelegi pihku, püüdis purje alumise selise[1] kätte, sai soodigi uuesti näppude vahele ja nüüd kallutas iil paadi rohkem paremale küljele, nii et uus laine vasakult enam paati ei pääsenud. Oleks see uus päris kuri laine olnud, poleks enam muidugi ükski nõu aidanud, aga see polnud tormilaine. Torm, ikka veel üleval pilvedes möllates, ei vajutanud veel oma kohutava kämbla kogu raskust alla, vaid riivas nagu kobamisi, nagu õiget paika otsides alles siin-seal mõne oma hirmsa küünega merd ja haaras pihku, mis parajasti küüne alla puutus. Karjalaste paadilt voka kaasa viies ja tagumise

[1] *selis* — purjelina ümber õmmeldud nöör (kõis).

suure purje peenteks siiludeks käristades oli ta siin muidugi kurja laastamise toime pannud, aga pärast seda kui suurem hulk vett oli välja saadud ning paat ühe purjega külgtuules edasi liikuma hakkas, ei paistnud asi veel päris lootusetu olevat. Randa nad oma jõuga muidugi enam ei pääsenud, sest üks puri andis kõige enam külgetuult minna, aga Kaavi küla kohta jõudes käskis Jaak Tiidrikul purje maha võtta ja ankru sisse lasta. Kui paadi esikapile viimaks suure vaevaga ka tuli üles saadi — õnneks oli üks tops tikke vana Jaagu põuetaskus kuivaks jäänud —, hakkasid kolmkümmend kaks paari silmi ranna poole sihtima, kas sealt juba nende hädatuld ei märgata ja appi ei tulda. Kuid ootaja, eriti hädas ootaja aeg on pikk, üks laine teisel järel oma valge harjaga mürises paadist mööda, tuul aina vihises ja mühises — nüüd paadi paigal seistes sai alles aru, kui vali ta oli! — ja päästjate paati polnud veel kusagil. Ei, siiski, kas ei vilkunud kuidagi imelikult rannas tulesilm, kas polnud see latern, mis tuli külast alla paadisadama poole ja püüdis märku anda, et nende hädatuld on nähtud ja abi varsti kohale jõuab?

«Oleks ometi siin aerudki olevat, hakkaks ise ranna poole sõudma,» urises keegi suurem poiss.

«Ei suutnud täismehed tunamullu kevadel räimelt tulles vaiksema ilmaga seda paati randa sõuda, mis siia poisikeste ramm loeb,» püüdis Tiidrik ärevaid meeli rahustada, ise märgutulele toitu otsides.

«Aga kuidas appi saadakse tulla, kui sõuda ei jõuta?» esitas väike Laiakivi Kusti umbuskliku küsimuse ja sirutas käed tule poole välja, et sooja saada.

«Väikest paati sõutakse ka tormiga, suurele laevale aga ei hakka vaiksegi ilmaga ramm peale, mis siis veel tuulest-tormist rääkida. Meie ustak on tehtud purjede jaoks, kolmkümmend jalga kiilust pikk, ainult et pole tekki peal, muidu oleks väike laev valmis. Niisugusel vaata, et ankruköis vastu peab!»

Võib-olla oli Tiidrikul paadis poistega veel muudki sellelaadilist juttu, enne kui ta tundis, et ankruköis katkes, — püüdis ta ju lapsi julgustada, rahustada, sest hädaldamine oleks asja ainult veelgi hullemaks teinud. Aga kui Tiidrik hiljem selleõist lugu jutustas, rääkis ta alati, et just siis, kui ta kellelegi väikesele poisile oli öelnud, «et vaata, et ankruköis vastu peab», — oli ta ustaku ninas rapsatust tundnud. Mida enam elusündmused minevikku vajuvad, seda enam kalduvad nad oma esialgset, alasti, tõepärast kuju kaotama ja uut kuju võtma, otse samuti nagu vesi aknal jääkristallideks hangudes nagu mingiks muinasjutuliseks muutub. Ent nii või teisiti, paati polnud enam miski asi pidamas, seda oli kohe tunda, ja kui Tiidrik kähku-kähku paadi esitäävi juurde kobis ja ankruköie pihku haaras, tuli merest mõne sülla pikkune jupp lobinal ilma ühegi raskuseta paati, ankur koos muu köiega võis aga juba tükk maad eemal merepõhjas lamada, sest tuul lükkas ustakut nagu sülega tagasi ulgumere poole.

Ei jäänud muud nõu üle, kui tuli allesjäänud puri uuesti püsti ajada ja katsuda võimalikult mööda randa sõita, et mitte päriselt tagasi suure avamere vihaste lainete kätte sattuda. Ja abi pidi tulema, vilkuvat laternat oli ometi igaüks oma silmaga kaldal näinud, võib-olla oli tuul selle ära kustutanud. Nende asukoht, kuigi nüüd muutuv, pidi abimeestel teada olema, sest ikka jälle hööritas Tiidrik punaselt hõõguvat tuletukki oma pea kohal.

Jah, aga ka üleval pilvis möllav torm polnud neid unustanud. Üha sagedamini lõi ta oma mustad, harevil kämblad alla merepinda välja, ja häda sellele, kes või mis ööpimeduses samasuguse kiirusega läänest itta ei kihutanud nagu ta ise — olnud ettejääja siis sõrve mänd või pukktuuliku tiib, olnud see Sõrve maakühmude taha painduv alumiste õhukihtide tuul, mis — kuigi juba jooksis täiest väest — ikka veel kippus tormi kiirusest maha jääma, olnud see merepind, mille lained rannast tulles oma päris täit, tormiaegset kõrgust polnud kätte saanud, või olnud see üksik karjalaste paat, mis ikka veel kiuslikult lainetel hülpis ja oma ühe purje ning kolmekümne kahe pääsemislootuses tuksuva südamega veel püüdis mingit kurssi hoida.

Mida mõtles vana Jaak sel silmapilgul paadi päras? Ei, kahetsuseks polnud mahti ja kahetsus poleks siin enam ka midagi aidanud, nüüd vähemalt püüdis ta kõik teha, et lapsi päästa. Alla- ja pool-külgetuult minnes kuulas ustak veel sõna. Kas pöörata ustaku nina allatuult ja lasta ennast tagasi suurele merele kanda? Allatuult, tormi-tahtsi minnes on lainelöök vastu paadi rinda pehmem ning ka purjel on lootust kauem vastu pidada. Aga kuniks? Täistorm, seesamane, mille hõlm neid äsja riivamisi puutudes oli laastamistööd teinud, võis iga silmapilk täie jõuga peale tulla. Oi issand, kuidas nüüd pilved täiskuu all kihutasid! Kodurand oli vaevalt kolm või neli versta kaugel, kuidagi ei tahtnud siit, kus iga paik nii maal kui merel oli ammust ajast tunda-teada, lasta tormil ennast vastu ööd uuesti tagasi suurele merele viia. Omal jõul ühe purjega randa jõuda polnud enam mingit lootust. Abi — abi pidi ometi tulema, nad ju teadsid, et üks karjalaste paat oli alles merel. Arvatavasti on nad juba teel, nüüd oleks tarvis ainult ühel kohal püsida, et torm neid päästjate eest ära ei kannaks. Ning randa nagu oma viit sõrme tundval Jaagul tekkis uus mõte. Maatulede järgi otsustades pidi siinsamas kusagil lähedal olema rida veealuseid leetseljakuid, Kaavi madal, millest kuivade meredega mõni nukk veepinnani välja ulatub. Kui paat tuule pealtpoolt küljest praegu madalale satuks, lõhuks meri paari lainega paadi tükkideks. Tuule allpool küljes on aga meri vaiksem, sest eespool karidel on murdlaine oma suure jõu juba maha jooksnud, ja kui õnnestuks ustak praegu just sealt, tuulealuselt küljelt, madalale ajada, võiks paat hea õnne korral isegi päris terveks jääda. Igal juhul saaksid nad siis niikaua madalikul paigal olla, kuni lõpuks ometi rannast abi tuleb.

Kuule, juba hakkabki tuule ulgumise sekka kostma murdude

möirgamine, näe, juba jooksevadki Lõpe Mihkli ja Koltsi Peetri tubade tuled ühte, ainult tuleb vaadata, et ta paati pealttuule murdude sisse ei aja.

«Lase allapoole — veel allapoole!» karjus Tiidrik, kes isa plaani ilma sõnadeta näis taipavat, püsti tõustes ja pootshaaki haarates, et vee sügavust mõõta. Pootshaak läks peaaegu lõpuni vette, kuid siis kolksas põhja. Tiidrik, tõmmanud kibekiiresti pootshaagi paati, laskis sooti järele. Jaak surus tüüripuule ning lained, tohutu suured, ennast püsti ajada tahtvad lained, tungisid paadile mitte enam küljest, vaid ahtrist peale. Näis, et lainemägi, mis otse siinsamas paadi ahtri taga hetkelises kuuvalgelaigus oma vahus kihisevat suud kõrgele üle Jaagu pea ajas, just nüüd, nüüdsama alla langeb ja paadi vett täis valab. Aga jälle liikus roolipuu, ning laine, suutes üksnes tühise osa oma kihisevast sisust paati süljata, kadus kohinal paadi alla, selle ahtrit kõrgele vastu tuult ja taevast tõstes. Oli see õnn või meeste osavus, et nad ainult paari laine tõsisemalt sisse lüües Kaavi madala pealttuule murdudest mööda pääsesid, aga varsti kiskus Tiidrik uuesti purje sisse ning veel kord püüdis Jaak eneselt, purjelt ja paadilt viimast välja pigistada, et külgtuult-pidi madalikule lähemale saada, kogu aeg kartes, et murdudest küll mööda pääsedes tuul neid ka madalikust enesest mööda võib kanda.

«Võtke pardast kinni!» karjus Tiidrik, kui vesi veel ainult poole süllani ulatus, ning järgmisel silmapilgul jooksiski ustak mürinal madalikule. Tiidriku hoiatusest hoolimata lendasid mitmed poisid üksteise otsa paadi põhja pikali. Mõni väiksem, käe, jala või põlve ära löönud, halises valu ja hirmu pärast nuttagi, aga seda ei kuulnud peale nende eneste keegi — see kadus ööpimeduses tuule pahinasse ja murdude mürinasse. Paadi vastu kive põrgates oli purje hoidev mast oma pesast välja karanud ja merre paiskudes käristanud siiludeks selle viimase purje, mille soodinööri ümber jäänud tükke nüüd Tiidrik tagasi paati püüdis saada. Paat ise oli aga õnnekombel veel terveks jäänud — vähemalt säärast lekki, millele hauskari- ja ämbrimehed ühisel jõul poleks järele jõudnud, ei paistnud paadil olevat. Vana Jaak tõmbas ustakul tüüri tagant ja sumas ise üle parda vette, et põhja lähemalt järele kobada. Kivirähk, mille otsa ustak mürinal ninaga oli sõitnud, polnud paadile just head teinud. Murdlaine jooksis küll eespool pealttuule karidel oma suurema jõu maha, aga seegi, mis tast üle jäi ja siiapoole leetseljakut ulatus, oli küllaltki võimas paadi ahtrit üles tõstma ja raginal kiilupidi vastu kive virutama, nii et kõik ustaku sees hüppas ja põrus. Mere tõustes — ja selle tormiga tõuseb meri veelgi — võib mõni suurem laine paadi oma turjale haarata ja uuesti merele kanda, aga võib ka nii suure hooga siinsamas vastu mere põhja paisata, et tükid järel.

Kõik, mis paadis vähegi lahti oli ja tuld võttis, põletati ära. Kui nüüd ometi abi — kui ometi ükskordki abi tuleks!

Ja ta tuli, oli äkki päris ootamatult nende kõrval, väike must rüsapaat[1], milles neli tugevat meest aerude küljes rippusid ja viies rooli pidas.

«Jaak?» hüüti appitulijate paadist.

«Jaak jah,» hüüdis Jaak vastu.

Ei olnud siin mahti epistlit lugeda ega sõnadele aega viita. Appitulijate väiksesse paati mahtus ainult kümmekond last, tuul oli vali, abipaati ei võinud üle koormata. Abipaadi kipper käskis kõigepealt tüdrukud ja väiksemad poisid ustakust siia üle tulla. Suur kahlus juustega poiss, kes ennist hea ilmaga oli tüdrukuid täispoisi kombel kõditama kippunud, hüppas nüüd esimesena abipaati ja kes see mahti sai teda siit enam tagasi ajada. Ainult Külasoo Mare vend Jüri ja Laiakivi Priidu hoolitsesid oma väiksemate vendade eest — Ott ja Kusti olid tõesti kõige nooremad siinsete karjalaste hulgas ning neil oli seega täis-õigus abipaati pääseda.

«Kott! Mu leivakott!» hüüdis Ott ustaku pardal korraks kõhklema lüües.

«Mine! Ma toon leivakoti järele!» hüüdis Jüri. Küll oleks temagi vennale järele hüpanud, aga oli siin ju temast väiksemaidki poisse; pealegi oli teda vaja suurde paati hauskari peale, seda enam, et Tiidrik pidi minema abipaati, et aidata seda randa sõuda.

Ott oligi viimane, kes abipaati pääses. Meeste käed, mis abipaati ustaku parda ääres kinni hoidsid, lükkasid paadid järsu tõukega lahku ning suure murdlaine järelroom[2], mis üle karide tõusis, vedas abipaadi mõne lühikese hetke jooksul ustakust nii kaugele, et viimane Oti silme ees juba üheksainsaks tombuks sulas, millest raske oli Jüri kogu teistest ustakule jäänutest eraldada. Siis surusid abipaadi mehed aerutüved tugevasti pihku ning võitlus merega algas. Küll püüdsid Kaavi madala nurga tagant paiskuvad murdlained abipaati endi alla matta, aga sõudjad, osavasti kord paadi nina, kord paadi külge vastu lainet pöörates, kord all laine orus olles, kord selle kihisevasse latva jõudes, sõudsid murdlainetest mööda. Küll püüdis tuul neid sülitsi suure mere poole lükata, aga kuus tugevat rannameest rippusid kogu oma jõuga visalt nagu takjad aerude küljes ning toll-tollilt, jalg-jalalt, süld-süllalt nihkus paat ometi rannale lähemale.

Südaöö paiku oli kõigil abipaadis olijail uuesti kuiv ja kindel Sõrvemaa rannakruus jala all. Kuigi oldi väsinud ja läbimärjad, nii et ühelgi ärapääsenud karjalapsel polnud enam kuiva kohta hambajuure all, ei tähendanud see palju. Rannas ootavad naised viisid nad oma kalurihüttidesse soojade, kadakatules praksuvate pliidisuude ette ja toibutasid kõigile pääsenuile kuivade riiete, sooja piima, kartuli ja värske tursakala abil varsti kontidesse täie

[1] *rüsapaat* — väike, tavaliselt ühe-kahe-mehe paat, mida kasutatakse ääremõrdadest saagi väljavõtmisel.

[2] *järelroom* — murdlainetele järgnev veemasside õõtsumine.

soojusetunde tagasi. Peagi magasid nad nagu kotid kollastel õlgedel. Ei nad kuulnud, kuidas küla lähedal männikus torm mände maha murdis, ja kuigi neile unes veel päevased ja selleöised sündmused viirastusid, ärkasid nad hilja järgmisel hommikul, märkasid silmi hõõrudes algul iseendid, siis kaaslasi ja alles pärast seda tuli neil meelde nende kaheksateistkümne järele küsida, kes öösel koos vana Jaaguga Kaavi madalikule olid jäänud.

Rannaküla ei saanud korraga kahte abipaati välja saata, sest noored, tugevad mehed olid suviselt teenistuselt alles tagasi jõudmata, ja nõnda pööras samane abipaat samade meestega öösel uuesti oma nina mere poole, et ka teisi ustakule jäänud karjalapsi maale aidata. Kaavi madala poole viis tuul paati ise, nii et sel ajal saadi pisut hinge tagasi tõmmata, ja asi ei paistnudki nii väga hull olevat. Aga kui pisut maad rannast eemale jõudes torm nüüd tõesti kogu raskusega merele peale laskus, nii et see ühesainsas veetuisus keema lõi, oli abipaadi meestel enestel tegu, et nad siitsamast, alles ranna lähedalt, surmväsinutena eluga tagasi maale pääsesid.

Kui hommikuks torm tuuleks vaibus ja hiljem päris vaikseks jäi, nii et ka vanemad, nõrgema jõuga mehed võisid aerutüved pihku haarata, ei leitud mitme paadiga otsides ei Kaavi madalalt ega ka kaugemalt merest ei ustakust, ei selle peremehest ega ustakule jäänud kaheksateistkümnest karjusest enam mingit jälge.

Tavaliselt juhtub, et meri osa oma ohvritest laipadena tagasi kaldale uhub või vähemalt mõni ese hukkunud laevast või paadist siin või seal rannas maale aetakse, mille järgi siis hukkunute saatuse, nende viimsete tundide üle püütakse selgust saada. Kuid sel mihklikuu ööl Kaavi madalale Hirsaia Jaagu ustakusse jäänutest ei pääsenud ükski enam tagasi kuivamaa mulda, vähemalt mitte sel kujul, et neid oleks enam ära tuntud või kombekohaselt matta saadud. Kui murdlaine uhtuski mõnel hilisemal aastal siin- või sealpool Irbeni väina kaldale mõne üksiku kondi, mille karjalaps pärast tormi kruusalt või rannaliivalt leidis, ei mõistnud ta niisuguse üksiku kondiga muud peale hakata kui viskas sulpsatuse tegemiseks merre tagasi. Vanem inimene oleks selle ehk siinsamas kruusa alla matnud, kuid meri uhub üksikuid konte, kui liha nende küljest on juba ära pudenenud, harva kaldale, sest kondid on veest raskemad.

Jah, surnu kondid on veest raskemad, aga elava inimese mõte on otsiv, liikuv ning teinekord kalduv igasugustele oletustele, eriti siis, kui lootusi ja oletusi toidab emasüdame kustumatu arm. Läks nädal, teine, kolmas, mihklipäeva järel hakati juba mardipäeva ootama. Miks meri siis viivitab? Aga kui tal polegi anda, kui nad polegi uppunud? Eks ole ennegi juhtunud, et merehädalised, kelle eest kirikus juba surnupalvet lasti lugeda, äkki ühel heal päeval kõpsti oma kodude ustest sisse astusid. Ustaku kere oli ju alles terve, kui abipaat pooled karjalapsed öösel Kaavi madalalt ära tõi. Kas ei võinud mõni suurem laine ustakut ka

niisama tervelt Kaavi madalalt minema viia, kas ei võinud nad hiljem mõne juhuslikult möödasõitva laeva pardale sattuda, mis neid kusagile kaugele maale viis, kust enam nii kerge pole tagasi pääseda? Jah, aga elumärki võiksid nad enestest siiski saata, kas nad siis ei tea, et nende pärast kodus muret tuntakse... Ah, hakka nüüd teatamisega raha raiskama, kui nad homme-tuna-homme ise võivad kodus olla! Ja mis siingi talvel ees ootamas? Vaatavad ringi, mõni poistest juhtub veel välislaeva kokapoisi või noorema madruse koha saama ja tuleb alles siis ükskord koju, kui naisevõtu-aeg hakkab kätte jõudma.

Aga nüüd märkas emasüda isegi, et ta ennast lohutades oma lootustes liiga kaugele oli läinud, ning kibe tõelisus surus tööst ja murest kurnatud naisel selles või teises vabadikuhütis silmad vett täis. Jälle vingus sügisetorm uste ja akende taga, jälle olid mehed merel, kes siinsamas siiapüügil, kes taga kaugel maailma äärel kolmemastilise rooliratta juures. Kas ei hüüdnud keegi appi, kas ei kostnud läbi tuulevihina imelik, tuttav hääl, Priidu hääl? Värat mürtsus suure hooga vastu posti, õues nagu kostsid kellegi sammud, lähenesid uksele ja kõhn naine, silmad ootusest pärani, ajas ennast voki taga püsti. Issand, issand küll! Aga siis löi torm — jah, see ta oli, kes väljas värati vastu posti viskas, — oma käed ümber hüti katuse ja puhus korstna otsast sisse, nii et tuhk ahjust tuppa lendas.

Naine läks ja lükkas õhtul poolenisti lahti ununenud siibri kinni ja istus siis uuesti voki taha.

Oh issand küll — ei ole sealt enam kedagi tulemas! Seda viina ju müüakse ja sisse lakutakse — oleks Jaak ometi pool, ometi veerand tundi varem Kuramaa rannast tulema saanud, oleksid nad seekord kõik eluga tagasi olnud! Jaak ise sai oma karistuse kätte — surmast suuremat pole ka seaduseväänajad veel osanud välja mõelda — kes on see, kelle peale sa kaebad, keda sa süütute surmas süüdistad? Jumal on kõrgel, keiser kaugel — ja mis seegi aitaks, kui üks madalal ja teine lähedal asuks. Keiser ise ju oma monopoli kaudu seda viina inimestele sisse lakutab! Surnuid ei saa keegi enam elavaks teha, ja meri ei andnud seekord isegi nende laipu tagasi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast paljud Saare- ja Muhumaa lapsed pidid Lätimaale karjasteks minema? Kirjeldage poiste karjapõlve.
2. Iseloomustage Jüri ja Oti mõtteid, meeleolu ja unistusi mereteisi alguses.
3. Jälgige, kuidas kirjanik kujutab tormi järkjärgulist tugevnemist. Leidke kõnekujundeid, mis seda hästi edasi annavad.
4. Võrrelge «kahus juustega poisivolaski» käitumist teekonna algul ja hädaohu silmapilgul. Kuidas hinnata Jüri käitumist?
5. Iseloomustage laste käitumist hädaohu suurenemisel. Kuidas võitlevad Tiidrik ja tema isa tormi vastu? Mida võis tunda Hirsaia Jaak?
6. Missugused rannarahva elule iseloomulikud jooned on kujutatud selles palas?

JUHAN SMUUL.

(sünd. 1922.)

MÄLESTUSI ISAST.

Tol korral ringi jooksin alles särgis,
täis lapsemõtteid oli kahupea,
või vänderdasin hanekarja järel,
vits peos, sest mine isahane tea.

Ja juba sellest ajast palju, palju
on jäänud meelde pilte eredaid:
rand, võrgumajad, Suurna järsak kalju
ja Keinastu, murdlaineis kauge laid.

Tean kevadtuules kõrguvaid jäävalle,
ja suvesoojust tean, — mõnd sõpra head,
ning isa, — tema silmi terashalle
ja nagu vahupärjas valget pead.

I

Tean sügispäeva. Pilvi rebis tuul
ja sumbund oli kajakate kisa.
Siis vastu klaasi nina, käed ja suu,
nii kalalt koju ootasin ma isa.

Hirm oli. Ma ju teadsin juba seda,
et vahel kümnist nõudmas püügiveed.
Siis aga päris kaugelt nägin teda —
kess [1] turjal, tuleb mööda porist teed.

Kraps! üle läve olin nagu kera
ja juba jooksin külmas sügisvees.
Ma teadsin, olin isa silmatera.
Nii tuppa tulime, kaks märga meest.

II

Ma mäletan nii hästi kevadkülvi, —
veel jääd on vilus, külmalt lõhnab muld —
ja kõrgel-kõrgel sõudvaid valgeid pilvi
ja päikse kevadiselt rõõmsat tuld.

Ja kuidas mulda langes kuldne seeme,
kui teri viskas isa kare peo,
ja luiged laulsid kaugel, taga neeme,
erk västrik hüples vanas linaleos.

Koos põllupeenral sõime õhtuoodet
ning koos sai käidud viimne külirind.
Ja veidi aega enne päikseloodet
ta kojutulekule kutsus mind.

III

Ma mäletan, kui partel kuivas vili,
küps nisu lõhnas, suitsust soojust täis.
Ööd läbi suures ahjus lõõmas tuli
ja isa tahmasena tares käis.

Ta vahel kerisele pani panni,
kus tuulest mahaaetud õunte read.
Me sõime seltsis maitsva sügisanni:
kuldpruunid, kuumad, mahlased ja head.

Ta tihti ahjupaistel rääkis juttu,
mis vigureid võib teha tuulesell.
Pikk sügisõhtu möödus ruttu, ruttu,
veel uneski pead paitas käsi hell.

[1] *kess* — kootud kalakott.

IV

Ja mäletan — kord õhtul ta ei tulnud.
Torm. Laine laksus päris õue all.
Toit seisis pliidil, aga sööjaid polnud.
Ränk mure näris juba sügaval.

Need neli päeva... Meeleheites pilgud.
Ja ema rannas... kõik need neli ööd.
Just suigud lapseunne, kohe virgud.
Tuul pimeduses ulub, laine lööb...

Mind rannast leidis juba varavalge, —
kõhn, sasipäine, väike mures põnn.
Nii vastu külma kivi panin palge
ja isa ootasin — kas surm või õnn...

Ta viimaks hilisõhtul tuli siiski,
surmväsinud ja unetusest morn.
Veel näol ja rõivail soolaseid veepiisku,
kui juba magas. Väljas nuttis torm...

Sel ööl ma tihti tõusin tasahilju
ja palja jalu läksin üle toa
ta juurde, — kuni ergu valguskillu
koit aknasse lõi nagu eluloa.

JÄRVESUU POISTE BRIGAAD.

(Katkendeid.)

4.

Ladusid seal kive seina
noored mehed Järvesuust.
Tegid seina, vaat'sid seina
ja ei mõelnud üldse muust.

Mõtled — tellis, see on kantis,
täpselt istub seina sees.
Tellis — see on viimne vigur,
vahel sada imet teeb.

Seisab seinas, passib seina,
— aga löö vaid peale lood,
kohe näed, et lood on halvad,
seinaga on sandid lood:

kisub välja, kisub sisse,
nagu madu vingerdab.
Tellis — see on viimne vigur,
pagan temast aru saab!

Vaatab noorukene meister,
tasa, mornilt nohiseb.
Aga jõgi laulab laulu,
jõgi aina kohiseb.

Vaata — kümme korda mõõdab,
hõõrub kivi külgi ja
neli kilo paneb paika
nooruke Paul Külvija.

Neli paari noori käsi,
neli raskelt mõttes pead:
miks me, tellis, telliseke,
sinu saladust ei tea?

Õhtu jõuab, päike veereb.
Uuesti löö peale lood —
sein on sirge, sein on sile,
seinaga on teised lood!

Kaval, punav telliskivi,
mõtlesid — meid nurka lööd!
Aga sinu saladuse
leidsid poisid pingsas töös.

Päike pikki varje heidab.
Tuhisevad tuulehood.
Silm on sirkel, nina vinkel —
vaata, millest räägib lood!

12.

— — — — — — — —

«Paul, kas komsomoli astud?»
Õhtul oodati talt vastust.
Tema mõtles, tema ütles:
«Veel ei astu. Oodake!»

Pärast narilt lõõtsa võttes
istus selle kohal mõttes.
Sõrmi keeltel libistades
istus vaikselt kogu öö.
Hommikul ta küsis luba.
Sai. Ja samal päeval juba
katsus jõudu tellistega.
Valis uue — müüritöö.

Kive toodi, segu toodi.
Sein ei tule seina moodi...
Töö käib pikka, töö käib raskelt,
seinaga on sandid lood.
Püüad, vihastad ja rabad.
Õiget nooti veel ei taba.
Noomides ja õpetades
kõlgub vigu näitav lood.

Töö ei ole rikkumiseks —
teavad teised, teab ta ise.
Kui ei oska, kui ei suuda,
mine kraavi kaevama!

Aga kannatage vähe!
Küll ta Külvija käes läheb.
Töö on mehe vääriline,
Külvija tööst jagu saab.

Päevi päikesega kadus.
Ikka kive seina ladus
rõõmsaid silmi kissitades
müürsepp Paul Külvija.
Kuni kõigil' teada anti,
autahvli peale kanti
normiületaja nimi
— müürsepp Paul Külvija!

«Paul, kas komsomoli astud?»
Õhtul oodati talt vastust.
Tema mõtles, tema ütles:
«Veel ei astu. Oodake!»

Kuid kui jaamal' löödi katust,
Külvija vast hoogu sattus.
Kitsad valendavad sindlid
tegid temast kuulsuse.

Siis ta näitas, mis ta suutis,
kuidas Leevaku ta muutis
poisiks, kelle kohta passib
austav nimi — täitsamees.

Koidust pimedani püsis
katusel. Ta ümber rüsis,
kiskus hõlmu, puges põue
külm ja lõikav sügistuul.
Lõigaku tuul nagu saega —
külma tunda pole aega.
Sindlid, naelad, naelad, sindlid,
töö on kiire, nahk on kuum!

Eha päevi maha mattis.
Ärkas koit. Ja katust kattis,
püsides kui kapten sillal,
nooruke Paul Külvija.
Aga kõigil' teada anti,
autahvli peale kanti
kahe normi täitja nimi
Järvesuust — Paul Külvija.

Lõppes töö. Ja lõõtsa võttes
istus selle kohal mõttes.
Istus, vaikis, mõtles, mõtles,
viskas pilli narile.
«Paul, kas komsomoli astud?»
Küsimata tuli vastus,
otsis üles Ojasoo:
«Anna ankeet!»

13.

Oktoobriöö. Sajab. Ja tuulehood.
Ühtki tähekest taevas ei ole.
Kell tiksub uut päeva. Veel istub koos
komsomoli algorg-i koosolek.

Oma poolsada noort, kes kõik valguse eest
tulid kodudest tööle kui sõtta,
viit noorukest, algajat ehitusmeest
täna oma peresse võtab.

«On tulnud avaldus,» sekretär loeb,
«ühelt noorelt, kes Leevakut taastab.
Nimi — Karusoo, Jakob Jakobi poeg,
sündind kolmekümnendal aastal.

Ta avaldus:
«Ainsaks ja õigeks teeks
suure Lenini tõde on, tean ma.
Ja kui ainsat õiget ja ausat teed
seda mööda minema pean ma.

Kõigest hingest ja puhtast südamest
sinna teele ma tahan astu'.
Ja seepärast palun võtta mind
kommunistlikuks nooreks vastu.»»

Jakob jutustab eluloo: «Järvesuus
mina sündisin, käisin koolis.
Kool sai läbi. Ma tahtsin õppida muud,
aga isa sest vähe hoolis.

Ei süüdista. Raha ei jätkunud seks.
Maa on vilets ja pere läks suureks.
Möödunud aastal ma astusin sulaseks
ühe kuradi kulaku juurde.

Ei sõlminud lepingut. Vedas mind alt.
Ma uskusin, et ta on puhas.
Ka kohus ei päästnud. Jäi saamata talt
väljateenitud poolteist tuhat.

Kirjas olen ma natuke saamatu,
vähe aega jäi lugemiseks.
Ja seepärast rohkem kui raamatud
on õpetand elu ise.

Nii palju kui nõukogude võimust tean
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.

Mis siin rääkida. Enam ei ela ma,
nagu elasin — pimedalt, varem.
Ta on pannud mind õppima, elama.
Tunnen — ma olen kuidagi parem.»

Temast kõneleb brigadir:
«Nii palju tean —
kõva töömehe nime ta väärib.
Ja selle eest anda võin oma pea. —
oma piletit tema ei määri.

Tal on puudusi: kergesti vihastab,
tikub kaklema, natuke vannub.
Kuid kordan — töömehena ennast ta
brigaadi on austama pannud.»

Jakob:
«Õigus on, olid sellised lood —
vahel vihastad, kaklema tikud.
Aga tunnistan — säärane tegumood
distsipliini ja rahu rikub.

Ma tõotan — neid kombeid ma üle ei too,
need tõesti on halvad ja toored.
Mu ellu peab tulema õige joon
kui kommunistlikul noorel.»

Valvsas vaikuses toimus hääletus.
Jakob ootas ärevalt vastust:

kas jah või ei?
Noormees Järvesuust
võeti Lenini nooreks vastu.

Võeti ühel häälel.
Näe, tuba on soe,
järsku lamp annab heleda leegi.
On Karusoo, Jakob Jakobi poeg
nii õnnelik kui ei keegi.

*

Paul Külvija jutustab eluloo:
«Just palju mul ütelda pole.
Ma sündisin Järvesuus, seal oli kool,
kuus klassi. Kõik. Rohkem ei ole.»

Kohe raksatab sõnavõtt:
«Seleta, Paul,
meile ära üks udune asi —
minu arust on edev ja pole aus —
kolm korda end paluda lasid!»

Paul tõuseb ja tormavas mõtete räos
käte vahel ta kortsutab mütsi.
Suur hämmastus on tema punavas näos,
ja ta meenutab koolijütsi.

Aga siis löövad silmad tal leekima,
puna näos hakkab lainetama.
Kõrge murduva lapsehäälega
hakkab Külvija kõnelema:

«Luba, seltsimees... Säärane sõnavõtt,
nagu sinu, on vale, sa lahmid!
Sa lahmid! Sa väänad õigust ja tõtt
nagu kõverat paragrahvi!

Sa ütled, et mina, Külvija Paul,
edevusest end paluda lasin,
et ma olen e d e v, et ma pole a u s,
ja ütlesid — udune asi.

Kommunistlikuks nooreks ei paluta
ega minda kui lasteaeda.
Seepärast mu süda valutas
ja sellepärast läks aega.

Sa tead ju, et kommunistlik noor
on eesrindlik, ausam ja parem.
Sellest kõneles Andrus Ojasoo,
mitte täna, vaid mitu kord varem.

Ja tal olid säärased sõnad — eliit,
ütles — avangard. Mida see näitab?
Tööta nii nagu avangard! Alles siis
ankeedi võid ära täita!

Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
ela õigesti, tööta ja tõtta!
Kommunistlikuks nooreks võid astuda siis,
kui midagi kaasa on võtta —

nimelt töömehe nimi. Ei tahtnud ma muud,
sellest mõttest end juhtida lasin.
Ütle, seltsimees, kas see on edevus,
ütle, kas see on udune asi?!»

Ta kõneles, pingul kõik lihased,
tuba lainetas, udusse kastus.
Nõnda võeti ta uljalt ja vihaselt
kommunistlikuks nooreks vastu.

*

Neid Järvesuu poisse on kokku kaksteist.
Mõni tuletab vahest ehk meelde:
mispärast ei kõnelda kõigist neist,
miks ei astu nad minu teele?

Võin vastata:
nendel on ühine tee
ja ühine arengurada.
Nii Jakob kui Paulid on koondportreed,
neid võib teistega samastada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjeldada noorte tööd poeemi alusel. Milliseid kunstilisi vahendeid kasutab autor töö kujutamisel? Leida neist kõige ilmekamad ja õppida pähe.
2. Iseloomustada poeemi tegelasi Paul Külvijat ja Jakob Karusood. Mida näitab poeet nende kasvamise ja arenemise peategurina? Põhjendada vastust poeemi teksti alusel.
3. Näidata vaheldumist poeemi värsiehituses ja rütmis. Mille poolest on värsiehitus ja rütm erinevad a) töö kirjelduses, b) komsomoli-koosoleku kirjelduses? Millist eesmärki see teenib?
4. Iseloomustada Smuuli luulekeele rahvalikkust. Leida kõnekeelest võetud ütlusi. Märkida ka poeemi keele puudujääke.
5. Millist žanri esindab J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad»? Nimetada selle žanri põhilised tunnused.

KALAMEES NAERAB.

Tsüklist «Kuidas kalamehed elavad».

Meri tuuleta on harva,
kalamehed naervad harva.
Aga täna juhtus see —
vurru muigab kalamees.

Oi sa poiss ja puud ja laevad —
asjata ei nähtud vaeva.
Saak on mitme paadi last —
kalast möllab mõrrakast.

Nagu välgud sinna-siia,
nii et sinav vesi keeb,
tantsu löövad tuhat siiga
praegu kalameeste ees.

Tormab havi — mereröövel,
lapik lest läeb järele.
Ahvenate küljevööte
vetesinas väreleb.

Mis seal päris põhjas vilgub
nagu hõbeojake?
Seal on parves miljon silku,
tuhat kilupojakest.

Saak on tore, mis siit saame,
oma perele siit saab.
Siit saab manner, saavad saared,
siit saab kala kogu maa.

JOOSEP.

Laine laine kannul jookseb,
üksteist kätte nad ei saa.
Paadi piidal istub Joosep,
oma mõtteid mõtleb ta.

«Ütle, mis sa mõtled, Joosep?»
«Elust mõtlen, plaani pean.»
«Kuidas tuju on sul, Joosep?»
«Kõik on segi — halb ja hea.»

«Mis on sinul halba, Joosep?»
«Vanadus on minu piin.
Pea on hall, kuid hinge poolest
elaks saja aastani.»

«Saaksid sada aastat, Joosep?»
Joosep ohkas:
«Kui vaid saaks?»
«Mida sa siis teeksid, Joosep?»
«Läbi sõidaks terve maa.

Vaataksin, kuis suures peres
Liidu rahvad elavad.
Näeksin ära uued mered,
kõrbelt äravõetud maad.»

«Oled tugev, elad, Joosep?»
Joosep vastas: «Kes see teab.»
«Tuju paranes sul, Joosep?»
«Tuju alati on hea.

Olgu aastaid terve koorem,
meie aeg need kergeks teeb.
Ikka elavad veel noorelt
unistused rinna sees.»

Lüro-eepika.

Eepiliste ja lüüriliste teoste kõrval on ka niisuguseid luuleteoseid, millel on nii eepika kui ka lüürika tunnuseid. Neid teoseid nimetatakse lüro-eepilisteks. Need on põhiliselt eepilised teosed, milles jutustatakse ühe või mitme tegelasega seotud sündmustest, kuid mille kõrval esineb ka lüürilist laadi pilte, mis väljendavad poeedi enda mõtteid ja elamusi oma kangelaste ja mitmesuguste elunähtuste kohta. Tähtsamad lüro-eepilised žanrid on poeem, ballaad ja valm.

Poeem on värsivormiline teos, mis jutustab kangelase või kollektiiviga seotud sündmustest. Poeemis on tähtis koht poeedi mõtetel, tundmustel ja elamustel, mis põimuvad lüüriliste piltidena kujutatavatesse sündmustesse. Nii näiteks Nekrassovi poeem «Pakane-Punanina» kujutab vene talunaise Darja rasket elu. Darja eluraskusi kujutavad sündmused vahelduvad luuletaja mõtisklustega sellest, kui töökas, tubli ja vapper on vene naine.

Eesti kirjanduses on poeemi žanri väga edukalt viljelnud J. Smuul. Tema parimad poeemid «Järvesuu poiste brigaad» ja «Mina — kommunistlik noor» jutustavad nõukogude noorte elust ja tööst.

Eesti kirjanduses on poeemižanri viljelnud veel J. Sütiste, D. Vaarandi ja M. Raud.

Ballaad on eepiline luuletus, milles jutustatakse mõnest ebatavalisest, enamasti ajaloolise päritoluga sündmusest. Tuntumaid eesti ballaadikirjanikke on J. Tamm, kelle ballaadi «Orjakivi» me

õppisime tundma 6. klassis. Nõukogude eesti kirjandusest on tähelepandavamaid ballaadinäiteid J. Kärneri «Kaarnamäe ballaad» ja M. Raua «Rein Tarvas».

Valm on lühike õpetliku sisuga luuletus. Tegelasteks on valmis harilikult loomad või esemed, kelle all tuleb mõista inimesi. I. Krõlovi valmis «Hunt ja Talleke» tunneme Hundis kergesti ära mõisniku või tsaariametniku, kuna Talle all kujutatakse kaitsetut talupoega. Niisugust kunstilist võtet valmis, kus loomade ja elutute asjade all mõeldakse inimesi ja nendevahelisi suhteid, nimetatakse allegooriaks. Seega on allegooria valmi üheks olulisemaks tunnuseks.

Valmile on iseloomulik veel see, et jutustava osa kõrval, milles esitatakse allegooriliselt valmi ideeline mõte, esineb veel õpetav osa, nn. «moraal», mis rõhutab ja selgitab valmi peamist mõtet.

Kuulsaim valmimeister on I. Krõlov. Eesti kirjanduses on valmi viljelnud J. Tamm, kaasajal M. Raud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised põhilised tunnused iseloomustavad lüro-eepilisi teoseid?
2. Leidke mõnest õpitud lüro eepilisest teosest lüürilisi pilte.
3. Tooge näiteid tähtsamate lüro-eepiliste žanride kohta.

Nõukogude kirjandusest.

Nõukogude kirjandus on paljurahvuseline kirjandus, mis kehastab meie aja eesrindlikke ideid. Meie kirjandus on küll ajaliselt veel alles noor, kuid samal ajal on see siiski kõige ideelisem ja revolutsioonilisem kirjandus. Mispärast?

Sellepärast, et ta jätkab vene ja kõigi maailma rahvaste kirjanduse parimaid traditsioone uue kirjandusliku meetodi — sotsialistliku realismi meetodi alusel.

Kõik suured kirjanikud on kujutanud elu tõetruult, kirjeldanud oma rahva elu suure kunstilise meisterlikkusega. Kõik XIX sajandi suured sõnameistrid kutsusid oma loominguga üles võitlema sotsiaalse ülekohtu vastu; nad armastasid inimest, lõid temast suuri kunstiteoseid, kuid nad ei osanud veel näha ainuõiget teed inimese vabastamiseks rõhumisest — revolutsioonilise võitluse teed.

Selle tee näitas kirjanikele kätte töölisklassi võitlus ise. Suure Lenini poolt rajatud kommunistliku partei juhtimisel peetav revolutsiooniline võitlus andis tõuke uue kirjandusliku meetodi, sotsialistliku realismi meetodi tekkimiseks. Sotsialistliku realismi meetodi põhiliseks tunnuseks on elu kujutamine revolutsioonilises arenemises. Selle uue meetodi rajajaks sai suur vene kirjanik Maksim Gorki. Ta oli esimene sotsialistliku realismi kirjanik, kelle eeskujule järgnesid paljud teised kirjanikud meil ja kogu maailmas.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tõi põhjaliku pöörde kogu inimkonna ajaloos: tekkis Nõukogude Liit, esimene tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik, tekkis ka nõukogude kirjandus. Nõukogude kirjanduse loominguliseks meetodiks on sotsialistlik realism. Nõukogude kirjandus kujutab tõepäraselt uue ühiskonna, nõukogude ühiskonna arenemist, kirjeldab uut elu ehitavate inimeste tundeid, mõtteid ja taotlusi. Asjaolu, et nõukogude kirjandus kujutab kõige eesrindlikumat ühiskondlikku korda ja kommunismi ehitavate inimeste elu, on teinud ta kõige progressiivsemaks kirjanduseks kogu maailmas. Me aga elame ajastul, kus kommunism on tõusnud kõigi maailma rahvaste võitluse eesmärgiks. See teeb nõukogude kirjanduse lähedaseks kõigile rahvastele kogu maailmas, eriti aga sotsialismi teele asunud rahvastele — Euroopa ja Aaasia rahvademokraatia maade inimestele.

Ülemaailmse tunnustuse on võitnud sellised nõukogude kirjanduse suured meistrid, nagu Maksim Gorki, Vladimir Majakovski, Aleksei Tolstoi, Nikolai Ostrovski, Aleksander Fadejev, Mihhail Šolohhov ja paljud teised. Nende teosed kujutavad revolutsioonilselt võitlevate rahvahulkade elu, nad innustavad meid ja kogu maailma eesrindlikke inimesi kangelastegudele sotsialismi ja kommunismi ehitamisel.

Ühe osa paljurahvuselisest nõukogude kirjandusest moodustab ka eesti nõukogude kirjandus. Toetudes eesti kirjanduse demokraatlikele ja revolutsioonilistele traditsioonidele, õppides teiste nõukogude rahvaste kirjandusest, on eesti rahvas loonud oma nõukogude kirjanduse, mis oma parimate esindajate — Juhan Sütiste, August Jakobsoni, Aadu Hindi ja paljude teiste loomingu näol on võitnud kindla koha Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduses. Palju uut ja omapärast on eesti kirjandusse lisanud meie nõukogude kirjanduse noorem põlvkond, need, kes astusid kirjandusse sõjajärgsel perioodil.

Nõukogudemaa kirjanduse arenemist on pidevalt suunanud ja juhtinud kommunistlik partei. Partei XX kongressil rõhutati seda suurt osa, mis on täita meie kirjandusel võitluses vana maailma iganenud ideede ja kujutluste vastu, kommunistliku ideoloogia levitamise ja kindlustamise eest. Kongress tuletas ühtlasi meelde, et meie nõukogude tegelikkus on hoopis rikkam ja mitmekülgsem kui selle kajastus meie kirjanduses.

Tugevdada oma sidemeid eluga, veelgi sügavamalt, suurema kunstilise jõu ja meisterlikkusega kajastada meie elu — need on peamised ülesanded, mis partei seadis meie kirjanduse ette. Need partei juhendid toovad kahtlemata kaasa koos meie elu üldise edasiarenemisega ka meie kirjanduse uue võimsa tõusu.

SISUKORD.

XIX ja XX sajandi eesti kirjandus.

E. Vilde (*elulugu*) 3
Mahtra sõda (*katkendeid romaanist*) 9
A. H. Tammsaare (*elulugu*) 65
Tähtis päev 71
O. Luts (*elulugu*) 77
Kapsapea 82

Vene nõukogude kirjandus.

M. Gorki (*elulugu*) 95
Lapsepõlv (*katkendeid jutustusest*) 101
Laul Kotkast 132
Laul tormilinnust 136
V. Majakovski (*elulugu*) 138
Hästi! (*katkend poeemist*) 139
Kuznetski inimestest 145
N. Ostrovski (*elulugu*) 148
Kuidas karastus teras (*katkendeid romaanist*) 153

Eesti nõukogude kirjandus.

J. Sütiste (*elulugu*) 207
Õhtulaul 213
Sõit 214
Tares 215
Maakera pöördub itta 215
Tervitus teile, võidukad väed! 220
A. Jakobson. Ema 223
A. Hint. Tuuline rand (*katkend romaani II osast*) 250
J. Smuul. Mälestusi isast 265
Järvesuu poiste brigaad (*katkendeid poeemist*) 267
Kalamees naerab (*tsüklist «Kuidas kalamehed elavad»*) 274
Joosep 274
Nõukogude kirjandusest 276

Kirjandusteooria.

Eepika 62
Dramaatika 92
Huumor ja satiir 93
Lüürika 222
Lüro-eepika 275

Лехт Калью, Сыгель Эндель Янович
ЭСТОНСКАЯ И РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА
ДЛЯ VII КЛАССА

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Kaarde

Tehniline toimetaja E. Lumet

Korrektorid H. Peel ja M. Juske

Ladumisele ja trükkimisele antud 22. I 1958.
Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 17,5. Arvutuspoognaid 20,02. Trükiarv 10 000. Tellimise nr. 336. Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 3.35

6—6

A-22029

Rbl. 3.35